

UiT Norges
arktiske universitet

I spenninga mellom lokal- og globalhistorie

Historiefaget ved UiT gjennom 50 år

Redaktør
Einar-Arne Drivenes

I spenninga mellom lokalhistorie og globalhistorie

Historiefaget ved UiT gjennom 50 år

Red: Einar-Arne Drivenes

Redaktør: Einar-Arne Drivenes

Publisert av: Septentrio Academic Publishing, en publiseringstjeneste levert av Universitetsbiblioteket ved UiT Norges arktiske universitet

DOI: <https://doi.org/10.7557/scs.2023.2>

© 2023 Forfatterne, med mindre annet er angitt.

Deling og bearbeidelse av dette verk er tillatt i henhold til [Creative Commons Navngivelse 4.0 Internasjonal-lisens](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), men mindre annet er angitt.

Referes som: Drivenes, E.-A. (Red.), *I spenninga mellom lokalhistorie og globalhistorie: Historiefaget ved UiT gjennom 50 år*. Septentrio Conference Series, 2023(2).
<https://doi.org/10.7557/scs.2023.2>

Bilder på tittelsida: (øverst) *Carta marina* av Olaus Magnus (1539), detalj; (nederst) Kart over Afrika av Arrowsmith og Lewis (1812). Begge bildene er offentlig eiendom.

Et mindre opplag av jubileumsskriftet er blitt trykt med ISBN 978-82-92201-20-6 (UiT Trykkeriet, 2023). Denne versjonen skiller seg fra den trykte ved at det er innført DOI-lenker og lisensopplysninger i tråd med vanlig praksis for vitenskapelig publisering i digitalt format.

Forord

I begynnelsen av desember 1972 fant den første organiserte historieundervisninga (hovedfag) ved UiT sted. Grunnfagsundervisninga starta opp året etter, høsten 1973. Historiefagets første 50 år ved UiT Norges arktiske universitet ble markert med et to-dagers seminar 1.-2. desember 2022. Seminaret skulle vise bredden i den forskninga som har foregått siden da. Vi ønsket at seminaret skulle speile alle faser og alle generasjoner av ansatte historikere ved UiT og valgte å gjøre det ved å ha fokus på noen av de forskningsfelt som har stått sentralt.

Denne publikasjonen inneholder 39 innlegg/kommentarer, som ble holdt under seminaret, og viser noen glimt av historiefagets virke og utvikling gjennom de første 50 år. Seminaret var lagt opp med 20 minutters innlegg og en kommentar til hvert innlegg på 10 minutter. Enkelte av forfatterne har valgt å bearbeide innleggene og å gjøre dem lengre og utstyre dem med fotnoter/litteraturliste. Det har ikke vært noe ønske eller krav fra redaktøren. Det viktigste har vært å dokumentere hva som ble sagt under seminaret. Noen av innleggene har derfor en muntlig form. Slik seminaret var lagt opp, måtte det nødvendigvis også bli en del gjentakelser. Redaktøren har valgt ikke å gjøre noe med det, også dette fordi denne publikasjonen mest mulig skal dokumentere hva som foregikk. Noen av artiklene har fått en annen tittel enn det som står i programmet, og det er skrevet et kort innlegg om utadretta virksomhet, som ikke ble holdt under seminaret.

Forhåpentligvis vil denne publikasjonen bli et nyttig bidrag og en viktig kilde for den eller de som en gang skal skrive historiefagets historie ved UiT Norges arktiske universitet.

Tromsø 29/8 2023

Einar-Arne Drivenes

Redaktør

Innhold

<i>Forord.</i> Einar-Arne Drivenes	s. 2
<i>Innledning.</i> Einar-Arne Drivenes	s. 5
<i>Seminarprogram</i>	s. 11
<i>Åpning.</i> Rektor Dag Rune Olsen	s. 13
<i>Velkommen.</i> Einar-Arne Drivenes	s. 15

I tjeneste for landsdelen

<i>Då det umoglege blei mogleg – eit universitet i Nord-Noreg.</i> Narve Fulsås	s. 18
<i>Fag og institusjon – noen refleksjoner.</i> Helge Salvesen	s. 27
<i>«I begynnelsen var...» – historiefaget i pionertida.</i> Einar-Arne Drivenes	s. 33
<i>Kommentar.</i> Kjell Kolbeinsen	s. 38
<i>Drømmen om Nord-Norge. Fra lokalhistorie til regionalhistorie.</i> Einar Niemi	s. 39
<i>Kommentar.</i> Steinar Aas	s. 49

Verden utenfor

<i>Mitt Afrika.</i> Randi Rønning Balsvik	s. 53
<i>Kommentar.</i> Christine Smith-Simonsen	s. 61
<i>Asymmetriske naboer. Russlandsstudier i Tromsø.</i> Kari Aga Myklebost	s. 62
<i>Kommentar.</i> Åsne Ø. Høgetveit	s. 66
<i>Fra Nansen til Arven etter Nansen. Norsk polarhistorie.</i> Harald Dag Jølle	s. 69
<i>Kommentar.</i> Lena Aarekol	s. 74

Det mangfoldige Nord-Norge

<i>Finst det byar i Nord-Noreg?</i> Steinar Aas	s. 77
<i>Kommentar.</i> Hallvard Tjelmeland	s. 87
<i>Fiskarbonden i solnedgang.</i> Åsa Elstad	s. 90
<i>Kommentar.</i> Alf Ragnar Nielssen	s. 100
<i>«Opp alle jordens bundne treller, ...»</i> Hallvard Tjelmeland	s. 105
<i>Kommentar.</i> Knut Einar Eriksen	s. 111
<i>Kva er det med Halvdan Koht, tromsøhistorikarane og nordnorsk mellomalder?</i> Sigrun Høgetveit Berg	s. 115
<i>Kommentar.</i> Ian Peter Grohse	s. 120

Krig og fred

<i>Kald krig i Tromsø.</i> Stian Bones	s. 123
--	--------

<i>Kommentar.</i> Fredrik Fagertun	s. 129
<i>Krigen og krigen om krigen.</i> Joakim Aalmen Markussen	s. 132
<i>Kommentar.</i> Marianne Neerland Soleim	s. 138
<i>Fredsforskning i Tromsø.</i> Christine Smith-Simonsen	s. 141
<i>Kommentar.</i> Randi Rønning Balsvik	s. 143
De fødte, de døde, de frelste og de fortapte	
<i>De fødte, de gifte og de døde. Demografi i Tromsø.</i> Gunnar Thorvaldsen	s. 147
<i>De frelste. Læstadianismen i historisk perspektiv.</i> Rolf Inge Larsen	s. 158
<i>Kommentar.</i> Siv Rasmussen	s. 164
«647 heksestudenter» – Hekseforfølgelsene i undervisning og forskning ved AHR. Rune Blix Hagen	s. 171
<i>Trolldomsprosessene i Finnmark.</i> Liv Helene Willumsen	s. 175
Urfolk og nasjonale minoriteter	
<i>Sami Ædnan og Ruijan Suomalaisia - urfolk og nasjonale minoriteter.</i> Ketil Zachariassen	s. 185
<i>Kommentar.</i> Petia Mankova	s. 192
<i>Gjensyn med den finske fare-nordlig overvåkning og sikkerhetspolitikk i etterkrigstid.</i> Knut Einar Eriksen	s. 196
<i>Kommentar.</i> Stian Bones	s. 203
Møter med landskap, kultur og studenter	
<i>Utadretta virksomhet.</i> Einar-Arne Drivenes	s. 206
<i>Ut på tur – møter med landskap, kultur og folk.</i> Christel Misund Domaas	s. 208
<i>Kommentar.</i> Einar Niemi	s. 215
<i>Foran kateteret – hvem er historiestudenten?</i> Magnus Andersson	s. 219
<i>Kommentar.</i> June Natalie Sørлие	s. 225
Forfattere	s. 228
Vedlegg	
Doktorgradersavhandlinger 1972–2022	s. 230
Hovedfagsoppgaver/masteroppgaver 1972–2022	s. 233
Ansatte 1972–2001	s. 255
Seksjons/instituttledere 1972–2022	s. 257

Innledning

Einar-Arne Drivenes

Det er skrevet fire viktige bidrag til fagets historie ved UiT: Den lengste og grundigste framstillinga er Randi Rønning Balsviks artikkel om historieforskninga ved UiT fram til ca. 2000 i UiTs 30-års historie. Narve Bjørgos artikkel om oppstartsårene i festskriftet til Edgeir Benum og Einar Niemis artikkel om de Nordnorske historieseminarene i *Acta Borealia* er også viktige bidrag til fagets historie, det samme gjelder Narve Fulsås si 25-års historie for UiT.¹

Flere viktige forskningsprosjekter ble ikke tematisert under jubileumsseminaret. Det gjelder bl.a. «Det nordiske ødegårdsprosjektet» på 1970/80-tallet. Da middelalderhistorikeren Narve Bjørgo ble ansatt, sørget han for at prosjektet også kom til å inkludere nordnorske studier. Det resulterte i mange undersøkelser av ødegårdsprosessen i Nord-Norge i seinmiddelalderen under Bjørgos ledelse og veiledning. Det ble skrevet en rekke hovedoppgaver om bosetting og befolkningsutvikling i tidsrommet fra Svartedauden fram til ca. 1600 (Salten, Vestvågøy, Meløy, Steigen, Kyst-Finnmark, Hadsel, Meløy, Bø/Øksnes, og Andenes/Sortland).

Fra de siste tiårene ble heller ikke store nasjonale forskningsprogrammer om Henrik Ibsen og det «moderne gjennombruddet» i litteraturen tematisert eller omtalt under seminaret. Her har Narve Fulsås vært sentral. Som Ibsenforsker har han markert seg gjennom bidrag til den vitenskapelige utgaven av Ibsens samlede verk², og særlig brevbindene som han har redigert og kommentert, og gjennom boka *Ibsen, Scandinavia and the Making of a World Drama* (Cambridge University Press 2018) skrevet sammen med professor Tore Rem. Med denne boka tilbakeviser de standardfortellingen om at Ibsens internasjonale gjennombrudd og verdenssuksess skyldtes bruddet med Norge og Skandinavia og viser at det avgjørende var den

---

¹ Randi Rønning Balsvik: *Konstruksjon av fortiden – mellom det lokale og internasjonale*. I «Universitetet i Tromsø. Glimt frå de første 30 år», red. Tove Bull og Tore O. Vorren (Tromsø: Ravnetrykk, 1998), 260–91. Narve Bjørgo: *Kunnskapspolitikk i plan og praksis. Frå etableringa av historie som universitetsfag i Tromsø*. I «Kunnskapens betingelser. Festskrift til Edgeir Benum», red. John red. John Peter Collett, Jan Eivind Myhre og Jon Skeie (Oslo: Vidarforlaget, 2009), 56–76. Narve Fulsås: *Universitetet i Tromsø 25 år* (Tromsø: Universitetet i Tromsø, 1993). Einar Niemi: *Det nordnorske historieseminar: Service og dannelse. Jubileumsforedrag*. Trykt i *Speculum Boreale*. Skriftserie fra Institutt for historie, Universitetet i Tromsø. Nr. 1.

²*Henrik Ibsens Skrifter*, red. Vigdis Ystad *et.al.*, Aschehoug og Universitetet i Oslo 2005-2010.

fortsatte forbindelsen med Skandinavia. Fulsås har i forlengelsen av dette også, sammen med Tore Rem, redigert boka *Ibsen in Context* (Cambridge University Press 2021), hvor bidrag fra en rekke forskere fra ulike forskningsfelt bidrar til en tverrfaglig forståelse av Ibsens verdenslitterære status.

Vi kunne også ha valgt et annet perspektiv enn forskning for jubileumsseminaret, for eksempel undervisningsfaget historie, eller fagformidling beregna på allmenheten og utadretta virksomhet. Det gjelder alle bygdebøker, bindsterke by-historier, regionale verk i flere bind, oversiktsverk med et transnasjonalt perspektiv, eller folkegrupperes historie som er skrevet eller redigert av tromsøhistorikere. Det siste eksempel på en lang rekke av slike bokverk beregna på et allment publikum, er trebindsverket *Andre verdenskrig i nord* som ble utgitt høsten 2022.

Historiefaget ved UiT starta sin virksomhet midt i et vendepunkt i norsk historieforskning. Forskningsfokus ble fra nå av mye mer rettet mot lokal/regionalhistorie og sosialhistorie, og innebar en markert dreining bort fra politisk historie. Forskningsmiljøet i Tromsø var derfor i takt med de nasjonale trendene når lokalsamfunnenes og regionens historie ble vektlagt da undervisning og forskning starta opp i 1972. Konsentrasjonen om lokal- og regionalhistorie på 1970-tallet var også et resultat av det oppdraget UiT hadde fått om å «tjene landsdelen». De krav og forventninger som de lokalhistoriske miljøene i landsdelen og ikke minst studentene hadde til det nye universitetet, var også helt klare. Og historiemiljøet i Tromsø ønsket også selv å utfordre det til da dominerende nasjonalstatlige perspektivet på historieskrivinga.

Bruddet med det nasjonale fokus ble også markert gjennom den forskninga som foregikk om Afrikas historie³ og Øst/Vest-relasjonene⁴ allerede på 1970-tallet. Det har vært fulgt opp med studier av «den kalde krigen» i etterkrigstida.⁵ Studier i internasjonal historie, både forskning og undervisning, har også vært drevet i tilknytning til *Senter for fredsstudier* ved UiT.⁶

Den lokalhistoriske forskninga ved UiT, bl.a. gjennom en rekke hovedoppgaver, ga seg snart uttrykk i bygdebøker og regionalhistoriske verk. Nær 30 nordnorske byhistorier,

---

³ Randi Rønning Balsvik: *Afrika i historiografisk lys* (2004) og *Norsk bistandshistorie* (2016).

⁴ Geir Lundestad: *Øst/vest, nord-sør – hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945*.

⁵ Hallvard Tjelmeland: *Den kalde krigen* (2006). Stian Bones: *I oppdemningspolitikkenes grenseland* (2006).

⁶ Randi Rønning Balsvik og Christine Smith-Simonsen, sistnevnte som leder av senteret i flere år.

bygdebøker eller regionalhistoriske bokverk er skrevet av tromsøhistorikere eller av forfatterne som er utdannet ved UiT etter at faget ble etablert i 1972. En forutsetning for at det kunne skje, var at de første UiT-historikerne brukte mye tid på å få på plass støttefunksjoner knytta til litteratur- og kildesamlinger. Etableringa av *Registreringsentralen for historiske data* (RHD) var viktig for demografisk forskning og studier av flyttebevegelser, herunder utvandringa til USA.

Vendinga mot lokal- og regionhistorie ga seg også utslag i at ulike samfunnssektorer, politiske, fagpolitiske, økonomiske og sosiale organisasjoner i landsdelen ble gjort til gjenstand for forskning, både på lokalt og regionalt nivå.⁷ Metodiske og teoretiske spørsmål knytta til by- og lokalhistorie, regionbegrepet og regionbygging har på samme måte vært tematisert og diskutert helt fra faget ble etablert i 1972.⁸

Denne lokal- og regionalhistoriske vendinga i faget måtte for historikerne i Tromsø også innebære et fokus på samisk og kvensk historie, et felt som tidligere hadde vært overlatt samfunnsviterne. Tromsømiljøet fikk snart den ledende posisjonen i Norge når det gjaldt samisk og kvensk historie.⁹ Det resulterte i den første samla og forskningsbaserte framstilling av fornorskningspolitikken før 1940.¹⁰ Og det førte til at Henry Minde ble den første professor i samisk historie i Norge. Tromsøhistorikere var også sterkt representert som redaktører og forfattere i de to bindene som senere er kommet om samenes historie¹¹, det samme gjelder norsk forskning om urfolkshistorie.¹² Den sentrale posisjonen tromsømiljøet etter hvert fikk, bidro til at to historikere fra UiT, Einar Niemi og Ketil Zachariassen, i 2018 ble oppnevnt som medlemmer i *Sannhets- og forsoningskommisjonen*.¹³

---

⁷ Se for eksempel bidrag fra Berg, Drivenes, Fulsås og Tjelmeland i boka *Spennings land* av Thomassen/Lorås (red.) 1997. Se også *Nordnorsk kulturhistorie* (1994). Ketil Zachariassen og Oddvar Svendsen har skrevet viktige bidrag når det gjelder landsdelens økonomiske historie med sine bedriftshistorier om *Sparebanken Nord-Norge* og *Troms Kraft*.

⁸ Mange bidrag fra Einar Niemi, se bl.a. *Veiviser i det mangfoldige nord. Utvalgte artikler av Einar Niemi*. Festskrift redigert av Fredrik Fagertun (2014).

⁹ Henry Minde: *Samenes historie som etterkrigshistorisk forskningsfelt*. LOS-senternotat 92/28 (1992).

¹⁰ Knut Einar Eriksen/Einar Niemi: *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940*.

¹¹ Astri Andresen, Bjørg Evjen og Teemu Ryymin (red): *Samenes historie fra 1751 til 2010* (2021).

Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen (red): *Samenes historie fram til 1750* (2022).

¹² Henry Minde (red): *Indigenous Peoples, Self-determination, Knowledge, Indigeneity* (2008).

¹³ Innstillinga ble overlevert i juni 2023: *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskningpolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner*. Stortingsdokument 19 (2022-2023).

Regionalhistorie og forskning i samisk og kvensk historie førte til at historikerne i Tromsø også snart måtte rette blikket ut over landegrensene, mot Nordkalotten og etter hvert Russland, Barentsregionen, de polare og circumpolare områdene.¹⁴ I den internasjonale evalueringa av norsk historieforskning fra 2008 understrekes det da også at det «transnasjonale» var særegen for forskningsprofilen i Tromsø. Miljøet hadde mer «sin styrke i både lokal og transnasjonal historie enn i nasjonal historie».¹⁵

Men tromsøhistorikere har også bidratt med analyser som angår Norge som nasjon, bl.a. om norske historikers og vitenskapsmenns rolle i nasjonsbygginga på 1800- og 1900-tallet.¹⁶ Og flere har skrevet, bidratt eller vært redaktører i oversiktsverk som behandler tema på nasjonalt nivå, som for eksempel *Norsk utenrikspolitikks historie*, *Norsk innvandringshistorie*, *Norsk polarhistorie*, *Norsk bistandshistorie*, *Norges fiskeri- og kysthistorie* og *Samenes historie*. Tromsøhistorikere har også skrevet *biografier* om viktige nasjonale og militære aktører som *Fridtjof Nansen*, *Otto Ruge*¹⁷ og *Terje Wold*¹⁸, historikere som *Ernst Sars* og forfattere som *Regine Normann*.¹⁹

Etter 1990 skjer det ei «kulturell vending» i historiefaget med mindre vekt på sosial- og strukturhistorie og mer fokus på kultur- og mentalitetshistorie.²⁰ I Tromsø er to-bindsverket *Nordnorsk kulturhistorie* (1994), boka *Havet, døden og vêret* (2003) og forskning om Henrik Ibsen og det «moderne gjennombruddet» noen av eksemplene på denne vendinga.²¹ Fokus ble nå mer retta mot bl.a. bokhistorie, kirkehistorie, religiøst liv, folketro, minnehistorie og ideologi. *Hekseprosessene* har bl.a. vært gjenstand for omfattende studier og resultert i mange

---

¹⁴ Jens Petter Nielsen (red.): *Russland kommer nærmere: Norge Russland 1814-1917* (2014). Sven G. Holtmark: *Naboer i frykt og forventning. Norge og Russland 1917-2014* (2015). Elenius, Gulubev, Lähtenmäki, Tjelmeland (red.): *The Barents Region - A Transnational History of Subarctic Northern Europe* (2014). Einar-Arne Drivenes/Harald Dag Jølle: *Norsk polarhistorie. 3 bd.* (2004).

¹⁵ *Evaluering av norsk historiefaglig forskning* (2008), s.136.

¹⁶ Narve Fulsås: *Historie og nasjon – Ernst Sars og striden om norsk kultur* (1999) og i kapitlet «En æressag for vor nation» i *Norsk polarhistorie bd.1.* (2004). Harald Dag Jølle: *Nansen – Oppdageren.* (2011) og *Nansen - utfordreren.* (2020).

¹⁷ Tom Kristiansen: *Otto Ruge: Hærføreren* (2019).

¹⁸ Vidar Eng: *Terje Wold - en terrier fra nord* (2013).

¹⁹ Liv Helene Willumsen: *Havmannens datter. Regine Normann - et livsløp* (1997).

²⁰ Rune Blix Hagen: *Tre studier av fransk mentalitetshistorie.* Hovedoppgave i historie (1987).

²¹ E-A Drivenes/Marit Anne Haugan/Helge A. Wold (red.): *Nordnorsk kulturhistorie* (1994). Narve Fulsås: *Havet, døden og vêret* (2003).

publikasjoner²². *Læstadianismes* betydning i den religiøse, sosiale, kulturelle og politiske moderniseringa av landsdelen har vært et forskningstema helt fra 1970-tallet, men etter 1990 fikk dette feltet økt oppmerksomhet med eget forsknings- og bokprosjekt.²³ Innafor eldre tids historie reflekteres den kulturelle vendinga i de mange publikasjonene skrevet av forskere knytta til forskningsgruppa *Creating the New North (CNN)*.²⁴ Den franske antropologen/sosiologen Pierre Bourdieu og hans teorier ble tatt i bruk i analysene. Det gjelder for eksempel Lars Ivar Hansen med en rekke publikasjoner om strategier for ekteskap, arv og eiendom og middelalderssamfunnets sosiale logikk.

Historikere ved UiT har deltatt i debatten om metode- og teorispørsmål i faget. Narve Fulsås har for eksempel på en grunnleggende måte problematisert skillet mellom *levning* og *beretning*, en distinksjon som ofte har blitt tatt som gitt i historiske metodebøker.²⁵ Og i forlengelse av den såkalte «sannhetsdebatten» i faget i årene rundt 2000 deltok han sammen med Hallvard Tjelmeland og i en debatt med Tor Egil Førland om objektivitetsproblemer i historisk forskning.²⁶ Et tema som henger sammen med sannhetsproblematikken i faget, er spørsmålet om *fortellingens* plass og rolle i historieskrivingen, hvor Narve Fulsås var en av de første norske historikere som reiste debatten.²⁷

Tromsøhistorikerne har gjennom de femti første årene også tatt del i en rekke diskusjoner både i forskersamfunnet og i offentligheten om realhistoriske tema. Studier av den økonomiske og kulturelle moderniseringsprosessen i landsdelen har stått sentralt både for historikere og samfunnsvitere ved UiT. Diskusjonen har dreid seg om hvilket samfunn Nord-Norge var da endringsprosessene startet, når startet endringene og i hvilken grad var dette styrt utenfra og påtvunget.²⁸ Var nordlendingene et entydig offer eller en aktiv aktør? Denne debatten har også

---

²² Rune Blix Hagen: *Hekser – fra forfølgelse til fortryllelse* (2013). Liv Helene Willumsen: *Seventeenth-Century Witchcraft Trials in Scotland and Northern Norway* (2008).

²³ Einar-Arne Drivenes/Einar Niemi: *Også i denne verden? Etnisitet, geografi og læstadianisme mellom tradisjon og modernitet* i boka *Vekkelse og vitenskap. Lars Levi Læstadius 200 år* (2000).

Rolf Inges Larsen: *Religion og fiendebilder. Læstadianerne, statskirken og kvenene 1870-1940* (2013).

²⁴ Sigrun Høgetveit Berg, Rognald Heiseldal Bergesen, Roald Ernst Kristiansen (red.): *The Protracted Reformation in North*. Volum 144 i serien "Arbeiten zur Kirchengeschichte".

Stefan Figenschow, Richard Holt, Miriam Tveit (red.): *Myths and Magic in the Medieval Far North*. (2021).

²⁵ *Historisk tidsskrift* 2001, nr 2 og 4.

²⁶ *Historisk tidsskrift* 2010, nr 4, *Historisk tidsskrift* 2011 nr.1 og 2.

²⁷ Jan Heiret, Temu Ryymin og Svein Atle Skålevåg (red.): *Fortalt Fortid. Norsk historieskrivning etter 1970* (2013). Narve Fulsås: *Historie og forteljing*, *Nytt norsk tidsskrift* nr. 3, 2005.

²⁸ Narve Fulsås: *Hushaldsøkonomi og kapitalistisk økonomi i Nordland. 1850-1950*. *Historisk tidsskrift* 1987 nr 1.

dreid seg om nordlendingenes vesen og kultur. Finnes det noe særeget nordnorsk, en nordnorsk «essens»?²⁹ Samisk historie har også vært gjenstand for en kontinuerlig debatt fra 1970-tallet av, en diskusjon som i stor grad har vært ført i media, og debatten har vært like intens enten det nå gjelder forhistorisk tid, middelalder eller moderne tid. Diskusjonen har mellom annet dreid seg om «hvem var her først»-problemet, urfolksstatus og rettighetsspørsmål, men ikke minst har det handlet om fornorskningens årsaker og konsekvenser.

Fra 1990-tallet og i det siste tiåret har forholdet til Russland og 2. verdenskrig vært sentrale forskningstema, noe som bl.a. har resultert i oversiktsverk på flere bind.³⁰ Historikere fra UiT har deltatt aktivt på begge disse områdene hvor bl.a. *minnehistoriske* undersøkelser har vært et felles interesseområde de siste årene.³¹ Den indrepolitiske utviklinga i Russland fram til krigen i 2014 med annekasjonen av Krim og i 2022 med invasjonen av Ukraina, har gjort russlandseksperterne blant historikerne i Tromsø etterspurte i media, og de har tatt sitt ansvar med å delta aktivt i den offentlige samtalen. UiT har det siste tiåret også blitt det nasjonale senteret for forskning om 2. verdenskrig. Krigshistorien vekker alltid debatt, til dels hete debatter, og det gjelder til fulle i Nord-Norge. Her dreier det seg ikke bare om krigsforløpet, men like mye om at krigen i Nord-Norge er glemt og utelatt i den nasjonale fortellinga. I denne debatten har nok tromsøhistorikerne til tider følt at de har «sådd vind og høstet storm».

---

²⁹ Narve Fulsås: *Nordnorsk eigenart og nordnorske identitet* i boka «Spennings land. Nord-Norge etter 1945» (1997).

³⁰ Bjørg Evjen (red.): *Andre verdenskrig i nord. En annerledes hverdag* (2022). Fredrik Fagertun (red.): *Andre verdenskrig i nord. Overfall og okkupasjon* (2022). Stian Bones (red.): *Andre verdenskrig i nord. Kampen om frihet* (2022).

³¹ Kari Aga Myklebost/Joakim Aalmen Markussen: *Drakamp og balansegang. Frigjøringsmarkeringene i Kirkenes 1954-1994: Et minnepolitisk perspektiv*. Nordisk Østforum nr. 35 (2021).

Program

Jubileumsseminar 1. – 2. desember 2022

Torsdag 1. desember

1100-1105: Åpning ved rektor Dag Rune Olsen

1105-1115: Velkommen, Einar-Arne Drivenes

1115-1145: *Då det umoglege blei mogleg – eit universitet i Nord-Noreg*. Narve Fulsås

1145-1215: «*I begynnelsen var---*». *Historiefaget i pionertida*. Einar-Arne Drivenes, kommentar Kjell Kolbeinsen

1215-1245: *Drømmen om Nord-Norge. Fra lokalhistorie til regionalhistorie*. Einar Niemi, kommentar Steinar Aas

Ordstyrer: Magnus Andersson

1245-1300: Kaffepause

1300-1330: *Fra Nansen til Arven etter Nansen. Norsk polarhistorie*. Harald Dag Jølle, kommentar Lena Aarekol

1330-1400: *Mitt Afrika*. Randi Rønning Balsvik, kommentar Christine Smith-Simonsen

1400-1420: *Kulturell vending i Tromsø? Teoretiske og historiografiske strømninger*. Helge Salvesen

Ordstyrer: Stian Bones

1420-1445: Kaffepause

1445-1515: *Nordnorske byer, - finnes de?* Steinar Aas, kommentar Hallvard Tjelmeland

1515-1545: *Fiskarbonden i solnedgang*. Åsa Elstad, kommentar Alf Ragnar Nielssen

1545-1615: «*Opp alle jordens bundne treller, ...*» *Arbeiderbevegelsen i Nord-Norge*. Hallvard Tjelmeland, kommentar Knut Einar Eriksen

1615-1645: *Kva er det med Halvdan Koht, tromsøhistorikarane og nordnorsk mellomalder?* Sigrun Høgetveit Berg, kommentar Ian Peter Grohse

Ordstyrer: Einar-Arne Drivenes

1800: Fest (MH-kantina)

Festledere: Christine Smith-Simonsen og Magnus Andersson

Tromsøhistorikere i fortid og nåtid, i bilder og ord: Rune Hagen

Festtale: Jørgen Fosslund

Musikk: Husbandet The Infidels

Fredag 2. desember

0900-0930: *Kald krig i Tromsø*. Stian Bones, kommentar Fredrik Fagertun

0930-1000: *Krigen og krigen om krigen*. Joakim Aalmen Markussen, kommentar Marianne Neerland Soleim

1000-1030: *Krig og fred. Fredsforskning i Tromsø*. Christine Smith-Simonsen, kommentar Randi Rønning Balsvik

Ordstyrer: Lovisa Bergmann

1030-1045 Kaffepause

1045-1115: *De fødte, de gifte og de døde. Demografi i Tromsø*. Gunnar Thorvaldsen

1115-1145: *De frelste. Læstadianismen i historisk perspektiv*. Rolf Inge Larsen, kommentar Siv Rasmussen

1145-1205 *De fortapte*: Rune Hagen: *Hekseforfølgelsene i undervisning og forskning ved AHR*

1205-1225 Liv Helene Willumsen: *Hekseforfølgelsene i Finnmark*

Ordstyrer: Tim van Gerven

1225-1315: Lunsj

1315-1345: *Sami Ædnan og Ruijan Suomalaisia, urfolk og nasjonale minoriteter*. Ketil Zachariassen, kommentar Petia Mankova

1345-1415: *Gjensyn med Den finske fare. Sikkerhetspolitikk og minoritetene i etterkrigstid*. Knut Einar Eriksen, kommentar Stian Bones

1415-1445: *Asymmetriske naboer. Russlandsstudier i Tromsø*. Kari Aga Myklebost, kommentar Åsne Ø. Høgetveit

Ordstyrer: Tom Kristiansen

1445-1500: Kaffepause

1500-1530: *Ut på tur – møter med landskap, kultur og folk*. Christel Misund Domaas, kommentar Einar Niemi

1530-1600: *Under kateteret. Historiestudent i Tromsø*. Magnus Andersson, kommentar June Sørli

Avslutning: *Tale ved reisens slutt*. Hva nå? Instituttleder Åsne Ø. Høgetveit

Ordstyrer: Sigurd Sælthun

Åpning

Rektor Dag Rune Olsen

Universitetet i Tromsø blei etablert med ei tydeleg oppgåve om å bygge kompetanse i og for landsdelen. Med denne oppgåva blei historiefaget viktig og var derfor eitt av dei første faga som tok opp studentar ved det nye universitetet.

Fagmiljøet historie har frå starten skjønnt universitetet si rolle i det nordnorske samfunnet og har i dialog med landsdelen fylt denne rolla godt. Det store talet kandidatar har arbeidd eller arbeidar i skolen, men også i privat og offentleg sektor. Dei tilsette har tatt ein aktiv del i samfunnsdebatten med formidling i alt frå store bokverk til innlegg i aviser, fjernsyn og radio. Det er rett å trekke fram at fagmiljøet har lukkast godt med å stadig utvikle forskingsspørsmål og metodar tilpassa den nordlege verkelegheita og nordlege perspektiv. Forskarane har også lukkast med ein god balanse mellom lokal og regional historie - og eit vidare nasjonalt og internasjonalt utsyn. Samfunnsoppdraget og plasseringa i nord gjer det naturleg for historikarane ved UiT å fokusere særleg på Arktis, nordområda og Russland, og på den samiske og kvenske historia. Samfunnsutviklinga i nord, frå fiskarbonden til by- og næringsutvikling, demografi og politisk historie, om maktinstitusjonar, lov og rett har også vore sentrale område for historieforskinga ved UiT.

Forskning, formidling og undervisning har vore tett samanknytt på historiemiljøet ved UiT. Eit godt eksempel er det store forskingsprosjektet om andre verdskrigen i nord, som i 2022 lanserte det omfangsrike trebandsverket *Andre verdskrig i nord* (Fagertun, Evje, Bones, 2022). Prosjektet hadde dels utgangspunkt i eit masteremne som la grunnlaget for eit imponerande forskingsprosjekt. Prosjektet fekk stønad både frå Noregs forskingsråd og eit generøst bidrag frå Trond Mohn. UiT tok på seg eit ansvar for ei langsiktig satsing på utvikling av forskning på andre verdskrigen, mellom anna i form av eit eige krigsprofessorat. At professor emeritus ved UiO, Ole Kristian Grimnes, ved lanseringa av bokverket framheva at UiT no er tyngdepunktet på den historiefaglege forskinga om krigen, er eit godt skussmål.

Kritisk og analytisk kunnskap om historia, og kunnskap om korleis vi forstår historia, er fundamentale i samfunnet vårt og ein grunnstein i demokratiet. Tydelegare enn på lenge ser vi at vi ikkje kan ta desse verdiane for gitt, men vi må forvalte dei aktivt, blant anna med utvikling og fornying. Det betyr at vi stadig skal reflektere over korleis forskinga, undervisninga

og formidlinga kan bli betre. Slik har historiemiljøet ved UiT forvalta faget sitt i 50 år, og levert solid kompetanse til og om nord. Eg er heilt trygg på at det same kan seiast om nye 50 år.

Velkommen

Einar-Arne Drivenes

Først i desember 1972, omtrent på denne tid, hadde Berge Furre, den første historiker ved UiT, samla ei gruppe hovedfagsstudenter til forskerseminar. Rundt seminarbordet befant seg også Narve Bjørgo og Edgeir Benum, nyslåtte professorer som skulle tiltre 1. januar 1973 og en ekstern ekspert, professor Stein Tveite. Vi var spente, både studenter og lærere, dette var første undervisning i historie ved UiT.

Vel et halvt år etter, den 10 september 1973, var rom 316 i Odd Berg bygget, Tromsø sentrum, hvor Institutt for samfunnsfag holdt til, stappfullt av grunnfagsstudenter til langt ut på gangen. Det var det første orienteringsmøte for historie ved universitetet. Der ble de ønsket velkommen av professorene Narve Bjørgo, Edgeir Benum og den første stipendiaten på faget, Randi Rønning Balsvik, engasjert som amanuesisvikar. Men Berge Furre var der ikke. Samme kveld var han på valgvake i Stavanger, neste dag var han stortingsmann for SV valgt fra Rogaland.

Vårt jubileumsseminar er åpent, og vi hadde i starten en ambisjon om en egen invitasjon til alle som har avlagt hovedfags- eller master eksamen, alle som har avlagt doktorgrader i historie, og alle som hadde vært tilsatt ved instituttet. Det dreier seg om flere hundre, så vi innså ganske snart at å oppspore alle disse ville være en Dafor stor oppgave, selv for en emeritus med god tid.

På vegne av arrangementskomiteen, Magnus Andersson, Stian Bones, Åsne Høgetveit, Christine Smith-Simonsen, meg selv og instituttet ønsker jeg alle hjertelig velkommen. UiT sentralt, fakultetet og instituttet, men ikke minst Historisk forening, avd. Tromsø, har bidratt økonomisk og organisatorisk til at dette kom i stand.

Vi har invitert viktige aktører fra pionerårene. Først: Brita Solvang og Åse Johansen, de holdt orden på undervisningskatalogene, og de administrative papirene våre, veiledet og trøstet studenter, ja til tider også oss andre ansatte.

Vi har også invitert alle vitenskapelige tilsatte som var tilknyttet historie før 1975. Tre av dem er her og står i programmet med innlegg, Randi Rønning Balsvik, Knut Einar Eriksen og Einar Niemi. Noen av støttepersonene på fakultet og ved UiTs nåværende og tidligere ledelse er invitert. Dekan, prodekan og tre tidligere rektorer står på deltakerlista, og den nåværende

rektor har dere møtt. Videre står dagens, og to tidligere universitetsdirektører på deltakerlista. Vi har også invitert noen personer som har hatt sin forskerutdanning og/eller har lagt ned en stor innsats i de mange bokprosjekter initiert og drevet av instituttet, men som i dag ikke er tilknyttet oss. Noen av dem står i programmet, Steinar Aas, Åsa Elstad, Rolf Inge Larsen, Alf Ragnar Nielssen og Lena Aarekol. De øvrige er så mange at jeg ikke kan nevne navn. Jeg gjør ett unntak, Håvard Dahl Bratrein, snart 90 år, du får representere denne store gruppa.

Så vil dere kanskje se noen pressefolk her. Historikere har jo alltid ønsket å spre det gode budskap, onde tungler hevder at vi er i overkant glade i media. Snakk for deg selv, var kommentaren jeg fikk fra en god venn da jeg nevnte dette.

Til slutt mine medstudenter fra de glade 1970-åra, dere står jo mitt hjerte nært. Vi har invitert de gjenlevende av de 11 som utgjorde det første hovedfags-kullet som tok eksamen i 1975, og hvor mange deltok på det første forskerseminaret. Noen av disse har meldt seg på, Dagfinn Granlund, Anders Ole Hauglid, Kjellaug Jetne, Kjell Kolbeinsen og Børre Lien.

Så sitter det en annen hovedfagstudent anno 1972 i salen, Elisabeth Koren, som også deltok på det første forskerseminaret ute på Strandveien. Ho tok av naturlig grunner ikke eksamen i Tromsø i 1975, ho fulgte sin mann, Berge Furre, sørover. Stortingsvalget fikk også følger for deg. Jeg er glad du tok turen. Og det er vel på tide at vi takker for at du og Berge så raust åpna huset i Flintveien i Kroken for oss hovedfagsstudenter, til tider til langt på natt.

Så noen få ord om programmet. Vi har ønsket at seminaret skulle speile alle faser og alle generasjoner av ansatte historikere ved UiT. Vi har valgt å gjøre det ved å ha fokus på noen av de forskningsfelt som har stått sentralt. Men det er mange forskningsfelt og prosjekter som ikke har kommet med, for eksempel Ødegårds-prosjektet på 1970-tallet.

Og vi kunne ha valgt et annet perspektiv, for eksempel fagformidling beregna på allmenheten og utadretta virksomhet. Det gjelder alle bygdebøker, bindsterke byhistorier, regionale verk i flere bind, eller oversiktsverk med et transnasjonalt perspektiv, eller folkegruppers historie. Det siste eksempel på slike verk beregna på et allment publikum, er trebindsverket: Andre verdenskrig i nord.

Universitetsbiblioteket har laga ei utstilling av slike verk i inngangspartiet til UB. Da jeg antyda at utstillinga kanskje kunne omfatte også alle monografier skrevet av Tromsøhistorikere, var svaret at UB ikke hadde så mange utstillingsbordbord. I utstillinga finner dere også de fire viktigst bidragene til fagets historie ved UiT, Narve Fulsås si 25-års

historie for UiT, Randi Rønning Balsviks artikkel i UiTs 30-års historie, Narve Bjørgos artikkel om oppstarts-årene i festskriftet til Edgeir Benum og Einar Niemis artikkel om de Nordnorske historieseminarene.

Og vi kunne ha vinkla seminaret dit hvor de fleste av våre studenter finner sin livsgjærning, i skoleverket. Det er ikke først og fremst forskere vi utdanner, det er lærere og lektorer. Det gjaldt omtrent halvdelen det første kullet hovedfagsstudenter, og det gjelder de som sitter i salen i dag, og alle kull av studenter.

Men nå er det på tide å komme i gang. Ordstyrer for denne sesjonen er Magnus Andersson, historiker, forsker ved Norce forskningsstiftelse og leder av Historisk forening avd. Tromsø.

Då det umoglege blei mogleg – eit universitet i Nord-Noreg

Narve Fulsås

Universitetet i Tromsø, frå 2013 «Noregs arktiske universitet», reknar alderen sin frå 1968 då Stortinget gjorde vedtak om at landets fjerde universitet skulle opprettast i Nord-Noreg. Eg skal skissere nokre av hovudetappane som leidde fram dit, seie litt om korleis historie blei ein del av universitetet, og til slutt gjere opp status i nokre få hovudpunkt.³²

1960-åra: masseutdanning og nye institusjonar

Det var ein gamal draum, men også eit nokså nytt prosjekt, som blei realisert med universitetsvedtaket i 1968. Den fyrste som tok til orde for eit universitet nordpå, i alle på ein måte som fekk offentleg merksemd og som nye initiativ greip tilbake til, var handelsmann Hans A. Meyer på Mo i Rana. Det skjedde i 1918. Det er altså like lang avstand mellom oss og universitetsvedtaket i 1968 som det er mellom vedtaket og den fyrste lanseringa av ideen.

Meyer greip inn i ein debatt som stadig var oppe: korleis skulle ein sikre Nord-Noreg ein stabil tilgang på legar og prestar? Den einaste måten, meinte Meyer, var ved å sikre nordnorsk ungdom det same høvet til å ta vitenskapleg utdanning som ungdom elles i landet, og det kunne berre skje ved at også Nord-Noreg fekk eit universitet. For Meyer var det klart at institusjonen måtte liggje i Tromsø. For Tromsø talte både lokaliseringa midt i landsdelen og at det her alt fanst vitenskaplege institusjonar: museum, vêrvarsling, nordlysobservatorium, forsøksgard for landbruket og dessutan ein lærarskule med røter heilt tilbake til seminaret på Trondenes i 1826.

Etter Meyers utspel blei det likevel raskt klart at det ikkje var studentgrunnlag for å etablere noko universitetstilbod i Tromsø, og utover i mellomkrigstida gjorde krise, «kulturpause» og tronge offentlege budsjett at tanken var heilt uaktuell. Han kom fram att rett etter krigen, men ved inngangen til 1960-åra såg dei som i det heile tenkte på slike ting i Tromsø, enno langt fram i tid.

---

³² Artikkelen er ein revidert versjon av «Universitetet i Tromsø 50 år: masseutdanning, distriktpolitikk og universitetsreform», *Fortid* nr. 3, 2018, 92–98. Der ikkje anna er nemnt, byggjer framstillinga elles på Narve Fulsås, *Universitetet i Tromsø 25 år*. Tromsø: Universitetet i Tromsø, 1993.

Så endra ting seg svært raskt. 1960-åra opplevde overgangen frå «elite»- til «masseutdanning», det vil seie at meir enn 10–12 prosent av ungdomskulla byrja å søkje utdanning ut over gymnaset. Svaret på dette blei både institusjonell og geografisk desentralisering. Den institusjonelle desentraliseringa gjekk ut på at det blei oppretta høgskular som skulle tilby korte, yrkesretta utdanningar som alternativ til lange universitetsstudium. Den geografiske desentraliseringa gjekk ut på at det skulle etablerast høgskular i «distrikta», altså «distriktshøgskular».

Då dette skjedde i slutten av 1960-åra var det alt klart at Tromsø skulle få noko meir, men det hadde ikkje sett slik ut ved inngangen til tiåret. I 1961 kom den såkalla Kleppe-komiteen med ei utgreiing om det som no samla blei kalla «høgare utdanning», all utdanning på basis av og ut over examen artium. Den la til grunn at nye store ungdomskull og høgare levestandard ville leie til kraftig auke i etterspurnaden etter post-gymnasial utdanning, og at denne etterspurnaden burde møtast, om ikkje med heilt tilsvarande, så i alle fall med sterk utbygging av kapasiteten. For Tromsø sin del sa komiteen at Tromsø Museum kunne knytast til det nye universitetet som skulle kome i Trondheim når den tekniske høgskulen og lærarhøgskulen der blei slegne saman, og at Tromsø kunne bli ein slags «uteseksjon» for dei etablerte institusjonane.

Alt året etter, i 1962, heva departementet ambisjonane. Arbeidarpartiet hadde regjeringsmakta, og Helge Sivertsen var kyrkje- og undervisningsminister. I stortingsmeldinga etter Kleppe-komiteen kom det avgjerande signalet om ei ny linje: «Departementet finner det naturleg at også Nord-Norge etter hvert får egen selvstendig institusjon for utdanning på universitets- og høgskolenivået. Forholdene ligger her vel til rette for flere fag, bl.a. realfag og samisk språk og kultur. Utbyggingen av sykehuskapasiteten i Tromsø-området kan gjøre det aktuelt med klinisk-medisinsk utdanning».

Sjølv om det eksisterte eit krav om universitet nordpå, var den sterkaste universitetsaktivismen tidleg i 1960-åra i Stavanger og Kristiansand. For departementet var det klart at det ikkje kunne kome på tale å etablere fleire universitet sørpå før Nord-Noreg hadde fått sitt. Dessutan løyste ikkje Stavanger og Kristiansand det som var hovudproblemet i Sør-Noreg, nemleg å avlaste Oslo. Til det ville eit nytt universitet på Austlandet ha vore meir eigna, medan Stavanger og Kristiansand berre ville svekkje rekrutteringa til Bergen, som enno blei oppfatta som eit universitet under oppbygging. Departementet ville kome raskt ut med planen sin for Tromsø før Stavanger og Kristiansand greidde å mobilisere politisk støtte.

Då meldinga blei diskutert i Stortinget i mars 1963, var det likevel tverrpolitisk oppslutning om Tromsø-planen. Etter regjeringsskiftet i 1965 blei det også ei borgarleg regjering med Kristeleg Folkeparti-leiaren Kjell Bondevik som statsråd som skulle føre Tromsø-universitetet fram til endeleg vedtak.

Strid om medisin

I 1965 blei det sett ned ein komité for å utgreie utbygginga i Tromsø, leia av tidlegare Oslo-rektor Johan T. Ruud. Ruud-komiteen gjekk inn for ei brei utbygging i Tromsø som også skulle inkludere eit fullverdig medisinske fakultet med både kliniske og prekliniske fag. Medisinsk medlem i komiteen var Torstein Bertelsen frå Universitetet i Bergen, som hadde engasjert seg i debatten om det nordnorske legeproblemet. Bertelsen var frå Harstad og visste at blant legane der var det mange som var frå byen. Han hadde studert i København etter krigen og hadde merka seg at mange av medstudentane som var frå Island eller Færøyane reiste heim att etter studiet. Han var misnøgd med at den offentlege debatten stort sett handla om å tvinge eller lokke legar nordover og gjennomførte ein studie av kvar norske legar var fødde, kvar dei var utdanna og kvar dei jobba, som han publiserte i tidsskriftet for legeföreininga og som departementet kjende då han blei spurt om å vere med i Ruud-komiteen. Bertelsen påviste ein klar samanheng mellom fødestad, utdanningsstad og arbeidsstad, og konkluderte som Meyer: einaste verknadsfulle måten å få legar til Nord-Noreg, var å rekruttere fleire nordfrå til legestudiet. Sidan det var klar samanheng mellom fødestad og studiestad, kunne det berre gjerast ved å opprette medisinsk utdanning i landsdelen. Dette blei eit hovudargument for universitetet som kom til å prege heile innstillinga.

Dessutan hadde Bertelsen opplevd problema ein hadde hatt i Bergen med å rekruttere medisinarar frå Oslo-området. Denne erfaringa gjorde at han og Erik Waaler, som hadde leia oppbygginga av medisinsk utdanning ved Universitetet i Bergen, var overtydde om at å møte stigande etterspurnad etter legar med å byggje ut kapasiteten i Oslo, berre hadde éin sikker effekt: at det blei endå fleire legar rundt Oslofjorden. Tidleg i 1960-åra hadde fylka rundt Oslofjorden 15 legar pr. 10 000 innbuarar, Finnmark hadde 5,6. Ved sjukehus med riksfunksjonar, som Rikshospitalet og Radiumhospitalet, var tre fjerdedelar av pasientane frå Austlandet, medan Austlandet berre hadde halvparten av landets befolkning. For Waaler og Bertelsen var det avgjerande å leggje lokk på utbygging av kapasiteten i Oslo og å få spreidd medisinsk utdanning og kompetanse til andre delar av landet dersom heile nasjonen skulle få eit meir likeverdig medisinsk tilbod.

Mot seg hadde Waaler og Bertelsen det meste av makta i norsk medisin: Legeforeininga, Det medisinske fakultetet i Oslo og Helsedirektoratet. Leiar av Oslo-fakultetet, den internasjonalt anerkjente Alf Brodahl, hadde leia eit utval som gjekk inn for at det tredje medisinske fakultetet måtte kome i Trondheim. Brodahl trudde aldri Tromsø ville kunne trekkje til seg kvalifiserte folk til prekliniske fag, men at Tromsø på sikt kanskje kunne få nokre kliniske utdanningsfunksjonar. Den mektige helsedirektøren Karl Evang meinte at Noreg-Noreg hadde for lita befolkning og dermed for svakt pasientgrunnlag til å bere oppe eit fullverdig universitetssjukehus. Det kan høyrast lett nedlatande ut, men det er det argumentet UNN i dag nyttar for å hindre at små og sårbare spesialistmiljø blir smurde tynt ut over landsdelen.

Med så mektige aktørar engasjerte blei det ein intens strid om lokaliseringa av landets tredje medisinske fakultet, men i desember 1966 skar Kjell Bondevik gjennom og sa at departementet ville gå inn for Tromsø. Medisin var avgjerande for heile universitetsprosjektet fordi det innebar å forplikte staten på eit fullskala universitet heilt frå starten. Vedtaket om UiT i 1968 blei gjort samrøystes, men motstanden hadde nok gjort inntrykk. Bondevik sa under stortingsdebatten at det var ein ting han var meir redd for enn noko anna, og det var «å starte eit universitet som kan verte eit andrerangs universitet. Det har eg ikkje lyst til».

Tomtestrid og provisorieplan

Med medisin som ein så viktig del av universitetsprosjektet var det naturleg å be ein medisinar om å leie oppbygginga. Departementet greidde å finne ein kandidat i Oslo, dosent Peter F. Hjort ved Rikshospitalet. Hjort meinte at han var den einaste som på eit fakultetsmøte hadde markert seg som tilhengjar av Tromsø. Etter eit debattmøte i Oslo i januar 1969, etter at Hjort hadde takka ja til Tromsø-jobben og motstandarane mot medisinsk utdanning på ny hadde mobilisert, «gikk min kone og jeg spissrotgang mellom gamle venner som så til siden for ikke å hilse på oss».

Interimsstyret under leiing av Hjort blei konstituert i januar 1969, og då starta for alvor det praktiske arbeidet med å planleggje, rekruttere og byggje det nye universitetet. Noko av det fyrste dei måtte engasjere seg i, var ein bitter strid med Tromsø kommune om universitetstomt. Interimsstyret, og særleg Tromsø museum sin representant, ville ha ei tomt på Sør-Tromsøya i tilknytning til museet. Kommunen såg på dette som eit av dei mest attraktive boligområda i Tromsø og ville heller bruke universitetet og eit nytt sjukehus til å dirigere byutviklinga nordover på øya. Universitetet tapte denne fyrste store saka då Stortinget i juni 1970 støtta kommunens Breivika-alternativ. Det innebar samtidig at det blei endå tydelegare enn før at

universitetet måtte byggjast så og seie på bar bakke. Fagmiljøa som alt var ved museet, blei ikkje integrerte i og utgangspunktet for nye universitetsinstitutt. I staden blei museet samla inkorporert i universitetet som ei eiga avdeling.

Meir hell hadde interimsstyret med den såkalla «provisorieplanen», som kom opp i Stortinget same dag som tomtesaka. Hjort var redd for at den politiske interessa ville visne om det blei ein lang plan- og byggjeperiode. Han visste at det politikarane var opptekne av var utdanning, og at det var avgjerande å kunne syne til konkrete resultat så snart som råd. Han la derfor fram for regjeringa ein ambisiøs plan om å starte med ein gong i provisoriske lokale i byen, parallelt med at ein bygde det permanente anlegget i Breivika. Dette innebar at det blei løyvd store summar til rekruttering alt i startfasen. Hjort greidde å overtyde regjeringa om at det var ein fornuftig strategi, og Stortinget godkjende planen utan diskusjon – der var det tomtesaka som tok all merksemd. 1971–74 fekk UiT tildelt 378 stillingar, av dei 185 vitskapelege. I ettertid kan ein slå fast at det var i grevens tid; frå 1974 måtte staten stramme kraftig inn på veksten i universitetsbudsjetta.

Det synte seg også at rekrutteringa gjekk mykje betre enn det skeptikarane hadde trudd. Når det kom til stykket, blei Universitetet i Oslo den største leverandøren til det nye universitetet. Rundt halvparten av dei som fekk vitskapelege stillingar i Tromsø i åra 1969–73, hadde arbeidsstad i eller i nærleiken av Oslo før dei kom nordover. UiT drog nytte av at med ekspansjonen i 1960-åra, då mellomstillingsgruppa ved universiteta vaks mykje raskare enn toppstillingsgruppa, var det mange i Oslo som sat i stillingar utan utsikter til vidare avansement så lenge toppstillingane var eksklusive embetsstillingar. Men dei kunne avansere ved å flytte på seg. Av dei 38 som gjekk inn i professorat i Tromsø 1969–73, var det ingen som alt var professorar. Den fyrste universitetsdirektøren, Willy Haugli, la heilt frå starten til grunn at ingen fekk jobb i Tromsø utan å melde flytting. Han ville unngå at UiT blei ein institusjon driven av langdistansependlarar frå Oslo på mellombelse opphald i nord, og lykkast med det.

I september 1972 blei universitetet offisielt opna, og undervisninga starta i nokre utvalde fag for i alt 420 registrerte studentar. Hausten etter byrja det fyrste medisinarullet samtidig med at fleire nye faga starta opp, mellom dei historie. Når me er her i dag, er det fordi nokon hadde tjuvstarta.

Fagplanlegging: historie

Interimsstyret hadde tidleg oppnemnd fagutval som skulle lage rammeplanar og retningslinjer for utbygging på dei ulike fagområde, og etter kvart var det åtte slike i arbeid. Historie kom til i spenningsfeltet mellom filologi og samfunnsvitskap.³³ Fagutvalet for språkfag og historie var i utgangspunktet eit utval berre for språkfag, men supplerte seg sjølv med eit historiemedlem, Øistein Hveding frå Trondheim. Utvalet trekte opp generelle retningslinjer og meinte det måtte bli opp til dei som blei tilsette, å planleggje på disiplinivå. Utvalet skreiv at sjølv om det hadde inkludert historie, hadde det «ikke dermed tatt prinsipiell stilling til fagets endelige plass innenfor universitetsstrukturen».³⁴

Samfunnsfaga, som knapt hadde spelt ei rolle i planane for Tromsø før stortingsvedtaket, kom sterkt i interimsstyreperioden. Det skuldast fleire ting: ambisjonane om å lage eit meir samfunnsorientert medisinstudium, den sterke ekspansjonen og tiltrua til samfunnsfaga i 1960-åra, den profilerte lokalsamfunnsforskinga som Ottar Brox og andre hadde drive, og at fagområdet var representert i Interimsstyret ved den driftige entreprenøren Knut Dahl Jacobsen. Fagutvalet som Interimsstyret sette ned for samfunnsvitskap, var så tungt som det kunne bli: Bergen var representert med Fredrik Barth, Stein Rokkan og Dahl Jacobsen, Oslo med Vilhelm Aubert og Yngvar Løchen og Trondheim med Tore Lindbekk. I tillegg sat direktør ved Tromsø Museum, Ørnulv Vorren, der. Utvalsarbeidet og den endelege innstillinga var gjennomsyra av spenninga mellom disiplinorientering og problemorientering. Det blei foreslått å organisere samfunnsfaga i fem tverrfaglege forskingsgrupper: Sosialpolitikk og aksjonsforskning, Samiske studiar, Samfunnsplanlegging og lokalsamfunnsforskning, Skoleforskning og Fiskeriøkonomi. Til gruppa «samfunnsfag» skreiv utvalet at dei også rekna arkeologi, etnologi, juss og historie, og at desse måtte finne sin plass innanfor ramma av dei tverrfaglege forskingsgruppene.³⁵

Interimsstyret hadde tenkt at utvala for samfunnsfag og språkfag saman skulle utgreie historie, der Interimsstyret i utgangspunktet såg for seg «elementær undervisning». Dei to

---

³³ Narve Bjørge, Kunnskapspolitikk i plan og praksis. Frå etableringa av historie som universitetsfag i Tromsø. I *Kunnskapens betingelser. Festskrift til Edgeir Benum*, red. John Peter Collett, Jan Eivind Myhre og Jon Skeie (Oslo: Vidarforlaget, 2009), 56–76; Randi Rønning Balsvik, Konstruksjon av fortiden – mellom det lokale og internasjonale. I *Universitetet i Tromsø. Glimt frå de første 30 år*, red. Tove Bull og Tore O. Vorren (Tromsø: Ravnetrykk, 1998), 260–91.

³⁴ *Innstillinger om Filologiske fag og Samfunnsfag ved Universitetet i Tromsø* (Tromsø, Oslo, Bergen: Universitetsforlaget, 1972), 30.

³⁵ *Ibid.*, 181, 196.

utvala kom likevel ikkje til å samarbeide om historie. Språkutvalet si innstilling låg føre alt i september 1970, medan samfunnsfagutvalet enno var i arbeid. I oktober 1970 var det nasjonalt fagmøte i historie, og det meinte at historie ikkje hadde fått den merksemda det burde ha fått i språkutvalet. Interimsstyret svarte med straks å setje ned eit eige historieutval, det mest disiplinspesifikke av alle fagutvala. Det blei, truleg av praktiske og økonomiske grunnar, eit nesten reint Oslo-utval. Medlemmene er alle velkjende historikarnamn, men det kan vere verdt å minne om deira dåverande titlar og posisjonar: professor Jens Arup Seip, dosent Francis Sejersted, forskingsstipendiat Per Maurseth, cand.philol. Kåre Lunden og studentrepresentantane Even Lange og Kåre Lode (Bergen). Sejersted blei formann for utvalet og Lange sekretær. Utvalet opplyser at det søkte råd hjå andre som hadde vore med å byggje opp historie ved nye institusjonar, som Rolf Danielsen i Bergen, Asa Briggs, professor og vice-chancellor ved Universitetet i Sussex, og Hans Chr. Johansen i Odense.

Utvalet støtta opp om historiefagets reorientering frå filologi mot samfunnsvitskap og meinte at historie i Tromsø burde knytast organisatorisk til samfunnsfaga og ikkje, som tradisjonelt, til språkfaga. Men det understreka på same tid at historie ikkje burde gå opp i samfunnsvitskapleg dominerte forskingsgrupper, men danne «en egen avdeling innenfor storinstituttet».³⁶ Denne faglege nyidentifiseringa – som historikarane hadde ønskt, men ikkje fått lov til, i Bergen – kom for lang tid til å skape misstemning mellom historie og språkfaga i Tromsø.

Det er slåande å lese i ettertid korleis historieutvalet tenkte på praktiske problem knytt til arkiv, bibliotek og allmenn kjeldetilgang – så langt frå Oslo. Det var oppteke av at Tromsø-historikarane måtte ha tilgang til hyblar i hovudstaden. Men det såg også nokre fordelar for historie ved det nye universitetet, slik som at det ville bli få studentar, trudde dei, og at det var ei sterk lokalhistorisk interesse i landsdelen. Utvalet meinte at få studentar, det tenkte seg forholdet 10:1, la til rette for nær kontakt mellom lærarane og studentane, og at dette også opna for sterk integrasjon av forskning og undervisning. Undervisninga burde organiserast rundt større forskingsprosjekt. Utvalet kom med fire forslag til slike prosjekt, som motstykke til samfunnsvitaranes problemområde. Cand.philol. Kåre Lunden hadde to: «Institusjonalisering av økonomisk verksemd i det norske samfunnet gjennom tidene, med særskilt vekt på inkorporeringa av det økonomiske systemet i det meir omfattande sosiale systemet», det andre

---

³⁶ Ibid., 87.

var «Det politiske systemet på Island i Sturlungatida». Seips forslag var «De sosiale organisasjoners og ‘organisasjonssamfunnets’ historie» og Maurseth foreslo «Historiestudium og historieforskning under synsvinkelen sentrum/periferi-problematikk». Korleis dette gjekk, vil Einar-Arne fortelje meir om.

Korleis har det gått?

Korleis har det elles gått, i det store og heile?

For det fyrste kan me slå fast at utdanningsargumentet har slått til. Universitetet var vore med å jamne ut tilgangen til høgare utdanning, heve det allmenne utdanningsnivået mot landsgjennomsnittet og betre tilgangen på akademisk arbeidskraft. Av legestudentane har det store fleirtalet av dei nordfrå blitt verande i landsdelen, det same har 30–40 prosent av dei rekrutterte sørfrå.

For det andre: kvalitet. Det blir gjerne målt etter forskning, som igjen kan målast på ulike måtar. Det blir regelmessig gjennomført nasjonale fagevalueringar, og dei viser, som venta, variasjon; sterke forskingsmiljø vil gjerne vere store forskingsmiljø. Men UiT kjem jamt over rimeleg godt ut. Måler ein etter konkurranseutsette forskingsmiddel, som i Forskningsrådet eller ERC, så er samanlikninga med dei andre «fire store» blitt vanskeleg etter at UiT fusjonerte med høgskular utan sterke forskingskvalifikasjonar eller forskningstradisjonar. Men korrigerer ein for det, trur eg UiT har eit gjennomslag om lag proporsjonalt med storleiken. Det er i alle fall mitt inntrykk når det gjeld humsam-feltet i Forskningsrådet, men eg må leggje til at det gjeld humaniora meir enn samfunnsvitskapane i Tromsø.

I det å byggje ned grensene mellom universitet og høgskular har altså UiT skilt lag med UiO og UiB. Etter at UiT i det lengste, heilt til utgangen av 1980-åra, hadde kjempa for at landet ikkje skulle ha fleire enn fire universitet, blei det snart ein av pådrivarane for å rive ned det gamle systemet. Tidlegare Tromsø-rector Ole D. Mjøs leia utvalet som førebudde overgangen til felles gradssystem, felles stillingsstruktur og felles lovverk. I 2009 fusjonerte UiT med Høgskolen i Tromsø, seinare kom Høgskolen i Finnmark i 2013 og høgskulane i Harstad og Narvik i 2016 inn under UiT-paraplyen. Ein viktig konsekvens av desse fusjonane for historiefaget sin del er at me no i stor grad tilbyr og lever av lærarutdanning.

Ei anna fundamental endring, som aldri var del av målsetjingsdebattane rundt 1970, er den kjønnsmessige revolusjonen i høgare utdanning. I 1972 var 17 prosent av dei som fullførte høgare utdanning kvinner, i 2003 var 60 prosent kvinner. I Finnmark er 2/3 av studentane

kvinner. Her må me vel seie at historie enno er eitt av dei faga som bokstavleg talt heng att i fortida.

Litteratur

Balsvik, Randi Rønning, Konstruksjon av fortiden – mellom det lokale og internasjonale. I *Universitetet i Tromsø. Glimt frå de første 30 år*, red. Tove Bull og Tore O. Vorren (Tromsø: Ravnetrykk, 1998), 260–91.

Bjørge, Narve, Kunnskapspolitik i plan og praksis. Frå etableringa av historie som universitetsfag i Tromsø. I *Kunnskapens betingelser. Festskrift til Edgeir Benum*, red. John Peter Collett, Jan Eivind Myhre og Jon Skeie (Oslo: Vidarforlaget, 2009), 56–76.

Fulsås, Narve, *Universitetet i Tromsø 25 år* (Tromsø: Universitetet i Tromsø, 1993).

Innstillinger om Filologiske fag og Samfunnsfag ved Universitetet i Tromsø (Tromsø, Oslo, Bergen: Universitetsforlaget, 1972).

Fag og institusjon – noen refleksjoner

Helge Salvesen

Universitetet i Tromsø vil ved 50-årsjubileet ha gjennomgått en rivende utvikling fra vedtak til realitet. De fysiske rammene rundt Universitetet i form av bygninger er langt på veg ferdige. Fusjonsprosessen med andre akademiske institusjoner er kommet langt, bare Nord universitet (Bodø) gjenstår. Dette har skjedd etter lange og til dels fundamentale debatter både innad og i forhold til det omgivne samfunn, lokalt og sentralt. Opprettelsen og plasseringen av et universitet i Tromsø skjedde samtidig med og er en viktig komponent i den utdanningspolitiske debatt som har preget store deler av etterkrigstida. I den sammenheng var valget av Tromsø som universitetsby det mest markante eksempel på gjennombruddet av en desentraliseringsideologi. Etableringa av UiT må også sees i sammenheng med gjenoppbyggingen og moderniseringen av Nord-Norge etter krigen. Likeså er det mer aktuelt enn noensinne å se universitetsutbyggingen i nord i et kaldkrigsperspektiv. Universitetets fagprofil og geografiske beliggenhet gjør det interessant for forskere som arbeider med sikkerhets- og militærpolitikk. Endelig inngår Universitetet i Tromsø i det generelle fenomenet med framveksten av «småuniversitet» i Europa i etterkrigstida.

Det har gått så lang tid siden planleggingen av et universitet i Nord-Norge tok til, at det kan være lett å miste utgangspunktet av syne og det overblikk som er nødvendig når man skal planlegge for framtida. Samtidig har samfunnsutviklingen i den foregående perioden endret vesentlig på en del forutsetninger som lå til grunn da Universitetet i Tromsø ble opprettet. Den voksende selvbevisstheten som preget distrikts-Norge tidlig på 1970-tallet, er langt på veg avløst av stadig sterkere sentralisering. Statens sterke satsing på utbygging av universitetene og annen høyere utdanning på 1960- og første del av 1970-tallet, ble fra årtusenskiftet avløst av stagnasjon i den videre utbygging og etter hvert nedskjæring på driftsbudsjettene. Universitetet i Tromsø fikk også merke dette, om enn noe senere enn de andre universitetene.

Ikke bare utdanningspolitikken, men også forskningspolitikken har endret seg i denne perioden. Et særtrekk ved historie- og samfunnsfagutviklingen i Tromsø er den store vekt man har lagt på samiske og kvenske studier og at nord-sør problemstillinger, særlig knyttet til Afrika-studier, ble supplert med øst-vest orienterte nordområdeprosjekter. Særlig fikk Russlands-studier vind i seilene. Et karakteristisk trekk ved disse samarbeidsprosjektene har

vært å oppnå likeverdig finansiering av prosjektene. Størst betydning for profileringen av Tromsø som polarforskningsentrum har uten tvil vært etableringen av Norsk Polarinstitutt og tilgrensende fagmiljø.

Forskningen får i stadig større grad preg av internasjonalisering – eller skal vi heller si – angloamerikanisering. Videre har utsiktene for studentrekruttering endret seg vesentlig etter vedtaket om å opprette Universitetet i Tromsø i 1968. Ungdommens preferanser for kortvarig og mindre forskningsbasert profesjonsutdanning har gjort de tradisjonelt langvarige universitetsstudiene mindre attraktive. Universitetet blir enten man vil eller ikke stilt overfor spørsmålet om det er mulig - og ønskelig – å kombinere målrettede profesjonsutdanninger med de tradisjonelt frie studiene. I tillegg vil Universitetet rundt 50-årsjubileet begynne å merke virkningene av lavere fødselstall fra 1970-åra av. Ved 50-årsjubileet kan man derfor stå ved et veiskille der betydelige omstillinger kan bli nødvendig. I dette perspektiv, både hva fortida har brakt og hva framtida vil kreve av oss, er det av stor verdi å gjøre opp en slags status.

Historikerne sier gjerne at hver generasjon skriver historien på nytt. Det innebærer at vi i dag naturligvis stiller andre spørsmål i en universitetshistorie som vi bare har 50 års perspektiv på, enn vi vil gjøre når universitetet skal skrive sin 100-årshistorie. Det betyr ikke at den ene historien blir «sannere» enn den andre. Vi har bare ulike tidsperspektiv, som igjen gjør at vi ønsker svar på ulike typer spørsmål. En fruktbar tilnæringsmåte kan være å se universitetet i brytningen mellom den ytre og den indre historien. I den ytre historien må universitetet relateres til det omgivende samfunn, til statlig utdannings- og forskningspolitikk, desentraliseringsideologi og andre vide samfunnshistoriske perspektiv. Her må universitetets betydning for landsdelen komme inn, likeså ringvirkningene av at Tromsø ble universitetsby.

Den indre historien vil i større grad være orientert om institusjonens historie. Her vil man naturlig nok møte forventninger om at det skal berettes om et mangfold av begivenheter og forhold som har funnet sted i årenes løp og om de personer som i særlig grad har satt sitt preg på utviklingen. Dette hører selvsagt med. Men skal framstillingen ha analytisk slagkraft, må også de strukturelle og dypereliggende trekk ved universitetet fram i lyset. Det må legges vekt på å få fram krefter og strukturer som har vært bestemmende for utviklingen. Et fruktbart utgangspunkt kan være å se den indre utvikling i lys av samspillet og brytningen mellom og innenfor de tre gruppene universitetet består av – studentene, de vitenskapelig ansatte og administrasjon/teknisk personale.

Sentrale spørsmål vil her være hva som avgjør retningen, de valg som blir gjort i f.eks. fagprofilering, forsknings- og utdanningspolitikk. Hvordan fungerer «den akademiske frihet» og selvstyringsmekanismene? En analyse av universitetets indre liv er nødvendig som bidrag til å forklare denne spesielle institusjonens framvekst og utvikling. Men det må være riktig å fokusere på helheten i universitetsorganismen og søke å forstå den prosessen som ligger til grunn for den universitetsbygging som har foregått her gjennom 50 år på nesten 70 grader nord. Vi må forstå universitetet som institusjon, som struktur, men også finne de avgjørende vendepunkt og de dynamiske faktorer i utviklingen.

Man skal i dette helhetsperspektivet heller ikke glemme at det daglige livet på universitetet foregår ved de enkelte fagområder, institutter, seksjoner og forskningsgrupper. Det må være en sentral oppgave å få fram dette livet i all sin bredde og mangfoldighet. Et slikt indre perspektiv er avgjørende for å forstå og kunne formidle hva slags organisme universitetet egentlig er. Man må også kunne få fram de krefter og mekanismer som får et fagmiljø til å blomstre opp og eventuelt stagnere. Det kan være en rimelig hypotese at utviklingen i fagmiljøene sannsynligvis har preget forskningen i vel så høy grad som offisiell forskningspolitikk. Dessuten har vitenskapshistorie, gjerne i tilknytning til «oppbruddstendenser», fagkritikk og vitenskapsteoretisk refleksjon i de enkelte fagmiljøene, fått økt betydning ved vårt universitet.

Det overordnede mål med den interne fagutviklingshistorien må imidlertid være at den skal gi et bidrag til utviklingen av nyere norsk vitenskapshistorie med ståsted i Tromsø. I dette perspektiv vil eksempelvis sentrum-periferiproblematikken i forskningen være et aktuelt tema. Å drive forskning på et sted som ligger i periferien i forhold til de fleste nasjonale sentrumsfunksjoner, betyr ikke at all vitenskapelig aktivitet blir periferirelatert. I den sammenheng kan det være nok å minne om Nord-Norge og Tromsø som det naturlige og tradisjonsrike sentrum for nordlysforskning. Likeså er som kjent Nordkalotten og polarområdene i det hele omfattet med særlig stor interesse blant meteorologer og klimaforskere, bl.a. fordi klimasvingninger først og sterkest blir registrert i disse områder. Et viktig argument for å opprette et universitet i Tromsø var dessuten hensynet til det samiske samfunn. I slike og mange andre sammenhenger er Universitetet i Tromsø slett ikke i periferien, men tvert imot mer i sentrum enn noen av de andre norske universitetene. Tenk bare hvordan begrepene «fiskarbonden» og «sjarkfiske» har gitt grunnlag for skarpskodde historiske og samfunnsfaglige analyser. En historisk analyse hvor disse perspektivene blir trukket fram, vil få fram de muligheter for nyskaping som ligger i det å være et «provinsuniversitet».

La oss forfølge et tema relatert til den indre universitetshistorien, nemlig årsaksrelasjoner og objektivitetsproblemer i historieforskningen. Dette er et tema som representerer en interessant utfordring i historiefaget, men også et tema som er utfordrende når historiefaget har måttet relatere seg faglig og organisatorisk til samfunnsfagene. Et interessant perspektiv her er at historiefaget på den ene sida har gitt viktige bidrag til samfunnsfagenes «historisering» og på den andre sida blitt tilført viktige impulser fra samfunnsfagenes teoretiske verktøykasse.

Sin bok om «Økonomisk filosofi» innleder den engelske økonomen Joan Robinson med å hevde at

«[...] en grunn til at livet i nyere tid er blitt så ubekvemt er at vi etter hvert er blitt oss bevisst slikt som det før var vanlig å ta for gitt. Tidligere trodde menneskene det de trodde fordi de mente det var sant, eller fordi det var det alle rettenkende mennesker tenkte. Men siden Freud blottla vår hang til å bruke ubevisste vikarierende motiver, og Marx viste hvordan våre ideer utspringer av ideologier, er vi begynt å spørre: Hvorfor tror jeg det jeg tror?»

Utleder vi denne tanken tilstrekkelig, ender vi opp med å erkjenne at sannheten ikke lenger er sann, ondskaper ikke lenger ond, virkeligheten blir et relativt begrep. Skal vi tro Aksel Sandemose, er ikke engang frihet en objektiv opplevelse, men bare å gjøre det en er vant med. Trolig regner vi også alt vi er vant til, som moralsk forsvarlig, enn si økonomisk nødvendig.

De fleste mennesker opplever relativismen som et dilemma. Noen veg utenom den finnes likevel ikke. Vi må trenge gjennom den, og løsningen kan bestå i å lage seg absolutter, også kalt ideologier. Men vi må like fullt erkjenne at ideologier er en bøyg som gjør objektiviteten vanskelig å opprettholde.

Mange samfunnsfenomen har vokst fram så langsomt at de nærmest har vært umerkelige. Menneskene i samtida har ikke vært klar over at endringer har skjedd, og har derfor heller ikke gjort opptegnelser om dem. Historikeren føler likevel stort ansvar for å avdekke de skjulte forandringene. Når det gjelder en så prestisjeladet form for kulturspor som skriftlige meddelelser, er skjevheten stor for ulike sosiale grupper og subkulturer. Skriftlighet har alltid vært knyttet til høgstatusgrupper. Det som er skrevet om lavstatusgrupper, er oftest forfattet av en elite - og for en elite. Vi har bevart mer på dannet latin enn på vulgærlatin, til tross for at flertallet snakket det siste. Dette gjør at kildematerialet lett får slagsider.

Vi skal være klar over at det prinsipielt er to måter å oppfatte en samfunnskultur på: De som lever i den, vil se den innenfra, mens andre ser den mer utenfra. Begge synsvinkler er hver på sin måte ufullkomne. Den britiske psykologen J. G. Bennett har sagt om disse ulike vurderingsmåtene at vi vurderer ikke bare oss selv, men alle grupper som vi identifiserer oss med, etter intensjonene som vi oppfatter, og ikke etter resultatene av handlingene, som vi overser. Vi ser bort fra intensjonene hos andre mennesker og hos grupper vi ikke hører til, og vurderer dem etter handlingene deres og resultatene av dem. De andre vurderer oss på akkurat samme måten, slik at vi har en situasjon hvor begge parter alltid kan føle seg overbevist om at en selv har rett og den andre urett. At dette medfører riktighet, kan mange eksempler tale for, ikke minst fra krigssituasjoner i fortid og nåtid.

I 1950-åra, om ikke før, begynte historiefaget å skyte knopper – generaliserende samfunnsvitenskaper, opptatt med å definere sin identitet og berettigelse, oppsto. Disses iboende sans for de store vyer og grenseløst optimistiske forskningsprogrammer, ble av historikere møtt med en tusenårsklok skepsis. Resultatet var at «overmodige sjarlataner» fikk råde grunnen alene som bidragsyttere til de kanskje mest fundamentale av alle sosiale teorier – teorier om sosial endring.

Ideologien preger ikke bare de overordnede «grand theories», som teoriene om sosial endring, men også de mer konkrete og mindre omfattende teorier, særlig årsaksforklaringene. Historikeren er nemlig stort sett henvist til å trekke slutninger om motiver og årsaker ut fra virkningene. Det er oftest bare de som kan registreres. Men for å kunne slutte fra virkning til årsak, må man logisk sett kunne peke ut nødvendige forutsetninger for virkningene. Slike er det svært få av i historien. Et eksempel på nødvendig årsak kan være at når en kvinne er gravid, må hun ha blitt befruktet. Og selv det har verdenshistorien et berømt eksempel på uriktigheten av. De fleste virkninger kan ha mange årsaker. Forskeren må da velge hvilke(n) av faktorene som har hatt størst betydning. Hans egne grunnleggende verdiorienteringer må i stor grad bli bestemmende.

At verdiprioriteringer ligger som del av samfunnsforskerens resultater, er sannsynligvis uunngåelig. Teorier om mennesker i samfunn kan neppe eksistere innenfor et verdinøytralt vakuum.

Så lenge man i historiefaget ikke kan lage eksperimenter, vil det være vanskelig å motbevise en tolkning i egentlig forstand. Dette innebærer at de gamle paradigmer i historie er mer seiglivet enn f.eks. i teoretisk fysikk hvor det logiske system vel forutsetter bare ett

paradigma. Det kan være gode grunner for å hevde at en av de generelle modifikasjonene som må gjøres for at Thomas Kuhns paradigmatheori skal ha relevans for humanistiske/samfunnsvitenskapelige fag, er at flere paradigmer vil løpe parallelt og ikke med logisk nødvendighet ekskludere hverandre. Så lenge mennesker er forskjellig og finner sammenheng i samfunnet og verden ut fra ulike grunnanskuelser og livssyn, vil flere parallelt løpende paradigmer være mulige og sågar sannsynlige i vitenskaper om mennesket som sosialt vesen.

Vi har i det foregående pekt på en del momenter som gjør den strengt objektive historieskrivning til en illusjon. Noen vil kanskje sitte igjen med det inntrykk at vi da bare kan gi oss den vilkårlige subjektivismen i vold. Dette er en minst like lite fruktbar holdning som en blind objektivitetstro.

Historikere ved UiT har deltatt i fagdebatten om metode- og teorispørsmål knytta til objektivitet. Narve Fulsås har bl.a. satt spørsmålsteget ved begrepene *levning* og *beretning*, en tradisjonell og en lite diskutert distinksjon i kildekritikken. To av nestorene i faget, og som har skrevet de to mest brukte metodebøker før 1990, Ottar Dahl og Sivert Langholm, deltok i debatten.³⁷ Hallvard Tjelmeland og Narve Fulsås deltok også i en diskusjon med Tor Egil Førland om objektivitetsproblemer i historisk forskning.³⁸ Fagmiljøet ved Universitetet i Tromsø har også på flere andre områder bidratt til forståelsen av teoretiske og historiografiske strømninger i historiefaget og andre samfunnsfag.

Det hevdes at det kom et fundamentalt omslag i historiefaget på 1970-tallet ved gjennomslag for den nye positivismekritikken. Men det sto aldri til debatt at sannhet er et relativt begrep. Kanskje kan vi sammenfatte det slik: La deg lede av dem som søker sannheten, men hold deg langt unna dem som hevder å ha funnet den.

---

³⁷ Historisk tidsskrift 2001, nr 2 og 4.

³⁸ Historisk tidsskrift 2010, nr 4, Historisk tidsskrift 2011 nr 1 og 2

«I begynnelsen var...» – historiefaget i pionertida

Einar-Arne Drivenes

Jeg har stjålet tittelen til foredraget fra åpninga av Johannesevangeliet. Der heter det «I begynnelsen var ordet ---.» *Ordet* er i vår sammenheng innstillinga fra fagutvalget for historie. Fagutvalget fikk sitt mandat fra interimsstyret ved UiT og oppnevnt 23. november 1970, innstillinga forelå 1 år seinere, i november 1971. Fagutvalget skulle også følge oppstarten i Tromsø og ble først nedlagt i 1973, 1 ½ år etter at innstillinga forelå. Da var utvalget skifta ut med ansatte og studenter fra UiT.

Medlemmene var henta fra historikernes øverste hylle, som Narve Fulsås var inne på, dette var A-laget ved Universitet Oslo, men der var ingen fra historikernes gullrekke i Bergen, ei heller fra Trondhjem. Og kjønns sammensetninga kan ingen ha tenkt på, kvinneandelen var simpelt hen null, fra start til mål. I innstillinga må en også lete langt etter landsdelens historie, samisk historie eller kvenenes historie, felt som ble sentrale med det samme de første fast ansatte kom på plass. Til tross for at utvalget pekte på den lokalhistoriske interessen i landsdelen, virket det ikke som om A-laget fra Universitet i Oslo forstod at dette var et universitet i Nord-Norge med ansvar for landsdelens historie.

Men på et punkt tok utvalget på alvor at det i Tromsø skulle skapes noe nytt og annerledes. Når det gjaldt koblinga mellom undervisning og forskning, skrev de ei faginnstilling som avvek radikalt fra de som hadde vært skrevet før, og også etter. Kanskje fordi visjonene om et annerledes universitet hadde gitt dem anledning til å realisere noe de i sine lønnkamre hadde drømt om. Hva gjaldt det?

Jo, de snudde undervisning, og studieplanen, eller hva en kan kalle fagpyramiden, på hodet. Fra begynnelsen av 1960-årene var studieplanene konstruert med en bred og ikke-spesialisert 1ste år, grunnfaget. Man skulle lære litt mer enn en hadde gjort på gymnaset. Kanskje med en mer vitenskapsbasert undervisning på felt hvor foreleserne hadde forskingserfaring i. Kort og godt lese litt mer, fra antikken til i dag, enn en hadde gjort i skolen. Det neste halvåret, mellomfag, skulle være mer et dybdestudium innenfor et eller flere tema. Hovedfaget bød så på en ytterligere spesialisering og forskningstrening gjennom hovedfaget.

Dette skulle altså snus på hodet i Tromsø. En skulle starte med forskning, utvide i bredden på mellomfag og vende tilbake til forskning på hovedfaget. Alle nybegynnere skulle

knyttet til forskningsgrupper og drive forskning i de små med en lærer som veileder, og som var spesialist på feltet. Litt stygt sagt: en skulle tro en skulle utdanne forskere og ikke lektorer.

Det var en drøm, kanskje en vakker drøm, men dog en drøm. Den lot seg ikke gjennomføre med bare 2-3 lærere med mellom 80 og 100 studenter i startfasen.

Den første utfordringa de nytilsatte måtte ta tak i, var derfor å få på plass ei studieordning som var realiserbar. Det ble et grunnfag som lignet de sørnorske, men med en fordypningsoppgave på mellom 15-20 sider og hvor studentene hadde stor innflytelse på oppgavetema. Den ble vekta til 40 % av samla karakter.

I tillegg til det, var det fra første stund nødvendig å legge til rette for forskning på landsdelens historie. Det gjaldt både for de ansattes egen del og det var viktig å få inn ny forskningskompetanse når det gjaldt lokal- og regionalhistorie. En opplagt kandidat til det siste var Einar Niemi, nyutdanna lektor i Vadsø. Han var historikerne i Tromsø, også studentene, på jakt etter helt fra Berge Fures tid. I 1975 lyktes det endelig å hente han fra Vadsø. Narve Bjørgo tok også kontakt med Nordisk samisk institutt i Kautokeino for å få gjort noe med samisk historie.

Så måtte det sikres nye stillinger, her var Bjørgo den store universitetspolitiske strateg. Gjennom en budsjettallianse, noen sier vanhellig, med filosofene sørget han for at historikerne stod først i kakekøen når stillingene ble fordelt, mens samfunnsviterne stod bakerst og skar tenner.

Så ble det gjort mye for å sikre såkalte støttefunksjoner knytta til bl.a. litteratur og kildesamlinger. I den korte perioden Berge Furre var ansatt, gjorde han en imponerende innsats på dette feltet. De neste som kom, engasjerte seg i prosjekter som samisk kilderegister for eldre tid (Bjørgo), Registreringssentralen for historiske data (Niemi og Benum), Arbeiderbevegelsen arkiv i Nord-Norge (Knut Einar Eriksen og Geir Lundestad). Og den flotte statsarkivbygninga her i Breivika hadde neppe kommet om det ikke hadde vært for John Herstads innsats.

Så til den første generasjon hovedfagstudenter. Nå er det lett å falle for fristelsen å forstørre ens egen generasjons betydning, det er en kjent idrett. Ordstyrer for denne sesjonen, Magnus Andersson, var for få år siden studentaktivist, nå leder han Historisk forening, avd Tromsø, heretter kalt HIFO. Historisk klubb som vi skal komme inn på litt senere, ble på 1990-tallet fusjonert inn i HIFO. Magnus flytta, om ikke helt på egen hånd, et helt studenthus fra

Austad-brygga til Mackkvartalet. Det er i dag et kulturhus for studentene med alle moderne konsertfasiliteter. Og det finnes flere slike Magnus-er i generasjonene etter oss pionerer.

Vi hadde den fordel at vi fikk romstere fritt et halvår før Berge Fure var på plass, og nok et halvår til før de neste lærerne installerte seg i Tromsø. Vi var musene som danset på bordet i husbondens fravær. Den situasjonen ble utnyttet for det den var verdt og ble attpåtil raust belønna i for eksempel Berge Fures brev til fagutvalget høsten 1972: «Hovudfagsstudentane har gjort imponerende mykje i ein vanskeleg situasjon». «Dei hadde greidd å finna seg kjelder, skaffa seg oversyn over emna sine og starta kollokvium» heter det i den nettopp utkomne Berge Furre biografien. Det mente han nok, men konklusjonen er nok heller uttrykk for Berge Fures underfundigheter, her heter det: «I det heile er denne gruppa eit godt argument for at lærerar kan ta seg forskningsfri», og han legger til «oftare».

Det var nok ikke like enkelt å forholde seg til selvbevisste studenter, til tider i overkant «høye og mørke», når de stod på Langnes og viftet med ferdige studieplaner da han ankom. Da kom Berge Fures flegma og klokskap godt med. Vi hadde nok godt av å bli fortalt at nordnorsk historie ikke var så uskrevet som vi hadde ment, og for min egen del at ikke Altas historie fra Komsa-kultur til EEC-kamp kunne bli fortalt i en hovedoppgave, selv med et lokalt perspektiv. Den realitetsorienteringa greide mine veiledere, Berge Furre, Narve Bjørge og til slutt John Herstad, å gi meg, uten å gjøre meg motløs og trist.

Hva ble stående? Jeg tror nok at vekta på lokalhistorie i de første årene ikke hadde vært så sterk hadde det ikke vært for at veldig mange av oss som hadde studert ved sørnorske universitet, ville hjem for å skrive landsdelens og lokalsamfunnets historie.

Til slutt skal jeg nevne to eksempler på initiativ som ble tatt av første generasjons hovedfagsstudenter i de fjerne dager tidlig på 1972-tallet og som har blitt stående, Historisk klubb og Praktisk pedagogisk seminar. Et tredje kunne godt være nevnt, nemlig lokalhistorieseminarene rundt i landsdelen i samarbeid med lokale historielag som Historisk klubb arrangerte. Det er en tradisjon som i denne formen er gått over i historien, sammen med tilsvarende tiltak fra instituttets side. Nå reiser HIFO rundt i landsdelen og holder seminarer på buss og båt, og i ulike lokalsamfunn. Mer om det i morgen.

I salen sitter han som skrev det første notatet om Historisk klubb, og den første leder, Anders Ole Hauglid. I salen sitter også Børre Lien, medlem i det første styret, i det samme styret satt også Henry Minde. Notatet fikk «sterk tilslutning» het det i styreprotokollen, da det ble presentert på første åpne møte 6/11 1973. Hva var det som skapte slik begeistring?

Notatet har en meget uttalt grunntanke: den kan best uttrykkes i datida slagord: Tjen folket. Jeg tror faktisk det var det som utløste den unisone og sterke tilslutning. Hvordan skulle det gjøres? Klubben skulle riktig nok være et studentsosialt tiltak, men viktigere: Den skulle være et kontaktpunkt mellom historiemiljøet i Tromsø og landsdelen, og fokus var historielærere og lokalhistorikere. Det første lokalhistorieseminar ble allerede arrangert høsten 1974 i Nordreisa, hjemplassen til Anders Ole, knapt et år etter at det første møtet i klubben var holdt. Det var to år før instituttet arrangerte sitt første nordnorske lokalhistorieseminar.

Vi er noen lærere som har vært så heldige og fått følge hele den 50-årige historia til historiefaget i Tromsø. Vi har sett det ene kullet av hovedfagstudent, masterstudenter og doktorgradsstudenter komme og gå. For min del har jeg, faglig sett, til tider kjent pusten fra den nye generasjonen i nakken. Det er viktig for et levende faglig miljø at en kjenner denne pusten i nakken, men også at en slipper nye generasjoner fram, ja heier på dem. Jeg får vel slutte der, ellers får jeg nok høre at jeg driver utidig innnynding hos ungdommen.

Hva ble det så igjen av det sterke fokus på lokalsamfunnenes historie og landsdelens historie, har pendelen svingt for langt i retning av det transnasjonal og internasjonale? Det internasjonale hadde vi jo med fra første stund fordi vi i vår midte hadde en av landets fremste kjennere av Afrikas historie, Randi Rønning Balsvik, og Geir Lundestad, ekspert på relasjonen USA-Europa.

Har visjonen om å skrive lokalsamfunnenes historie og landsdelens historie svunnet hen? De tre store bind om *Andre verdenskrig i nord* som nettopp har kommet, men også andre samleverk som *Nordnorsk kulturhistorie* og *Samenes historie* og tyder ikke på det. Studerer en lista over hovedoppgaver og masteroppgaver er riktignok andelen med lokale/regionale problemstillinger sunket fra ca 70% i det første tiåret til 30 % i de senere årene. Bredden har blitt større tematisk og omfatter langt flere oppgaver med fokus på nasjonale, transnasjonale, internasjonale, fagdidaktiske og teoretiske tema. Men fortsatt omfatter lista over masteroppgaver om Nord-Norge, lokalt og regionalt 1/3 del av alle oppgaver. I siste innlegg i morgen vil Magnus Andersson legge fram nye og interessante funn om vår forskningsprofil, gå ikke glipp av det. Hvorom allting er; vi må aldri miste av synet ambisjonen og visjonen om å skrive landsdelens og lokalsamfunnenes historie. Dersom ikke vi gjør det, hvem skal da gjøre det?

Så over til Kjell Kolbeinsen, han har hjulpet til å skaffe finansiering, via Sparebanken Nord-Norge, hvor han hatt ledende stillinger i en rekke år, og via Trond Mohns midler, til en rekke av våre store bokprosjekter, i noen tilfeller også vært initiativtaker. Men det er ikke i den rollen han har blitt invitert, men som hovedfagstudent i 1972.

Jeg kjenner bare en her i salen som matcher Kjell i sporten, i å bruke minst tid mellom en god ide og telefonen, og telefonen går som oftest til de øverste delene av maktpyramidene. Han begynte snart å springe rundt på lesesalen og opplyse oss andre at vi ikke kunne bli fullverdige lektorer i Tromsø, her manglet nemlig Praktisk Pedagogisk Seminar. Jeg har bedt han fortelle historien om hvorfor vi slapp å reise til Oslo, Trondhjem eller Bergen for å få jobb i videregående skoler i Finnfjordbotn, Bardufoss, på Kongsbakken, eller for den saks skyld i Longyearbyen. Men før han slipper til, vil jeg lese det verset som ble skrevet om han i sangen på eksamensfesten i 1975, da vi hadde somlet, - sa jeg somlet? -, jeg mente selvfølgelig samlet oss til å ta eksamen. Sangen har et vers for hver av de 11 nyslåtte cand. philol-ene. Den går på melodien «Eg heiter Håvard Hedde», forfatterne er Brita Solvang og Magnhild Svenheim (og her er ingen nødrim). For de som lurar - jeg har orientert Kjell om det som nå kommer.

Eg heiter Kjell den smarte, og administrasjon

Det er mi sterke side. Eg brukar telefon.

Og rundt i kring eg fer

og lager seminarar

og leikar millionær.

«I begynnelsen var...» – historiefaget i pionertida. En kommentar

Kjell Kolbeinsen

Jeg kom til Tromsø i november 1972 fra Oslo med fagene statsvitenskap, engelsk og historie – en cand mag grad.

Planen var å ta historie hovedfag ved Universitetet i Tromsø (UiT). Jeg oppdaget raskt at UiT ikke hadde pedagogisk seminar (ped.sem.) som kunne gi den praktisk pedagogiske utdanninga og som var kravet for å få fast ansettelse i skoleverket/gymnasiet.

Jeg tok dette opp med ledelsen ved Instituttet for samfunnsvitenskap (ISV), med daværende leder Jon Eivind Kolberg. Svaret og holdningen var negativ. Kolberg mente at den praktisk pedagogiske utdanninga kunne Tromsø Lærerskole stå for. Dette sa jeg nei til, fordi jeg mente det var UiT sitt ansvar å sørge for at vi fikk en fullverdig utdanning i Tromsø. Det ble enighet om å sette ned en komite for å se på muligheten for å få dette realisert. Jeg og Jostein Osnes, pedagog og ansatt ved skoleforskningsgruppa ved ISV, ble bedt om å sitte i denne komiteen.

Det var enighet om å lage et ‘nytt’ ped.sem. og se på andre universiteters opplegg. Osnes og jeg la opp til besøk til 3 ulike utdanningsinstitusjoner i Skandinavia. Resultatet av disse besøkene ble en rapport penneført i hovedsak av Jostein Osnes.

Etter dette måtte jeg bruke mye energi for at Institutt for samfunnsvitenskap skulle behandle og ikke minst vedta saken. Jeg var nødt til å snakke med de enkelte beslutningstakerne for å være sikker på at UiT hadde et ped.sem-tilbud for de som ønsket å søke seg jobb i den videregående skolen. I motsatt tilfelle måtte de som fullførte cand.philol reise til Oslo for å få den nødvendige praktisk pedagogiske utdanninga.

Et viktig argument for meg var dette: Vi som satset på å fullføre høyere utdanning i Tromsø, måtte ikke tvinges tilbake til enten Bergen eller Oslo for å få fullføre utdanningen som krevdes for fast jobb i den videregående skolen.

Drømmen om Nord-Norge – fra lokalhistorie til regionalhistorie

Einar Niemi

Det fantes en drøm om Nord-Norge alt før UiT og før historiefaget kom til ved universitetet vårt, altså en drøm om et landskap større enn de minste enhetene og mindre enn nasjonen. Egentlig var det *to* drømmer. Den ene visste min generasjon ikke stort om, den drømmen som ble skapt av *pionergenerasjonen av nordnorske regionbyggere*. Den andre drømmen, i vår egen generasjon, var *fragmentert og uklar*, som noe uforløst.

Noen av oss opplevde fragmenter i formative år på gymnaset i Alta. Det er påfallende hvor mange senere historikere som gikk der – Henry Minde, Einar-Arne Drivenes, Jens Petter Nielsen – som alle kom til å forske på nordnorsk historie, til tross for at det var nasjonal dannelse som den gang var gymnasetes credo. Og i studietida, for mitt vedkommende på Blindern, kom det dråper av næring til den fragmenterte drømmen, også under bygdelagsfestene i kjelleren i Tåsen samfunnshus, med finsk flattango. Den gang visste vi ikke at «finntangoen», blant kvener kalt «humppa tansi», var en videreforedlet versjonen av argentinsk tango og at den var et utslag av nordisk *kulturregionalisme* – og at den skulle bli en erklært del av den finske kulturarven. På Nordnorsk studenthjem kom mer næring, ikke minst under den årlige store torskefesten ved starten av Lofotfisket, med taler av de gamle styremedlemmene og de nordnorske regionbyggerne, faktisk om deres egen nordnorske drøm, noe vi er blitt fullt klar over først i sen ettertid. Talene der ved det nordnorske festbordet var nok i ikke helt liten grad å regne som perler for svin.

Men etter hvert kom mer til: Stein Rokkan om spenningen mellom sentrum og periferi som en gjennomløpende konfliktlinje i norsk politikk. Og vi visste at Rokkan var fra Vågan og Narvik. Rokkans venn og kollega, Henry Valen fra Hadsel, «norsk valgforsknings gudfar», opplevde vi i fri utfoldelse under doktordisputasen i 1966 i ærverdige Gamle festsal der Valen fant det nødvendig å banne høyt og saftig på uforfalsket vesterålsk for å imøtegå opponenten, noe som vakte mer enn alminnelig oppmerksomhet. Og så kom da Ottar Brox samme år med *Hva skjer i Nord-Norge*. Vi var i ferd med å bli en ny generasjon litt stolte nordlendinger i hovedstaden.

Allikevel, tross alt dette, landsdelen var fortsatt for oss nokså lite synlig, ja langt på vei var Knut Hamsuns beskrivelse fra 1914 fortsatt gyldig:

Vi laa der bak hundrede Mile,
For hele Alverden gjemt.
Selv Landets Børn trodde vi halvt var til,
men visste det ej bestemt.
Og noget saa stedt til Hvile –
nei noget saa haapløst glemt!

Rundt 1970 kom enda en impuls som skjerpet drømmen, nemlig fra det første oppgjør med krigs- og gjenreisingshistorien, der minnehistorie og publikasjoner reiste spørsmål om svik overfor landsdelen og om urett – at landsdelen og folket her ikke hadde fått en rettmessige plass i den nasjonale historien. Slik Nordahl Grieg foregrep problemstillingen alt i 1939, i «Sang til Vardø»:

De holder her en grensepost.
Med sine arbeidsnever –
de verger liv mot ødets frost,
de gjør at landet *lever*.
Når vinternatten velter frem,
står lys imot fra deres hjem,
og det er tid å lønne dem
hvis liv er landets grense.

Men det vi altså ikke visste, var at det alt *i nærmere hundre år* hadde eksistert en nordnorsk regionalisme. Vi visste heller ikke at navnet Nord-Norge var blitt *oppfunnet*, som overordnet symbol og nødvendig redskap i byggingen av landsdelen, med et iboende signal til myndighetene om at regionprosjektet var integrerende og ikke splittende. Jeg tror vi nærmest hadde tatt for gitt at Nord-Norge-navnet hadde vært der så å si siden tidenes morgen. Først i 1990 ble historien om landsdelens og navnets genesis oppdaget, i et arkiv på prærien i Nord-Amerika, etter nordlendinger i Midtvesten og Kristiania.

Det heter at svært mange av de paradigmatisk vitenskapelig funn i historien er gjort ved slumpetreff, at man har snublet over noe banebrytende mens man egentlig søkte etter noe

annet, *serendipitet* som det heter i vitenskapshistorien. Nå er oppdagelsen av det nordnorske genesis ikke å sammenligne med oppdagelsen av leprabasillen eller av røntgenstrålene eller av penicillinen. Men da det skjedde, gjorde følelsen av serendipitet seg absolutt gjeldende, som har opptatt størrelser som sosiologen Robert M. Merton og sosialantropologen Clifford Geertz. Så vi er i godt selskap – i all nordnorsk beskjedenhet.

Stedet var Ole Rølvaag-arkivet ved St. Olav College i Northfield, Minnesota, oppkalt etter emigranten, litteraturprofessoren og forfatteren Ole Rølvaag fra Dønna. Og funnet var i en omfattende brevsamling etter Julius Baumann, som også var fra Dønna, og som ble en av de mest folkekjære dikterne blant norskamerikanerne. Dertil var han redaktør for nordlendingenes kvartalmagasin, som i 1914 tok navnet *Nord-Norge*, direkte inspirert av det nydøpte navnet på landsdelen der hjemme.

I brevsamlingen dukket så opp et brev til Baumann fra komponisten Ole Olsen, opprinnelig fra Hammerfest, nå etablert komponist i Kristiania. Og han hadde vært en av stifterne av Nordlandsforeningen i hovedstaden, seinere omdøpt til Nordlendingenes forening. Brevet er et svar på et spørsmål Baumann hadde stilt Olsen: «Fortell meg, kjære Ole Olsen, hvor kommer det navnet fra, Nord-Norge? Det var i alle fall helt ukjent den tid vi bodde i gamlelandet». Baumann hadde emigrert om lag 20 år tidligere, i 1890. Svaret fra Ole Olsen kom kjapt og kontant:

‘Nord-Norge’! Hvem skapte det Ord? Jo det var min Salighet Sivert Nilsen og jeg – vi sat en Kveldstund i 1884 i Nordlandsforeningen som den gang hadde sine lokaler i Hotel Royal, Jernbanetorvet. Talen kom ind paa den klodsete sammenstillen ‘Nordland og Finmarken’! – End om vi kalder det ‘Nord-Norge’ sa Sivert Nilsen, og saa sprer vi det videre. Det blev gjordt og de bed paa saa det var en Lyst.

Sivert Nilsen fra Bodø var stortingsmann i nærmere 40 år og en av de ledende bondepolitikere på Stortinget, også stortingspresident under den første Venstre-regjeringen og Johan Sverdrup nærmeste våpendrager under striden om parlamentarismen. Og for et kobbelt av formidable nordlendinger som soknet til Nordlendingenes forenings pionértid i tillegg, nesten alle med fiskerbondebakgrunn: Elias Blix, professor, statsråd og salmedikter; Anton

Christian Bang, professor, statsråd og biskop; Tobias Olsen, «nordlandsbanens far»; Richard With, «hurtigrutas far».³⁹

Oppdagelsen av Nord-Norge som en regional konstruksjon falt egentlig inn i en større sammenheng i tid og rom, som jeg slett ikke straks var klar over, at her fantes det nordnorske grunnlaget for det som langt senere kom til å bli kalt «den nye regionhistorien», som vi skal vende tilbake til.

Men i den nordnorske regionbyggingen fantes det alt fra starten en sprengkile, i spørsmålet om alle deler av regionen egentlig var av samme støpning. Dette avsløres også i korrespondansen mellom Julius Baumann og Ole Olsen. Olsen skriver at dette hadde han opplevd nærmest til daglig blant nordlendingene i hovedstaden: Det fantes «en Rangens Væsensforskjell» mellom de som oppfattet seg som «de ekte» nordlendingene, nemlig folk fra Nordland og Troms, og finnmarkingene. Forsøkte man å stå fram som noe eget og verdifullt, skriver Olsen, det være seg som «hammerfesting» eller «finnmarking», ble en oversett eller latterliggjort. Nordlendingene, og særlig helgelendingene, fråtset i gammel og heroisk hålogalandsk storhetstid, med Hårek fra Tjøtta, Torgar-dynastiet og Øyvind Skaldespiller, den fremste av alle skaldar. Her fantes de rette stamtavler og den opprinnelige nordnorske byrgskapen. For helgelendingene var Tore Hund ikke helt stueren; han var jo langt nordfra, og han hadde søkt råd og dåd hos de hedenske samene. Under slaget på Stiklestad bar han ikke jernbrynje, men en gannet reinskinnskufte som gjorde han usårlig for kongens sverd; det røk bare av reinhårene etter Olav den helliges sverdslag.

Denne spenningen mellom subregionene i landsdelen og omkring selve konstruksjonen av landsdelen som en helhetlig region, har egentlig aldri tatt slutt, som vi ikke minst har sett i debatten om regionreformen i vår egen tid, med kamper og omkamper – «siste ord er aldri sagt».

Og da vender vi oss mer konkret til utviklingstrekkene i forskningen på nordnorsk historie i Tromsø. Det dreier seg som tre faser, som ikke er helt lineære, men med overlappinger. Jeg minner om at det over tid er laget flere undersøkelser av denne forskningen – historikerne er flittige med selvstudier og gir aldri en anledning fra seg til å jubilere. Og mange har bidratt, ikke minst Randi Rønning Balsvik i en framstilling til UiTs 30-årsjubileum i 1998,

---

³⁹ EN: «Regionalism in the North: the Creation of 'North Norway'. *Acta Borealia* 1993.

«Konstruksjon av fortiden – mellom det lokale og det internasjonale».⁴⁰ Også student- og doktorgradsavhandlinger har bidratt, som Ola Goverud Anderson i doktoravhandlingen *Utviklingen av den lokal- og regionalhistoriske forskningen i Nord-Norge og Nord-Russland i perioden 1972 – 2015* (2019).

Den første fasen vil jeg omtale som *lokalhistoriens æra*, fra 1972 til om lag midten av 1980-tallet. Denne fasen har Einar-Arne tatt seg av. Ett av særdragene i denne fasen var introduksjonen av etnisitet og minoriteter i historiefaget, som utvilsomt representerte et paradigmeskifte. Som det ble sagt: «Det er ikke lenger mulig å lage bygde- og byhistoriske verker i Nord-Norge uten at etnisitet og minoriteter er med».

Den andre fasen i arbeidet med nordnorsk historie, *distriktshistorien æra*, er fra midten av 1980-tallet til midten av 1990-tallet. Den historiefaglige virksomheten i denne fasen hadde ellers flere andre betegnelser, som «felleshistorie» (om flere kommuner) og «fylkeshistorie». Det var en åpenbar kobling til de nye fylkeskommunenes ambisjoner og programmer, der historien ble ansett som legitimerende i byggingen av fylkene etter fylkeskommunereformen i 1975. *Fylkesfisering* er en ganske treffende benevnelse om ambisjoner og prosesser. Og det var forventningene blant historikerne om feit oppdragsforskning.

Men det fantes selvsagt også en faglig begrunnelse for denne vendingen. Den dreide seg om forholdet mellom geografisk og demografisk størrelse på den ene siden og på den andre siden potensial for lødig historisk analyse og slutninger, der de større geografiske enhetenes mer omfattende og varierte kildegrunnlag ble forventet å gi mer faglig armslag. Holdningen var, når alt kom til alt: Det kom litt an på størrelsen.

Denne fasen kommer først og fremst til uttrykk i de mange prosjektplanene og i de oppdragene som ble gitt og ikke minst i de omfattende debattene om det som ble oppfattet som en *vending* i lokalhistorien. Publiseringen i denne fasen av større verker var heller beskjeden; flere rakk ikke å komme ut før langt inn i den tredje og siste fasen. Det ble faktisk utgitt bare ett eneste arbeid i landet om en hel landsdel innen rammen av fasen, nemlig *Nordnorsk kulturhistorie* i to bind utgitt i 1994, redigert og i stor grad skrevet av forskere ved UiT – og finansiert av de tre nordnorske fylkene. Verket ble lagt merke til også nasjonalt, noe som tildeling av Brageprisen er ett uttrykk for. I 1990 kom den første fylkeshistorien i landsdelen,

---

⁴⁰ Tove Bull og Tore Vorren (red.), *Universitetet i Tromsø. Glimt fra de første 30 år*. UiT 1998.

Øystein Bottolfsens *Finnmark fylkeskommunes historie*. Enkelte fylkeshistoriske verker i Sør-Norge fulgte på, som Møre og Romsdal med flere bind, det første utgitt i 1990.

Symptomatisk skiftet den årlige nordnorske samlingen av historikere og historieinteresserte navn fra «det nordnorske lokalhistorieseminar» til «det nordnorske historieseminar» eller «det nordnorske landsdelsseminaret i historie».

Det utkom også verker med faseoverlappinger både bakover og forover, gjerne som «felleshistorie», for eksempel avgrenset til de gamle fogderiene. Alt i 1959 vedtok kommunene i Lofoten og Vesterålen en slik «felleshistorie», som ble utgitt i tre bind fra 1978 til 1995. Et annet eksempel er felleshistorien for Helgeland, utgitt i fire bind, fra 1985 til 2015, altså over 30 år. Og det tok tid før fylkeshistorien for Nordland forelå, i 2015, i tre bind.

Men her fantes også riktig gamle forløpere i landshistorien, som vi i dag vet var utslag av den nordnorske regionalismens andre fase, der bygging av kunnskaper om Nord-Norge hadde høyeste prioritet. Det ene eksemplet er Hans Eidnes' *Nordlands saga i oldtid og mellomalder* (1921), videreført i *Hålogalands historie* (1943). Det andre er etableringen av Hålogaland historielag og tidsskriftet *Håløygminne* i 1920, året før det lokalhistoriske nasjonale tidsskriftet *Heimen* kom. Halvdan Koht var med på oppstarten av *Håløygminne* og satte ord på det hele: Dette ble gjort «i byrgskapen over å vere hålogalendingar», samtidig som han forventet at tidsskriftet skulle bidra, «om ikkje med gull» til nordnorsk historie, så med «eit og anna sylvkorn».

Det bør også nevnes at på 1970-tallet fattet det største norske forlaget, Gyldendal, interesse for distriktshistorie, ved initiativ til og utgivelse av *Trekk fra Nord-Norges historie* (1978), i to opplag, også brukt som lærebok i historieundervisningen ved UiT. I tillegg ga forlaget ut den store serien *Bygd og by i Norge*, med ett bind per fylke, utgitt helt mot slutten av 1970-tallet, alle med fyldige historiske kapitler, flere skrevet av UiT-ansatte.

Distriktshistorien medførte imidlertid ikke noen særlig grad av innovasjon i tilnæringsmåter, verken teoretisk eller metodisk. Det viktigste kjennetegnet var den geografiske utvidelsen fra lokalhistorien.

Da er vi ved den siste fasen i den landsdelsrelaterte historieforskningen ved UiT, som jeg har valgt å kalle *regionhistoriens æra*, fra midten av 1990-tallet til i dag.

Det mest påfallende er kanskje inflasjonen i bruk av «region» og «regionhistorie», til dels også «regionalhistorie». En åpenbar forklaring er igjen impulser fra politikk og

samfunnsdebatt, også fra EU og satsingen på regionbygging og regionalisering, «regionenes Europa». Enkelte av de store verkene som ble utgitt i denne fasen, skiftet faktisk navn under veis i prosessen, fra for eksempel «landtsdelshistorie» til «regionhistorie», som Vestlandets historie (2006) og Trøndelags historie (2005), begge i flere bind. Også på lavere geografisk nivå kom «region» inn. En typisk tittel er *Hardanger – ei regionhistorie* (3 bind, 2015). Ja, selv byhistoriske verker ble kalt på tilsvarende vis, som *Arendal by- og regionhistorie* (2 bind, 2020).

Alle disse verkene er i en eller annen forstand en refleks av den politiske og forvaltningsmessige oppmerksomheten som regionalisering fikk fra slutten av 1980-tallet. Men verkene fikk også næring vitenskapelig fra teoretiseringen av regionen som «naturlig» eller «skapt», altså i spenningen mellom essensialisme og konstruktivisme, så å si mellom «røtter» og «føtter». Likeså kom det sterke impulser fra den nesten dramatiske opptattheten av *identitet*, som hadde vært et nærmest ukjent begrep i historieforskningen før om lag 1980. Og da det dukket opp, kom det også advarsler, blant andre fra nestoren innen teori og metode i norsk historieforskning, Ottar Dahl: Begrepet kunne misbrukes, og det lot seg knapt analysere.

Ut av alt dette ble et nytt historiefaglig felt skapt, *den nye regionhistorien*. Utgangspunktet var «oppdagelsen av regionen» og jakten på *historisk bevisstgjøring av regionen*, med oppkomsten av regionalisme som parallell til nasjonalisme. Den nye regionhistorien dreide seg i stor grad om en søking etter *bruk av regional identitet som redskap i politikkutforming*, med nasjonen som motspiller. Oppdagelsen tidlig på 1990-tallet av den nordnorske regionalismen og oppfinnelsen av Nord-Norge-navnet, passet nærmest som hånd i hanske for denne vendingen og ga grunnlag for nye perspektiver på nordnorsk historie.

Men i hvor stor grad fikk så den nye regionhistorien konkrete utslag? Svaret er at de store regionale verkene ikke ble grunnleggende annerledes. Riktignok har alle en håndtering av regional identitet, som et mål i seg selv, søking etter kollektivt regional lynne.

Kanskje det fremste eksempel på slik håndtering er *Vestlandets historie*, bd. 3, *Kultur*, med kapittel 1, Vestnorsk identitet i historisk perspektiv, ført aldeles glitrende i penn av vår gamle kollega ved UiT, professor Narve Bjørge. Framstillingen dreier seg om en diagnose av vestlendingens sjel. Og Narve finner at diagnosen stemmer med stereotypiene, slik finner han at stereotypiene også stemmer om nordlendingens identitet, som Narve helst komparerer med: «Vestlendingen sparte der nordlendingen forbrukte, og vestlendingen investerte med gevinst der nordlendingen spekulerte og spilte bort pengene sine». Og en nordlending ville aldri ta etter

en vestlending i utsagn som dette: «Eg er berre ein tungsindig vestlending». Nordlendingen auser ut av seg «ein direkte, kontant og knapt repeterbar ordflaum om den fordømte sjitkaffen ... som en spontan overdriving som humorstrategi». Vestlendingens svar er «ei utspekulert [...] *underdriving*, ei omveges finte som ikkje sjeldan grensar mot det infule og infame. Slå på skjækene og meine merra, det er vestlendigars vis». Men helt slik er det nok ikke i den moderne verden, «tradisjonen anbefaler ikkje lenger seg sjølv» virker kanskje som et sukk fra Narve.

Den nye regionhistorien har altså ikke fått ordentlig nedslag i de store lokalhistoriske verkene, med vektleggingen av den politiske bevisstgjøringen av region- og identitetsbegrepets instrumentelle potensial, i kampen mellom periferi og sentrum for å bygge regionen som en integrert og fullverdig del av nasjonen. Dette er trekk vi kjenner igjen i den nordnorske regionalismen slik ble utviklet fra slutten av 1800-tallet til 1980-tallet, da forvitrende støy meldte seg, ikke minst i form av «fylkesfiseringen».

I verkene som er referert foran, er det kanskje først og fremst i *Nordnorsk kulturhistorie* vi finner utslag av denne nye regionhistorien, mest sammenfattende framstilt i innledningskapitlet i bind 1, der også historien om oppdagelsen eller oppfinnelsen av Nord-Norge er med.

Imidlertid finner vi en rekke mindre arbeider der disse nye perspektivene på regionhistorien er beskrevet og drøftet. Ett eksempel er en artikkel av Svein Ivar Angell i *Heimen* 2015, «Å byggja ein region som merkevare. Historiebruk i Hardanger». Hallvard Tjelmeland har anvendt de nye regionalismemodellene i flere studier av moderne og seinmoderne nordnorsk historie, likeså Ketil Zachariassen om mellomkrigstida. Og ikke minst har Steinar Aas gjennomført disse perspektivene i sin monografi om Nordlendingenes forening, *Å eg minnest. Regionbyggerne i hovedstaden* (2012). Og det var tegn i tida at regionalisme og regionhistorie ble tatt som tema på flere av de nasjonale HIFO-seminarene⁴¹ på 1990-tallet, likeså på Verdenshistoriekongressen i 2000, i Oslo. Internasjonalt ble en lang rekke studier gjennomført, i Sverige (bl.a. om Skåne), i Danmark (bl.a. om Jylland), i Finland (bl.a. om Karelen), i Skottland og i en rekke andre europeiske land, likeså i Canada og USA, som arvtakere av den gamle «seksjonalismen». Den finske geografen Annssi Paasi ved Uleåborgs

---

⁴¹ HIFO står for Den norske historiske forening.

universitet framstod midt på 1980-tallet som internasjonal pioner innen feltet, med sin etter hvert kjente modell om regionens «institusjonalisering» gjennom skilte faser.

I Norge er det egentlig bare ett større arbeid som fullt ut har fanget opp «den nye regionalhistorien» med det relevante teoretiske og metodologiske verktøyet, nemlig Dag Hunstads doktoravhandling *Sørlandet – fra «terra incognita» til sommerferiested. Fire historiske analyser av regionalitet og regionalisme* (2013), også presentert i en rekke mindre arbeider. I ikke liten grad lener Hunstad seg på de nordnorske funnene og studiene ved UiT, han sier da også at det var ved UiT «den nye regionhistorien» ble introdusert i Norge. Og det var ikke tilfeldig at også den sørlandske regionalismen, anført av dikteren Vilhelm Krag fra 1902, oppstod i et sørlandsk diasporamiljø i hovedstaden inspirert av de nordnorske regionbyggerne her. Hunstad finner at det er flere paralleller mellom den nordnorske og den sørlandske regionbyggingen fram til om lag midt i mellomkrigstida. Begge kunne da også høste en særlig gevinst, nemlig henholdsvis Nordlandsbanen og Sørlandsbanen. Men i andre halvdel av mellomkrigstida forvitret den sørlandske regionalismen på nesten merkelig vis, og endte opp som en sommermerkevare, «sommer, sol og Sørland», i sterk kontrast til den nordnorske regionalismen som på samme tid nådde et høydepunkt i politisk aktivitet og resultatoppnåelse. Først på 1970-tallet ble det gjort et forsøk på å revitalisere sørlandsregionalismen, igjen etter impulser fra Nord-Norge. Men det ble ikke stort mer av det enn en torso, samtidig som Nord-Norge var nær ved et fullbrakt verk: En samlet identitets- og forvaltningsregion med nasjonal politisk gjennomslagskraft.

Kanskje er det da slik at den nordnorske regionalismens lange historie er unik i vårt land?

Så bør det tilføyes at i denne fasen utvidet studiene i Tromsø av region og regionalisme seg til Nordkalotten og Barentsregionen, en trend som Ola Goverud Anderson kaller «østvending». Det internasjonale samarbeidet ga da også stor gevinst i form av en lang rekke publikasjoner, der kronen på verket ble tobindsverket om Norge og Russland 1814 – 2014 (2014 – 2015). Dette skal Kari Myklebost ta opp i morgen.

Østvendingen har opplevd et sammenbrudd i år, takket være nytsaristiske storhetsdrømmer og misbruk av historien som legitimering av angrepskrig og brudd på folkerett, med Ukraina som offer. Det er betimelig at vi minnes den store britiske historikeren Eric Hobsbawms advarsler under Balkan-krigene på 1990-tallet mot nasjonalismens og regionalismens mørke bakside:

History is [today] the raw material for nationalistic or ethnic fundamentalist ideologies [...]. If there is no suitable past, it can be invented. I used to think that the profession of history [...] could at least do no harm. Now I know that it can. Our studies can turn into bomb factories.

Nordnorsk regionalisme i 2022. Ein kommentar

Steinar Aas

Eg takkar for invitasjon og vennlege ord frå Einar Niemi om arbeidet med Nordlendingenes Forenings historie som kom ut i 2012.

Gjennom det arbeidet vart jo absolutt spørsmålet om identitetsbygging og nordnorsk regionalisme aktualisert. Dette var jo diasporaen i Oslo, altså våre bortkomne søner og døtrer som der fann at dei ville hjelpe landsdelen fram på like fot med resten av landet. I studiet av denne foreininga fann eg at det var rett å seie at tida mellom 1962 og 1992/-93 var gjennombrotsfasen for nordnorske krav og den tidsperioden då nordnorsk regionalisme stod på sin høgd. Då var landsdelen sameint i sine krav, og det vart oppretta eit utal regionale institusjonar som bidrog til å skape ei felles kjensle av noko nordnorsk felles som vart skapt. Det var ein gryande kulturell våg, der nordnorsk mål vart brukt i all mogleg kulturskaping, særleg musikk, litteratur og teater. Vi hadde sterke bidrag frå samfunnsvitarar, arkeologar og historikarar til kunnskapsbygging kring nordnorsk historie-, kultur- og samfunnsutvikling. Institusjonar som forfattarlag, jazzforum, magasin og meisterskap, fekk nordnorsk framfor seg. Kultur- og samfunnsinstitusjonar i emning som samla folk frå Kirkenes til Bindal, som høgskolar og universitet, festspel og landsdelsutval. Det heile kulminerte då storverket *Nord-Norsk Kulturhistorie*⁴² – finansiert og drive fram av Aaslaug Vaa i Nordland fylkeskommune i samarbeid med UiT – fekk Brageprisen som beste sakprosa (1994), og Bodø/Glimt vart Noregsmeister i fotball året før.

Fotball er elles ein god illustrasjon på korleis denne utviklinga kan studerast. Fram til 1969 hadde vi hatt ein eigen nordnorsk fotballcup, men frå 1964 vart nordnorske lag også integrert sterkare i den nasjonale fotballcupen. Då den nordnorske cupen og det nordnorske landslaget i fotball vart avvikla var det viktigare for laga her å bli del av nasjonen enn å vere utafor. Då Bodø/Glimt vann NM-cupen i 1975 stod derfor ein heil landsdel bak laget. Landsdelen stod på like fot med andre regionar i nasjonen og integrasjonen i nasjonen var fullenda. Det skjedde mitt i ei oppvakning av ein identitetsregion som stod for viktig kulturproduksjon på nordnorsk språk, som Oluf, Jack Berntsen, Zoo og Unit Five, til viktige

---

⁴² Drivenes, Hauan, Wold (red.), *Nordnorsk kulturhistorie*, Oslo: Gyldendal, 1994.

regionale institusjonar som Høgskolane i Nesna, Bodø, Alta, Narvik og Harstad og Universitetet i Tromsø. I dag kan ein ikkje seie at det er den same entusiasmen kring eitt felles fotball-lag, trass i gode prestasjonar i serie og europeiske turneringar frå Bodø/Glimt for eksempel. Til det legg til dømes rivaliseringa med Tromsø IL ein dempar på entusiasme, særleg i Tromsø-regionen. Glimt kan gjerne vere landets representant i Europa, men ikkje lenger vere heile landsdelens lag. Det har med andre ord skjedd noko, sjølv om Glimt truleg har eit sterkare nedslagsfelt som landsdelens lag enn Tromsø IL.

Spørsmålet ein kan stille er ikkje om identitetsregionen Nord-Noreg finst, men heller om når han var? Det vil seie når han var på sitt høgaste. Det var truleg i tida mellom 1960 og 1995. No er vi opplagt inne i ein bølgedal for ei sams oppfatning av ein identitetsregion. Vonde tunger kalla det til og med for «fylkesifisering», at folk ikkje er like opptatt av det store Nord-Norske felles prosjektet. I staden for å slutte opp om konstruksjonen «Nord-Noreg» verkar det som om å vere større oppslutning kring fylka som regionar, i alle fall i Finnmark og Nordland. Diskusjonen kring regionreforma er døme på slike tendensar og motstanden i delar av Nordland mot fusjon mellom Universitetet i Nordland og UiT er eksempel på det same. Det heile handlar om kor i landsdelen du ser regionen frå, og at det langt frå finst felles interesser som driv folk i same retning i spørsmålet om visjonar og felles mål for regionen. Ei anna sak som illustrerer dette er kampen for ein framtidig Nord-Noreg-bane, ein jernbane mellom Narvik og Tromsø, for dei fleste i Finnmark og Nordland er det jo slik det blir oppfatta. Vonde tunger meiner Tromsø vil ha ein Troms-bane. At det skal skape oppslutning og entusiasme i heile landsdelen er med andre ord like illusorisk som det i si tid var vanskeleg å skape felles entusiasme kring Nordlandsbanen. Det store samferdselsprosjektet vart sterkare støtta på Helgeland enn i Lofoten og Vesterålen.

18 år etter *Nord-Norsk Kulturhistorie* kom ei ny bok om Nord-Noreg som region med tittel *Hvor går Nord-Norge?* (2011).⁴³ Boka tok lesaren med til ein landsdel i omforming, ein region med mange nye moglegheiter på grunn av ein ny statleg «Nordområde-politikk». Forfattarane bak boka såg samstundes fleire paradoks. I samband med lanseringa heitte det blant anna at dei tradisjonelle næringane var i ferd med å miste fotfeste, og at nyetableringar innan olje, oppdrett og finans mangla ei trygg lokal forankring. Kulturlivet var samstundes prega av lokaliseringdiskusjonar, og debatten om samiske rettar verka meir splittande enn

---

⁴³ Jentoft, Nergård, Røvik (red.), *Hvor går Nord-Norge, Tidsbilder fra en landsdel i forandring*, Stamsund: Orkana, 2011.

samlende på landsdelen. Motsetningane hadde truleg aldri vore så djupe og synlege som då, og tonen mellom dei tre fylka var spent. Boken skulle ta pulsen på Nord-Noreg, og trekke opp sentrale utviklingsliner innan næringsliv, politikk, økonomi, utdanning, forvaltning og kultur. Eksistensielle spørsmål vart løfta: «Er omtalen av nordområdene bare retorikk og illusjon? Er Nord-Norge som region svekket? Står nordlendingens identitet og selvforståelse for fall?». ⁴⁴ Dette skjedde året etter at Sparebank1 Nord-Norge hadde engasjert to av det moderne Noregs bidragsytarar til identitetsskaping, samfunnsvitarane, denne gang Turid Moldenæs og Stine Didriksen frå UiT, til å reise debatten om nordlendingen. Miljøet rundt dei ved Universitetet i Tromsø vart så invitert til å reflektere over figuren, som tydelegvis var moden for ein gjennomgang. Målet var at forskarane skulle formidle sin kunnskap om nordlendingen for om mogleg å konstruere en ny ”nordlending”, lansert som «nordingen». ⁴⁵

Slik kom behovet for å kalle fram essensialistiske og einskaplege identitetar på nytt for ein dag, og igjen skulle nye aktørar skape kunnskap for å forme ein essensialistisk kulturell identitet. Som Stuart Hall har vist, blir kulturell identitet nettopp skapt igjen og igjen av ei rekke aktørar. I dette tilfellet skulle bank og forskarar i Tromsø skape ein ny kulturell identitet, noko som i ei fragmentert verd handla om etablering av ei essensialistisk erstatning for dei utilstrekkelege gamle identitetsbilda av nordlendingen. Uansett resultat, ville det heile være ei sjølvmotseiing, dømt til å mislykkas. Anten ville den nye figuren bli kritisert nord og ned, eller han/hen/ho ville bli oversett og gløymt.

Historikaren Narve Fulsås åtvare nettopp mot identitetsbygging som akademisk eksersis:

For det første: Det finst ingen nordnorsk identitet som er slik laga at alle som bur i Nord-Noreg kan vere ’nordnorske’ på same tid og i same forstand. For det andre: Om vi oppfattar kollektive identitetar på ein essensialistisk måte, inneber det alltid hierarkiseringar, utgrensingar, eksklusjonar, slik vi har sett døme på hjå Berggrav og Brox. Ein sjukepleiar blir ein mindre ’eigentleg’ nordlending enn ein fiskarbond, ein amanuensis blir ein mindre ’autentisk’ same enn ein reineigar, fortida blir meir typisk ’nordnorsk’ enn samtida, ein innflyttar vil alltid vere framand i høve til dei innfødde.(...)
For det tredje: Det bør ikkje vere historieforskingas oppgåve å forankre vår

---

⁴⁴ Didriksen og Moldenæs, *Arena, bilag til Konjunkturbarometer for Nord-Norge*, Sparebank1 Nord-Norge 2010.

⁴⁵ Didriksen og Moldenæs 2010.

sjølvforståing og identitet i fortida.(...) Skapinga av kollektive identitetar bør altså oppfattast meir som eit vitskapleg objekt enn som ei vitskapleg oppgåve.⁴⁶

Filosofen Jakob Meløe skreiv i si tid om korleis øya Landegode forandra skapnad etter korleis ein seila rundt øya. Kom du nordfrå med hurtigruta var øya lite synleg. Stod du på land var silhuetten mystisk og mektig i framkant av Lofotveggen. Stod du på Kjerringøy var øya heilt annleis igjen. Slik er det med synet på regionen og omgrepet Nord-Noreg også. Det forandrar seg etter kor du står.

---

⁴⁶ Narve Fulsås, Nordnorsk eigenart og nordnorsk identitet, i Thomassen og Lorås (red.), *Spenningenes land, Nord-Norge etter 1945*, Oslo: Gyldendal, 1997.

Mitt Afrika

Randi Rønning Balsvik

Jeg kom til universitetet i Tromsø i august 1973, direkte fra Etiopia, der jeg hadde vært i seks av de siste tiårene. Jeg hadde bare 6 måneder igjen av min stipendperiode, gitt meg av Norges Forskningsråd. Jeg hadde korrespondert med Berge Furre, den første historikeren på plass. Han tok vennlig og interessert imot meg og lot ikke til å synes at min faglige ballast var uviktig for det nye som skulle bygges opp i Tromsø. Det var en hard overgang å komme tilbake til Norge etter tre års ensom forskning i Etiopia. Dette var før Ph.D programmene med kurs og personlig veileder for doktorgradskandidater var begynt. Berges imøtekommenhet var oppmuntrende, og det var en skuffelse for meg at Berge kom inn på Stortinget.

Imidlertid, det første grunnfaget i historie skulle begynne nå med det samme. Narve Bjørge og Edgeir Benum var på plass, men Geir Lundestad fikk anledning til å reise til USA dette første semesteret. Jeg ble, utrolig uforberedt, bedt om å stille opp som underviser. Blant studentene, mer enn 40 i tallet, var mange godt voksne kvinner som nå fikk en sjanse til å studere. De var interesserte, entusiastiske og støttende. Vårsemesteret 1974 burde jeg ha satt alt inn på å arbeide med avhandlingen min, men for meg var det å undervise mer forlokkende, og jeg lagde et valgfritt kurs om Europeisk imperialisme og kolonistatsbygging i Afrika. Det ble mitt første bidrag til undervisning i afrikansk historie.

Jeg hadde to anledninger til å søke på stillingsutlysninger, men nådde ikke opp. Jeg hadde tro på at det var her, på landsdelens universitet jeg naturlig hørte hjemme, født og oppvokst som jeg var i Vardø og med strålende hovedfagskarakter fra universitetet i Bergen. Dessuten burde man jo snart ansette kvinner!! Det måtte jo være et kupp for universitetet å ansette nettopp Randi Rønning Balsvik!! Jeg opplevde at idealismen knyttet til å forske fram den nordnorske historien og dermed bidra til å forme den nordnorske identiteten, ikke kunne forsinkes i en bakevje i Afrika, og at det særlig var de hjemvendte idealistiske hovedfagsstudentene som var pådrivere for hvordan faget skulle bygges opp. Jeg følte meg neglisjert, ignorert og utfrosset, «sort på sjela» kalte jeg det selv. Jeg måtte komme meg bort fra universitetet, selv om ikke avhandlingen var ferdig. Min far var ofte i tankene mine, han som nærmest ble sjokkert over at jeg fikk av skattebetalernes penger for å studere et eller annet

i Afrika---jeg skulle så gjerne ha vist han en ferdig avhandling. Men nå ble det seks fine arbeidsår på Tromsø Gymnas før disputas i 1980. Det ble til slutt ansettelse på historie i 1981.

Hva slags faglige erfaringer og kompetanse hadde jeg med meg i bagasjen da jeg ble ansatt i 1981? Jeg må gå helt tilbake til 1963. Da avbrøt jeg studiene i Oslo etter to mellomfag, og reiste med min mann for å virkeliggjøre hans drøm om å være lege i India eller Afrika eller hvor som helst i langtvekkistan. Han / vi havnet på et gammelt svensk misjonshospital 20 mil sør for hovedstaden Addis Ababa, 40 minutters gange fra den lille byen Asella. Her var provinsens eneste videregående skole. -Det var forferdelig å se for seg at jeg ikke skulle få bidra der i det fremmede. Min redning ble at jeg fikk være lærer på denne skolen, betalt av keiser Haile Sellassies undervisningsdepartement. Lønn 50 prosent av det en indisk mannlig kontrakt lærer fikk. Undervisningsspråk engelsk.

Det etiopiske keiserdømmet hadde enorm prestisje i Afrika fordi det bortsett fra italiensk overfall og okkupasjon i fem år, fra 1936, var det eneste landet i Afrika som hadde unnsloppet kolonialisme. Går vi tilbake til året 1896 ble et forsøk på erobring av en stor italiensk hær nedkjempet og knust av keiser Meneliks tropper. Dette slaget ved Adua i 1896 var en internasjonal sensasjon, et enormt prestisjenederlag for Italia og av stor betydning for afrikansk og ikke minst afroamerikansk selvfølelse, og for frigjøringen av kontinentet rundt 60 år senere.

På tidlig 1960 tall frigjorde afrikanske land seg fra koloniherrernes styring, som i den ellefte timen innførte europeisk-lignende styringsmodeller i landene de forlot. Etiopia hadde et keisergitt parlament. I 1957, bare seks år før vi kom til landet, var det valg til representanter til denne forsamlingen, det første steget i retning av demokratisering. Noen få med høyere utdanning fra utlandet forsøkte å drive valgkamp, men de ble fengslet. Keiseren var allmektig, i konstitusjonen utvalgt av Gud, alle gode ting kom fra han, alle beslutninger var hans beslutninger. De ytterst få avisene i landet og radiosendinger var som en selvfølge sensurert. Etiopia, et av kontinentets fattigste land, der en anselig prosent av elevene på skolen i Asella ikke hadde sko på føttene, og mange ikke hadde annet å spise enn grøt som ble kokt i rengjorte bensinfat over åpen ild i skolegården, hadde blitt indoktrinert til å tro at Etiopia var blant de aller fremste land i Afrika, på alle måter. Kritikkk var kriminelt. Jeg var dypt rystet over landets og menneskenes fattigdom. Jeg underviste i engelsk, og samfunnsfag, inkludert historie. Vi hadde ei amerikansk lærebok fra 1940, det var alt. Jeg vil holde fram for dere at elevenes interesse for begrepet «demokrati», og hva nå det var for noe, ble på lengre sikt av faglig betydning for meg.

Hjem etter tre år. Jeg var full av undring og manglende forståelse for hvorfor det var slike enorme forskjeller på alle områder mellom Norge og Etiopia, og tenkte at jeg måtte ta historie som mitt siste fag og hovedfag for å utvikle noe som kunne ligne årsaksforklaringer. Historie mellomfag i Oslo og hovedfag i Bergen. I 1968 var det utenkelig at jeg kunne ta et hovedfag i etiopisk historie og heller ikke i kvinnehistorie. Ida Blom, eneste kvinne ansatt på historie i Bergen, som senere ble en pioner i kvinnehistorie i Norge og internasjonalt, holdt nå på med doktorgrad med emne den norske okkupasjonen av Øst-Grønland. Det nærmeste jeg kom min intellektuelle nød var å arbeide med en oppgave knyttet til den norske u-hjelpen, som jo var knyttet til å løfte verdens fattige til en bedre tilværelse. Den norske u-hjelpen var i min periode, fra 1952 til 1966, ikke fokusert på Afrika, men på et fiskeriprojekt i India. Jeg ville vite hvorfor Norge begynte sitt engasjement for u-hjelp, hvilke politiske partier som var pådrivere og hvordan stortingsrepresentantene ordla seg i debattinnleggene om betydningen av u-hjelp, og hvordan man best kunne nå målsettingen om bedring av livsvilkår i den fattige verden. Det ble en kvantitativ og kvalitativ analyse av 213 innlegg fra Stortingets talestol, og dertil utenriksministerens redegjørelser. Man var opptatt av å få prestisje i det internasjonale samfunnet, og av hjelp som kamp mot at u-land skulle falle innenfor folden til de kommunistiske landene. Vi er inne på første steg på veien mot et norsk selvbilde som humanitær stormakt---

Norge som de andre skandinaviske landene oppdaget at de kom til kort i den fattige verden med alle de avkoloniserte landene. Universitetene var så godt som tom for kunnskaper om forutsetninger som var annerledes enn de vi i vår del av verden var fortrolig med. Veilederen min i Bergen, professor Rolf Danielsen, anbefalte meg å søke forskningsstipend og dra tilbake til Etiopia. Det hadde jeg til da ikke et øyeblikk tenkt å gjøre. Vi hadde et barn på to år og jeg var høygravid med nummer to. Jeg gledet meg til å bli lektor i et eller annet gymnas. Det var helt utrolig at en mannlig professor den gang kunne foreslå en kvinne i min situasjon å søke forskningsstipend. Danielsen var langt forut for sin tid. Jeg søkte, fikk stipend og vel et halvt år etter hovedfagseksamen var vi i Addis Ababa, med nye tre år i Etiopia.

Jeg fikk et lite avlukke på Institute of Ethiopian Studies i bankettsalen på keiserens tidligere slott. Det hadde han overlatt til universitetet, fordi han ikke orket å bo der selv. I 1960, da lederen for keiserens egen livvakt sto i spissen for et kupp mens Haile Sellassie var på reise i Sør-Amerika, ble 17 av hans ministre og støttepersoner skutt og drept i denne salen.

Planen for arbeidet i min stipendperiode hadde falt på plass: Mine år som lærer i Asella fire år tidligere hadde vakt min nysgjerrighet for hva som skjedde med de ytterst få studentene

som klarte å stå til avgangseksamen og komme seg inn på universitetet. Hva med deres oppfatning av «demokrati»? Hvordan kom de til å oppfatte de økonomiske, sosiale og politiske forholdene i sitt eget land, når de fikk lærere fra både USA, Storbritannia, Sverige og India, og adgang til bøker på et nokså moderne bibliotek. Dertil fikk de medstudenter fra andre afrikanske land som sto midt oppe i en frigjøringskamp. 200 stipendiater ble invitert og påkostet av keiseren på slutten av 1950-tallet. De var forundret over sensur, ufrihet og fattigdom i landet som var Afrikas stolthet, og noen av dem gikk i bresjen sammen med etiopiske studenter for å utfordre mangelen på studentyringsfrihet på universitetet. I 1960 holdt FN en konferanse i Addis Ababa om undervisningsvesenet i Afrika, der det kom fram at ved siden av et par andre afrikanske land, hadde Etiopia det svakeste på kontinentet, til tross for Haile Sellassies store engasjement for utdanning. I 1961 var i gjennomsnitt i Afrika 40 prosent av årskullet innrullert i folkeskole, mens det var tilfelle for under 4 prosent i Etiopia. For videregående skole var 3,5 prosent av årskullet innrullert, mens det gjaldt for 0,5 prosent i Etiopia.⁴⁷

Omtrent på min første arbeidsdag fikk jeg høre at studentunionens president var blitt skutt på åpen gate åtte måneder tidligere, og flere studenter drept da studentene hadde sin minnemarkering. Avisene skrev ikke om det og det syntes å være en vanlig oppfatning at regjeringens sikkerhetstjeneste sto bak drapet, som ikke ble etterforsket. Arbeidstittelen min handlet om å studere studentenes sosiale og politiske bevissthet i en periode fra åpningen av universitetet i 1952 til revolusjonen i 1974, da Keiseren ble fengslet og en militærjunta tok makten. Det ble ikke et styre utgått fra folket som var studentenes kamprop, det fantes det ennå ikke forutsetninger for. Studentene var den eneste samlede opposisjon i landet. Militærjuntaen hadde ingen styringsideologi, de adopterte den studentaktivistene sto for. Og hva kom studentene til å stå for?? Jeg studerte alt jeg kom over av skriftlig materiale, alle forsøk på politisk poesi og politiske pamfletter og studentaviser som dukket opp med ujevne mellomrom, for så å bli forbudt. Mye ble samlet inn privat og jeg satt midt i begivenhetenes sentrum for i tre år å oppleve studentenes politiske kamp. Jeg var en observatør i sosialantropologisk forstand, om ikke en deltakende sådan. Jeg fikk etter hvert notater fra mer enn 100 samtaler med studenter og lærere. Studenter som forsøkte seg på ytringer eller demonstrasjoner ble utvist fra universitetet for kortere og lengre perioder, hundrevis av studenter opplevde fengsling, mange av dem også tortur. Aktivisme kostet. Studentene hadde enkel bostandard i overfylte hus og brakker og dessuten tre måltider per dag, alt gratis, fordi det var utvilsomt at det store

---

⁴⁷ Balsvik 1985: s. 5

flertallet ikke kunne underholdes av sine familier. De rike sendte sine sønner og noen få døtre til universitetet i den vestlige verden. Når studentene ble jaget ut av universitetets ordninger med losji og kost av politistyrker, var det uhyre kritisk for de fleste, som trass i alt ubehag støttet opp om aktivistenes skriverier, protester og demonstrasjoner. Kampen dreide seg om ytringsfrihet på universitetet, der sensurorganer krevd av regjeringen, uttalte at studentene hadde frihet til å skrive om hva de ville utenom religion, politikk og kritikk av keiseren.

Studentene ønsket å ha sin egen union og egne aviser. De hadde store årvisse demonstrasjoner som trosset soldater og politiets forsøk på å tilbakevise det massive trykket av studentmassen. Protester gjaldt behandlingen av byens fattige tiggere, som særlig når statsoverhodebesøk var ventet ble plukket opp av lastebiler og kjørt langt bort fra byen og plassert i leire---Er fattigdom en forbrytelse, var parolen---andre demonstrasjoner protesterte mot alle forbud på ytringsfriheten i landet, det store nærværet av amerikanere, militære som sivile, og USAs krig i Vietnam, og det man kalte deres kulturimperialisme. Kontinuerlig var kritikken rettet mot det elendige undervisningsvesenet i landet, Etiopia var blant de landene i Afrika som rundt år 2000 hadde den høyeste prosent analfabetisme og mindre enn en prosent av alderskullet innrullert i høyere utdanning, mens våre land hadde rundt 60 prosent. Studentenes bevissthet rundt landets utvikling hadde fra 1964 bidratt til en unik institusjon i Afrika. Etter det tredje året på universitetet dro studentene ut i landet på det som ble kalt etiopisk universitetstjeneste, for det meste til videregående skoler for å undervise, før de tok sitt fjerde og avsluttende år på universitetet. Dette førte til at elever på videregående skoler ut over landet ble kjent med studentenes kamp, sluttet seg til, og gjorde at hele 1969 ble et formidabelt opprørskaos i hele det videregående undervisningsvesenet.

Den største saken studentene frambar i ti år før revolusjonen i 1974, var tilbakeføring av jordeiendom til de som i løpet av Etiopias ekspansjon som stat hadde gjort bønder i det sørlige Etiopia til leilendinger på egen jord, med store avgifter til nye jordherrer .Et annet og like kontroversielt spørsmål var relatert til etnisitet, at Haile Sellassies regime hadde søkt å overkjøre det store antallet etniske grupper ved gjennom assimilasjon under amharafolket og amhara språket å skape en enhetlig nasjonalstat etter europeisk mønster. En umulighet. På lengre sikt etter juntaens fall, ble Etiopia som eneste stat i Afrika en føderalstat bygd på etnisitet.

Den store sultkatastrofen rundt 1973, fortiet av regimet, men søkt bekjentgjort av studentaksjoner, bidro sterkt til Haile Sellassies fall og militærjuntaens overtakelse av studentideologien. Etiopia snudde ryggen til USA og vendte seg mot Sovjetunionen, marxismens analyser syntes å gi svar på forståelsen av Etiopias utviklings problem. Studentene

ble tatt på ordet, universitetet stengt i to år, alle studenter og elever i de to øverste klasser i videregående skoler sendt ut i hele landet for å undervise, bygge skoler og danne bondeforeninger for å omfordele jordeiendom.

Jeg trengte en sammenligning for å bedømme den etiopiske studentbevegelsen, og dro i 1972 på en måneds reise til de to nylig frigjorte statene Kenya og Tanzania, der jeg fant, i motsetning til i Etiopia, studentene elitistiske, opptatt av seg selv og på å bevare sin utrolig høye levestandard sammenlignet med sine landsmenn. De bodde og spiste gratis med en standard skyhøy over den de etiopiske studentene hadde. Jeg hadde rom blant de kvinnelige studentene, og spiste i studentkafeteriaen. Studentene var på ingen måte beredt til å kritisere lederne etter den nyvunne selvstendigheten. Alle var opptatt av å komme så nær som mulig en vestlig levestandard, den de hadde sett hos sine koloniale herskere. Særlig var det slik i Kenya som hadde hatt et anselig antall settlere.

Tanzania hadde den allment respekterte og beundrede læreren og skribenten Julius Nyerere som leder. Han hørte til blant dem som forsøkte å utpensle en afrikansk sosialisme, og få til en demokratisk begynnelse innenfor et ettpartisystem. Partiets retorikk søkte å gi oppreisning til de fattige og oppfordret til at folk hadde rett og plikt til å kritisere sine ledere. Totalt forskjellig fra det uhørte i Etiopia å kritisere en gudgitt autoritet. En stor plakat med rød skrift var plassert flere steder på universitetet i Dar es Salaam, med et sitat av president Nyerere rettet mot de få studentene som hadde fått det store privilegium å studere: «... de plikter å betale tilbake det andre har ofret. De er lik en mann som har fått all den maten som finnes i en sultende landsby for at han skal få styrke til å hente forsyninger fra et sted langt borte. Dersom han tar mat til seg og ikke hjelper sine brødre, da er han en forræder. Likedan, dersom noen unge menn og kvinner som blir gitt utdanning av folket i vår republikk tar på en overlegen holdning eller ikke bruker sine kunnskaper til å hjelpe til i dette lands utvikling, da forråder de vårt land.»

Mange år før min avhandling var ferdig og før min ansettelse hadde jeg fem artikler om utviklingshjelp, universitetene i Øst-Afrika, den politiske utviklingen i Tanzania, keiserstyret i Etiopia og studentopposisjonen i Etiopia, i Syn og Segn, Samtiden og Forskningsnytt. I 1985 ble min avhandling om Haile Sellassie's Students , The Intellectual and Social Background to Revolution publisert i USA. Tjue år senere brukte jeg et forskningsfriår til lengre opphold på de samme universitetene og dertil de i Zambia og Kamerun. Nå var historien en helt annen, en kamp mellom studenter og autoritære, ofte brutale regimer. På tidlig 1990-tall hadde for eksempel universitetet i Nairobi vært stengt mer enn tjue ganger pga studenturo. Forenklet kan jeg si at studentene i Afrika sør for Sahara ble spydspisser for demokratisering.

Jeg har gitt et innblikk i hva som var min faglige ballast da jeg ble ansatt på historie. Å være universitetsansatt gav stor frihet. Etter kort tid fikk jeg anledning til å ha 8 dobbeltforelesninger i afrikansk historie knyttet til hele kontinentet, obligatorisk for årsenheten grunnfag, og dertil et valgfritt fordypningsseminar over et helt semester som bygde på forelesningene. Da vi flyttet til de nye lokalene i Breivika, fikk jeg i ett semester anledning til å ha oversiktsforelesningene på sen ettermiddag, fordi så mange i byen ønsket å få en smakebit av afrikansk historie. Å få veilede hovedfagsstudenter, følge et forskningsemne med ansikt til ansikt kommunikasjon på eget kontor var en stor glede ved å være ansatt på historie. Jeg fikk bryne meg innenfor en stor variasjon av emner og ekstra stas var det vel at åtte oppgaver var knyttet til Afrika.

Men, jeg ønsket ikke å stå utenfor, og gjøre meg selv irrelevant, i all den forskningen mine kolleger var opptatt med, den som var knyttet til å grave fram og skrive landsdelens, ja, Nordkalottens historie. Jeg var jo også sterkt knyttet til den byen jeg var født i og vokste opp i, Vardø. Byen skulle feire sitt 200 års jubileum siden Regjeringen i København i 1789 gav byprivilegium til den forblåste øya ikke langt fra Russland. Den ulovlige handelen med naboen i øst var da viktig å legalisere og bygge videre på. I syv år ble Vardø historien det første jeg tenkte på om morgenen og det siste om kvelden. Det fikk ikke hjelpe at jeg da ble anklaget for å svikte det til da spinkle fokuset på Afrikas historie i Norge.

De første publikasjonene

«Stortinget og u-hjelpe», *Syn og Segn*, nr. 8, 1970

«Universitet i Øst-Afrika», *Samtiden*, nr. 2, 1973

«Mwongozo – politisk undervisning i Tanzania», *Syn og Segn*, nr. 2, 1973

«Det bundne Etiopia», *Syn og Segn*, nr.3, 1973

Haile Sellassie's Students – The Intellectual and Social Background to Revolution 1952-1977, Michigan State University Press, 1985, and Addis Ababa University Press, 2005

«Student Protest – University and State in Africa 1960-1995», *FORUM for Development Studies*, nr.2, 1998

The Quest for Expression: State and the University in Ethiopia Under Three Regimes, 1952-2005, Addis Ababa University Press 2007

Vardø – Grensepost og Fiskevær, 1850 – 1950, Vardø Kommune/ Dreyer Bok. Stavanger
1989

Kommentar til Randi Rønning Balsviks innlegg

Christine Smith-Simonsen

Randis hovedfagsoppgave var nyskapende, da hun var blant de første som skrev om norsk bistand. Hennes oppfølgende doktorgradsarbeid om Etiopia var også nyskapende, men ikke så mye på grunn av tematikken. Det var metoden som utgjorde det banebrytende elementet. Den belgiske historikeren Jan Vansina er kjent for å ha introdusert bruk av muntlige kilder i historiefaget (1965), med det argument at det var en helt nødvendig del av grunnlaget for å skrive historie om steder der skriftlig materiale var en sjeldenhet eller produsert utelukkende av andre utenfra. Allerede i 1970 tok Randi i bruk samme metode for å studere studentenes påvirkning på det politiske prosessene i Etiopia.

Det resulterte i avhandlingen *Haile Selassies Students. The intellectual and social background to revolution*. Godkjenning og anerkjennelse for dette verket satt langt inne, ikke bare hadde hun brukt muntlige kilder, men også ‘usertifisert’ materiale som aviser, pamphletter og løpesedler. I tillegg var det diskutabelt om det i det hele tatt var historie hun hadde skrevet, så nært som disse hendelsene var i samtiden. Avhandlingen ble senere publisert av Michigan University (1985), og igjen av Addis Abeba University i 2005, og har blitt en av grunnpilarene i etiopisk historiografi. I dag er det helt vanlig med samtidshistorie, og aksepten for hva som kan brukes som kildemateriale for historieskriving har fått langt mer fleksible rammer.

Randi var en pioner i faget på mer enn en måte. Hun valgte å fokusere på afrikansk samtidshistorie, og sammen med sin status som kvinne og som nordnorsk fra ytterste utpost, knesatte hun dermed siste hjørnet i et bermudatriangel som bød på hindringer, motstand og usynliggjøring i det norske fagmiljøet – i hvert fall i de første 30 årene av sin karriere. Men, hun stod han av, og var dermed med på å bane veien for flere som ønsket å konsentrere seg om utenomvestlige problemstillinger og ukonvensjonelle metoder.

Asymmetriske naboer. Russlandsstudier i Tromsø

Kari Aga Myklebost

Russlandsstudier ved Universitetet i Tromsø er et ektefødt barn av de milde vindene fra øst, som Mikhail Gorbatsjov sin glasnost og perestrojka-politikk brakte til Norge og som førte til oppløsninga av Sovjetunionen og den kalde krigens slutt. I 1990 kom Jens Petter Nielsen til det som da var vårt Institutt for historie, og gjennom hans tredivde år ved instituttet har han vært en hoveddrivkraft som har løftet og utviklet forskningsfeltet russlandsstudier. Det har han hele veien gjort med et særlig fokus på det russiske nord og på forholdet mellom Norge og Russland i nord.

Utviklinga som feltet russlandsstudier fikk ved UiT hang tett sammen med den politiske stemninga i Nord-Norge og med utmeislinga av en ny russlandspolitikk i regjeringskontorene i Oslo etter Sovjetunionens fall. Det hadde liksom småkøkt og ulma siden midten av 1980-tallet med forventninger i den nordnorske landsdelen om at politiske endringer var på gang i Sovjetunionen. Og historikerne i Tromsø var – slik de alltid har vært – i forkant av begivenhetene: Allerede året før Gorbatsjov holdt sin berømte tale i Murmansk i 1987, der han lanserte sitt utenrikspolitiske prosjekt i nord om å avmilitarisere Arktis og gjøre regionen om til en internasjonal fredssone med utstrakt øst-vest dialog, så seilte tromsøhistorikerne til Arkhangelsk i ei restaurert handelsjakt – på en slags fredsmisjon til stormaktsnaboen. Sånn ble turen omtalt i sovjetiske media, som en fredsmisjon, for å få i gang samarbeid og dialog mellom universiteter og kulturarbeidere i de nordligste delene av de to nabolandene og sånn bidra til avspenning mellom blokkene i den kalde krigen.

Dette var altså starten på det som skulle bli tre tiår med samarbeidsprosjekter og felles faglige publikasjoner med russiske historikere - først ved Pomoruniversitetet i Arkhangelsk, og etter hvert også i Murmansk, Moskva, Petrozavodsk og andre russiske universitetsbyer. Jeg sa at Jens Petter har vært en hoveddrivkraft – men han har hatt med seg mange – egentlig trolig de fleste – historikerkolleger fra vårt institutt, fra alle kronologiske perioder, i ulike prosjekter og publikasjoner.

Og det bringer oss til et hovedpoeng når det gjelder hvordan vi kan forstå studiet av Russland fra historikerne ved Universitetet i Tromsø, sett i forhold til russlandsstudier ved andre, mer perifere universiteter i Norge, som Oslo og Bergen. Jeg er jo egentlig et språkmenneske, og nå skal jeg si litt om preposisjoner – for slik jeg har sett det, er det en slående

forskjell mellom å forske *på* Russland og russisk virkelighet og å forske *med* russiske kolleger. Og her skiller Tromsø seg ut: det har vært en sterk vilje og prioritet å samarbeide med russiske historikermiljø. Mye har det foregått ved at russiske historikere har leitet i russiske arkiver, og vi har leitet i norske arkiver, etter materiale for å belyse nordområdehistorien i vår del av Arktis, og også det historiske forholdet mellom Norge og Russland – og så har vi møttes for å legge fram våre funn og perspektiver for hverandre. Og vi har publisert sammen. Det har fra Jens Petter sin side vært en konsekvent linje å publisere først og fremst på russisk og på norsk – og dette henger tett sammen med samarbeidslinja – at det arbeidet vi har gjort, har vært skrevet for og rettet mot et norsk og et russisk publikum.

Det må være lov å si at dette har vært et veldig idealistisk samarbeid, og det har ikke alltid vært enkelt – men utgangspunktet har vært at vi samarbeider med russiske historikere like naturlig som vi samarbeider med svenske eller finske kolleger – til tross for alle asymmetrier, alle store forskjeller i kultur, politikk og identitet, og til tross for forskjellene i statenes historie, størrelse og form. Det er nettopp dette som ligger i tittelen på det største og siste samarbeidsprosjektet med russiske kolleger som Jens Petter ledet – «Det asymmetriske naboskap» - om forholdet mellom Norge og Russland fra 1814 til 2014. Jeg mener at samarbeidet har vært en stor faglig berikelse, og det har vært politisk og forskningsetisk viktig. En beskrivelse av det historiske bilaterale forholdet til Russland basert kun på norske perspektiver og materialer, ville være en fattig og ufullstendig framstilling. Samarbeidet med russiske kolleger har hatt stor egenverdi. Og det som er trist og skremmende i dag er at vi mister disse kontaktflatene – på grunn av russiske indrepolitiske forhold som ligger utenfor vår rekkevidde.

For det er slik at denne egenverdien som ligger i samarbeidet øker i takt med de voksende trusselbildene som vi i dag opplever i både russisk og norsk/vestlig offentlighet.

At Jens Petter har holdt samarbeidet med russiske kolleger høyt, ser vi ikke bare i hans mange medforfatterskap med russiske historikere – vi opplevde det også da vi feiret hans 70-årsdag i 2019, da det kom reisende russiske kolleger i stort antall for å være med på festen.

Vi er også i den heldige situasjonen at vi får lov til å fortsette å utvikle studiet av Russland fra Tromsø. Og det er ikke gitt, i ei tid da universitetssektoren opplever kutt og de politiske konjunktorene er uforutsigbare. Men vi er nå en hel liten gjeng av historikere som tar forskningsfeltet russlandsstudier videre.

Og samtidig er det en kjensgjerning at vi gjør det i ei tid som er preget av veldig andre politiske vinder enn på 1990-tallet. Plutselig, kan det synes som, står vi overfor et helt annet og mye mer truende og uforutsigbart Russland enn før – den russiske invasjonen av Ukraina 24. februar i år framstår som irrasjonell, uforståelig, og den har ført til et kontant brudd i kontaktflater og ei omveltning i norsk russlandspolitikk. Vi skal ikke lengre tilbake i tid enn oktober i fjor for å finne det siste topppolitiske møtet mellom Norge og Russland innenfor gemyttlige naboskapsrammer. Og vi merker omveltningen særlig her i nord, hvor myke samarbeidsflater og naboskapspolitikk i løpet av noen få måneder har måttet vike for harde militære strategier og forsvarsplaner.

Men så er det samtidig slik, at når vi ser nærmere etter, så har det vært ei politisk utvikling i Russland over år der myndighetene har strammet grepet, forsterket den såkalte maktvertikalen fra Kreml, og der det har blitt stadig mindre rom for sivilsamfunnet. Vi ser denne utviklinga helt konkret i lover som har blitt vedtatt i den russiske Dumaen siden 2012, lover som begrenser ytringsfrihet og rommet for politisk organisering, som har en skarp antivestlig brodd og skaper fiendebilder og som nærer opp under ekstreme nasjonalistiske og kulturkonservative krefter i det russiske samfunnet. Vi ser dessverre også at denne utviklinga har slått inn i de mellomfolkelige samarbeidsflatene mellom Norge og Russland i nord, særlig etter den russiske annekasjonen av Krym i februar 2014. Virkeligheten i Russland har forandret seg mer dramatisk enn vi kanskje har tatt inn over oss på norsk side av grensa.

I vår akademiske virkelighet begynte endringene å bli virkelig merkbare fra sommeren 2020, da det kom grunnlovsendringer i Russland som regulerer hvordan man kan omtale andre verdenskrig og Sovjetunionens rolle under krigen i russisk offentlighet. De første russiske såkalte minnelovene om dette kom i 2014 – og dette ble altså skrevet inn i den russiske grunnloven i 2020. I 2021 vedtok den russiske Dumaen brede lovformuleringer som begrenser hva universitetslærere kan si – og i fjor høst kom en lenge bebudet forskrift som stiller krav til russiske universiteter om godkjenning fra myndighetene for å inngå samarbeidsavtaler med utenlandske universiteter. Det er altså nå i prinsippet statlig sentral kontroll med russisk forskningssamarbeid med oss, og andre utenlandske miljø.

Vi som har holdt på med russlandsstudier fra Tromsø kjenner godt til «den russiske fare», ideen om at Russland utgjør en trussel mot Norge og særlige de nordnorske kystene, - og vi kjenner den ikke som en realitet, men som en seiglivet norsk forestilling som inngår i et større europeisk tankesett der Russland forstås som «den barbariske andre», et vrengebilde av det moderne vesteuropeiske samfunnet. Jeg tenker at det fortsatt er viktig å avkle overdrevne

trusselbilder. Men samtidig må vi ta ansvar for å beskrive og sette ord på den russiske samtidshistoriske utviklinga. Og vi må kanskje enda mer enn før ta inn over oss realitetene i «det asymmetriske naboskapet» - at det er mer som skiller enn som forener, at det er større forskjeller enn likheter mellom det norske og det russiske samfunnet, selv om vi bor i en landsdel som har brukt tre tiår på å bygge bru til Russland.

Historien om russlandsstudier i Tromsø er ikke en romanse eller et eventyr med en lykkelig slutt. Det er heller ikke en forfallshistorie, selv om vi nå er tvunget til å legge om kursen kraftig, fra brede og veldig givende samarbeidsflater med russiske kolleger til et snevrere utenfraperspektiv på Russland som studieobjekt. Nå tvinges vi til i større grad å forske *på* Russland enn *med* – og sånn vil det etter alt å dømme forbli i årene framover. På en måte er historien om russlandsstudier i Tromsø merkelig lik russisk historie – det er en historie som er høyst uforutsigbar.

Det fins et russisk ordtak som sier at «Russland er et land med en uforutsigbar fortid» - og litt sånn er det også for oss som forsøker å studere Russland nå. Det virker like umulig å spå om veien videre for Russland som om hvordan fortida kommer til å bli forstått og beskrevet.

Russlandsstudiar ved UiT – kommentarar

Åsne Ø. Høgetveit

Takk til Kari Aga Myklebost for hennar innlegg om Russlandsstudiar som grein av historiefaget ved UiT. For meg er Russlandsstudiar namnet på den tverrfaglege bachelorgraden og mastergraden eg tok ved UiT i perioden 2006—2014. Og i min kommentar er det dette programmet eg kjem til å snakke om.

Russlandsstudiar som eige studieprogram vart oppretta som BA i 2003 – eit born av kvalitetsreforma, som innebar ei omlegging av gradsstruktur og oppretting av nye tverrfaglege program. Nokre år seinare vart masterprogrammet etablert. Til tross for at det vel aldri har vore mange studentar på programmet, i alle fall ikkje som har fullført (eg kjem att til dette seinare), så har det vore opptak til programmet i 19 år!

Det var eit program som var eit samarbeid mellom miljøa, og institutta, for historie, språk, litteratur og statsvitskap. Ja, ein ganske asymmetrisk konstellasjon i seg sjølv. Samanlikna med dei tradisjonelle disiplingradane var det nesten ingen valfridom i emna som utgjorde graden. Det var eit stramt løp der du som student i praksis hadde to val: fordjuping i språk eller historie.

Eg byrja i 2006, og var altså på det tredje kullet. Det vil seie at ein god del av bornesjukdomane var unnagjort, og det var etablert ein ganske sterk studentkultur og ikkje minst identitet. Det tydelegaste uttrykket for denne identiteten var studentforeininga Ladaklubben. Innan eg byrja var Ladaklubben ein tydeleg sosial arena.

For å seie det slik: på historie hadde de vin og viten – i Ladaklubben var det vodka og vitskap. Arrangement med tunge innslag av dillbasert mat og georgiske dansehits inn i dei små timar.

Men ein av pionerstudentane, Mikkel Berg-Nordlie (som disputerte her ved historie i 2017, om russiske samar og politisk påverknad) påpeikte at Ladaklubben hadde eit vel så viktig mandat i byrjinga som ein organisasjon for å fremje studentanes syn og påverke utforminga av studiet. Konkret vart det peikt på at det var studentane som pressa fram utvekslingsopphaldet i Arkhangelsk. Studentane greidde å finne ei sovande samarbeidsavtale med universitetet i Arkhangelsk, og der var opninga! Opphaldet i Arkhangelsk har studentar ved Russlandsstudiar i seinare kull sett enormt stor pris på.

Personleg kan eg vel seie at eg ikkje hadde hatt den forskingskarriere eg har om det ikkje var for det opphaldet. Eg syns at eg for fyrste gong forstod kva historiografi var, takka vere (den litt eksentriske) professor Vladislav Goldins undervisning om historiografien kring dei russiske revolusjonane. Og eg såg den russiske storfilmen om admiral Aleksander Koltsjak (*Admiral*, 2008), som, i lag med min nyvekta forståing for historiografi, fekk meg på sporet av minnekultur og interessa for korleis historie blir framstilt på film.

Det er forresten omkvedet i tilbakemeldingane frå studentane som har vore tilknytt studieprogrammet opp i gjennom: viktigheiten av at ein har vore så mykje i Russland i løpet av studiet.

Eg hugsar ein tydeleg kritikk av innhaldet i studiet om at det var meir passande å kalle det «Sovjetstudiar» – mange av studentane ynskte seg ei større vekt på samtids-Russland. Det var ein kritikk mot den slagsida studiet hadde i dei fyrste åra mot mykje (sovjetisk) historie og klassisk russisk litteratur.

Eg nemnte at det har vore få kandidatar som faktisk har fullført programmet – at fråfallet undervegs i studiet har vore høgt. Det er sjølv sagt mange grunnar til det, men eg vil trekke fram to aspekt. Det eine er at det reint praktisk var veldig krevjande å fullføre studiet på grunn av til tider dårleg koordinasjon om emnesamansetting, undervisning og eksamensavvikling. Det andre aspektet er at både studentar som avslutta utan grad og studentar som tok andre gradar (til dømes i Russisk språk og økonomi), såg på seg sjølve som ein del av eit miljø der Russlandsstudiar var eit nav. Så talet på ferdige kandidatar gjev ikkje eit godt bilete på kva dette studiemiljøet har gjeve oss.

Når det kjem til masteroppgåver har klart flest skrive levert oppgåver om historie! Her greidde eg å stå mot presset. Eg trudde eg skulle strebe, orsak, eg meiner «vera flink», og skrive politisk eller økonomisk historie. Men så gjorde eg jo ikkje det. Eg skjønna, med oppmoding frå Yngvar Steinholt, at eg kunne skrive om historieframstilling på russisk film. Men eg var bestemt på å ikkje skrive om Krigen, og ikkje om kjønn og kvinner. Her måtte eg gje etter for kjeldemateriale og freistnaden om eksterne midlar i form av masterstipend, så oppgåva handla til slutt om måten kvinnelege soldatar vart framstilt i sovjetisk og post-sovjetisk film. Ikkje fekk eg det masterstipendet frå Kvinnforsk heller.

I løpet av dei to tiåra studiet har hatt opptak har ting endra seg. I dag er det eit større samtidsperspektiv – og eg likar å tru at det var ei dreiging delvis pressa fram av studentane. På

historie ser me det med prosjekt på minnepolitikk, og på russisk med emne i samtidskultur (ikkje berre litteratur) og mediespråk.

Skal freiste meg til å seie noko om framtida for studiet? Det at nærleiken til Russland har vore så viktig for studentane på programmet gjer meg uroleg for framtida til studiet. For på grunn av Russlands invasjon av Ukraina veit me ikkje når me på nytt kan sende studentane våre på den typen program. For meg, og for kollegaer og tidlegare studiekameratar eg har snakka med, kjennes krigen som eit svik mot så mykje av det me har arbeidd med og som me har sett som det store perspektivet: det å bygge fred og forståing gjennom kulturutveksling og kunnskap. Eit innspel eg fekk frå ein av aluminane, Arve Hansen (som disputerte her i 2020 om masseprotestar i Kyiv, Minsk og Moskva), var at studiet bør skifte namn til Aust-Slaviske eller Aust-Europeiske studiar. Me må i alle fall sjå på både form og innhald. Men kandidatar med kunnskap om denne delen av verda, både språk, historie og kultur, vil det vera bruk for i åra som kjem. Eg held fast ved eit håp om at studentar frå UiT ein gong i framtida på nytt kan få reise til Arkhangelsk, treffe studentar der, og lære skålen «for vennskap mellom folk/za druzjbu narodov».

Fra Nansen til «Arven etter Nansen»

Harald Dag Jølle

Jeg husker godt første gang jeg las at Universitetet i Tromsø underviste i nordområde- og polarhistorie. Det var i en studiekatalog. Og jeg var student i Oslo.

Som veldig mange andre historikere i denne salen hadde jeg gått på gymnaset i Alta. Riktignok mye seinere enn *the golden generation*, som gjorde det på 1960-tallet. Jeg gikk der helt på slutten av 1980-tallet – og skoleoppholdet hadde gitt meg stor interesse for utviklingen i Sovjetunionen. Blant annet var vi på tur til Murmansk med samfunnsfagsklassen. Jeg var helt sikker på at jeg skulle bli statsviter da jeg begynte å studere i Oslo. Men jeg kunne godt tenke meg å komme nordover igjen – og da jeg litt tilfeldig så i en studiekatalog fra Universitetet i Tromsø, våren 1991, at de tilbydde et emne i nordområdestudier i historie, var saken klar. Jeg vil påstå at det var den avgjørende grunnen til at jeg begynte å studere her ved universitetet. Og kanskje også viktigste grunnen til at jeg ble i Tromsø – og at jeg ikke ble statsviter.

Men det var først på mellomfaget at fascinasjonen virkelig ble stor for polarhistorie. «Under nordlysets straal» het dette emnet. Lærerne på feltet var Jens Petter Nielsen og Einar-Arne Drivenes. Tittel på emnet hentet de fra den danske nordlyspioneren Sophus Tromholds berømte bok fra hans opphold i Kautokeino under det første polaråret i 1882–83. Og det var neppe tilfeldig valgt emnenavn for et kurs i «Nordområde-/polarhistorie». Her ble naturvitenskap og kulturbeskrivelse kombinert i samme tittel. For Tromholdt studerte – og fotograferte – ikke bare det flammende nordlyset, men også folkene han traff på vidda. Eller som undertittelen på boka viser: «Skildringer fra lappernes land». Med dette viste Einar-Arne Drivenes og Jens Petter Nielsen at de vektla vitenskapsmenns rolle i utforskinga, beskrivelsen, og inkorporeringen av det «nordliga rummet» – for å bruke navnet på et samtidig nordisk forskningsprogram for historisk polarforskning som skulle bli inspirerende for tromsømiljøet. Her deltok Robert Marc Friedman, Micael Bravo, Sverker Sörlin, Urban Wråkberg – og etter hvert Einar-Arne.

Et av perspektivene Einar-Arne var opptatt av å formidle til oss studentene, var at vitenskapsmenn hadde bidratt til en nordvending av norsk nasjonal identitet. Begeistringen etter Fridtjof Nansens suksessfulle ekspedisjoner, gjorde at forskerne ble sentrale i å fornorske polarområdene gjennom kartlegging og tilstedeværelse. «Vitenskapen ble også bestemmende

for forståelsen av Arktis», hevdet Einar-Arne. «Det var ‘gjennom vitenskapens linser bildet av det nordlige steg fram’.»

Einar-Arne har gitt meg tittelen «Fra Nansen til arven etter Nansen» for dette innlegget. Jeg skal komme tilbake til *arven*. Men kan slå fast at Nansen sto sentralt allerede på første møte med polarområde-undervisningen på instituttet. Vi hadde utdrag fra Nansens store litterære kraftanstrengelse *Nord i tåkeheimen* på pensumlista. Og for en kar med litt eventyrlyst i seg, var dette sterke ord: Nansen snakket om dragningen mot det ukjente – og den makten som lå i dette suget: «I alle strøk og til alle tider har den [makten] drevet mennesket fremad på utviklingens bane, og så længe menneskeøre hører bårebrytningen over dype have, så længe menneskeøie følger nordlysjaget over tause sneland, så længe mennesketanke søker fjerne kloder i det endeløse rum, så længe vil det ukjendtes eventyr føre menneskeånden fremad og opad.»

Men det jeg kanskje likevel husker best fra dette mellomfagstemaet, som gikk over flere år på 1990-tallet, og rekrutterte flere kandidater til å skrive polare hovedfagsoppgaver, var rollespillet vi hadde om grønlandssaken – som kulminerte med rettssaken i Haag i 1933. Vi gikk konkret til verks. Halve kullet fikk i oppdrag å argumentere for den danske posisjonen, mens vi andre sto knallhardt på den norske retten til denne folketomme flekken på nordøstgrønlands barske kyst.

Jeg fornærmer vel ingen om jeg sier at det største polare fotavtrykket her ved instituttet, var trebindsverket *Norsk polarhistorie*. Her deltok flere av tromsøhistorikerne som forfattere, som Åsa Elstad, Bjørg Evjen, Bjørn-Petter Finstad, Jens Petter Nielsen og Narve Fulsås.

Én ting var verket, som ble stort og flott. Men i all beskjedenhet vil jeg påstå at perspektivene var bredt anlagt. Innenfor utforskning, næring og vitenskap. 19 forskere skulle dykke ned i polarhistoria med nye briller. Vi hadde ønsket å tilføre nye perspektiver på de klassiske nasjonale heltefortellingene. Ishavnæringa, spesielt i Nord-Norge, skulle trekkes fram. Arktiske kulturstudier likeså. Vi skulle vise bredde – og samtidig skrive en helhetlig, integrert framstilling.

Vi var opptatt av å få med oss flere relevante fagmiljøer i Norge, både som forfattere og i redaksjonsrådet. Men det skulle ledes her fra Tromsø. Av Einar-Arne, Ketil Zachariassen og meg. Det var et flerårig forskningsprosjekt. Finansiert av NFR, UD – og blant annet det som het *Norge 2005*, som arrangerte unionsoppløsningsjubileet, for å markere at det var hundre år siden oppløsningen av unionsfellesskapet med Sverige i 1905.

Blant forfatterne var det flest historikere, men også kulturforskere og naturvitere. Ikke alle hadde polar erfaring. Verken faglig eller i praksis. Men det fikk de under prosjektet – da vi

gjennomførte tidenes forfattersamling om bord på hurtigruteskipet MS «Nordstjernen» til nordspissen av Spitsbergen.

Og vi lanserte bokverket innenfor tidsfristen. Så vidt. I 2004. Resultatet ble at «Norge behåller sin posisjon som polarnation», skal vi tro Svenska Dagbladet sin anmeldelse av verket.

Året etter, med utgangspunkt i dette prosjektet, ble det åpnet en stor utstilling på Tromsø Museum. Et samarbeid mellom Institutt for historie, UB, Tromsø museum, Statsarkivet i Tromsø, Polarmuseet og Norsk Polarinstitut. Tekstforfatter til utstillinga var Åsa Elstad, som også hadde vært sentral forfatter i bokverket. Prosjektleder var tromsøhistorikeren Johanne Raade. Denne utstillinga var samtidig én av pilarene for unionsoppløsningsjubileet. Og en stor markering av Tromsø som polarhovedstad.

Samtidig ble det utviklet nye undervisningstema på instituttet. «Erobringer av polarområdene. Vitenskap, næring og politikk» var et 1000-emne som kunne ta utgangspunkt i blodfersk forskning og pensumlitteratur fra et nytt verk. «Den skandinaviske polarforskninga» var et masteremne som spant ut av samme tanken – og med ei breiere tilnærming til polarhistoria.

I 2006 hadde vi redigert ned en engelsk ettbinds-versjon av bokverket. «Into the Ice» – som ble høytidelig overrakt til utenriksminister Jonas Gahr Støre her på campus som en del av lanseringa. Sammenfallet med Stoltenberg-regjeringas nordområdesatsing var gunstig. Mens andre forskere reiste rundt for å tigge om penger, holdt Einar-Arne og jeg foredrag om de ferdige resultatene. Likefullt utfordret Støre oss: Han mente vi måtte kjøre på og lage et eget verk om «Norsk polarpolitikk».

I 2006 ble det etablert et nytt polart samarbeid i Tromsø. Norsk Polarinstitut, Troms Fylkeskommune og Universitetet i Tromsø gikk sammen om nettstedet polarhistorie.no. Stian Bones var prosjektleder. Dette nettstedet er det fortsatt liv i. Det er nå overtatt av Norsk Polarinstitut – og skal relanseres i 2023.

I 2011 skulle det markeres at det var 100 år siden Roald Amundsen hadde nådd Sørpolen. Norsk Polarinstitut tok initiativ til et jubileumsår. Einar-Arne var med i komiteen, og fikk utvidet jubileet til også å inkludere at det i 2011 var 150 år siden Nansen ble født. Resultatet ble Nansen-Amundsenåret 2011. Det skjedde mye dette året. Men jeg vil her trekke fram at tromsøhistorikere reiste til hovedstaden og dominerte programmet på et storslagent Nansen-seminar i Universitetets Aula. Med påfølgende invitasjon fra kongen til slottsmiddag på Akershus festning.

Jeg kan røpe at min fortelling her, er en «rise and fall»-historie. Og jeg tror denne 10. oktober 2011 i Oslo kan symbolisere høydepunktet for polarhistoria for historikermiljøet ved Universitet i Tromsø.

Etter 2011 har det nok forvitret litt. Vi må nok innse det. Rett nok utarbeidet Stian, Einar-Arne og jeg ei prosjektskisse om Norsk polarpolitikk, som fikk støtte av Forskningsrådet og UD i 2013. Et nytt landslag ble samlet. Det er gjort mye bra arbeid i prosjektet. Men resultatet foreligger ikke enda. Jeg skal ikke dele ut skyld for at det ikke foreligger, men jeg er en av sydebukkene. Trass i at arbeidet egentlig har kommet langt.

Så tilbake til tittelen: «Fra Nansen til arven etter Nansen». Den er neppe tilfeldig valgt. For «Arven etter Nansen» er et storstilt forskningsprosjekt, hvor initiativet ble tatt i Tromsø. Ifølge egen markedsføring er det et landslag av forskere som skal utforske det sørlige Polhavet og Barentshavet. Men til tross for navnet, er de involverte utvilsomt mer opptatt av å trekke de stolte linjene tilbake til vitenskapelige storheter som Nansen, enn å bruke en historisk innsikt til å sette seg inn i problemkompleksene, forutsetningene og bidragene til Nansen og hans samtidige. Det er ikke mye, om noe, av prosjektets totalbudsjett på 740 millioner kroner som blir brukt til vitenskapshistorie eller andre historiske analyser – som kunne ha undersøkt og utfordret hva som er «arven» etter Nansen. Og det er absolutt ingenting på prosjektets omfattende hjemmeside som røper en historisk interesse.

Det er flott å bruke Nansen til å merkevarebygge, for all del, men har denne navnedroppinga noen konsekvens for selve prosjektet? Er Nansen noe annet enn et navn for de 280 involverte forskerne, teknikerne og studentene? Dette kan kanskje defineres som et lite nederlag for oss historikere; at vi ikke har klart å overbevise naturviterne, selv ikke på vårt eget universitet, om at vi må være med og være innholdsleverandører for naturviterne som skal ut og smykke seg med historia. Vi burde ha gitt litt voksenopplæring til naturviterne; gitt dem litt forståelse av hva Nansen og hans vitenskapelige samtidig var opptatt av – og hvilken rolle polarvitenskapen har spilt i historien.

Vi har nok mistet litt av hegemoniet i formidling av polarhistorie. Det er bare å innse det. I tillegg har det kommet aktive polarstemmer her i Tromsø, utenfor instituttet. Litteraturvitere her på UiT har hatt flere store, viktige forskningsprosjekt. Om arktiske diskurser og arktiske moderniteter. Og i fjor kom to bøker om polare kvinner, og polare maskuliniteter. Begge skrevet av tromsøforskere som ikke er tilknyttet institutt for historie. Også på utstillingsfronten er det mulig å si at det har vært en utvikling fra den store breie fortellinga om det polares rolle i nasjonen – til det skeives plass i polarhistorien.

Men mest alvorlig er det likevel at det ikke lenger foregår undervisning i polarhistorie her ved instituttet. Det har det ikke gjort på flere år. Hvordan skal vi rekruttere de som skal videreføre «arven etter Drivenes» om de ikke skoles med en grundig innføring i hvordan fascinasjon, vitenskap, næring og politikk har gått hånd i hånd – og hvilken rolle polarområdene har hatt i utviklingen av nasjonen Norge?

The Snow Baby – en kommentar

Lena Aarekol

“Here in this wonderful land, in a little black house, under a great brown mountain, was found, one bright September day, a little snow-white baby girl with big blue eyes.”

Sitatet er hentet fra barneboka “The Snowbaby»⁴⁸ fra 1901. Det gir assosiasjoner til både eventyr og til en kristen opphavsmyte. I virkeligheten beskriver sitatet fødselen til Marie Ahnighito Peary som ble født 12. september 1893 på Grønland under en polar overvintringsekspedisjon «lenger nord enn noen annen hvit person» hadde reist, ifølge hennes far, Robert Edwin Peary. Robert Peary fikk etter hvert en nesten 30 år lang karriere som polfarer. Hans første forsøk på å krysse Grønland var i 1886, og 6. april 1909 hevdet han å ha nådd den geografiske Nordpolen.

På sin andre ekspedisjon i 1891 var Rover Peary nygift, og hans kone, Josephine Diebitsch-Peary, var med. I 1893 – omtrent samtidig med at Nansen dro ut med sin første Fram-ekspedisjon - dro ekteparet på ny overvintring i Grønland. Josephine var høygravid og et fotografi av henne viser et uvanlig motiv - i omstendighetskjole fra 1893. Det var også høyst uvanlig å dra på overvintring høygravid.

Babyens grønlandske mellomnavn Ahnighito er visstnok navnet på kvinnen som laget den første pelsdrakten til henne. Men inuittene som bodde i området kalte henne snøbabyen, Snow Baby. Dette innlegget er basert på min artikkel: “The Snow Baby Books: Mediating Arctic Experiences to Children” (2020) hvor jeg undersøker hvordan The Snow Babys arktiske barndom og opplevelser ble formidlet til barn. Bøkene ble enormt populære i sin samtid og ble trykket i flere opplag.

Barnebøkene ble skrevet i en periode som var dominert av ideen om mannlige helter og maskuline diskurser i Arktis. Selv om kvinner begynte å reise til Arktis på slutten av 1800-tallet, og noen publikasjoner bidro til en viss feminisering av den arktiske litteraturen, hadde ikke kvinner fått noen fremtredende posisjon i polarhistorien, kanskje aldri seinere heller.

---

⁴⁸ Diebitsch-Peary, Josephine. 1901. *The Snow Baby: A True Story with True Pictures*. London: Ibister.

The Snow Baby sitt første år på overvintring beskrives som en vanlig barndom, med daglige rutiner som bad, søvn og å lære å krype. Josephine Diebitsch-Peary tar datteren med ut på daglige turer med hunder og slede.

I august 1894 dro Marie og moren hennes tilbake til USA. Sommeren 6 år seinere i 1900, setter hun og moren kursen mot Grønland på skipet Winward. Planen var å møte Robert E. Peary i Etah, bringe ham forsyninger og deretter returnere til Washington. Men han er ikke på avtalt sted, de finner et brev som ber dem om å dra 480 kilometer lenger nord. De reiser videre, men etter en uke senere (uheldige med vær, vind og isforhold) skrus skipet fast i isen - nå må de gjennom en overvintring om bord på skipet, en overvintring som ikke var planlagt.

De var ikke utstyrt for. Mat var ikke et problem, men de manglet passende vinterklær. Heldigvis var inuittkvinnene som bodde i området løsningsorienterte og sydde pelsklær og støvler til mor og datter Selv om de åpenbart opplevde en hard vinter full av usikkerhet, forteller barneboken om lykkelige øyeblikk, som å feire Maries sjuende bursdag og forberedelser til julefeiring.

Maries far er fraværende gjennom det meste av barndommen, men familien gjenforenes ombord på Winward 6. mai 1901 og spiser sammen for første gang på tre år. Derfra reiste hun og moren tilbake til USA etter å ha vært borte i 15 måneder.

Barnebøkene bidro i sin tid til ny kunnskap om land, folk og tradisjoner i Arktis, samtidig er de problematiske sett fra vår tid. Bøkene inngår i en lang tradisjon med fortellinger om utforskning og kolonisering av Arktis generelt og Grønland spesielt. Bøkene signaliserer også tydelig hierarki mellom urbefolkningen og de utenlandske polfarerne. Beskrivelsene svinger mellom et syn på inuittene som skitne, barnslige og overtroiske- og beundring for deres hardførhet og ferdigheter som dyktige jegere, syersker, hundepassere. De beundres for sin evne til å tåle de harde levekårene, samtidig som de diskrediteres for ikke å kunne samle nok mat om vinteren.

Som hovedperson er Marie fremstilt som en kompetent og eventyrlysten jente som deltar på polarekspedisjoner og som er tilpasningsdyktig til arktisk natur. I sin bok om sin arktiske barndom vektlegger Marie at hennes ekspedisjoner til Grønland representerer et annet liv enn det hun opplevde i USA. Boka beskriver morens tap, hun måtte reise tilbake til USA da

datteren var 1 år da det var for risikabelt å la datteren vokse opp på en polarekspedisjon.⁴⁹ Moren bidro med å skaffe finansiering, forsyninger og logistikk, men fikk aldri selv bli en del av ekspedisjonslivet.

Formålet med å gi denne korte innføringen i historien om the Snowbaby er at dette er et eksempel på historieskriving innen det polare feltet som tar opp nye perspektiver: kjønn, skeive perspektiver, kolonialisering og etnisitet. Tema som har bred interesse.

I forbindelse med ekspedisjonen *Tjukk is* våren 2022 med Harald Dag Jølle som ekspedisjonsleder, publiserte UiT ulike artikler om Grønland og Arktis. Min artikkel om «The Snow baby» ble gjort om til en kortversjon på norsk sammen med Karine Nigar Aarskog og publisert på UiT sine nettsider og forskning.no. Forskning.no sitt telleapparat viser at fra 18. juni og frem til 1. desember ble artikkelen lest 17492 ganger, med en gjennomsnittlig lesetid på 5,12 minutter. Det innebærer at det til sammen ble brukt ca. 1493 timer på å lese denne korte nettsaken. Det er vel en indikasjon på historiefagets betydning og at formidling av kunnskap om nordområdene er viktig, og noe vi absolutt ikke skal slutte med!

Til slutt

I 2021 ble det utarbeidet en humaniorastrategi for UiT. Der slås det fast at «humaniora har bidratt til endring av forståelsen av nord og det arktiske, fra det uberørte «white spaces» til fokus på menneskelig tilstedeværelse Arktis. Her har historiefaget spilt en viktig rolle og vi skal fortsette å fokusere på nord og arktisk.

I UiT sin nye strategi skal vi fokusere på «21th century skills» i våre utdanninger: kritisk tenkning, tolkning, problemløsning, selvbevissthet, kreativitet og motstandskraft. For meg har det nettopp vært det jeg har med meg fra min utdanning innen historiefaget (hovedfag og doktorgrad) og som jeg har tatt med meg inn i arbeidslivet.

---

⁴⁹ Diebitsch-Peary, Josephine. 1903. *Children of the Arctic, by the Snow Baby and her Mother*. London: Ibister.

Finst det byar i Nord-Noreg?

Steinar Aas

Det var spørsmålet Einar-Arne Drivenes ville ha meg til å svare på. Spørsmålet vart også stilt i *Nord-Norsk kulturhistorie* på byrjinga av 1990-talet, og den gong svarte Astri Andresen på det, med å svare som i dag; - Ja, det finst byar i Nord-Noreg. Så då skulle vel oppdraget vere utført. Men det er sjølv sagt forventa meir av ein som har arbeidd med nordnorsk byhistorie. Eg skal derfor bruke mine 20 minutt tilmålte tid og reise nokre moment som skulle vore drøfta når vi behandlar eit slikt tema.

For temaet kjem ikkje ut av ingenting. Byane nordpå er truleg meir perifere, spreidde og mindre enn mange andre stader i landet, noko som sjølv sagt gjør at landsdelens byar har eit mindre omland og kanskje ein meir smålåten framtoning enn mange andre stader i landet vårt. Ikkje minst har dei utvikla seg på eit seinare stadium enn sørpå. Har denne særeigne regionale urbaniseringa så noka å seie for dagens regionale utfordringar, er eit viktig spørsmål.

Tettstaden er byen for dei fleste nordpå også

I dag bur mellom 71 og 74 % av alle nordlendingar i ein by, eller rettare sagt ein tettstad. Det er nemleg meir korrekt å bruke det omgrepet som geografen Hallstein Myklebost i si tid lanserte som meir operasjonelt omgrep for urbaniseringsgrad i Noreg i si avhandling *Norges tettbygde steder 1875-1950* (1960). Byar var meir enn berre dei formelle, juridiske einingane som ikkje inkluderte større tettstader nordpå som Mo i Rana, Brønnøysund eller Svolve, alle byar som mista sin bystatus etter krigen, men like fullt hadde alt det ein by skal ha. Myklebost frå Bodin lanserte konseptet tettstad som ekvivalent til «tätort» i Sverige, inspirert av geografar som Brunhes, Ratzel, Nelson, Ahlmann og Arrousseau. Ein slik stad var ein stad med ei viss samling menneske som budde tett saman på ei mindre flate, og i tillegg hadde sine inntekter frå andre næringar enn jordbruk, skogbruk eller fiske – det vil seie primærnæringane. Han kravde av tettstaden at næringstilpassinga skulle vere bymessig, det vil seie at 75 % av folk livnærte seg av industri og handverk, eller servicenæringar som offentleg administrasjon eller handel. Dette vart den samla eininga for å snakke om urbanisering også på nordisk nivå.

Myklebost lanserte omgrepet i si tid som løysing på det kunstige skiljet mellom juridisk – formell by – og den funksjonelle byen – tettstaden som fungerte som ein by i Myklebostsk

Aas, S. (2023). Finst det byar i Nord-Noreg? I E.-A. Drivenes (Red.), *I spenninga mellom lokalhistorie og globalhistorie: Historiefaget ved UiT gjennom 50 år* (s. 77-86). *Septentrio Conference Series*, 2023(2).

<https://doi.org/10.7557/5.7309>

© Forfatteren. [CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

forstand. Det la grunnlaget for ei seinare ordning der den juridiske byen med sine privilegie vart avvikla i 1997. No brukte SSB berre tettstaden som mal for kva ein by eller rettare eit urbant område var. Slik er det altså også i dag, der dei to mest tettbudde tettstadene i landsdelen følgeleg er Tromsdalen i Tromsø og Løpsmark i Bodø.

Byutvikling som statleg strategi for regional utvikling og statsutvikling

Mange har ei feilaktig førestilling om at den norske staten særleg satsa på byar som ledd i nasjonsbygginga og statsutviklinga etter andre verdskrigen, sidan mange merka sentraliseringsvågen som sette inn for alvor då. Vi skal komme tilbake til denne perioden. Først skal vi rekapitulere norsk urbanisering gjennom 1800- og 1900-talet med først å sjå nærmare på den venstreliberale staten på 1800-talet. For det var med denne urbaniseringsprosessen starta for alvor. Med staten som tilretteleggjar for urbanisering vart byane plassert ut i det norske landskapet i eit nettverk av hierarkiske byar – eit bysystem, der regionsenter, fylkessenter eller landsdelssenter kom opp som paddehattar i det norske landskapet. Graden av kva funksjonar som vart tildelt byen var utslagsgjevande for sentralitet, og særleg spelte Statens Havnevesen (1841) og Statens havnefond (1873) ei viktig rolle for å kanalisere statlege midlar inn i infrastrukturinvesteringar, særleg hamner.

Når Bodø til dømes fekk eit heilt årsbudsjett frå hamnevesenet tildelt til hamneutvikling, var ei av grunngevingane at byen alt hadde fått landsdelens nye psykiatriske tilbod – Rønvik sindsygeasyl – og derfor trong ei skikkeleg hamn med kaianlegg for å frakte framtidige pasientar frå skip til land. Bodø skulle vere ein stad for sentrale institusjonar, i tillegg til eit produksjonssenter for marine og maritime næringar og fekk status som eit slikt senter med sterkare sentralitet ved å bli formell by, juridisk by, og å inngå i eit bysystem av andre amts-senter med statlege institusjonar og regionale administrasjonar. Staten nytta særleg kommunikasjonsutviklinga til å fremje slike sentrum, ved hjelp av jernbanepolitikk, fyr- og merkevesenet eller løyvingar til dampskipsselskap og hamneutvikling.

Tilretteleggarstaten har ein seinare kalla denne liberale Venstrestaten, som også la til rette for ein liberal finanspolitikk og ein stabil valuta for å fremme eksport via dei nye hamnene – der byane låg. Handelspolitikken var likeins. Den ville fjerne handels- og produksjonshinder. Ja, statens merksemd på byane gjorde seg også andre utslag. Ein tok til å snakke om desse på nye måtar og å hente inn kunnskap om dei via *Norges Offenlige Statistikk* (SSB) ved å bruke nye kategoriar som Myklebost seinare nytta. No fekk ein framveksten av urbane samlingar,

tettbygd og større enn 200 innbyggjarar og gav dei namn som “fiskevær”, “jernverk”, “kopperverk”, “sagbruk”, “industriested”, “strandsted”, “kjøpsted” eller “sundsted”.

Urbaniseringa var i full gang også i Noreg, og landet gjekk frå å ha 13 % av befolkninga i tettstader i 1830, til at 43,4 % hadde tettstaden som buform i 1920. Knekkpunktet for når dei fleste nordmenn budde i tettbygd kom mot slutten av 1950-åra, og i løpet av første halvdel av 1960-talet for Nord-Noreg sin del. Nord-Noreg var litt seinare ute enn resten av nasjonen, men opplevde likevel dei same prosessane som på nasjonalt nivå. I *Nord-Norsk Kulturhistorie* i 1994 skriv geografen Jan Einar Reiersen frå UiT at det var komme 35 nye tettstader til landsdelen i 1910, og 80 nye i 1930, og at 63 % av nordlendingane budde i 140 tettstader i landsdelen i 1993.

I dag bur til dømes 71 % av befolkninga i Nordland fordelt på 71 tettstader, men heile 57 av desse stadene er igjen små, det vil seie under 1000 innbyggjarar. Med andre ord er den urbane befolkninga nordpå stort sett busett i små byar. Ein kan kanskje i tillegg seie at dei er sårbare når det gjeld økonomi og næringsliv, og at dei som for resten av landsdelen er prega av at næringslivet er konjunkturavhengig og eksportretta, som til dømes tettstader som Røstlandet og Myre. Andre tettstader er knytt til større bysystem som forstader, og har mest ingen funksjonar ut over det å yte service til dei som bur i bydelen, så som Beisfjord (Narvik), Kvaløysletta (Tromsø), Løpsmark (Bodø) og Hauknes (Rana). Urbanitet er med andre ord ulikt fordelt i landsdelen og ikkje alltid knytt til sjølv omgrepet «tettstad» slik Myklebost lanserte det. Det har konsekvens for identitet og bykultur.

Urbaniseringa frå 1850 til i dag – Nord-Noreg som del av nasjonen

Norsk urbanisering etter 1850 har normalt vore delt inn i fire ulike periodar, alt etter sine karakteristika. Den første var tida mellom 1850 og 1920 då landet opplevde ein sterk urbaniseringsbølge. Sentralstadsvekst var eit kjennemerke, som då Bodø for eksempel voks frå nær sagt ingenting til 4 877 i 1900. Slik var det også med andre tettstader som Harstad og Narvik som kom til mot slutten av 1800-talet og hadde 5-6 000 innbyggjarar i 1920. Eller Rognan som dobla folketalet mellom 1890 og 1920 til 463 innbyggjarar.

All veksten kom av eit auka varebyte og bruk av tenester som tettstadene kunne by på, og med den auka bruken av sentrale tettstader auka også kontakten mellom rurale og urbane område rundt desse. I alle dei nemnte tilfella over innebar veksten ei viss industrialisering og mekanisering, både i små og store industriverksemdar, og det betydde dessutan at små og mellomstore tettstader kom nærmare folk i den tradisjonelle økonomien gjennom handel og sal,

og i nokre høve ved at bygdenæringar basert på handverk fann marknader i nærmaste tettstad. Dette nye bildet førte også til ein auke i konsum og eit meir avansert og variert forbruksmønster, der storparten også i Nord-Noreg levde under influens av ein by i større eller mindre grad. Det var rettnok slik at det var høge fødselstal i tettstadene som sytte for veksten i byen, men mange bygdefolk kom også til sentrum i denne perioden, sjølv om dei først og fremst valte USA som reisemål for sin emigrasjon.

Tida mellom 1920 og 1945 var ei tid prega av mellomkrigstidas kriser, som ramma både primærnæringane, industrien og det offentlege. No var også emigrasjon til Amerika vanskelegare med innskrenkingane også over der. Med stagnasjon i byane og stagnerande byvekst vart det stritt for alle i landsdelen i perioden, sjølv om det har blitt dratt fram at det særleg var den store allmenningen – havet og fiskarbondøkonomien – som gjorde at folk klarte å klare seg fast og komme seg gjennom krisa. Ottar Brox var ein av samfunnsvitarane som konstruerte eit narrativ der den tradisjonelle fiskarbondetilpassinga sytte for ei kriseløysing i mellomkrigstida. Med høgare naturleg folkevekst i bygdene samanlikna med byane fann han argument for ein slik påstand. Dessutan var arbeidsløysa høg og fertiliteten låg i byane. Slik sett vart bygdene lagerplass for bygdeungdom som klora seg fast gjennom bureising og andre former for sjølvsyssetting under eit regime der kriseløysingane i motkonjunkturpolitikken primært var bygderetta. Trass i dette voks tettstadene i Noreg med 35 % i perioden. Svolvear kan vere eit slikt døme. 2 429 menneske budde i byen i 1920 og i 1946 hadde byen vokse til 3 300 innbyggjararar samstundes som tettstadens sentralstadsfunksjonar vart styrka. Svolvear var i ferd med å bli eit regionalt senter i eit konsolidert nasjonalt urbant system.

Vi har ikkje sikre tal for byveksten under andre verdskrigen sidan vi manglar ei folketeljing i 1940, men vi ser tydeleg at den tyske satsinga på utbygging av flyplassar, kaier, jernbane og vegar i Nord-Noreg førte til vekst. Med jernbanebygging frå Mosjøen til Rana, og seinare i Rana-dalføret vart folketalet i Rana dobla mellom 1930 og 1946. Bodø auka folketal frå 5 142 til 8 829 i same tidsrommet, og det trass i bomberegner og ruin for 60 % av byens befolkning. Aktivitet innafor bygg- og anlegg og utvikling av kommunikasjonar og infrastruktur må ha skapt denne veksten.

Tida etter den tyske okkupasjonen skulle også stå i urbaniseringas teikn. Rask urbanisering gjorde Hammerfest, Mo, Bodø, Mosjøen, Harstad og Tromsø til nokre av dei ti sterkast veksande byane i landet i tida mellom 1945 og 1970. Noko av det kom sjølvsgat av kommunesamanslåingar, fordi byen og omlandet var vokse saman til ein samla urban tettstad –

som då Seljestad vart innlemma i Harstad. Områda utafor bygrensene i Bodø og Tromsø vart også del av det tettbygde området, slik dei i tråd med Myklebost sine konsept i realiteten var det. Industriveksten i Rana og Mosjøen kom sjølvstøtt av at staten igjen vart ein viktig urbaniseringsaktør der industrien skulle løfte landsdelen inn i det moderne Noreg gjennom ein nøyte initiert planøkonomi med staten som investor. Mo i Rana auka såleis folketalet mange gonger fram til 1970, mens Mosjøen dobla sitt. Det var i denne fasen bygdeungdommen som hadde vore opplagra på bygdene fann sitt virke både i den nordnorske, veksande tettstaden, og i byane sørpå.

Seinare – altså i tida mellom 1970 og 1990 – vart det hevda at busettingsmønsteret i landet vart konsolidert – nærmast fordi det kom ein negativ respons på den sterke statsdrivne urbaniseringa og industrialiseringa mellom 1950 og 1970. No stagnerte byar som Hammerfest og Mo i Rana fordi industriarbeidsplassane kravde rasjonalisering og strukturendring. I tillegg var det ikkje like positivt å bu i sentrum av storbyar lengre. Mange flytta ut frå desse for å få betre plass, lys og luft og større hus i *suburbia*. At dette kom som reaksjon på urbaniseringa kan godt tenkast, men ein må hugse på at også den nye rurale veksten var statleg finansiert. No var det velferdskommunane som voks, og kanskje mest dei sentrale delane av kommunen, som Leinesfjord og Sjøvegan eller Sortland. Her skulle det bli plass til vidaregåande skoletilbod, sentralskole med ungdomstrinn, nytt rådhus, kommunale barnhagar og alders- og sjukeheim, ja kanskje også ein idrettshall eller svømmehall og eit bibliotek kom til i floraen av nye velferdstilbod i det nye kommunesenteret. Det vart med andre ord framleis vekst i små og mellomstore byar på grunn av denne veksten i offentlege tenester kombinert med vekst i handel og kommunikasjonane. I tillegg bygde dei fleste i tettstaden ein bustader frå Systemhus og Mesterhus i kommunens byggefelt slik at tettstadsveksten i til dømes Setermoen og Sjøvegan kunne halde fram.

UiT og samfunnsvitskapleg forskning på urbanisering i nord

Forskinga på urbaniseringsprosessen i nord har vore noko ujamt fordelt. Samfunnsvitskaplege miljø – det vil seie dei som har arbeidd med dei samfunnsvitskaplege disiplinane – har stort sett ikkje interessert seg for urbaniseringsprosessen i Nord-Noreg. Dette er paradoksalt, all tid dette truleg er den mest omfattande omskinga av landsdelen i tida etter 1850 og fram til i dag. Det at storparten av befolkninga nordpå ikkje lenger er involvert i primærnæringane slik dei var det under fiskarbonden-økonomiens storheitstid, indikerer at samfunnet nærmast er omskapt. At

samfunnsvitarane ikkje har interessert seg i temaet når det nettopp er snakk om ein så omfattande metamorfose av landsdelen, er oppsiktsvekkande.

Ottar Brox's to viktige bidrag til å forklare den tradisjonelle nordnorske økonomiske tilpassinga har særleg vore skoledannande for korleis samfunnsvitarane greip an endringane i landsdelen i siste halvdel av 1900-talet, med verket *Hva skjer i Nord-Norge* (1966) og *Nord-Norge frå allmenning til koloni* (1984). Desse verka vart bortimot paradigmatisk for korleis ein oppfatta endringsprosessane etter 1945. I staden for å behandle perioden under eitt frå urbaniseringsprosessen starta på 1800-talet, fekk etterkrigstidas Arbeidarpartistat med sine økonomomar og teknokratar skulda for urbaniseringa. Slik vart landsdelens befolkning eit offer for ein nasjonal politikk og ikkje eit handlande subjekt i ein global og nasjonal metamorfose, som stort sett fann stad i same omfang verda over i det same tidsrommet og som var prega av generelle tendensar av modernisering elles. Dei var offer for ein systematisk utarming av regionen fordi sentrale moderniseringspolitikarar og -teknokratar ikkje skjønnte fiskarbondøkonomiens logikk.

Hallvard Tjelmeland har kommentert *Broxismen* slik: «Der styresmaktene såg tungdrivne bruk og små båtar som ikkje høvde i strukturrasjonaliseringa og industribygginga tid, såg Brox folk som levde det gode liv med heilt rasjonelle nytte/kost-kalkylar».

Einar-Arne Drivenes har også tolka Brox. Han las Brox som å hevde at kombinasjonsnæringane ikkje var «bakstreversk, men uttrykk for fornuftige valg», og la til:

Bygdefolk var ikke særinger som satt fast i et slags kulturelt klister, som hindra for eksempel teknologiske endringer, men moderniseringa måtte tilpasses den virkelighet det enkelte kysthushold levde i. Poenget var ikke nordnorsk egenart, men nordnorsk tilpasningsevne og rasjonalitet i kontrast til myndighetenes og politikernes ufornuft og myter om nordnorske lokalsamfunn.

Brox målbar såleis ein motstand mot desse moderne endringsprosessane – og det førte til at mange let vere å røre urbanisering som samfunnsfenomen i si sosiologiske eller antropologiske forskning. Den hardnakka påstanden til Brox om at landsdelen hadde vore ein «frontier» - eit småkårsfolks Amerika – som trakk til seg folk frå sør til nord, på grunn av den store allmenningen som fiskeriressursen utafor kysten her, vart styrande for mange historieforskningsprosjekt i tida som kom.

Byen hadde heller ingen plass i vokabularet til Brox som symptomatisk nok brukte omgrepet «by» oftare som verb enn substantiv i boka frå 1966. For Brox beit det heller ikkje på at Jan Vea kunne syne til at fiskarbonden i Nordland mellom 1900 og 1920 flykta landsdelen til fordel for meir moderne fiskeri på Vestlandet, ja han flytta til og med i stort tal til større byar sørpå – helst Trondheim og Oslo. Kva med å studere levevalet til 28 000 personar fødde i Nordland som fann eit utkomme sørpå i 1920? Kunne det gitt oss nye svar på korfor fylket tidleg leverte utflyttarar på flukt sørover? Var det eit ønske om eit urbant liv som lokka, med ein dertil høyrande rikare variasjon i arbeidsmarknaden, eller var det andre årsaker til flukta?

På 1980- og 90-tale prøvde på si side tilsette og studentar i historiemiljøet å tilbakevise teoriane til Brox med å gjøre punktstudie kring rekrutteringa til industrien på Berg i Senja (Andersen), i Salangen (Olsen), og på Ofotbanen (Andreassen), utan at det verka som om Brox let seg rokke. Nokre av funna slo dessutan fast at fiskarbonden ikkje vart anleggsarbeidar eller gruveslusk permanent. Kanskje vart han det berre i ein kort periode? Kanskje ville studiet av tettstadsveksten gitt eit meir dekkande bilde av utviklinga mot det moderne Nord-Noreg, der byane trass alt også i så fall måtte vere del i «frontieren». Søringar, trønderar og vestlendingar fann jo alle vegen også til byane nordpå til ulike tider.

Då landsdelsplanen for Nord-Noreg skulle opp til behandling i 1972 (NOU 33: 1972) kom den negative responsen kontant frå landsdelen. Det var uråd å gå med på forslaga til utvikling av sentra slik det var skissert. Her skulle ein nemleg bruke dei største, mest sentrale stadene – særleg Tromsø, Bodø, Mo i Rana, Alta, Kirkenes og Mosjøen – til å «bygge ut hovedvollverket mot utflytting og svekking av landsdelen». I tillegg til det skulle det satsast på lokale og regionale sentra som mellom anna Finnsnes, Kautokeino, Andenes, Ørnes og Brønnøysund – «viss levedyktighet og styrke» hadde «avgjørende betydning for å opprettholde bosettingen i områder» som ikkje vart dekt av dei mest sentrale sentra nemnt over. Planen var ein plan om eit klart byhierarki nordpå, der sentralstadene skulle demme opp mot utflytting.

Til 50-årsdagen til Brox i 1982, kom det også nokre røyster som prøvde å snakke Brox i mot. Ein av dei var den Bodø-fødde geografen Jens Chr. Hansen frå UiB, som såg seg einig i Brox om konsolidering, men for han var årsaka var at kommunikasjonane hadde styrka kontakten mellom sentrum og periferi og gjort det mogleg å unngå flytting. Det hadde vegar og framveksande bilisme sytt for. Samstundes synte Hansen at veksten totalt sett kunne sjå ut som konsolidering, men at det var kommunesentera som voks på bekostning av utkantane i distriktskommunane. Døma henta han frå Lødingen, Hadsel, Andøy og Alta. I utkantane av

desse kommunane levde folk av pendlarinntekter, offentlege arbeidsplassar, subsidierte private arbeidsplassar, statlege kapitaloverføringar til primærnæringane og trygdesystemet, i følgje Hansen. Noko hadde med andre ord skjedd med fiskarbondøkonomien i tida etter krigen.

Ein annan geograf, Jan Einar Reiersen meinte det konsoliderte busettingsmønsteret kanskje kom klårast fram i Troms, mens det ville arte seg annleis i Finnmark og Nordland, og at nøkkelen til å sikre busettinga låg i utviklinga av regionale arbeidsmarknader. Dette betyr i klartekst; at ein sterkare konsentrasjon av arbeidsplassar og nærheit til desse kunne sikre busettinga. Lokale og regionale sentra vart dermed del av løysinga for å sikre busettingsmønsteret, meir enn eit trugsmål mot denne. Det er truleg rett å seie at den vågen av nostalgi overfor den forsvinnande fiskarbonden ser ut til å ha sett sitt merke på den faglege debatten kring urbanisering blant samfunnsvitarar ved UiT, noko som har vore til hinder for å forstå urbaniseringsprosessen i Nord-Noreg, eller samanlikne denne med andre regionar som kunne likne, så som Sogn og Fjordane eller Oppland og Hedmark, der byane også vart verande få og små, og kanskje heller ikkje klarte spele noka sterk rolle i den regionale utviklinga samanlikna med andre regionar.

Samfunnsvitskapen ved UiT vart såleis tilbakeskodande, mens historiefaget vart samtidsrelevant. For historikarane vart forskning på byane ein vitskapleg aktivitet der ein studerte karakteristika ved nordnorske byar. Historikarane behandla historiske realitetar knytt til urbaniseringa og søkte å forklare dei. Slik sett vart historikarane ståande som motsats eller korrigering til samfunnsvitskapanes nostalgiske svar på urbaniseringas kraft i nord, gjennom syntesar som forklarte sosial, økonomisk og politisk utvikling i dei ulike nordnorske byane.

Historie-miljøet og urbanisering

Studerer ein avlagte master- og hovudfagsoppgåver ved historie på UiT har mellomalderforskinga kring byanes framvekst vore internasjonalt orientert, innafor forskingsfeltet «urban history» (Elverhøi, Simonsen og Gundersen). Det har gitt tre master- og hovudoppgåver under rettleiing av Richard Holt. Andre har vore opptatt av tema knytt til hamneutbygging (Moltu), tettstadsutvikling meir allment (Sundelin), men også om demografiske forhold i nordnorske byar (Svendsen), i tillegg til levekår (Storvik), spørsmål om byplanlegging og buforhold/bustadpolitikk (Karlsen), «tyskarjenter» (Jørgensen) og allmenne sosiale forhold (Hegstad). Andre studerte forhold knytt til ulike sider ved det urbane livet i byar og tettstader av landsdelen som Vardø (Jørgensen), Bodø (Svendsen), Vadsø (Rushfeldt, Nerland Soleim og Flå), Mo i Rana (Rønnebu), Tromsø (Augestad, Brodahl, Sleipnes,

Svendsen, Larsen, Kovacevic, Eriksen og Nerdrum Tangen), Longyearbyen (Christensen og Kongssund), Indre Salten (Karlsen), Glomfjord (Hernes), Lenvik (Johnsen), Fauske (Øxing), Kirkenes (Hansen, Glanfield og Norland), Hammerfest (Lien, Hansen og Åse), Alta (Minde og Østlyngen), Øksfjord (Kamsvåg), Bjørkåsen (Aas), Nordreisa (Digre), Harstad (Kristiansen og Holst), Melbu (Dahl og Dahl) og Kautokeino og Karasjok (Nygaard).

Omfattande har forskinga kring byhistorie også vore frå dei vitenskapleg tilsette ved historie på UiT, eller andre med doktorgradstilknytning til fagmiljøet som har forska på byar finansiert av eksterne middel. På Ph.d.-nivå har det vore skriva om framveksten av UiT som del av byen Tromsø (Fulsås), om Narviks framvekst og utvikling frå etablering i 1890-åra og fram til våre dagar (Svendsen og Aas), om Longyearbyen og denne byens posisjon i forhold til norske interesser på Svalbard (Evjen). Ut over det har gjenreisinga av Finnmark (Hage), som i aller høgste grad handla om byutvikling, men også arkitektur, vore gjenstand for doktordisputas. I tillegg har tema som utviklinga av fiskeriindustrien i Finnmark og Nord-Troms (Finstad), nazifisering under krigen i Tromsø (Wikstrand Andresen), langsiktig planlegging i nordnorske byar frå 1965-90 (Karlsen), i tillegg til kampane kring byen Narvik i 1940 (Dalmo).

Av større, bindsterke monografiar kring byars vekst, har UiT sine tilsette eller fagfolk knytt til UiT eller med utdanninga si frå UiT skriva om Fauske (Evjen), Narvik (Svendsen og Aas), Vadsø (Niemi), Vardø (Rønning Balsvik), Tromsø-området (Bertelsen, Høgsæt, Andresen, Christensen og Tjelmeland) og Bodø (Hutchinson, Karlsen og Aas). Den eksterne finansiering frå dei respektive bysamfunna understrekar berre at feltet byhistorie særleg har vore initiert frå byane sjølv, men og at fagfolk ved UiT har sett på arbeidet med å skriva ei brei samfunnshistorie – nærmast ei totalhistorie – om byanes vekst og utvikling som heilt sentralt for å forstå regionens og nasjonens historie.

Byar som veks av eigen kraft

Den samfunnsvitenskaplege forskinga på den nordnorske urbaniseringa har vore dominert av historikarane. Det er ikkje rart all den tid urbaniseringsprosessen er ein av dei mest omfattande endringsprosessane i nasjonens og regionens historie, ja også internasjonalt. På mange vis har denne prosessen vore ein «glømt» prosess, og for mange samfunnsvitarar, særleg ved UiT har den vore oversett fordi den har betydd eit tap av noko – den tradisjonelle nordnorske fiskarbondetilpassinga. Denne siste vart av mange lenge oppfatta som eit slags motsvar til modernisering, og ein del av regionens essensialistiske karakteristika, eit slags nordnorsk

identitetsmerke. Samanfallet mellom opprettinga av UiT, den regionale identitetsbølgja i landsdelen med EEC/EF-kamp og kamp for nordnorsk språk og kultur, førte «Bygdevisa» til Jack Berntzen og Jahn-Arill Skogholt saman med samfunnsvitskapen i ein nostalgisk kamp for bygda. «I fabrikkhallen trengst ikkje frø», heitte det der. Nye kombinasjonsæringar som «omsorgsbonde» og «lærarbonde» vart løysinga på moderniseringas utfordringar. Samfunnsvitskapane vart del av «aksjonsforskinga» for å berge busettingsmønsteret, mens historikarane forska på dei endringane som samfunnsvitarane ville hjelpe til med å hindre.

Samstundes hamna stadig fleire nordlendingar i byar og tettstader, og for mange vart byane ei kraft som hindra utflytting frå regionen. Universitet og høgskolar løyste utdanningsbehovet i landsdelen, og sytte slik for å halde unge vaksne i regionen. For dei stadene den høgre utdanninga vart lokalisert, kom også folketalsveksten, særleg i Alta, Tromsø og Bodø. Her fann også son til Jahn-Arill Skogholt sitt levebrød, lik underskrivne i mange år gjorde det. Likevel valte framleis mange nordfrå å reise sørover, mest i same omfang som då Jan Veia studerte utflyttinga frå Nordland i 1920. Då Sparebanken Nord-Noreg nyleg spurte nordnorsk ungdom mellom 15 og 34 år om framtida, svarte 30 % av dei at dei kom til å flytte frå landsdelen. Jeanette Gundersen greidde seinare ut i ein kronikk at «det snakkes mye om bolyst og bli-lyst, og mange kommuner iverksetter ulike initiativ for å være attraktive». Samstundes svarte berre 40 prosent av dei unge at Nord-Noreg var ein bra stad å bu. Mest nøgd var dei som budde i dei to største byane, Tromsø og Bodø. Ting tyder på at ideane frå landsdelsplanen i 1972 har blitt ein realitet trass i den anti-urbanistiske responsen i si tid.

I dag – 50 år etter at historie vart etablert som disiplin ved UiT – veit vi framleis lite om byane i landsdelen sin funksjon i forhold til busettingsmønsteret. Vi snakkar oftast om at byane armar ut sine nabolag, og mindre om at by og omland lever i eit avhengigheitsforhold. Kanskje er det nettopp det siste som kan forklare at visse regionar ser ut til å klare seg betre enn andre? Kanskje er det mangelen på store byar som veks av eigen kraft, at visse område av landsdelen slit med busettingsnedgang og forgubbing? Ting kan tyde på at eit studie av dei områda som ligg utafor sirkumferensen til dei større tettstadene vil gi nye svar på regionens utfordringar i tida som kjem. Har vi fått for få store og for spreidde byar i landsdelen? Kva har byanes innverknad på regional utvikling vore? Dette er spørsmål som både samfunnsvitarar og historikarar må sjå nærmare på i tida framover.

Finst det byar i Nord-Noreg - ein kommentar

Hallvard Tjelmeland

Steinar Aas gir eit mangfaldig og breitt oversyn over urbaniseringsprosessane i Nord-Norge som ein bare kan setja to strekar under. Han gir også eit godt oversyn over det som er gjort av forskning på byhistorie, industrialisering og urbanisering av historikarar, dei fleste av dei med utspring i forskning knytt til Universitetet i Tromsø. Eg skal nøya meg med tre moment i denne kommentaren: Litt supplerande informasjon om prioriteringa av byhistorie og modernisering i Nord-Norge med utgangspunkt i vårt fagmiljø, ein kommentar som gjeld innrettinga på byhistorieskrivinga i Tromsø og nokre tilleggsrefleksjonar som gjeld spenninga mellom historikarane og samfunnsvitarane når det gjeld perspektivet på modernisering og urbanisering. Først til den supplerande informasjonen.

Steinar har rett i at byhistorie og modernisering knytt til industrialisering og urbanisering tidleg vart eit sentralt felt for det nye historiske instituttet i Tromsø. Eit uttrykk for dette er dei tema som har vore opp på det nordnorske historieseminar, som alternerte mellom dei nordnorske fylka samanhengande sidan 1976 og heilt fram til dei aller siste åra. I 1983 var seminar, i Vadsø med temaet «Byutvikling i Nord-Norge», i 1989 i Hammerfest med tittelen «Byjubileet i historisk lys – nordnorsk historie». Fem år seinare reiste vi til Stokmarknes for å diskutera «Nord-Norges modernisering». I 1999 var overskrifta «Byer i emning og oppløsning» i Narvik, i samband med det Tromsø-baserte prosjektet for å skriva Narviks 100-årshistorie. Fem år etter det igjen var seminar, på ny i Hammerfest med temaet «Energi, modernisering og byutvikling i Nord-Norge».

Alt dette var knytt til pågåande byhistoriske prosjekt. Det var Historieseksjonen ved universitetet som tok initiativ til og leia det store prosjektet for å skriva Tromsøområdet historie i fire bind framfor 200-årsjubileet for Tromsø by. Narvikhistoria i to bind, som var grunnlaget for doktorgradsavhandlingane til Steinar Aas og Oddvar Svendsen, var forankra på instituttet. I 1990 var instituttet arrangør av ein nordisk konferanse om byhistorie, med innleiarar både av det norske byhistoriske miljøet og nordiske byhistorikarar. Året etter kom foredrag ut i ein konferanserapport, med Einar Niemi og underskrivne som redaktørar. Same året vart den fremste byhistorikaren i Norge, når det gjeld det å utvikla eit teoretisk omgrepsapparat for historiske studiar av byar, Jan Eivind Myhre, tilsett i ein professor 2-stilling

for å arrangera dei årlege nordnorske historieseminara, ei stilling han hadde i ti år. Myhre var ein sterk eksponent for profesjonalisering av byhistorie som sjanger. Han har skriva fleire artiklar om byomgrepet og modellar for å studera byar. Engasjementet hans toppa seg med boka «Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år» (2006), der han var ein av redaktørane og forfattar av den perioden som dekkar perioden 1830-1920. Steinar har rett i at dei byhistoriske arbeida som er gjort av tilsette ved vårt institutt i liten grad har vore styrt av slike omgrep og teoriar. Steinar skriv at historikarane i Tromsø har hatt som utgangspunkt å skriva brei samfunnshistorie, «totalhistorie», og det meiner eg er ein rett observasjon. Men det inneber ikkje at byhistorieskrivinga i Tromsø har vore teorilaus. Eitt av poenga med å nyskriva Tromsøs historie trass i Nils A. Ytrebergs ruvande trebindsverk, var at dette verket ikkje var på høgde med dagens historieskriving. Ikkje bare var verket skriva med eit perspektiv ovanfrå, omgrepet «borgarskapskrønike» har vore brukt, men det var også heilt teorilaust, basert på den kritiske empirismen.

Dei byhistoriane som har utspring ved universitetet, alle nemnd av Steinar, har vore teoristrukturerte og inspirert av samfunnsvitskapelege teoriar. Dei færraste av oss har vel hatt identitet som primært byhistorikarar. Det som er skriva ovanfor, meiner eg også gjeld dei to bymonografiane om Narvik, sjølv om omgrepsparet «omlandsby» og «nettversby» står sentralt i framstillingane. I seinare tid har Bodø-historikarane Steinar Aas og Wilhelm Karlsen knytt an til det internasjonale byforskarmiljøet, og det kan henda det stiller seg annleis der nå enn i Tromsø. Det kan jo vera ein god idé å utvikla eit byhistorisk samarbeid på aksa Tromsø-Bodø i framtida!

Det siste momentet eg skal ta opp, gjeld forholdet til samfunnsvitarane ved vårt eige fakultet og dei brytningane som har vore om moderniseringsprosessane i landsdelen. Eg går meir inngående inn på dette i min eigen artikkel om forskning i Tromsø på arbeidarrørsla i landsdelen, men eg vil her koma meg nokre kommentarar som gjeld Steinar si framstilling av dette. Det er rett som Steinar skriv, at det svært lenge var eit tilbakeskodande perspektiv hos dei samfunnsvitarane i Tromsø som forska på Nord-Norge – og at dette i stor grad kunne tilbakeførast til eit underliggjande broxiansk perspektiv. Det er først dei siste 10-15 åra at byane har blitt eit interessant forskingsobjekt.

Det er jo noko paradoksalt i at det er historikarane som er har vore mest kritiske til det tilbakeskodande perspektivet på nordnorsk modernisering som låg i broxianismen. Samstundes er det slik at historikarane sin kritikk av Brox sitt perspektiv ikkje har vore eintydig. Det har

vore snakk om ein annan type kritikk enn det Steinar refererer til når han viser til geografen Jens Chr. Hansen og Bodø-historikaren Jan Vea. Sjølv om Brox, etter mi meining, bomma i analyse av dei allmenne moderniseringstendensane og av sosialdemokratiet sin rolle i desse, var det faglege gevinstar i hans påpeikingar av rasjonalet i kystfisket, eit rasjonale som også tvinga dei mest ihuga forsvararane av ei hardhendt rasjonalisering av fiskeria på trålarflåten sine premiss til kompromiss som gjorde at kystfisket overlevde, noko som er påvist både av fiskerihistorikarar som Pål Christensen og Bjørn Petter Finstad og også vist i fleire arbeid av statvitaren Peter Holm ved Norsk fiskerihøgskole.

I det heile er det nødvendig å supplera reint kulturelle forklaringar på sentralisering av busettinga med faktorar som også gjeld det politiske og økonomiske nivået. Seinmoderniseringa av Nord-Norge sidan 1970-talet har jo ikkje gått verken den vegen Landsdelsutvalet av 1972 såg for seg, med ei vedvarande vekst i industrisektoren, eller slik Brox håpte på i si bok «Hva skjer i Nord-Norge», der vedlikehald av fiskarbondøkonomien var idealet. Utviklinga har vore prega av enorm vekst i dei tenesteytande næringane og tilsvarande dramatisk tilbakegang for dei vareproduserande, både i sekundær og primærsektoren. Desse prosessane har også gjort skilje mellom by og ikkje-by mindre sterk, med rurbanisering, framvekst av bygdebyar og pendling. Men Steinar har heilt rett i at spørsmålet om byane sine roller som regionsentrum er viktig å avklara, både historisk og i ein samtidspolitisk samanheng. Også på dette området burde eit forskingssamarbeid i framtida på aksen Tromsø – Bodø vera ønskeleg!

Fiskarbonden i solnedgang

Åsa Elstad

Den tildelte tittelen «Fiskarbonden i solnedgang» kan gje rom for fleire assosiasjonar. Det er lett å tenke på klisjeen « Elg i solnedgang», som er eitt av dei vanlegaste symbola på kitch og romantisering, men uttrykket minner også om diskusjonen om kvifor fiskarbondetilpassinga heldt seg så lenge – ein diskusjon ein også har brukt metaforen «Fiskarbonden på sotteseng» om. Og kanskje er det ein samanheng mellom desse to perspektiva?

Det er mange eksempel på at livet på kombinasjonsbruka er blitt romantisert, men det er ikkje nokon grunn til å la vere å gå inn i fiskarbonden-historia. Som Alf Ragnar Nielssen viser i sitt innlegget sitt, har dette vore den dominerande økonomiske tilpassinga i Nord-Noreg i fleire hundre år.

Fiskarbonden som akademisk omgrep kom i bruk på 1970-talet. I avisar, tidsskrift og bøker tidlegare i hundreåret blei ordet brukt om ein mann som dreiv med både fiske og gardsbruk. (Søk i Nasjonalbiblioteket sin database. Den eldste registrerte bruken av ordet i litteraturen som er registrert er, er frå 1902, i *Søndmøre avis*.) Slik brukar også Ottar Brox ordet i «Hva skjer i Nord-Norge» (1966) – ei bok som på mange måtar vart eit gjennombrøt for diskusjonen om verdien av den tradisjonelle kombinasjonen av fiske og småbruk. Når diskusjonane på historieseksjonen i Tromsø hadde fiskarbonden som tema, var utsegn frå Ottar Brox ofte utgangspunkt. I Brox si bok *Nord-Norge -fra allmenning til koloni* som var pensum då eg tok mellomfag i historie, var det særleg spørsmålet om Nord-Noreg som ein frontier som blei drøfta. Brox vektla tilgangen på opne ressursar som ein viktig komparativ fordel for kombinasjonsbruka.

I innlegget «Hva skjedde i Nord-Norge» i 2022 har Einar Arne Drivenes samanfatta dei spørsmåla som då blei tatt opp: Det overordna var forholdet mellom hushaldsøkonomi og marknadsøkonomi, den relative styrken mellom dei og forholdet mellom dei to systema, korleis dei var samanvove, korleis dette endra seg over tid, når det begynte å endre seg, dei store vendepunkta i utviklinga og årsakene bak endringane. For Brox var fiskarbondelivet det gode livet. Der styresmaktene såg eit system som var tungdrive, lite effektivt og lite rasjonelt, framheva han fiskarfamiliane sin tilpassingsevne og rasjonalitet og ikkje minst tilgangen deira på opne ressursar. (Drivenes, 15.10.2022. Nettstaden Nordnorsk debatt)

Elstad, Å. (2023). Fiskarbonden i solnedgang. I E.-A. Drivenes (Red.), *I spenninga mellom lokalhistorie og globalhistorie: Historiefaget ved UiT gjennom 50 år* (s. 90-99). *Septentrio Conference Series*, 2023(2).

<https://doi.org/10.7557/5.7311>

© Forfatteren. [CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

«Fiskarbonden og andre kvinnfolk»?

Etter kvart vart ordet fiskarbondede merkelappen på den økonomiske tilpassinga for heile hushaldet. Det er ikkje urimeleg å tenke seg at den nye bruken av ordet fiskarbondede både heng saman med at ein var blitt meir opptatt av kombinasjonsbruka som levemåte etter kvart som det blei færre av dei, at denne levemåten var grunnleggande i nordnorsk historie, eit emne det no var blitt meir merksemd om enn før, og at likestillingsdebatten hadde skapt større interesse for kvinnene sin rolle. Ikkje alle gjekk så langt som boktittelen «Fiskarbonden og andre kvinnfolk» (Austrem og Ingebrigtsen 2001). for å provosere fram denne diskusjonen. I 1976 kom artikkelsamlinga *Drivandes kvinnfolk*, med bidrag frå både samfunnsvitskap og historie på Universitetet i Tromsø. Der blei kvinnene sin situasjon i fortid og samtid drøfta frå fleire vinklar (Bratrein m.fl. 1976).

Arbeidet med å synleggjere fiskarkona sitt arbeid på småbruka, vart ein lang prosess. Etter avdukinga av statuen «Fiskerkona» av Per Ung i 1999 – ein statue som kunstnaren sjølv meinte var kitsch – vart det reagert på det statuen av den speidande kvinna formidla. Eit sentralt argument frå blant anna historikaren Johan Borgos var at statuen ikkje viste kvinnene sitt arbeid (Johansen 2022: 32ff). Når passasjerar på hurtigruta i dag passerer «Fiskerkona» ved innseglinga til Svolveær hamn, blir statuen presentert som eit monument over fiskarane som drukna på havet, ikkje som det initiativtakaren, Dagfinn Bakke ville, gje heider til fiskarkona og «Hennes betydning for bosettingen i Kyst-Norge» (Johansen 2022:24).

Det konstruerte analytiske omgrepet fiskarbondeshushald blei i utgangspunktet brukt for å få fram at kombinasjonsbruka var avhengige av innsatsen til meir enn ein person. Det karakteriserte ikkje yrkestilpassinga til eitt individ, men var ein merkelapp på ei hushaldstilpassing. Fiskarbonden vart definert som ein mann i bukse og ei kvinne i stakk (f.eks. Aarsæther 1981:41, Borgos 1986). Det er også slik eg brukar dette omgrepet, men eg vil legge til, og legge vekt på at hushaldet som regel hadde fleire medlemmer, først og fremst ungar, men også eldre familiemedlemmer og ofte tenestefolk, taus og/eller dreng.

Fiskarbondeshushaldet hadde tilgang til frie, opne ressursar som føresetnad. Dette gjaldt først og fremst fisken i havet, slik Brox ofte har poengtert, men også utmarksressursar, først og fremst til dyrefôr. Ein fiska for sal på ein marknad, mens jordbruket først og fremst var til eige forbruk. I definisjonen min vil eg legge til at ein også kunne hente noko av inntekta utanfor hushaldet, for eksempel med litt lønnsarbeid eller småsal av handverksprodukt. Definisjonen bygger på at hushaldsøkonomien dominerte, både produksjon og forbruk gjekk først og fremst

føre seg innanfor hushaldet, og heile hushaldet var økonomisk aktør. Levemåten var basert på arbeidsdeling og arbeidsfellesskap, og målet var vedlikehald av levemåten, ikkje kapitalakkumulasjon, og størst mogleg grad av sjølvforsyning, også gjennom marknaden. Sjølv om landbruksproduksjonen først og fremst var til eige forbruk, gav det ein stabilitet i økonomien som kunne vere nødvendig ved svingingar i fisket. Jordbruket gav også grunnlag for sjødrifta ved at produkta frå garden blei brukt for å ruste ut fiskaren, og at det vart investert noko kapital i gardsdrifta som kunne frigjerast ved kriser. (Sjå for eksempel Bratrein 1994/95, Balsvik 1991.)

Kvinnene, ungene og gamlingane

Trass i premissen om at heile hushaldet er økonomisk aktør, blir kvinnearbeidet ofte underkommunisert. Det gjeld i statistikken, som igjen får konsekvensar for forskinga. Endringane i kvinnene sine arbeidsliv var ofte små, men kunne vere talrike og samla sett viktige. På den andre sida stod kvinnearbeidet ofte for kontinuiteten, noko som var viktig for nabolag og lokalsamfunn.

Betydninga av ungene sitt arbeid er i endå mindre grad trekt fram, men arbeidskrafta deira var heilt sentral så lenge økonomien var så arbeidsintensiv som på kystgardane. Det var nok av tidkrevjande arbeid med låge kompetansekrav, noko som er ein av grunnane til at barnetala lenge heldt seg høge i Nord-Noreg. Hadde ein ikkje eigne ungar i passande alder, kunne ein ta til seg fosterbarn for kortare eller lengre periodar. Med relativt kort samla skoletid hadde også ungene tid til å arbeide heime (Elstad 2002:240ff).

Dei gamle i hushaldet var også ein viktig ressurs. Også for dei var det nok av tidkrevjande arbeidsoppgåver, sjølv om dei kanskje mangla fysisk styrke og ikkje var så raske lenger. Dei hadde den kompetansen og kunnskapen ungene mangla. Dei må ha vore særleg viktig i heimar der mennene i sin beste alder var mykje borte heimanfrå. Farmora mi skal ha sagt om svigerfaren sin, som var til stor hjelp for henne på garden, at det var mann ein kunne leve og døydde med. Så lenge ein rodde med opne båtar var arbeidet på havet så fysisk krevjande at mennene måtte «pensjonere» seg tidleg frå sesongfiskeria.

1890-1920: Framveksande kapitalistisk økonomi med lønnsarbeid

Då eg begynte på historiestudiet i Tromsø som distansestudent i 1985, var det på mange måtar ei openbering, delvis fordi det var så mykje av den nordnorske historia som hadde vore ukjent for meg, særleg gjaldt det den samiske historia, og delvis fordi forelesingane fekk meg til å sette

mi eiga familiehistorie, og dermed meg sjølv, inn i større samanhengar. Svært ofte fann eg konkrete eksempel på utviklingstrekk i nordnorsk historie i mi eiga slekt. Derfor vil eg bruke nokre slike illustrasjonar her også – som eksempel på det typiske, ikkje det spesielle.

Det første eksempelet er frå lønnsarbeidet som følgde ein framveksande kapitalistisk økonomi i tiåra rundt 1900. Det gjaldt blant anna gruvedrift, anleggsarbeid og industri. Brox såg på dette som «skum på et ellers stabilt hav». Eitt av anlegga som trekte til seg mange unge menneske, flest menn, frå småbruka i landsdelen, var bygginga av Ofotbanen. Farfaren min var ein av dei, og frå heimbygda hans, Borge i Lofoten, var det i 1900 registrert heile 98 jernbanearbeidarar som anten hadde den faste bustaden sin i Borge eller var fødd i Borge og busett i Ankenes kommune, som Narvik var ein del av på teljingstidspunktet. I Borge kommune vart det registrert 492 menn i alderen 20-45 år dette året. Det var også sju kvinner frå Borge som arbeidde som kokker, kokkejenter eller tenestejenter i arbeidsbrakkene. Dette var heilt klårt ei midlertidig løysing i ei krisetid for fiske og jordbruk, og fleirtalet av anleggsarbeidarar var unge, uvante sesongarbeidarar som berre hadde dette som yrke nokre få år. Farfar og dei fleste sambygdingane hans blei aldri rallarar, men reiste heim til småbruka dei kom frå då anleggsperioden var over. Som Einar-Arne Drivenes og Narve Fulsås var inne på, var det endå berre tendensar til industrialisering, urbanisering, marknadsøkonomi og yrkesspesialisering (Drivenes 1982: 114; Fulsås 1987 :42f). Ein tok først og fremst arbeid i industri og anlegg når det var dårlege tider i primærnæringane, slik det var rundt hundreårsskiftet. Samtidig kan mykje tyde på at den alternative levemåten i sekundærnæringane slo ein kile inn i fiskarbondøkonomien.

Eg fekk lyst å sjå litt nærare på korleis det var med oldeforeldra mine i perioden 1890 – 1920. I folketeljingane (1900, 1910, 1920) er tre av oldefedrane mine oppført med jordbruk og fiske som leveveg. Dei var fødte i perioden 1831 – 1859. Den fjerde, far til mormor var berre gardbrukar, han var den mest velståande av dei. Far til morfar var husmann, far til farmor hadde gard, men som fiskar fekk han så stor handelsgjeld at han mista den. Gruve- og anleggsarbeidet påverka ikkje liva deira direkte, men dei opplevde ei styrking av marknadsøkonomien, ikkje minst i fiskeria, men også ei forsiktig modernisering av landbruket. Det viktigaste var nok at råfisken blir kjøpt opp av oppkjøparar sørfrå og betalt kontant, det var med på svekke væreigarsystemet. Fangst og tilverking skilte lag, slik at det blei meir lønnsarbeid i fiskeria. Klippfisk og sild blei nye, økonomisk viktige produkt. Det blei slutt med jektefarta og dampbåtane overtok. Fiskedampskip, snurpenøter og sildoljefabrikkar hørte også til den nye tida. Handelen var frigitt, og forbruket av industriproduserte varer hadde auka.

Den nye tida gjorde det mogleg for fleire å unngå å bli fiskarar. Før hadde det stort sett ikkje vore noko val. Det blei sagt at oldemor Ane ikkje ville av nokon av dei tre sønene hennar skulle bli fiskarar. Om det var eit resultat av stormannsgalskap hos denne husmannskona eller av at mannen hennar mista faren på havet då han var liten, og blei sett bort, veit eg ikkje. Men det blei slik Ane ville ha det. Alle tre sønene arbeidde i ulike fiskevær i Lofoten, men ikkje som fiskarar. To var bakarar, den tredje kaiarbeidar.

Farfar blei heller ikkje fiskar slik faren hadde vore. Etter at han kom heim frå anleggsarbeidet fekk han fekk poliomyelitt, og kunne ikkje ha fysisk hardt arbeid. Då var det heldig at han levde i ei moderne tid og kanskje også at han som anleggsarbeidar hadde fått nye erfaringar og blitt kjent med nye levemåtar, verdiar og idear. Han tok initiativ til å opprette eit kooperativt salslag i heimbygda, Nordbygdens handelsforening og blei styrar av det. Truleg hadde han fått ideen i Ofoten, der blei det første handelslaget i Nordland stifta i 1902 under namnet Arbeidernes Handelsforening. Han hadde også inntekt av arbeidet som heradskasserar, som i byrjinga vel nærmast var eit betalt verv. Hadde han levd femti år tidlegare hadde det nok vore vanskelegare for ein funksjonshemma mann utan utdanning å skaffe seg inntekter og fø elleve ungar, sjølv om dei hadde eit småbruk som gav dei mat. Det var blitt mogleg for dei som ikkje ville eller kunne å finne andre yrke enn fiskaryrket.

Diskusjonane om verknaden av større innslag av marknadsøkonomi i perioden 1890 – 1920 handla først og fremst om mennene sine yrke. Mens bestefedrane mine fann andre yrke enn sine fedrar og bestefedrar, hadde begge bestemødrene mine hovudansvar for det daglege arbeidet i hus og fjøs slik generasjonane før hadde hatt. Før farmor gifta seg, hadde arbeidserfaringa hennar først og fremst vore som dotter i huset heime. Ho fekk det første barnet som 20-åring, mens mormor var 26 då ho vart mor. Mormor fekk fleire år då ho arbeidde utanfor heimen. Ho var blant anna ei kort tid på meieriet som var blitt oppretta i heimbygda og ho var tenestejente hos lensmannen i Strinden i Trøndelag og hos ein væreigar i Lofoten. I tillegg fekk ho gå eit halvt år på syskole i Bodø, kanskje fordi foreldra hennar hadde betre økonomi enn gjennomsnittet. Likevel var ho ikkje den einaste jente frå nordnorske gardar som fekk gå på skole etter folkeskolen, i denne perioden var det blant anna mogleg å gå på kvinneskole ved landsbruksskolar, gå på amtskole eller folkehøgskole. Som når det gjaldt mennene, var det fleire moglege val i arbeidslivet, men svært ofte var dei avgrensa i tid, anten som sesongarbeid eller for nokre ungdomsår. Kvinnene kunne for eksempel arbeide på meieri, i ullvarefabrikkar, med sildeganing, klippfisktørking, som rorbukokker eller anleggskokker, men sjølvhushaldet var framleis dominerande, og kvinnearbeidet endra seg mindre enn mannsarbeidet.

Mellomkrigstida – primitivisering eller konsolidering?

I kapitlet «På vei til det moderne» (Bjørklund, Drivenes, Gerrard 1994) i *Nordnorsk kulturhistorie* er mellomkrigstida rett og slett hoppa over. Dei økonomiske krisene gjer at mange ser på utviklinga i desse åra som ein unntakstilstand. Deltakinga i vinterfisket auka, Lofothavet blei ein naudsarbeidsplass samtidig som færre hadde råd til motor i båtane, noko som er blitt kalla primitivisering av fisket. Mange hadde berre råd til å fiske med «hungersongelen», juksa. Fleire tidsvitne fortel om ei auke i sjølvberginga, ein gjekk tilbake til produksjonsmåtar som ikkje kosta pengar.

Brox ser på denne perioden som ei konsolidering og styrking av fiskarbondetilpassinga, blant anna på grunn av statlege løyvingar til blant anna nydyrkingstiltak og innkjøp av mindre fiskebåtar (Nygaardsvoldsbåtar). Mi eiga undersøkinga av verknadane av statstiltaka i to nabokommunar i Vesterålen, Bø og Hadsel, viser at dei verka ulikt på grunn av dei geografiske forskjellane. Tiltaka forsterka ulikskapane i den eksisterande næringsstrukturen og.

Når ein diskuterer den nordnorske fiskarbonden, meiner eg det er svært viktig å ikkje gløyme dei enormt store geografiske variasjonane og ulike føresetnadane i landsdelen.

Dei statlege tiltaka retta mot landbruket førte til ei begynnande endring av mannsrolla. Ein kombinasjon av elendige fiskeprisar og tiltak som retta seg mot landbruket, fekk fleire menn til å satse mindre på fiske, meir på landbruk. Heilt frå fysiokratismen si glanstid på 1700-talet hadde styresmaktene ønska å få mennene til å satse meir på landbruk, no fekk dei eit visst gjennomslag. Vitskapleggjeringa av landbruket i mellomkrigstida var eit middel for å nå dette målet.

Nydyrkingstiltak, Nygaardsvoldbåtar og nye mannsroller i landbruket var uansett ikkje nok for å unngå at neste generasjon forlét småbruka. Meir utdanning, fleire avisar, radio, auka politisk deltaking og ulike organisasjonar i sivilsamfunnet var med på å opne mot verda utanfor bygda. Nord-Noreg hadde som nemnt enno store barnekull. Foreldra mine hadde til saman 17 søsken, og det seier seg sjølv at alle ikkje kunne bli verande heime, men flytta ut og blei spreidd over heile landet.

Etterkrigstid med fiskarbonden på sotteseng

I ei bokmelding med tittelen «Fiskebonden i solnedgang», stiller Håvard Dahl Bratrein spørsmålet om ikkje «fiskerbonden i det store nordnorske bildet etterhvert blei en restkategori, en sosial retrettkultur? Mye taler for at grunnen til at fiskebonden i det heile overlevde såpass

lenge, var at nødsåra i mellomkrigstida, etterfulgt av varemangelen under og etter siste krig, førte til mobilisering av gamle livsformer, ferdigheter og teknikker.» (Bratrein 2011:285).

Ein "dvale"- eller "oppdemmingsmodell" for å forklare forholdet mellom mellomkrigstida og etterkrigstida kan lett oppfattast som ei kontrafaktisk hypotese om at dei kapitalintensive næringane i landsdelen ville ha ekspandert og transformert økonomien i mellomkrigstida, om berre ikkje krisene hadde komme. Det er det sjølvsagt umogleg å seie noko sikkert om.

Krigsøkonomien vart eit svært viktig incitament for den økonomiske framgangen i etterkrigstida . Arbeid på tyske anlegg og fabrikkar og sal av fisk førte til gjeldsnedbetaling og gjorde investeringar mogleg. Det gjeld sjølvsagt ikkje alle dei som kom tilbake til Finnmark og Nord-Troms og hadde mista all eigedom, men gjenreisninga fekk også positive konsekvensar for den nordnorske økonomien.

Brox har for så vidt rett i at investeringar i fiske og jordbruk på 30- og 40-talet førte til ei viss konsolidering av fiskarbondetilpassinga i mange nordnorske bygder på 50- og til dels 60-tallet, men parallelt gjekk det for seg spesialisering og overgang til lønnsarbeid. Det nye var at primærnæringane ikkje lenger dominerte yrkesstatistikken , og at dei i større grad enn før og meir permanent blei kombinert med lønnsinntekter. Samtidig er det viktig å få fram at mange av arbeidsplassane i sekundær sektor, som bygningsarbeid og arbeid i fiskeindustri ikkje var heilårlege.

Ein viktig faktor Brox trekker fram for å vise at fiskarbondetilpassinga også etter krigen vart valt i konkurranse med andre næringar er "sjarkifiseringa", voksteren i småbåtflåten. Ein føresetnad for dette var Råfiskloven som gjennom minsteprisordninga gav stabilt utkomme for fiskarane. Ein fellesnemnar for motiva bak "sjarkifiseringa" var ønsket om fridom; fridom frå store gjeldsplikter, den fridomen det innebar å vere skipper på eiga skute, fridom til å organisere dagane slik det passa, og fridom til å innpasse sesongar på havet med dei på landjorda. Brox er mindre opptatt av landbruket og kvinnearbeidet. På 1960-talet stod framleis sjølvforsyningsproduksjonen sterkt i mange nordnorske bygder trass i industrialiseringa etter krigen. Framleis var det lite utval av landbruksvarer i butikkane på bygdene, det var noko ein fekk frå eigen eller naboen sin produksjon. Brox skriv at ein i bygdene kunne oppretthalde ein relativt høg levestandard, å produsere matvarer blei for eksempel ofte rimelegare enn å kjøpe dei (Brox 1984:67). Derfor vart behovet for å tene kontante pengar ikkje så stort. I dette

reknestykket er kvinnearbeidet ikkje verdsett. Derfor var kvinnene sitt arbeid og deira haldning til arbeid også svært viktig for valet om å flytte frå bygda.

Jenteflukta frå bygdene hadde starta på 1930-talet. Etter krigen heldt denne utviklinga fram. Det var fleire grunnar til det. Ei viss modernisering av hushald og gardsdrift hadde funne stad, ikkje minst hadde ein fått innlagt vatn og elektrisitet med alt det førte med seg. Det var dermed mindre behov for arbeidskraft i hushaldet. Samtidig hadde utdanning, industrialisering og urbanisering ført med seg at det var langt fleire opne vegar også for jentene. Mødrene oppmuntra døtrene til å komme seg bort. På den eine sida var sjølvforsyningsproduksjon ei moralsk norm, på den andre sida var det på 50- og 60-talet vakse fram eit forbrukssamfunn der ein var avhengig av pengeøkonomi for å ikkje kjenne seg til atters. Det gjaldt nok særleg dei yngre.

Brox meinte at på 1950-60-talet var jentene i dei Senja-samfunna han skildra mest interessert i heimbygda som ekteskapsmarknad, ikkje som arbeidsmarknad. For dei unge mennene var det avgjerande for om dei ville satse framtida si i bygda at det var mogleg å få kontantinntekter. Og det var det, først og fremst i fisket. Det Brox oversåg, var at det i desse samfunna, i følgje hans eigne tal, var rundt 25 % fleire gutar enn jenter, noko som i seg sjølv måtte ha gitt mindre framtidshåp og gjort bygda mindre attraktiv også for dei unge gutane.

I 1965 reiste 43 familiar frå Bø i Vesterålen til Svelvik og blei industriarbeidarar. Desse skiftarbeidarane fortalde at dei forlét fiskaryrket og heimkommunen “for fritidens og familiens skyld” og ”den tryggheten som ligger i det faktum at han vet hva han har å rutte med”, sjølv om årslønna tilsvara det kameratane heime kunne tene på ein tre månaders sesong. På spørsmålet om det fanst distriktpolitiske verkemiddel som kunne få dei til å flytte tilbake, svarar ein “Dæ må bli stemplingsklokker hjemme i Vesterålen” (*Aktuell* 36/1969, s. 40-42). Å komme seg bort frå usikre inntekter og ei oppgåveorientert tidsoppfatning til fast arbeid, fast lønn og regulerte arbeidstider var altså hovudgrunnene deira til å flytte (Lange 1998:215).

Meir enn ei økonomisk tilpassing

I 1994 skreiv Hallvard Tjelmeland: «framleis hentar nordnorske primærprodusentar innkomet sitt frå fleire kjelder» – idealet om at jordbruk og fiske skal vera heiltidsarbeidsplassar har ikkje slått gjennom. To av tre bønder hadde andre inntekter, dei fleste rett nok utanfor det tradisjonelle kystyrkesfeltet, samtidig som ein firedel av fiskarane hadde fiske som biyrke (Tjelmeland 1994 I: 382). Held ein fram med å sjå hushaldet som ei eining, ville sjølv sagt kombinasjonsmønsteret

bli endå meir mangfaldig. Det fanst også andre former for sjølvsysseletting i nordnorske bygder enn i primærnæringane. Ein kunne for eksempel køyre eigen lastebil eller drive frisørsalong. Som Drivenes skriv i innlegget frå 2022 er «kombinasjonsyrkene eller flersysleriet ikke ute av historien, men nå er de en integrert del av markedsøkonomi og kapitalisme». Slik sett har Brox rett i at sjølvsysselettinga og kombinasjonstilpassinga stod sterkt i landsdelen, men det kan ha samanheng med fleire forhold enn ressurstilgangen.

Sjølv om næringskombinasjonen fiske – jordbruk i eitt og same hushald i dag er svært sjeldan i dei fleste kystkommunane her nord, har alle generasjonane med fiskarbønder sett sine spor i kulturen. Tenkemåten er ein seig struktur, og det å nytte dei opne, frie ressursane på hav og land er framleis viktig for mange, sjølv om talet både på fiskarar og bønder er kraftig desimert. I distriktet der eg bur, Vesterålen, har vi Noregs største kvitfiskkommune, Øksnes, og trass i at kvoteordninga gjer det vanskeleg er det relativt mange unge som vil bli fiskarar. Ein del satsar også på landbruk, også i kombinasjon med andre næringar. Nokre startar gardsbutikk, gardsslakteri, gardsbakeri eller gardsrestaurant. Yrkeskombinasjonane er mangfaldige, kjønnsrollene og arbeidsfordelinga har endra seg, og mange av produsentane av lokalmat frå hav og land har funne alternative omsettingsformer, med direktesal til forbrukarane.

Andre igjen produserer i liten grad for sal, dei har fast, god lønn men likevel ein liten villsauflokk heime ved sida av kontorjobben og/ eller ein fritidsbåt der dei fiskar til eige forbruk. Venner og naboar får gjerne også sitt. I den generasjonen som hadde foreldre eller besteforeldre som forlét fiskarbondelivet, er ein ikkje sjeldan stolt over å ha den kunnskapen og dugleiken som skal til for å utnytte lokale ressursar, som å bokne fisk eller sy kjøttrull. Ein skal ikkje sjå bort frå at det er ein god porsjon nostalgi i det, samtidig som det utan tvil er ein del av ein kultur, men no av lyst, ikkje av plikt eller på grunn av manglande alternativ. Så blir det spennande å sjå om denne kulturen blir vidareført.

Kjelder

Digitale kjelder

Drivenes, 15.10.2022. Nettstaden Nordnorsk debatt: https://www.nordnorskdebatt.no/hva-skjedde-i-nord-norge/o/5-124-203541?fbclid=IwAR0QphFzHt7wPjH2NYXkh9BFmvVj-5fd_GVOTXuNIJ-OidPxSFJqsUKHyGo

Litteratur

Austrem, Liv Marie og Ingebrigtsen, Guri 2001. *Fiskarbonden og andre kvinnfolk*. Orkana forlag, Stamsund.

Aarsæther, Ragnhild 1981. Kvinner som familieforsørgede og sjølforsørgede belyst ved nordnorske skattelister på 1500-tallet og 1600-tallet. I H. Gunneng og B. Strand (red.): *Kvinnans økonomiske stillning under nordisk medeltid*. Lindome, Uppsala.

Balsvik, Randi Rønning 1991. Kvinner i nordnorske kystsamfunn. *Historisk Tidsskrift*, nr. 4. Den norske historiske forening, Oslo.

Bjørklund, Ivar, Einar-Arne Drivenes og Siri Gerrard 1994. På vei til det moderne. I *Nordnorsk kulturhistorie. Bd. 1: Det gjenstridige landet*. Gyldendal Norsk Forlag A/S, Oslo.

Borgos, Johan 1986. Utviklingen i kvinnerollen i fiskebondesamfunnet fra 1700-1865, *Kvinnekar før og nå*, seminarrapport. Vesterålmuseet, Melbu.

Bratrein, Håvard Dahl 1994/95: Det nordnorske jordbruket - noen generelle trekk. *Jord og gjerning*. Norsk landbruksmuseum, Landbruksforlaget, Oslo.

Bratrein et al 1976. *Drivandes kvinnfolk*. Universitetsforlaget, Tromsø-Oslo-Bergen.

Bratrein, Håvard Dahl 2011. Fiskarbonden i solnedgang. *Håløygminne*, hefte 2. Hålogaland historielag, Harstad.

Brox, Ottar 1966. *Hva skjer i Nord-Norge? En studie i norsk utkantpolitikk*. Pax forlag, Oslo.

Brox, Ottar 1984. *Nord-Norge - fra allmenning til koloni*. Universitetsforlaget, Tromsø - Oslo - Bergen - Stavanger

Drivenes, Einar-Arne 1982. Fiskarbonden og de nordnorske bygdesamfunn. I R. Nilsen m.fl.: *Folkemakt og regional utvikling*. Pax forlag, Oslo.

Elstad, Åsa 2002. *Arbeidsliv i fiskarbondesamfunn*. Avhandling for dr.art. graden. Universitetet i Tromsø, Tromsø.

Fulsås, Narve 1987. Husholdøkonomi og kapitalistisk økonomi i Nordland, 1850-1950. *Historisk Tidsskrift*, Den norske historiske forening, Oslo.

Johansen, Elisabeth 2022. *Reis kjerringa! En minnehistorisk studie av tre kystkvinnemonumenter reist i perioden 1992 til 2005*. Mastergradsoppgave i historie. Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo, Oslo.

Lange, Even 1998. *Samling om felles mål 1935-1970. Aschehougs Norgeshistorie*. Aschehougs Forlag, Oslo.

Tjelmeland, Hallvard 1994. Det seinmoderne Nord-Noreg. Om tenestyting, tettsteder og tusseladdar. I Drivenes, Einar-Arne, Hauan, Marit og Wold, Helge A. I *Nordnorsk kulturhistorie. Bd. 1: Det gjenstridige landet*. Gyldendal Norsk Forlag A/S, Oslo.

Fiskarbonden i solnedgang – en kommentar

Alf Ragnar Nielszen

Undertegnede møtte historiefaget som student på det første grunnfagskullet i Tromsø i 1973. Vi var en svært sammensatt gjeng – noen helt unge og ferske, men også mange litt eldre som bare hadde ventet på at det skulle komme et slikt tilbud i landsdelen. Det var en periode der historieinteressen hadde vokst seg sterk – særlig for nordnorsk historie. Den oppdemmede interessen førte til at dette første kullet bestod av 50-60 studenter. Etter grunnfaget fortsatte jeg direkte med mellomfag og hovedfag og avla eksamen våren 1977.

Fiskarbonden - begrepet var ikke mye benyttet på 1970-tallet, men har i ettertid blitt anvendt som en hovedkarakteristikk av hvordan næringsvirksomheten var organisert i kystsamfunnene i Nord-Norge i eldre tid. Eksakt hvor langt tilbake i tid begrepet er relevant er derimot gjenstand for diskusjon, noe jeg vil komme tilbake til.

«Solnedgangen» er derimot lettere å tidfeste og kan rundt regnet settes til midten av 1900-tallet.

Når ble fiskarbondenbegrepet et aktivt begrep i forskninga?

Ottar Brox var trolig den som introduserte begrepet i forskningslitteraturen. I boka «Hva skjer i Nord-Norge» (1966) skriver han i alle fall om «fiskerbønder og andre småbønder», men da uten å utdype begrepene nærmere.

For å finne ut noe mer om når begrepet fikk gjennomslag, startet jeg med å sjekke den banebrytende boka «Drivandes kvinnfolk» fra 1976, som var den første som hadde fullt fokus på den kjønnsmessige arbeidsdelinga i nordnorske kystsamfunn. Men mot formodning glimrer begrepet med sitt fravær i analysene. Kun i innledningsartikkelen «Det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret i Nord-Norge», skrevet av Håvard Dahl Bratrein, er uttrykket brukt én gang, i setninga «Det er det nordnorske fiskerbondesamfunnet som vi her skal se nærmere på».

Jeg prøvde deretter å sjekke hvilke boktitler som var de første som inneholder begrepet. Den tidligste jeg kunne finne var Hans Kristian Eriksen sin «Fra veidemann til fiskarbonden» (1977). Deretter Einar Arne Drivenes sin «Fiskarbonden og gruveslusk» (1982). Mellom disse

to bøkene kom Ragnhild Høgsæt i en artikkel (1980) med en viktig definisjon: «En fiskerbonde er to personer, én som driver fiske og ei kone som driver jordbruk».

Det Høgsæt påpeker er at det ikke er mannen som *person* som er fiskarbonden - det handler om et *fiskerbondehushold* - der mannen med sitt hovedansvar for fisket og kvinnen med hovedansvaret for gårdsbruket, danner et fungerende fellesskap.

Begrepet «fiskarbonde» – bør det anvendes bredt eller avgrenset?

En del forskere, vel særlig arkeologer, bruker begrepet fiskarbonde veldig bredt - om folk som levde ved kysten i Norge og livnærte seg av en kombinasjon av fiske og jordbruk, uansett sted og tidsperiode. Ikke andre kriterier enn det. Det vil da si at så godt som alle kystboere i Norge faller inn under begrepet. Brukt slik blir begrepet etter min mening utflytende og lite «operasjonelt», og jeg tror heller ikke det var ment slik av de som introduserte det.

Det som var felles for hele kysten og alle tidsperioder var at hovedparten av befolkninga var bosatt på gårder med nærhet til havet og at havets ressurser ble utnyttet. Men spesialiseringa mot *fiskeressursen* tilhører tida fra middelalderen og framover, da kommersialiseringa av fiskeriene skjedde, særlig torskefiskeriene med tørrfiskproduksjon for eksport fra 1000/1100-tallet. Før dette, i jernalderen, blir begrepet fiskerbonde rett og slett for snevert til å karakterisere den allsidige næringsvirksomheten som ble drevet ved kysten.

Vi finner denne allsidige sjørettede virksomheten først beskrevet i høvdingen Ottars beretning fra ca. 890 e.Kr., der han ramser opp en rekke havets produkter som høvdingenes rikdom bygde på: sel- og kvalrossfangst, oterjakt og sjøfuglfangst (der også edderdunet spilte en viktig rolle). Disse var de primære havnæringene. Fiske er faktisk ikke nevnt i annen forbindelse hos Ottar enn blant kystsamene som han observerte på sin ferd mot Bjarmeland (ved Kvitsjøen): «de var alle fiskere og jegere.

Et annet viktig moment som skiller jernalderen fra de seinere periodene, er at næringsvirksomheten var organisert fra toppen – av høvdingeklassen - altså det motsatte av husholdsorganiseringa som ble så karakteristisk for det seinere fiskarbondesamfunnet. I vikingtida var det som kjent den redistributive høvdingeøkonomien som var styrende, og den var helt annerledes organisert. Det var høvdingene som eide båter og utstyr og sendte «sine folk» på fiske. Omtale av dette finnes f.eks. hos Snorre i forbindelse med Hårek på Tjøtta på tidlig 1000-tall, og i Egil Skallagrimssons saga om høvdingen Torolv Kveldulvsson på Sandnes fra seint 800-tall. Med andre ord: Både innretninga mot et mye mer allsidig havbruk enn fiske

alene, og den annerledes organiseringa av virksomheten, taler imot å bruke fiskarbondesbegrepet om tida før middelalderen.

Når det gjelder *geografisk avgrensing* er begrepet i utgangspunktet basert på empiri fra de nordnorske kystsamfunnene, hvor de kommersielle torskefiskeriene med tørrfiskproduksjon for et internasjonalt marked synes å ha slått allerede på 1100-tallet. Typiske trekk var familiedrevet jordbruk (hovedperson kona), familiedrevet deltakelse i kommersielle fiskerier (mennene, far og sønner). Husholdsorganisering (eide båter og sjøbruk selv). Fra andre del av 1300-tallet er tilknytning til et kredittsystem (hanseatene i Bergen) og egenorganisering av tørrfisktransporten (bygdefarjektene) fra ca. 1400, nye karakteristika.

Disse faktorene innsnevrer da en fruktbar geografisk anvendelse av begrepet til de nordlige og tørrfiskproduserende kystsamfunnene. Ikke bare Nord-Norge, men også kysten av Trøndelag og nordvestlandet til Sunnfjord. Tidsperioden blir fra ca. 1100- til midten av 1900-tallet. Med det blir begrepet mer presist og «operasjonelt».

Ødegårdsprosjektet og fiskarbonden

Jeg vil benytte resten av kommentaren til å framsnakke et tidlig forskningsprosjekt som var startskuddet til det første store oppsvinget i middelalderforskninga i Tromsø, nemlig Det norske og nordiske ødegårdsprosjektet i perioden 1975 - 1982. Undersøkelsene i DNØ for Nord-Norge hadde nemlig veldig mye med fiskarbondesamfunnet å gjøre. Begrepet i seg selv ble imidlertid i liten eller ingen grad brukt i prosjektsammenhengen.

Leder av prosjektet i Tromsø var professor Narve Bjørgø og ledere av det nasjonale prosjektet først Andreas Holmsen, Oslo, deretter Jørn Sandnes, Trondheim. Prosjektet var bygd opp av geografiske delundersøkelser på landsbasis. Ved universitetet i Tromsø ble det levert hele sju hovedoppgaver i perioden 1975 – 1982:

- Indre Salten: Ragnhild Aaarsæther (Høgsæt)
- Vestvågøy: Alf Ragnar Nielssen
- Steigen: Rolf Stensland
- Hadsel: Solbjørg Ellingsen Fossheim
- Meløy: Harry Ellingsen
- Bø-Øksnes: Geir Remen
- Andøy-Sortland: Helge Guttormsen

Det styrket kompetansen i tromsømiljøet ytterligere at Lars Ivar Hansen og Helge Salvesen, ødegårdshistorikere med bakgrunn fra henholdsvis Oslo og Trondheim, også ble ansatt i denne perioden.

Det lokale ødegårdsprosjektet var det første i Tromsø som ble lagt merke til innen den norske og nordiske middelalderforskninga. Et av de viktigste resultatene var påvisninga av at *fiskarbondesamfunnet bestod bastant* gjennom hele pestperioden i Nord-Norge, til tross for at ødegårdsdannelsen i landsdelen var stor. Den varierte mellom ca. 40 og 80 prosent.

Det som hadde vært gjeldende lære før våre prosjektresultater kom, var nemlig at nordnorske fiskerbønder «i flokk og følge» hadde flyttet ut til fiskeværene og lagt om til en nærmest ren fiskeriøkonomi/handelsøkonomi i løpet seinmiddelalderen. Dette var begrunnet ut fra de ekstremt gode tidene i tørrfiskhandelen. Men dette viste seg ikke å stemme. Det var nemlig gårdene med best mulig kombinasjon for fiske og jordbruk som overlevde pestene. Endringene skjedde på den måten at de gjenlevende etter de første, hardtslående epidemiene mellom 1349 og 1400, samlet seg på lettdrevne gårder som alle lå ved havet. Disse var perfekte for kombinasjonen heimefiske og eget jordbruk (bestående av februk og kornavl). Med utgangspunkt i slike bosteder kunne deltakelse i sesongfiskerier som lofotfiske om vinteren og vårfiske i Finnmark lett kombineres. Dette ble den optimale økonomiske tilpasninga for folk i Nord-Norge og betydde også at hovedstyrken av fiskere i landsdelen kom fra fiskerbondehusholdene og ikke fra fiskeværene. Seinere undersøkelser har også vist at samme type tilpasning skjedde blant kystsamene i denne perioden – omlegging til gårdsbruk kombinert med deltakelse i de store sesongfiskeriene.

De helårlige fiskeværene som kom til i perioden, da primært mellom Vesterålen og Varanger, konstituerte bare en mindre del av befolkningmengden i Nord-Norge! De representerte likevel et friskt befolkningsinnslag i landsdelen med tilflyttere fra Vestlandet i Norge og kystdistrikt på Jylland, i Skottland, på Shetland og Færøyene. Tyskere og hollendere var også en del av denne tilflyttingsbølgen. Et interessant poeng er at etterfølgende undersøkelser av den næringsmessige virksomheten i fiskeværene har vist at til og med fiskeværsboerne prioriterte å holde en egen mindre buskap, så framti landressursene var til stede (Nielssen1982). Fiskeværsboere kan derfor til en viss grad også betegnes som fiskarbønder).

Utvalgt litteratur

Brox, Ottar. 1966. *Hva skjer i Nord-Norge*. Oslo. Pax forlag.

Bratrein, Håvard Dahl m. fl. 1976. *Drivandes kvinnfolk*. Universitetsforlaget.

Nielssen, Alf Ragnar. 1981. «Omfang og lokalisering av seinmiddelalderbosettinga på Vestvågøy» i *Seinmiddelalder i norske bygder* (red. Lars Ivar Hansen). Universitetsforlaget.

Nielssen, Alf Ragnar. 1985. «Animal Husbandry among the Norwegian Population in Finnmark, c. 1685-1705. *Acta Borealia*, nr. 2 <https://doi.org/10.1080/08003838408580314>

Nielssen, Alf Ragnar. 1985. «Næringsvirksomheten i Finnmark på 15- og 1600-tallet». *Heimen*, nr.3

Aarsæther (Høgsæt), Ragnhild. 1980. «Værmenn, fiskere, bønder og fiskerbønder». *Heimen*, nr.3.

«Opp alle jordens bundne treller, ...» Arbeiderbevegelsen i Nord-Norge

Hallvard Tjelmeland

Det er gode grunnar til å reisa spørsmålet om kva posisjon forskinga på arbeidarrørsla i Nord-Norge har hatt blant historikarane i Tromsø. Det var i Nord-Norge det parlamentariske gjennombrøtet for norsk arbeidarrørsle kom, då dei fire første stortingsrepresentantane vart valt i 1903 – tre frå landdistrikta i Troms og ein frå bykretsane Bodø, Narvik og Tromsø. Det kom nye representantar nordfrå også ved det påfølgjande valet, då Finnmark kom inn med to representantar. I mellomkrigstida kom også gjennombrøtet for arbeidarrørsla i by og land i Nordland, og frå då og heilt opp mot våre dagar har Nord-Norge vore ein bastion for arbeidarrørsla – med over 60 prosent samla oppslutning frå 1945 og fram til 1970-talet, og mellom 50 og 60 prosent også i tiåra etter dette, klart over resten av landet. Det har også vore nokre interessante særtrekk ved arbeidarrørsla i nord. Som vist av Nils Henrik Fuglestad, som i ei årrekke var tilsett ved distriktshøgskolen i Bodø, i ein artikkel i «Tidsskrift for Arbeiderbevegelsens historie» i 1984 var det to sosialistiske rørsler i nord, ei basert på den industrielle delen av landsdelen, og ei basert på den nordnorske hushaldsøkonomien, fiskarbondesosialismen. Det særskilte i nord var den store oppslutninga arbeidarrørsla har hatt på landsbygda.

Så det var nok av grunnar til at arbeidarrørsla skulle bli eit sentralt tema då historiefaget etablerte seg som universitetsfag i Tromsø for 50 år sidan. Det var faglege grunnar, som nemnd, men også parolen om landsdelsrelevans – som var sjølvge grunnlaget for universitetsetableringa og som gjennomsyra heile Institutt for samfunnsvitskap, der Historieseksjonen – som ein av tre seksjonar – heldt til. Når arbeidarrørsla faktisk var ei slik mektig kraft i landsdelen, var det jo opplagt at landsdelsrelevanskravet i seg sjølv tilsa at historikarane måtte gi høg prioritet til dette feltet. Men her svikta det kapitalt, i følgje Rune Blix Hagen, leiaren av Arbeiderbevegelsens arkiv i Nord-Norge, som gjekk hardt ut i eit ein dobbel «Gløtt-artikkel» i dei nordnorske avisene i oktober 1981. Det var ikkje bare dei nordnorske bygdebokforfattarane som var prega av eit borgarleg grunnsyn og neglisjerte industrialiseringa og arbeidarrørsla, men det stod heller ikkje så mykje betre til i dei høgare utdanningsinstitusjonane i landsdelen. Det var lite forskning å spora, og på undervisningssida var det ingenting, hevda han. Kritikken kan nok karakteriserast som flengande.

Han fekk motbør frå to hald: Tidlegare stortingsrepresentant for SV, Ottar Brox og dessutan to av historikarane ved vårt institutt, Einar-Arne Drivenes og Knut Einar Eriksen. Brox hadde nok sikkert sin eigen far, Arthur Brox, i tankane når han forsvarte den nordnorske lokalhistoriske tradisjonen, men han tok også utgangspunkt i den særeigne karakteren til den nordnorske arbeidarrørsla, at den i mykje mindre grad enn elles i landet sprang ut av industrialisering og arbeidarklasse i trong forstand. Men dette var jo litt av Hagen sitt poeng, at synet på arbeidarrørsla ikkje var knytt til moderniseringa av landsdelen og framveksten av ein industriarbeidarklasse. Her hadde han nok også i tankane ein eldre strid på Institutt for samfunnsvitenskap (ISV), nemleg spørsmålet om oppretting av ei gruppe for studiet av industrisamfunnet, i konkurranse med Brox si eiga gruppe som var lokalsamfunns- og primærnæringsdominert. Tilsvaret frå Drivenes og Eriksen var prega av å balansera mellom Brox og Hagen, ved å gi medhald i at den lokalhistoriske tradisjonen til dels har hatt eit konservativt utgangspunkt og i at det er mange kvite flekkar når det gjeld ulike sider ved arbeidarrørslas historie. Det var såleis legitimt at fagrørsla i landsdelen etterlyser meir arbeidarrørslahistorie, men – som det heiter avslutningsvis – «fra universitetets side har vi så smått kommet i gang».

Og kva var så på gong? Først kan det jo nemnast at historikarmiljøet på ISV ikkje var aleine om å husa profesjonelle historikarar. Ved museet heldt Håvard Dahl Bratrein til, og han tok hovudfag i historie ved Universitetet i Oslo i 1970 på ei avhandling om presten Alfred Eriksen og hans rolle i «det store gjennombrøtet» i 1903. Som konservator på museet gjekk hans interessefelt rett nok i andre retningar, men han har også i seinare arbeid gått inn på dette temaet, ikkje minst i arbeidet med bygdebøkene for Karlsøy.

Viktigare for vårt tema er det at Knut Einar Eriksen vart tilsett i 1975. Hans hovudfagsoppgåve frå 1969 og som kom ut i bokform tre år seinare, handla om Arbeidarpartiet sin veg fram mot vedtaket om tilslutning til Atlanterhavspakta i 1949. Det er jo eit nasjonalt tema, men her var det også ein analyse av den nordnorske arbeidarpressa og nordnorske arbeidarpartipolitikarar si rolle i dette. Tre år seinare fekk Einar-Arne Drivenes fast stilling på 1800-talets historie, men han kom snart til å dreia mot nordnorsk arbeidarklassehistorie. Det kan også nemnast at hovudfagsstudentane Narve Fulsås og Per Arnold Dyrkoren, truleg etter initiativ av Drivenes og Eriksen omkring 1980 vart tilsett som vitskaplege assistentar for å laga ein bearbeidd valstatistikk for Nord-Norge frå 1909 knytt opp til analysar av folketellingane, som var motivert av å leggja grunnlag for studiar i arbeidarrørslas historie, det første arbeidet i Tromsø som eg har kome over som bruker datateknologi i analysar av 1900-talets politiske og sosiale historie.

Tyngdepunktet i Knut Einar Eriksen si forskning dreia mot nordnorsk historie, men i utgangspunktet ikkje på tema innanfor den nordnorske arbeidarrørsla, men tryggingpolitikk og minoritetshistorie – saman med Einar Niemi som vart fylkeskonservator etter eit gjesteopphald på Historieseksjonen midt på 1970-talet. Dette munna som kjend ut i boka «Den finske fare» i 1981. Det er jo eit tema for andre foredrag på dette seminaret, men det kan nemnast at sjølv om dette ikkje var direkte knytt til arbeidarrørslas historie var det likevel ein indirekte samanheng, fordi det nå, i kjølvatnet av Altakampen var stor interesse for Arbeidarpartiets minoritetspolitikk. Eit uttrykk for dette er den artikkelen Henry Minde skreiv i 1980 med tittelen «Samebevegelsen, samiske rettigheter og Arbeiderpartiet».

Engasjementet for å stimulera interessa for nordnorsk arbeidarørshistorie kom også frå hovudfagsstudentane og personar som nyleg hadde avslutta sine hovudfagsstudium, gjennom Historisk Klubb. I 1979 arrangerte Historisk klubb eit seminar om «Industrialisering og arbeiderbevegelsens oppkomst i Nord-Norge» i det legendariske gruvesamfunnet Sulitjelma. Her var det ei rekke foredrag med tema frå nordnorsk arbeidarrørslé, blant anna av den mest kjende formidlaren på dette området, Dag Skogheim, men viktigast og mest konsekvensrikt var Edgeir Benum sitt grunnleggjande foredrag om «Industrialisering i Nord-Norge ca. 1875 – ca. 1920», trykka i Ottar 1980. Det handla ikkje direkte om arbeidarrørsla, men så definitivt om det som skapte grunnlag for framvekst av fagrørslé og arbeidarradikalisme. Og det løfta fram moderniseringskrefter i landsdelen.

Det vart Einar-Arne Drivenes som skulle driva eit slikt moderniseringsperspektiv vidare i studiet av arbeidarrørslé- og arbeidarklassehistorie. Det var forholdet mellom industrisektoren og fiskarbondøkonomien som kom under lupa i boka «Fiskarbondé og gruveslusk» i 1984. Han viste her korleis fiskarbondøkonomien vart integrert i gruveindustrien i dei områda han såg på og at det var ein del av årsaka til at kløyvinga mellom by og land, mellom industriarbeid og primærnæringsarbeid vart svakare enn elles i landet – at det som har vore kalla den rural-industrielle barrieren var lågare i nord. Denne boka representerte også eit gjennombrøt for bruken av EDB i sosialhistoriske analysar i nord, i nært samarbeid med det nystarta «Registreringsentralen for historiske data». Dette perspektivet vart føregripe året før i ei anna viktig bok frå historiemiljøet i Tromsø på 1980-talet, nemleg «Stein og jord» av Henry Minde. Her blir eit tilsvarande hushaldsøkonomisk perspektiv, kombinert med ein analyse av den spesielle organisasjonsforma i skiferdrifta, brukt til å forklara den særeigne radikalismen blant skiferarbeidarane i Alta, som i stor grad slutta opp om kommunistpartiet før og like etter krigen.

Desse historiske studiane, som viste samanhengen mellom arbeidarrørslas utvikling i nord og moderniseringskreftene i landet, skapte samstundes eit aldri så lite skisma i høve til delar av det samfunnsvitskaplege miljøet ved UiT. Drivenes sjølv hadde bakgrunn frå Populistiske arbeidsgrupper, men nå hadde han fått nok av det tilbakeskodande perspektivet i lokalsamfunnsforskninga i Tromsø. Det kom for første gong til uttrykk i ein artikkel til festskriftet til Ottar Brox i samband med 50-årsjubileet hans i 1982, der han polemiserte mot Brox si overdriving av fiskarbondøkonomiens styrke i den nordnorske etterkrigsøkonomien og neglisjeringa av korleis industrialiseringa også slo inn her. Dette med å sjå framveksten av arbeidarrørsla som resultat både av modernisering i primær- og i sekundærnæringa og av ein særleg samanheng mellom sektorane, har lege til grunn for svært mykje av det som er gjort på arbeidarrørslahistoria i Nord-Norge. Dei ulike tilnærmingane har gjort at synet på den dominerande krafta i den politiske delen av arbeidarrørsla, Arbeidarpartiet, kom til å arta seg ulike blant historikarane og samfunnsvitarane. I det moderniseringsperspektivet historikarane har operert med, har Arbeidarpartiet i langt større grad vore sett på ei rørsle som har bygd ein koalisjon av sprikande interesser, på basis av sosiale kompromiss – som også vist av historikarane ved Fiskerihøgskolen, Pål Christensen og Bjørn-Petter Finstad, begge med si utdanning frå Historieseksjonen.

Perspektiv av denne typen har Drivenes og meg sjølv formidla gjennom fleire syntetiserande arbeid om nordnorsk arbeidarrørsla, blant anna i ein artikkel i boka «Spenningenes land» frå 1997. Det er to andre særtrekk ved forskning på nordnorsk arbeidarrørsla eg også vil nemna før eg går vidare på kandidatproduksjon og oppdragshistorie sprunge ut av vårt institutt. Det gjeld forholdet til religion og region.

Det særeigne ved arbeidarrørslas forhold til religion, først og fremst læstadianismen, har vore løfta fram i fleire arbeid. Læstadianismen har vist seg i Nord-Norge, i motsetning til i Nord-Sverige og Nord-Finland, å ikkje stilla seg mot den sosialistiske rørsla, Arbeidarpartiet. Dette skil læstadianismen frå dei lågkyrkjelege kreftene på Vestlandet. Indremisjonen vart her ein del av dei motkulturane som partiet Venstre støtta seg på.

Det andre særtrekket gjeld forholdet mellom sosialisme og regionalisme. Og her må eg skyta inn at når eg har snakka om eit skisma mellom historikarane og samfunnsvitarane på 1980-talet, gjeld det ikkje spørsmålet om forholdet til teori. Snarare handla det om andre teoriar enn dei samfunnsvitarane brukte – og når det gjeld forskinga på nordnorsk regionalisme var særleg statsvitararen frå Narvik, Stein Rokkan, ei inspirasjonskjelde. Pioneren på dette feltet er Einar Niemi, som i fleire artiklar på 1990-talet både viste bakgrunnen for skapinga av Nord-

Norge som region og etablerte ein kronologi som viser at den nordnorske regionalismen først var eit borgarleg elitefenomen, men som i mellomkrigstida også slo inn i arbeidarrørsla. Seinare la også eg meg på denne europeiske trenden i å løfta fram regionnivået, og mine funn er særleg knytt til korleis den nordnorske arbeidarrørsla, særleg etter krigen, vart ei rørsle i spenninga mellom det regionale og nasjonale, seinast uttrykt i ein artikkel med den talande tittelen «Klasse eller region. Spenninga mellom sosialisme og regionalisme i nordnorsk arbeidarrørsla» i festskrift til Knut Kjeldstadli i 2018. Denne tråden har også Ketil Zachariassen spunne vidare på.

Like viktig som, ja viktigare, for studiet av nordnorsk arbeidarrørsla – i den utvida forståinga eg her legg til grunn som omfattande både rørsla og den sosiale basisen ho har kvilt på, er det som har vore gjort av våre kandidatar og det som er gjort i ulike typar oppdragsarbeid. Først til kandidatane, og her skal eg våga meg ut på med kvantifisering. Eg må i den samanhegen minna om at instituttet dekkar heile perioden frå bysants til i dag, og her har eg tatt med oppgåver bare frå 1900-talet. Det er skriva i alt 284 hovudfagsoppgåver fram til 2017, 168 av dei har 1900-talet som tema, og av dei igjen 47 med arbeidarrørslhistorie, 38 frå Nord-Norge. Det er snakk om tema som arbeidaridrett i Salten, kommunistane sin posisjon i fagrørsla i Tromsø og rekruttering til Bjørkaasen gruber i Ballangen. Dei to siste er skrivne av Oddvar Svendsen og Steinar Aas, som begge disputerte på bymonografiar om Narvik – der arbeidarrørsla hadde ein framstående plass.

Frå denne massen av hovudfagsstudentar er det også nokre som har gått vidare på relevante doktorgradsarbeid. Det er snakk om i alt 52 doktorgradsavhandlingar fram til 2022. Av desse kan om lag 10 reknast med i den kategorien eg har lagt til grunn. Den første av desse er Bjørg Evjen. Ho skreiv ei hovudfagsoppgåve i 1987 om arbeidarkvinner i gruvesamfunnet Sulitjelma, der ho sjølv hadde sine røtter trygt planta inn i gruvearbeidarmiljøet. I 1996 kom doktorgradsavhandlinga «Longyearbyen 1916-1975: Fra arktisk arbeidsplass til etablert industrisamfunn», med ei dobbel forankring i gruvearbeidarsamfunnet og det framveksande polare feltet, seinare gitt ut som bok med tittelen «Kull, karer og kvinnfolk». Evjen var såleis ein pioner i å innarbeida eit kjønnspektiv på studiet av industriarbeidarklassen. Åsa Elstad doktorerte i 2002 på ei avhandling om fiskarbondesamfunnet i Bø og Vesterålen i perioden 1870 til 1970, og Bjørn-Petter Finstad følgde i 2005 opp med ei avhandling om Finotro frå planlegging til avvikling. Fiskeripolitikken var i kjernen av Arbeidarpartiet sin moderniseringspolitikk for Nord-Norge, og Finotro – åtte filetindustribedrifter som vart reist i dei nedbrente områda illustrerer dette godt: Fryseriteknologi med ein desentralisert struktur som også ivaretok kystflåten. Nemnast må også Ketil Zachariassen si avhandling om dei samiske

nasjonale strategane frå 2012. To av dei samiske nasjonale strategane var Isak Saba og Per Fokstad, begge sentrale arbeidspartipolitikarar.

Det arbeidet som har vore gjort på arbeidarrørslas historie med utgangspunkt i historikarmiljøet i Tromsø, er ikkje uttømt utan å nemna oppdragsforskinga. Arbeidarrørsla har vore breitt behandla i alle dei bymonografiane som er skrive her. Det er jo tema for ein eigen sesjon, men eg vil i denne samanhengen særskilt nemna Randi Rønning Balsvik si Vardø-historie frå 1989 i denne samanhengen. Ho viser her den særeigne radikalismen i Aust-Finnmark som hella i kommunistisk retning. Denne særleg sterke oppslutninga om NKP i Aust-Finnmark er også eit tema i boka om partisanbygda Kiberg, som kom ut i 2007 med Einar Niemi som redaktør. At NKP fekk heile 20 prosent oppslutning i Finnmark i 1945 var ikkje så oppsiktsvekkande ved akkurat dette valet, men at partiet gjekk fram frå 17 prosent til 18,6 mellom 1949 og 1953, då partiet elles fekk halvert si oppslutning, seier noko om den politiske kulturen her, med bakgrunn i pomorhandel og erfaringar frå andre verdskrig.⁵⁰ Eg vil også nemna boka «Flammende budbringer», som Pål Christensen og eg skreiv til avisa Nordlys sitt hundreårsjubileum. Nordlys var svært viktig i å skapa fellesskapsidentitetar i den koalisjonen som utgjorde arbeidarrørsla og i organisering og mobilisering.

Kva er så svaret på Rune Blix Hagen si utfordring frå 1981? Når vi tar omsyn til det forholdet at historia i Nord-Norge er meir enn 1900-talets historie, som går klart fram av dette seminaret, kan ikkje konklusjonen vera anna enn at arbeidarrørsla i Nord-Norge og dei sosiale formasjonane ho byggjer på, har blitt breitt dekkja i forkinga, eit engasjement som byrja både blant dei tilsette og studentane på Historieseksjonen lenge før Hagen skapte denne debatten i dei nordnorske avisene hausten 1981. Interessefeltet har utvida seg, men vi drukna aldri heilt i den kulturelle vendinga. Og som sagt, nordnorsk historie er meir enn 1900-talets historie. Det er også 1800-talets historie, mellomalderens historie og tidleg nytids historie. Vårt institutt har ansvar for heile denne heilskapen. Rune Hagen sjølv hamna jo som kjend i tidleg nytid med hekseprosessane i nord som spesialfelt. Og det var jo flott og også i tråd med kravet om landsdelsrelevans!

---

⁵⁰ Dette momentet med ein med særeigen politisk kultur i Finnmark, særleg i grenseregionen aust i fylket, diskuterer eg elles i artikkelen «The Impact of the October Revolution on the North Norwegian Labor Movement», i Kari Aga Myklebost, Jens Petter Nielsen and Andrei Rogatchevski (eds.): *The Russian Revolutions of 1917. The Northern Impact and Beyond*, Academic Studies Press, Boston 2020.

Arbeiderbevegelsen i Nord-Norge. En kommentar

Knut Einar Eriksen

Har dette temaet vært fortiert og forsømt av historikere ved Universitetet i Tromsø? I all fall ikke med et langtidsperspektiv for øye.

En oversikt over hoved-/masteroppgaver og doktoravhandlinger skrevet siden oppstarten av historiestudiet her i 1972 viser at både nordnorsk arbeiderhistorie og arbeiderbevegelse har hatt en helt sentral plass. Dette faglig-tematiske tyngdepunktet underbygges ved at så si alle de ansatte i nyere historie har bidratt med små og store arbeider der ulike sider ved nordnorsk arbeiderbevegelse er blitt behandlet. Noen som Hallvard Tjelmeland har også hatt temaet som sitt kanskje viktigste forsknings, veilednings- og undervisningsfelt.

Men ikke bare historikere i Tromsø har skrevet vektige bidrag om dette temaet. Også en rekke andre samfunnsforskere ved det nordlige universitetet har bidratt med publikasjoner der nordnorsk arbeiderhistorie og arbeiderbevegelse har stått sentralt. Det samme gjelder historikere ved Universitetet i Bodø. Tjelmeland trekker med rette fram også lokalhistorikere. Dag Skogheims mange formidlingsarbeider har hatt en bred leserkrets, likeså Steinar Wikans mer forskningspregede bøker om Ellisiv Wessel og fagforeningen Nordens Klippe. En rekke andre personer kunne her ha vært nevnt. I de store oversiktsverkene om den politiske og faglige arbeiderbevegelsen er det derimot lite å finne om oppslutning og virksomhet i den nordlige landsdelen. Men selvsagt er særlig Alfred Eriksen og valggjennombruddet for Arbeiderpartiet i 1903 viet utførlig omtale.

Det er ellers grunn til å fremheve at det meste av forskningen om arbeiderbevegelsen i Nord-Norge er utført av forskere, studenter, journalister og «amatørhistorikere» med tilhold i landsdelen. Unntaket er det store prosjektet om Koksverket og Jernverket i Mo i Rana. Her gjorde historikermiljøet ved Universitetet i Trondheim en bredt anlagt pionerinnsats, med professor Per Maurseth i spissen.

Som Halvard Tjelmeland forsiktig antyder og Rune Blix Hagen skarpt og ganske treffende påpeker var verken nasjonal eller nordnorsk arbeiderbevegelse et sentralt forsknings-

og undervisningsemne i det første tiåret etter etableringen av historiestudiet i Tromsø. De mange røde og lyserøde studenter var nok både overrasket og skuffet over det.

Som tidsvitne vil jeg prøve kort å forklare det. I grunnen ikke så lett. Interesse for og kunnskaper om norsk og til dels internasjonal arbeiderbevegelse hadde faktisk alle sørfra som ble ansatt i nyere historie i de første årene etter 1972 - Randi Rønning Balsvik, Edgeir Benum, Berge Furre, Geir Lundestad og jeg. Vi kunne samtlige i våre stillingssøknader vise til arbeider om sentrale begivenheter i arbeiderbevegelsens og særlig Arbeiderpartiets historie.

Berge Furre var nok nærmest til å følge opp, med sine første spadestikk om sin påtenkte bok om «Staten og fiskeriselskapa 1879-1900». Han forsvant imidlertid raskt fra Tromsø til politikken. Geir Lundestad markerte fra første stund at han ikke ville drive med internasjonal og ikke «provinsiell» historie. Som en bestemt bodøværing slapp han unna med det. Randi Rønning Balsvik underviste og veiledet bredt, men den påbegynte avhandlingen om etiopisk historie krevde sitt. Edgeir Benum og jeg gjorde et par spadestikk i regional arbeiderbevegelse, men havnet snart på andre faglige spor. Også disse heldigvis landsdelrelevante, i pakt med de tydelige ideologiske føringene ved universitetsetableringen. Det kan imidlertid føyes til at vi alle enten enkeltvis eller samlet veiledet flere dyktige studenter som skrev hovedoppgaver om arbeiderbevegelsen nasjonalt eller i Nord-Norge, blant dem Fredrik Fagertun, Trond Hansen og Halvard Tjelmeland.

Men mest betydningsfullt både på kort og lang sikt var nok initiativet historikermiljøet tidlig tok for å tilrettelegge for mer forskning om nordnorsk arbeiderbevegelse. Sammen med arbeiderledere i Tromsø fikk historieseksjonen i gang et ambisiøst prosjekt for å få samlet inn og ordnet arkiver fra arbeiderpartier og fagorganisasjoner i hele den nordnorske arbeiderbevegelsen. Dette storstilte innsamlingsarbeidet ble i noen år fra 1979 gjort mulig ved velvillige bevilgninger særlig fra universitetet, men også fra de tre nordlige fylkene, en rekke kommuner, partilag og fagorganisasjoner i landsdelen. Mange hundre hyllemeter ble samlet inn. Jeg var utpekt å representere seksjonen i styringsgruppen. Den arbeids- og kunnskapskrevende hovedinnsatsen stod arkivlederen for, Rune Blix Hagen, kledd i sin blå lagerfrakk. Universitetet sørget for å stille store og velegnete lokaler til rådighet.

Dette pionerprosjektet pågikk i noen år. Deretter tok Statsarkivet i Tromsø seg av oppgaven, nå med Rune Blix Hagen i full stilling som arkivar der i noen år. Men den opprinnelige ideen om praktisk å samle alle arbeiderbevegelsens arkiver på ett sted, i Tromsø, lot seg ikke realisere. Lokale ildsjeler ville ikke alltid gi slipp på stedets arkiver. Særlig i Bodø

og sørlige deler av Nordland strittet man mot Tromsø-sentralisme. Det kan føyes til et annet mer langsiktig problem. Arkivverket har som følge av lovmessige forpliktelser og begrensede ressurser alltid måttet nedprioritere innsamling av privatarkiver.

Som Halvard Tjelmeland fremhever er det flere særegne trekk ved nordnorsk arbeiderbevegelse som naturlig nok har tiltrukket seg forskningsinteresse. Valggjennombruddet for Arbeiderpartiet kom først her. Den relativt sterke stillingen i den nordlige landsdelen som Arbeiderpartiet, men også andre arbeiderpartier siden har hatt, er også bemerkelsesverdig. Det gjelder ikke minst i betraktning av at de tre nordlige fylkene var lite industrialisert helt fra Arbeiderpartiets valgsuksess i 1903 til bortimot 1970.

Fagorganiseringen derimot kom imidlertid atskillig senere i Nord-Norge. Fram til 1914 var den et utpreget østlandsfenomen. Kraftig oppsving i de nordlige fylkene kom først sist på 1930-tallet. Det er også et interessant og ikke lett forklarlig trekk at oppslutningen om arbeiderbevegelsens partier i mange tiår var lavere i Nordland til tross for at fagbevegelsen stod sterkere der enn i Troms og Finnmark.

Nok et interessant særtrekk er det brede sosiale nedslagsfeltet arbeiderbevegelsen i Nord-Norge har hatt. De to viktigste gruppene fram til godt etter andre verdenskrig var fiskerbønder og industri- og gruvearbeidere. Men også de etniske minoritetene, kanskje særlig samene, ble alt fra gjennombruddsårene på ulike vis knyttet til arbeiderbevegelsen, og det til tross for arbeiderpartipolitikeres lenge høyst ulike og ambivalente holdninger til fornorskningspolitikken. Spesielt er også at NKP har hatt betydelig større oppslutning i Nord-Norge enn i andre landsdeler, likeså at læstadianere i motsetning til lavkirkelige miljøer ellers i landet i større utstrekning har knyttet seg til arbeiderbevegelsen.

Til sist et par ord om mulige nye forskningsatsinger. Det savnes fortsatt en større samlet fremstilling av Arbeiderpartiets historie i den nordlige landsdelen fra oppstarten fram til våre dager. Einar-Arne Drivenes og Hallvard Tjelmeland har for en del år siden lagt grunnlaget for en slik undersøkelse gjennom et kortfattet, men fint syntesepreget arbeid om arbeiderbevegelsen i Nord-Norge fram til rundt 1970. Også andre arbeiderpartier som NKP og SF/SV har i perioder hatt betydelig oppslutning i de nordlige fylkene, noe som bør stimulere til en mer grundig forskningsmessig behandling, i første omgang kanskje i form av artikler. Det er alt skrevet atskillig om ulike relasjoner mellom Arbeiderpartiet og samiske miljøer og aktører, ikke minst av historikere ved Universitetet i Tromsø. Men det savnes fortsatt en bredt anlagt sammenfatning med et langt kronologisk sveip. Nye studier om nordnorsk arbeiderbevegelse

bør også gi åpning for interessante, men krevende komparasjoner med nasjonale forhold og om likheter og forskjeller regionalt og lokalt i den langstrakte og sosialt og økonomisk differensierte nordlige landsdelen. Sammenlignende blikk bør også kunne kastes over de nordlige grensene.

Som tidligere er det først og fremst historikere nordpå som har mest interesse og forutsetninger for å kunne samle tråder og videreutvikle forskningen om nordnorsk arbeiderbevegelse. Det har også sammenheng med tidsånden. Nasjonalt er det for tiden relativt få historikere som har arbeiderhistorie, arbeidslivshistorie eller arbeiderbevegelse som sentral beskjeftigelse. En kan heller ikke forvente at det stadig større innslaget av utenlandske historikere ved flere av universitetene vil fokusere på norsk historie og herunder nasjonal og regional arbeiderbevegelse.

Kva er det med Halvdan Koht, tromsøhistorikarane og nordnorsk mellomalder?

Sigrun Høgetveit Berg

Eg har fått oppgitt tittelen «Kva er det med Halvdan Koht, tromsøhistorikarane og nordnorsk mellomalder?» Jo, eg kan vera freista til å si at svaret på det ser ut til å vera ganske enkelt, det handlar om mange og gamle menn. Rett nok var også Halvdan Koht ung ein gong mellom anna då han vaks opp i Storgata her på Tromsø, som han konsekvent sa (frå 1873–1885), og som han også har skrive om i «Skoleminne frå Tromsø 1879–85» i *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*. Men biletet me har av han er vel som ein aldrande mann – men også som ein svært produktiv mann! Og for oss, ein kar me heidrar – med eigen plass, med fest kvart år og med talar inspirert av hans virke, som til dømes Koht & krigen, Koht & freden, Koht & Tromsø, Koht & Telemark, Koht & sagakritikken, Koht & Cristin. Han hadde ein enorm produksjon, med svært varierte tema. Men kva gjorde han for nordnorsk mellomalderhistorie? Det skal me koma attende til.

Først må me innom ein del andre karar, for å finne ut korleis dette feltet har skride fram. Og berre for å avklare det med ein gong – gamle menn har på ingen måte vore avskrekkande for mi interesse for faget. Dessutan – ikkje berre Koht, men dei andre var jo også yngre før. Eg òg.

Eg kom hit som fersk grunnfagsstudent i 1994 – og har altså vore her i meir enn halve historie si historie – og då var det Alf Ragnar Nielssen og Lars Ivar Hansen som hadde ansvar for mellomalderhistorie, begge med faste stillingar frå 1993, og Erik Opsahl var stipendiat. Men den første som hadde ei mellomalderstilling, var Narve Bjørge, tilsett allereie i 1973. I følge Randi Rønning Balsvik sin artikkel i boka med glimt frå dei 30 første åra med UiT, var det i denne pionertida riving mellom plassen mellomalderhistorie skulle ha i høve til etterkrigshistorie. Dei fekk vel plass begge to, men Bjørge drog mellomalderhistoria rett inn i det norske og nordiske historiefellesskapet, og ikkje mindre enn sju hovudfagsstudentar gjorde lokale studiar som del av det norske og nordiske ødegårdsprosjektet. Av desse er to vorte professor, ein førsteamanuensis, to museumsdirektørar og ein bygdebokforfattar – som seier litt om kor kjekt og spennande dei syns det må ha vore med pest, avfolkning, elendigheit og øydelegging – men òg gjenreising. Alf Ragnar Nielssen var ein av desse, som etter han var her ved UiT seinare har arbeidd i museumssektoren og ved Nord universitet, med nordnorsk kyst-

og fiskerihistorie, nordnorske vikingar og utvandrarar med landnåm i vest, og samisk historie – ikkje minst den første samanfatta framstillinga av samane i Lofoten som kom no i 2022.

På 80-talet tok Bjørge meir og meir institusjonelt ansvar, som dekan og deretter rektor ved universitetet frå 1985–89, og frå 1980 til 1990 var Helge Salvesen fast tilsett på mellomalder. Han hadde også vore sentral i arbeidet med øydegardsprosjektet, mellom anna som medredaktør for hovudpublikasjonen om dei norske undersøkingane i 1978, *Ødegårdstid i Norge*. Men også Helge vart eksportert høgare opp i universitetssystemet, til direktørjobben på Universitetsbiblioteket, og kan såleis stå som eit døme på dei mange toppstillingane ved dette universitetet me har levert historikarar til.

Også Lars Ivar Hansen var tilknytt øydegardsprosjektet og redigerte ei bok med utvalde emne frå nokre av punktundersøkingane. Men då han fekk fast stilling på instituttet, hadde han for lenge sidan starta med det som skulle ta han i ei ny og viktig retning, nemleg samisk historie. Doktoravhandlinga hans frå 1990 om samisk handel mellom 1550–1700 er framleis eit referanseverk, som han både i artiklar og bøker har utvikla og utdjupa dei siste tretti åra.

Arverett er eitt av hans andre store interessefelt. «Alt handlar om arv», brukar han å seia, og undervisningsemna «Kvinnens samfunnsmessige posisjon i middelalderen» og «Arv, eiendom og giftermål i europeisk middelalder» rekrutterte mange nye mellomalderstudentar. Særleg i arverettsforskinga har han vore ein føregangsmann med grunnleggande kjønnspektiv, som har skaffa han ein stor tilhengarskare rundt om i Norden. Framleis arbeider han med publikasjonar etter det store arverettsprosjektet som han var leiar for på Senter for grunnforskning i 2014/15. Lars Ivars virke er elles prega av inspirasjon frå andre fagfelt, som sosiologi, antropologi og arkeologi, med ei heva teoretisk tilnærming, kombinert med nøye kjeldestudium og ikkje minst stor språkinteresse og -dugleik. Denne mangfaldige kompetansen hans fann sitt fremste uttrykk i Astafjord bygdebok i to band. Og som ein del av Astafjord – det utruleg spennande Trondenes kannikgjeld med sitt smykke av ei kyrkje, som han har forært meg.

I 1999 kom så Richard Holt – frå Birmingham via Harstad – og tok for alvor med seg sentrale emne frå europeisk mellomalder hit til oss. Hans eigne interesser har særleg vore knytt til byhistorie, som jo ikkje akkurat var eit overutforska emne i norsk mellomalder, naturleg nok, og teknologihistorie. Spør Richard om møller, og du har det gåande. Og veldig mange av våre historiestudentar har møtt den sanslege, mystiske, mangfaldige og på ingen måte mørke

mellomalderen, gjennom Richard sitt populære emne om den engelske benediktinarmunken Jocelyn de Brakelond i Bury St Edmunds.

Han har også kost seg, trur eg, med å poengtere at Harald Hårfagre like gjerne kan vera ein rein sagakonstruksjon som Noregs første rikssamlar, og han har snudd både den nordnorske og den norske besettelsen med Stiklestad, Olav Haraldsson og Tore Hund på hovudet, og heller vist oss kven som verkeleg var interessant og hadde makta i Noreg tidleg på 1000-talet, nemleg danskekongen Knut den mektige. Det skal også seiast at han har vore med og bygd og styrka den nordnorske historiebevisstheita rundt håløyjarlane og seinare ladejarlane – og betona viktigheita av handelen dei kontrollerte langs kysten – som ein vel så sentral del av «rikssamlingsprosessen», som det dei dreiv og styra med sørpå.

Det er det også ein annan kar som har gjort. For under nemninga «tromsøhistorikarane og nordnorsk mellomalder» er det ein til som må med, sjølv om han ikkje har vore ved instituttet, og det er Håvard Dahl Bratrein på Tromsø museum. Han er *grand old man* i nordnorsk mellomalder, har ein stor og vid produksjon, ikkje minst retta mot den allmenne historieinteresserte, gjennom til dømes mange titals artiklar i tidsskriftet *Håløygminne*. Og bygdebøkene for Helgøy og Karlsøy står som liknande pålar som Astafjord-bøkene til Lars Ivar, i den norske paradegreina «bygdebøker av stor historiefagleg verdi».

Eit anna miljø som har vore heilt uvurderleg for mellomalderhistorie-forskinga her i Tromsø, er sjølvsagt våre nære fagfellar på arkeologi. Universitetet i Tromsø var først ute med det som er vorte kalla historisk arkeologi, og heilt sidan pionertida har historikarane og arkeologane saman jobba fram kunnskap om samfunna på nordkalotten i eldre tid. Meir varige forskingsresultat har også kome ut av dette samarbeidet, som Charlotte Damm sitt store prosjekt på Senter for grunnforskning i 2008/09 – «Early Network in North Fennoscandia» – der Lars Ivar var med, og ikkje minst det som er vorte standardverket om *Samenes historie fram til 1750*, av Lars Ivar og Bjørnar Olsen.

Men det aller viktigaste desse miljøa har fått til saman, er den fleirfaglege forskingsgruppa vår, CNN (Creating the New North). Gruppa vart etablert så tidleg som rundt 2005, og voks fram av eit ønske og ein vilje og ei forståing av at det er heilt nødvendig å samle ulike faglege krefter, når ein vil «skapa ny kunnskap om korleis dei nordlegaste områda i Europa gjekk frå å vera prega av eit ope samspel mellom ulike etniske grupper, til å utgjera nordlege periferiområde underlagt veksande statar med administrative senter lenger sør», som det står i programerklæringa vår. No er gruppa ein fagleg heim for alle som arbeider med eldre

tid her på UiT – historie, arkeologi, religion, kunst-, litteratur- og kulturhistorie – men framleis med utgangspunkt i dette instituttet. Kjernetroppen – eller eldrerådet, som me kalte dei, var heile vegen Lars Ivar Hansen, Richard Holt og Reidar Bertelsen – som held i taumane heilt til me i Yngrerådet, Ian P. Grohse, arkeolog Marte Spangen og underteikna, tok over i 2018.

CNN har jobba med større og mindre prosjekt, individuelt og mange i lag, der den største innsatsen *som gruppe* har vore med NFR-og Tromsø forskingsstiftelse-prosjektet «Den langstrekte reformasjonen i Nord-Noreg» – med mellom anna ei ph.d.-avhandling, ein monografi, tre antologiar, ein konferanserapport, eit *Ottar*-nummer og ei utstilling på Tromsø museum som synlege resultat. I god Tromsø-ånd, vil eg seia, har me også henta mykje lærdom ved å reise ut i Nord-Noregs historiske landskap i lag, og ikkje minst til mellomalderkongressen i Leeds, Europas største humaniora-konferanse, som den iherdige Richard Holt introduserte oss for og insisterte på at me bidrog på – som CNN – år etter år. Det heile toppa seg, kan me vel seia, då me i 2018 feira Richard sine 70 år, med instituttkollegaer og fleire av hans tidlegare studentar på slep, først med tre sesjonar under konferansen og deretter med reiseseminar i Richards forskingsspor i England – til Birmingham og hans kjære Worcester.

Med ein tradisjonell og streng mellomalderdefinisjon er det avlagt 29 hovudfags- og masteroppgåver i mellomalderhistorie ved UiT, men det er likevel ikkje fleire enn fire som har si doktoravhandling herifrå – to trønderar og to søringar (Helge Salvesen 1979, Erik Opsahl 2007, Sigrun Høgetveit Berg 2014 og Miriam Tveit 2017). Men om me tek med tidleg, tidleg nytid, har me sjølvsagt Lars Ivar Hansen 1990, Siv Rasmussen i 2016 og Håkon Hermanstrand 2021 – alle om samiske tema – og fleire har disputert innan historisk arkeologi.

Men det er jo so mykje meir enn avhandlingar – og i bøker og artiklar og oppgåver og rapportar av ulikt slag, kan me oppsummert seia at mellomaldertematikkane her på huset mest har vore knytt til

- busetjingshistorie, ressursutnytting, eigedomstillhøve, handel og vandel i det fleirkulturelle nord
- svartedauden og følgjene av den
- betydninga av fiske, fiskevær, sesongfiske og fiskarbondetilpassing
- hansaens betydning og dei internasjonale politiske og økonomiske nettverka norske og samiske interesser inngjekk i
- nordnorsk høvdingar, ekspanderande sentralmakter, lovgjeving, utbreiing av kyrkjeorganisasjon og kristendomens påvirkning på land og folk

Mellomaldermiljøet har sjølvsagt også sett sør for Dovre og over Kattegat og Nordsjøen etter interessant empiri, men me kan vel trygt slå fast at gjennom 50 år har me verkeleg levert på oppdraget om landsdelsrelevans og å skrive Nord-Noreg si eiga historie, ved å gjera den nasjonalt viktig og transnasjonalt interessant. Og ikkje minst ved å syne at Noreg ikkje vart fleirkulturelt på 1970-talet.

Så kva med Halvdan Koht? Kva slags innsats gjorde han for nordnorsk mellomalder? I bibliografiane til Koht som Kåre Haukaas og Halvdan Skard har gjeve ut, er 26 oppføringar kategorisert under «Nord-Noreg». Ymist meir kunne kanskje høyrte til der, men likevel, det er ikkje overvettas mykje om Nord-Noreg, Kohts totale bibliografi tatt i betraktning. Og åtte til ti av desse 26 skriftstykkane er om eldre historie, dei fleste skrivne før krigen. I starten handla det om Hålogane og Hålogaland, norsk busetjing i Finnmark, om Tromsø og tromsøkyrkja – og første gong han eksplisitt tek opp det samiske er i tidsskriftet *Maal og Minne* frå 1923, der han spør om «finnane» alltid var finnar? Og prøver seg med eit svar om at i dei eldste kjeldene og stadnamna tyder «finn» trollkunnig – ei slags overføring av tyding fordi dei gamle nordbuane visste at finnane, altså samane, var særleg god på trolling. Kor lang tid det tok før han kom på betre tankar er vel litt usikkert, men i to store oppslag i Arbeiderbladet i 1958, der han presenterer og kommenterer Vorren & Manker si bok *Samekulturen* – slik at søringane skal få opp kunnskapen sin om samane – gjev han utførleg greie for kvifor me skal bruke nettopp ordet «same».

Spørsmålet er: Kva hadde Koht gjort om det vart eit universitet og eit historieinstitutt i Tromsø i hans produktive levetid? Det får me aldri veta, men det er moro å leike med tanken på kva for tema han då hadde rekt over.

Fast tilsette i mellomalderhistorie ved UiT:

- Narve Bjørge – frå 1973
- Helge Salvesen – frå 1980
- Alf Ragnar Nielssen – frå 1993
- Lars Ivar Hansen – frå 1993
- Richard Holt – frå 1998
- Ian P. Grohse – frå 2017
- Sigrun Høgetveit Berg – frå 2017

Eldre historie ved UiT – en personlig refleksjon

Ian Peter Grohse

Sigrun Høgetveit Berg og jeg tiltrådte våre respektive stillinger som førsteamanuensiser i eldre historie omtrent samtidig høsten 2017. I motsetning til Sigrun, som hadde vært ved instituttet en god stund, først som student og doktorgradsstipendiat og senere som postdoc-forsker, var min forbindelse til historiemiljøet i Tromsø nokså svak da jeg først kom hit. Av den grunn var jeg litt i tvil om jeg ville kunne si noe meningsfullt om middelalderforskning ved instituttet som Sigrun ikke allerede hadde sagt. Dagen før seminaret kom jeg imidlertid på at jeg faktisk har et «gammelt», om nokså indirekte forhold til fagmiljøet, som jeg tillater meg å bruke som utgangspunkt for mine refleksjoner.

Som masterstudent i Berlin, hvor jeg hadde flere emner i hanseatisk, deriblant hanseatisk-skandinavisk, historie, kom jeg borti Narve Bjørgo, tidligere universitetsrektor og professor i eldre historie ved UiT, og hans bidrag til *Norsk utenrikspolitikks historie* (1995). Jeg var særlig interessert i Bjørgos fremstilling av den norske utenrikstjenestens påståtte institusjonalisering og profesjonalisering, noe som sies å ha hatt stor betydning for Norges diplomatiske forhold til bl.a. hansabyene fra midten av 1200-tallet. Denne fremstillingen ble også utgangspunktet for min masteroppgave, som var en revurdering av norsk utenrikspolitikk under kong Håkon Håkonsson (r. 1217-63). Jeg må tilføye at jeg gjennomgående var kritisk til Bjørgos vurdering av norsk utenrikspolitikk, som jeg mente var preget av anakronismer og teleologier. Etter mitt syn hadde han overdrevet eller feildatert institusjonaliseringsprosessen, som jeg mente skjøt fart flere tiår senere enn Bjørgo ville ha det til. Etter fullført mastergrad var jeg heldig nok til å få noen historikere ved NTNU i Trondheim til å lese oppgaven og tilby meg en stipendiatstilling, ikke nødvendigvis fordi de var enige med mine tolkninger, men kanskje fordi jeg hadde våget å utfordre et anerkjent navn på feltet. Uten å vite det var altså Bjørgo, en sentral skikkelse i vårt institutts historie, min inngang til et fagfelt preget av nyanser og uenighet.

Det bør selvfølgelig påpekes at Narve Bjørgo allerede hadde flyttet fra Tromsø da han skrev sin del av *Norsk utenrikspolitikks historie*. Sånn sett var det en vestlending, ikke en tromsøværing, som jeg var uenig med. Han var født og oppvokst på Meland og hadde akademiske stillinger ved, samt utdanning fra Universitet i Bergen, der han fullførte sitt hovedfag i 1964. Et tiår senere førte vindene ham nordover i 1973 til stillingen som en av de to

første professorene i historie ved UiT. Nord-Norge og omegn stod ikke i fokus i det førnevnte oversiktsverket, skjønt de på ingen måte var utelatt. Bjørgos omfattende bidrag til forskning, undervisning og universitetspolitikk ved UiT, hvor han var ansatt i omtrent tyve år, kvalifiserer han likevel som *adoptiv* tromsøværing.

Dette er på mange måter typisk for oss som arbeider med eldre tids historie i Tromsø. Mange av de som har jobbet med middelalderen, og brorparten av de som har hatt fast stilling på feltet, har kommet hit fra fjernere, gjerne sørligere strøk. Dette har imidlertid ikke gjort deres hengivenhet til det lokale historiemiljøet mindre, ei heller deres entusiasme og innsats i forskning og undervisning om landsdelens historie.

Et påfallende eksempel er Lars Ivar Hansen, en osloværing med hovedfag fra Blindern, snarere enn Breiviklia. Lars Ivar flyttet til Tromsø som amanuensisvikar i 1976, for så å «naturalisere seg» som forsker ved Tromsø Museum. Han tok sin doktorgrad i 1990 og ble så professor i eldre historie, først ved Tromsø museum og fra 1993 ved vårt institutt. Jeg møtte Lars Ivar for første gang på Arlanda flyplass, på vei til et seminar i Visby, høsten 2010. Siden jeg jobbet med nordiske grenseområder i forbindelse med mitt doktorgradsprosjekt, var jeg allerede kjent med hans forskning om Finnmarks grenser. Etter dette første møtet ble det imidlertid i økende grad klart for meg at dette bare utgjorde en brøkdel av hans omfattende ekspertise om økonomiske, kulturelle og politiske forhold i og rundt Nordkalotten i middelalderen. Visstnok begrenser Lars Ivars forskning seg ikke til nordområdene. Hans hovedfagsoppgave fra 1975 handlet eksempelvis om ødegårdsprosessen i Telemark. Han er imidlertid best kjent som en av verdens fremste eksperter, og kanskje den fremste eksperten, på nordområdene i middelalderen.

Mye av de samme kan sies om Lars Ivars likealdrende og yngre kollegaer, noen kom hit som studenter, slik som Sigrun, og andre litt senere i deres karriereløp, slik som Helge Salvesen, Richard Holt og undertegnende. Det finnes også andre som i mellomtiden har beveget seg videre til frodigere strøk lengre sør i landet, slik som Erik Opsahl og Miriam Tveit. Nærmest alle de førnevnte, som ikke er tromsøværing eller nordlendinger av opphav, har bidratt til og beriket forskning om nordområdene. Dette påpekes slett ikke for å nedvurdere de lokale og regionale elementene. Alf Ragnar Nielssen fra Vestvågøy, tidligere ansatt ved vårt institutt, senere som professor ved Nord Universitet, og Håvard Dahl Bratrein fra Karlsøy, professor emeritus ved universitetsmuseet, har begge styrket vårt middelaldermiljø regionale aksent. I min tid ved instituttet har det vært flere stipendiater og undervisningspersonell, slik som Stefan Figenschow og Astrid Marie Mellem Johnsen, som har gjort det samme.

Det er imidlertid verdt å nevne at den fremste ekspertene når det gjelder eldre nordnorsk kirkehistorie, Sigrun, og den fremste ekspertene på nordnorsk rettshistorie i eldre tid, Miriam, formidler regionens historie på egne, medbrakte dialekter.

Det samme gjelder undervisning og studenter. Hos oss kan studenter fra hele landet og en rekke ulike land bli kjent med Ottar av Hålogaland, Tore Hund på Bjarkøy, prestegjeldet på Trondenes, tørrfiskhandel i Vågan, grensetrekning og skattlegging i Finnmark og, ikke minst, samenes sentrale plass i Norges, især Nord-Norges, etnisk mangfoldige samfunn i middelalderen. Studenter trenger ikke å være nordfra for å la seg inspirere av denne historien, forskere trenger heller ikke være det for å slå seg ned her og skrive den.

Så langt har jeg dessverre ikke fulgt dette mønstret. Jeg har norsk forvaltnings- og rettshistorie og den norske kongens nordatlantiske skattland som spesialfelt, og til tross for å ha vært her i seks år og fylt opp mine kontorhyller med lokal- og regionalhistoriske avhandlinger, har jeg ikke fått til å skrive noe fornuftig om nordnorsk eller nordområdenes historie. Jeg hadde likt å kunne trøste meg med at Narve Bjørge, en av instituttets fedre, heller ikke var spesialist på nordnorsk middelalderhistorie eller nordkalotthistorie. Sagakritikk, tronfølge og kongedømme, samt hovedlinjene i norsk utenrikspolitisk historie, har vært hans revir.

Men det ville være forkjært å sammenligne vår respektive innsats for nordnorsk historie. Narve Bjørge bidro sterkt til bygge opp fagmiljøet både når det gjaldt forskning og undervisning, ikke minst når det gjaldt nordnorsk historie, samisk historie og minoritetshistorie, som fortsatt er sentrale i vårt institutts portefølje. Hans faglige interesse for regionens eldre historie kommer tydelig fram i en artikkel som han publiserte i *Historisk tidsskrift* i 1982, altså mens han fortsatt jobbet hos oss i Tromsø. Den har den fengende tittelen «Norges første flytninger – norsk perspektiv på Troms 1242» og tar for seg bjarmenes flukt fra mongolenes herjing og påfølgende bosetning i Malangen under kong Håkon Håkonsson. Det er en fascinerende episode som kaster lys over regionens etniske, økonomiske, religiøse og politiske forhold og særegenheter, samt Norges historiske forbindelser til den russiske verden. Det mest interessante i denne sammenhengen er artikkelens avsluttende setning: «Hundreåra går sin gang», skrev Bjørge, «også her oppe ved Malangsgapet» (min utheving). «Her oppe ved Malangsgapet...» Dette skrev en vestlending, født og oppvokst i Nordhordland, om et nordnorsk område og nordnorsk tema, et område og et tema som han tydeligvis, og med all rett, følte tilhørighet til. Det samme har andre ved instituttet gjort, og det samme må også jeg få til å gjøre.

Kald krig i Tromsø

Stian Bones

Jeg tar fram en gammel *Årbok for Forsvarshistorisk forskningscenter, Forsvarets høgskole* fra 1985. Der skriver John Sanness, som var en nestor i faget:

«Forskyvningen av interessen mot studiet av internasjonal politikk kom i tiden etter at Magne Skodvin ved Historisk Institutt i Oslo fra slutten av 1960-tallet påtok seg ansvaret for undervisningen i norsk og internasjonal etterkrigshistorie.»

Det var mange fremmelige hovedfagsstudenter – jeg tror vi kan si det – som drev disse seminarene, blant annet Helge Pharo, som ble ansatt ved Universitetet i Oslo. Men så skriver John Sanness: «To andre yngre historikere fra Oslo-miljøet, Knut Einar Eriksen og Geir Lundestad, ble senere ansatt ved Universitetet i Tromsø, som er blitt et nytt tyngdepunkt.»

Et nytt tyngdepunkt, altså. Det var situasjonen fra januar 1974, da Geir Lundestad tiltrådte her, og Knut Einar året etter.

Og det var Geir som lokket Knut Einar. Ifølge Knut Einar fant Geir fram et gammelt skoleatlas, og der sto det at Tromsø hadde flere soltimer enn Oslo. Det var *ikke* nevnt noe i atlaset om hvor mye av dette som skyldes midnattssola.

Begge to hadde som nevnt hatt mye med Magne Skodvin å gjøre, og var sentral i etableringen av forskning og undervisning i den såkalt «7. periode» i norsk historie, dvs. perioden fra 1945 til 1965. De var begge forfattere i den første læreboka i norsk etterkrigshistorie, nemlig *Vekst og velstand*, utgitt i 1977. Utgivelsen ble slått stort opp i Nordlys 18. juni 1977. Og ser vi nærmere på hvem som har *produsert* saken, så drar vi nok kjensel på navnet, nemlig Rune Blix Hagen.

I *Vekst og velstand* skrev Knut Einar Eriksen et stort bidrag på over hundre sider om «Norge i det vestlige samarbeid». Geir Lundestad skrev det avsluttende kapitlet om «Hovedtendenser i norsk politikk». De etablerte den kalde krigen som forskningsstema i Tromsø.

Mye annet ble også skrevet. Narve Bjørgo ville egentlig ha Geir til Tromsø så snart som mulig etter etableringa i 1972, men fikk til svar at først skulle han fullføre så mye som mulig av arbeidet med doktoravhandlinga om *The American Non-Policy Towards Eastern Europe*

1943–1947. Og slik ble det. Han ble den første historikeren som disputerte ved Universitetet i Tromsø, i 1975.

Så gjorde han en tilsvarende grundig studie av USA sin politikk overfor de skandinaviske land, publisert i 1980 under tittelen *America, Scandinavia, and the Cold War 1945–1949*.

Et par titler til er verdt å nevne: En artikkel som Geir fikk publisert i 1986: «Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945–1952» (*Journal of Peace research*). Og så er det sjølsagt grunnboka han skrev, *Øst, vest, nord, sør. Hovedlinjer i internasjonal politikk 1945–1985*.

Før Knut Einar kom til Tromsø, hadde han fått bearbeidet og publisert hovedoppgaven sin som bok, gitt ut under tittelen *DNA og NATO. En redegjørelse for debatten og vedtakene i Det norske Arbeiderparti 1948–49*.

I Tromsø gikk han i gang med nye studier. Igjen var handlet det om å bidra til større forståelse av «Norges plass i internasjonal politikk». I tillegg til det jeg har nevnt, skrev Knut Einar et grunnleggende bidrag om «Svalbard 1944–47 – et brennpunkt i øst–vest-rivaliseringen» (1976), og han skrev om Storbritannias forhold til Norden under oppkomsten av den kalde krigen – dels også sammen med Magne Skodvin.

Vi kan til dels snakke om ulike tradisjoner eller tilnæringsmåter på 1970- og 1980-tallet når det gjaldt å studere Norge i internasjonal politikk, inkludert den kalde krigen. Enkelte studier søkte først og fremst å studere den hjemlige politiske beslutningsprosessen, og virksomme nettverk mellom politikere og andre sentrale aktører, særlig i embetsverket. Disse studiene var sterkt inspirert av Jens Arup Seip. Edgeir Benum, som var ansatt her i Tromsø, fra 1973 til 1979, sto opprinnelig som representant for denne tilnæringsmåten.

Også Knut Einar sin bok DNA og NATO plasserte seg jo inn her. Men Knut Einar var jo som nevnt også tydelig inspirert av Magne Skodvin, og både Skodvin og kollegaen Olav Riste la stor vekt på de sikkerhetspolitiske omgivelsene – altså særlig de stormaktspolitiske omgivelsene rundt Norge. Dette kom mer og mer fram i de artikkelene som Knut Einar skrev i Tromsø-tida, og her var det jo også en klar forbindelse til Geir.

Ellers kan det sies om begge to at vi finner en tydelig utviklet småstatsrealisme, men den er samtidig åpen og eklektisk. Med det mener jeg at de studerer stater som primært er sikkerhetssøkende, og der maktperspektivet står helt sentralt som forklaringsfaktor. Men

samtidig er de mer klassiske realister enn såkalte nyrealister, som var en skole som utviklet seg i løpet av 1970- og 1980-tallet. Mens nyrealismen primært ville forklare historiske prosesser ut fra faktorer i det internasjonale systemet – særlig fordeling av makt – så holder både Lundestad og Eriksen også fast på andre faktorer. Her er også klare innslag sosialdemokratiske verdier hos begge, blant annet en interesse for internasjonalt samarbeid, ja internasjonalisme. Makt er slett ikke alt. Geir Lundestad ledet tross alt Nobelinstituttet i veldig mange år også fordi han mente det *betydde* noe.

Et av Geir sine ankepunkt overfor enkelte *amerikanske* kolleger, var at de i for stor grad ville forklare USA sin utenrikspolitikk ut fra den amerikanske politiske beslutningsprosessen. Forskninga der måtte i større grad ta inn over seg de ytre omgivelsene. Og det kan vi nok si: Geir sine argumenter ble lyttet til, og blir fortsatt lyttet til – nå sist av G. John Ikenberry i siste nummer av *Foreign Affairs*.

Jeg oppfatter også Knut Einar som fremst i sin generasjon til å utvikle en finmasket og vår analyse av norsk sikkerhetspolitikk – som både ivaretar maktpolitiske forhold, men også personer og interesser, regionale forskjeller og betydningen av ideologiske og historiske forhold.

Geir og Knut Einar hadde også en debatt seg imellom, som delvis viste dette. Spørsmålet var om utenriksminister Halvard Lange egentlig hadde utnyttet den åpenheten som preget amerikansk politikk før dannelsen av Atlanterhavspakten. Kunne han ikke i sterkere grad ha framført de synspunktene som mange i Arbeiderpartiet egentlig hadde, og forsøkt å få til en mellomløsning – en slags kombinasjon av et skandinavisk sikkerhetspolitisk samarbeid og et atlantisk samarbeid? Var Lange her så å si en «utro tjener»? Knut Einar argumenterte mot, og viste bl. a. til at det var andre politikere som først ville revurdere alliansepolitikken.

Jeg tror det er utvilsomt at Knut Einars verktøykasse for sikkerhetspolitisk analyse stadig ble tilført nye presisjonsverktøy i forbindelse med to andre prosjekter som ble gjennomført eller påbegynt i Tromsø: Arbeidet med boka *Den finske fare*, i samarbeid med Einar Niemi og utgitt i 1981.

Og så er det boka *Frigjøring*, bind 8 av verket *Norge i krig*, skrevet sammen med Terje Halvorsen og utgitt i 1987. Sjøl om disse viktige bøkene ikke handlet om den kalde krigen, så fikk de betydning for Knut Einar sitt framtidige arbeid med temaet, utover på 1990-tallet.

Ved historieseksjonen på ISV møttes sterke personligheter og ulike interesser. Det handlet om vekting mellom de ulike periodene – hvor mange stillinger, her eller der – og det handlet om hva slags tema man burde satse på. I tillegg til lokal og regional historie, ga Geir klart uttrykk for at det andre beinet burde være internasjonal historie i kombinasjon med norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk. Raskt ble det etablert et undervisningsemne som het – og fortsatt heter – Norge i internasjonal politikk. Det ble også etablert i emne på mellomfagsnivå omkring internasjonal stormaktspolitikk.

Interessen for den kalde krigens historie forsvant ikke herfra, sjøl om Knut Einar forsvant til Riksarkivet og Geir til Nobelinstituttet. Mange av de som studerte historie på 1970- og 1980-tallet, engasjerte seg politisk i sin samtid, enten det gjaldt Vietnamkrigen, Nato-spørsmålet, atomvåpen, den tredje verden, fredsarbeid eller politisk overvåking. Det var også ekskursjoner til Sovjetunionen og kontakt med mennesker og miljøer der – til Murmansk og Arkhangelsk. Historikerne i Tromsø dokumenterte også den historiske kontakten østover, blant annet i verk som *Vardø bys historie*.

I 1990 ble så Jens Petter Nielsen ansatt som professorstipendiat ved UiT. Stillinga ble utlyst som *chair*, dvs. åpen for flere disipliner – kanskje den første chair i det hele tatt ved UiT.

I denne overgangsfasen redigerte også Einar Niemi boka *Pomor: Nord-Norge og Nord-Russland gjennom tusen år*, som kom ut i 1992. Og i 1993 disputerte Narve Fulsås på sin avhandling om *Universitetet i Tromsøs historie*, der den kalde krigen også er en tydelig og relevant kontekst. Men de som spesielt tok opp tråden med den kalde krigen, var Fredrik Fagertun og Hallvard Tjelmeland.

Først egentlig Fredrik, som hadde arbeidet som vitenskapelig assistent for Geir i forbindelse med boka *Øst, vest, nord, sør*. Fra 1989 arbeidet han som stipendiat med et prosjekt om Den kalde krigen i Arktis. I løpet av 1990-tallet skrev han flere artikler om den kalde krigen, for eksempel om USA i Arktis, om Thule-basen på Grønland – og om U-2-affæren i 1960, det amerikanske etterretningsflyet som ble skutt ned over Sovjetunionen, men som egentlig skulle lande i Bodø. Rune Blix Hagen, som endte opp med å skrive om et helt annet tema, hadde også vært faglig interessert i U-2-saken.

Hallvard Tjelmelands interesse for den kalde krigens historie var synlig allerede i tida som student. Faglig kom det klart til uttrykk allerede i forbindelse med prosjektet *Tromsø bys historie*, som han gikk i gang med fra 1989 av. I bindet hans, som kom ut i 1996, er det en hel del om politiske spørsmål i byen som var knyttet til den kalde krigen – ikke minst kampen om

hegemoniet i arbeiderbevegelsen. Men han var også opptatt av ungdomskultur og protestbevegelser i det moderne og seinmoderne Tromsø.

Hallvard veiledet også mange som arbeidet med liknende tema. Da byhistorien for Narvik ble skrevet, av Steinar Aas og Oddvar Svendsen, ble den kalde krigen godt integrert som tema i verket. Den kalde krigen er også berørt i andre avhandlinger fra denne perioden, for eksempel i Marianne Neerland Soleims avhandling om sovjetiske krigsfanger fra 2005, der Jens Petter Nielsen var veileder.

På 2000-tallet fulgte en fase der Hallvard arbeidet mye med den kalde krigen i ulike sammenhenger. Han skrev om «Den kalde krigens flyktninger» i bind 3 av verket om *Norsk innvandringshistorie*, som kom i 2003. I bokverket om avisa Nordlys historie, *Flammende budbringer*, står den kalde krigen helt sentralt. Hallvard arbeidet her grundig både med det teoretiske og metodiske grunnlaget – det vet jeg – for jeg og Knut Løkstad arbeidet som vit. ass. både på innvandringshistorien og Nordlys-historien.

Avisene var på den ene siden en speiling av den kalde krigen, og dermed også en kilde til kunnskap om sin samtid. Men avisene var også produsenter av kald krig, så å si, både gjennom måten de framstilte saker på, og fordi mediefolk også var aktører med klare interesser – for eksempel i å bekjempe kommunister.

Hallvard var også den som etablerte et nytt undervisningsemne som het «Frå Jalta til Malta», og som tok for seg det store internasjonale bildet fra slutten av andre verdenskrig og fram til om lag 1990. Det å få fram fagdebatt og ulike perspektiv var – og er – en viktig del av emnet. Grunnboka har i alle år vært Hallvard sin egen bok, *Den kalde krigen*, utgitt i 2006.

Hallvard ble sjølsagt min veileder da jeg startet opp med mitt doktorgradsprosjekt om Nord-Norge i den kalde krigen i 2001. Da var jeg ansatt ved Høgskolen i Bodø, men opptatt på doktorgradsprogrammet her. Jeg ønsket å forstå hvordan ulike aktører hadde forholdt seg til den nordlige landsdelen, sett i en kald krig-kontekst – primært samtidige aktører sjølsagt, men også historikere og statsvitere som tidligere hadde vært innom temaet.

Jeg kom fram til at den militære oppdemningsstrategien i nord var mye omtalt, og at det var utviklet et avansert begrepsapparat om slike «hard security»-forhold. Men jeg mente blant annet at det var viktig å forbinde dette begrepsapparatet tettere til ulike strategier på det politiske området. Uten det, ville egentlig klassiske begreper som «avskrekking og beroligelse» ha begrenset forklaringskraft.

Det var også et poeng, både for Hallvard og meg, å ta opp noen grunnleggende problemer som preget noe av fagdebatten. Blant norske kald krig-historikere, for eksempel Geir Lundestad, var det en tendens til å forklare enkelte forhold, for eksempel base- og atompolitikken, med en særnorsk mentalitet, der noen aktører framsto som nærmest irrasjonelle. De unndro seg på en måte historiens lov. Olav Riste mente for eksempel at basepolitikken var «fornuftig», men at Norges nei i 1994 skyldtes provinsialisme og strutsepolitikk. Vårt poeng var å få fram ulike strategier og standpunkter var bygd opp av en indre tenkning, logikk og rasjonale. Her tror jeg forresten også det er et slektskap til Knut Einars tenkning, og dermed også en viss forskjell mellom Knut Einar og andre av hans generasjon.

Det preger også det siste store arbeidet som Hallvard og jeg gjorde sammen, nemlig perioden 1953–1991 i boka *Naboer i frykt og forventning*, som kom ut i 2015. Da arbeidet vi jo også tett med mange russiske historikere, blant annet Aleksander Kan.

Helt til slutt: Mange av oss har undervist i emner som «Norge i internasjonal politikk» og «Frå Jalta til Malta» - nå sist Tom Kristiansen, som etablerte seg her primært for å arbeide med andre verdenskrig, men som også har arbeidet mye med den kalde krigen. Jeg vet at disse emnene har inspirert mange studenter og phd.studenter, bl.a. Magnus Andersson, Kurt Henrik Dalmo og Lovisa Bergmann.

Kald krig i Tromsø - Kommentar

Fredrik Fagertun

Stian Bones har i sitt foredrag vist kald krigs-temaets plass i instituttets forskningsaktiviteter og undervisningstilbud. Her nevnte han fordypningsemnet «Norge i internasjonal politikk» som helt sikkert er et av historiemiljøets lengstlevende emner.

Til dette emnet har jeg et personlig forhold og i denne kommentaren vil jeg si noen ord om det. Dette emnet har fulgt meg trofast – men periodisk – i alle mine år som jeg har enten vært i historiemiljøet, eller levd i nær utkant av miljøet. Som student tok jeg selv emnet i 1976 – det må ha vært den første eller andre gangen emnet ble kjørt, når jeg ser tidspunktet for når emnets opphavsmenn kom til det som da var historieseksjonen. Senere – på 1990-tallet – var jeg ansvarlig for og underviste dette emnet. Og i de siste 20 årene har jeg i flere omganger vært sensor på emnet – og jeg ser ikke bort fra at jeg kan få dette emnet i fanget også nå når jeg er blitt pensjonist. Tematikken i dette undervisningsemnet har også korrespondert sterkt med mine faginteresser slik de har utviklet seg gjennom 50 år.

I 1976 valgte jeg dette emnet fordi det omhandlet den historiske perioden som mest interesserte meg – iallfall da. Og jeg husker at jeg var svært fornøyd med emnet sitt innhold, struktur og presentasjon. Stian pekte på Geir Lundestad og Knut Einar Eriksen som krumtappene i den tidlige versjonen av dette emnet. Og disse historikerne ble to viktige faglige tyngdepunkter for meg både som student og senere i min faglige utvikling.

Hos disse to – da relativt unge historikerne – plukket jeg opp mye både av tematisk innhold og historiefaglige synsmåter og synsvinkler, men også læringsformer og metoder for læring. Seminarene gav rom for debatt og diskusjon og det var en diskusjonsglad gjeng som møttes den gangen. Knut Einar og Geir hadde svært ulike måter å tilnærme seg undervisningen på. Geir Lundestad, med en faglig bred internasjonal forankring, møtte studentene med en pågående og faglig tung og autoritativ undervisningsform. Knut Einar Eriksen hadde en mer lavmeldt form, var inkluderende og la til rette for diskusjoner, og hadde et geografisk nærmere perspektiv på tematikken.

Jeg lærte mye av begge, men min form for undervisning, da jeg tidlig på 1990-tallet overtok emnet, var vel formmessig mer inspirert av Knut Einar enn av Geir. Kanskje hadde det

også å gjøre med at jeg hadde hatt Knut Einar som veileder på mitt hovedfag, men jeg trivdes uansett best med denne undervisningsstilen.

Emnet «Norge i internasjonal politikk» var ikke egentlig et kaldkrigsemne. Det hadde et fast startpunkt i 1905 og særlig mellomkrigstida hadde en betydelig fokus, men kaldkrigsperioden fra slutten av 1940-tallet og til Sovjetunionens fall, utgjorde det samme antall år som perioden før 2. verdenskrig. Og mens starten på emnet tidsmessig lå fast, så flyttet vi litt på slutt-tidspunktet. Det startet trolig med 1905-1975 og i dag ser vi at emnet har tidsspennet 1905-2000.

En liten digresjon her før vi går videre: Til min egen overraskelse oppdaget jeg her om dagen da jeg fant et av emneprogrammene fra 90-tallet, at to fulle seminaruker faktisk var viet 2. verdenskrig. Jeg tror at vi historikere her i Tromsø kan ha kommet i skade for å ha skapt en litt mytisk forestilling om at vi ikke underviste om 2. verdenskrig i Norge nærmest før på 2010-tallet – bortsett fra noen riss i oversiktsforelesningene. Jeg skal selv ta noe ansvar for myteskapingen her og skylder på alder og svekket hukommelse. Men jeg har altså dokumentasjon på at jeg på 1990-tallet underviste både om 9. april-debatten og striden om kapitulasjonsavtalen i 1940 på dette emnet.

Jeg kom fra Registreringsentralen for historiske data (RHD) til historieseksjonen i høstsemesteret 1989 og fra høsten 1990 ble jeg satt på dette emnet. Å ta over dette fordypningsemnet etter disse to tunge fagpersonene følte spesielt. Jeg var da veldig fersk som underviser, og følte at jeg her var gitt mye tillit i undervisningen på et av de store fordypningsemnene på historie grunnfag. For emnet var populært, jeg mener å huske at det jevnt gikk med 20-30 studenter hvert år.

Det var litt spesielt å ha dette emnet i 1991 da den kalde krigen ble erklært over etter at Sovjetunionen gikk i oppløsning. Den kalde krigen var altså over halvveis ut i fordypningsemnet. Emnet startet på høsten 1991 og fortsatte ved semesterstart litt ute i januar – 92. Ut fra mine emneprogrammer kan jeg lese at vi startet del 2 av emnet nettopp med etterkrigstida og framveksten av den kalde krigen. Da, på nyåret 1992, var Gorbatsjov borte og Boris Jeltsin hadde tatt over. Det var en OK, men litt spesiell, start på et emne som handlet mye om kaldkrigsperioden. Jeg husker også godt at vi den tidligvinteren 1992 – i seminaret – snakket mye om hva som nå ville skje. Var den kalde krigen over nå, var atomtrusselen borte, hadde Vesten vunnet krigen og, ikke minst, hva ville det nye Russland innebære globalt og for lille

Norge som nær nabo? Jeg fant noen notater jeg den gang selv hadde laget om dette. Jeg vil ikke her framstå som spesielt profetisk, det er da heller ikke historikernes jobb å være profeter, og de vurderingene jeg den gangen gjorde var jeg helt sikkert ikke alene om. Men jeg konstaterte at Russland også i framtida ville være en stormakt og det kommenterte jeg i fire punkter:

- 1) Russland vil fortsatt ha store interesser i nord og Arktis – og vil være en sjømakt
- 2) Russland vil fortsatt være en atommakt og vi vil se en russisk militær beredskap – om enn redusert
- 3) Vårt nære geografiske naboskap til Russland vil nødvendigvis bestå, men det er ingen territorielle uklarheter i nord, jf. det sørøstlige Europa.
- 4) Russisk nasjonalisme er en ukjent framtidig faktor

Og mine notater avslutter med spørsmålet om hvordan Norge i positiv forstand kunne utnytte Russlands nye posisjon. Igjen fire kommentarer:

- 1) Åpenhet
- 2) Økonomisk og kulturelt samarbeid
- 3) Militærrelatert samarbeid – samøvelser, redningsøvelser, fiskerioppsyn – viktige konfliktdempende tiltak
- 4) Fleksibilitet i konfliktspørsmål – spesielt noterte jeg delelinjespørsmålet

Og 20 år senere så kom jo delelinja i Barentshavet på plass – så noe nytte har jo drøftingene i dette fordypningsemnet hatt.

Krigen og krigen om krigen

Joakim Aalmen Markussen

Jeg har hatt den store glede å være tilknyttet instituttet i litt over seks år nå. I motsetning til de fleste andre i programmet for dette jubileet, er jeg for ung til å ha hovedfag. Jeg har derimot mastergrad, og i likhet med en del andre i programmet tok også jeg min grad ved Universitetet i Oslo. Da jeg skulle begynne å studere, fikk jeg nemlig beskjed av faren min om at Tromsø ikke var langt nok hjemmefra. Men det er ikke den slags jeg skal bruke tida på i dag.

Til forundring for noen, til fascinasjon for noen andre, og til frustrasjon for en del middelalderhistorikere, er det vel knapt noe annet emne fra norsk historie som har hatt så vedvarende og bred allmenn interesse som andre verdenskrig. Og det *er* vanskelig å finne et tema fra norsk historie som vekker så mye engasjement og interesse idag. Enten vi liker det eller ikke, så har Andre verdenskrig en helt sentral plass i vår kollektive historiebevissthet i dagens samfunn. Hvorfor har det blitt slik, og hvorfor blir det så ofte så mye debatt og diskusjon om temaet?

En viktig grunn til at krigs- og okkupasjonstiden fremstår som så fascinerende i dag, er jo at hele ideen om å være okkupert ligger ekstremt fjernt fra de fleste av oss som lever i Norge i dag. Så det er nok både naturlig, og viktig, at vi interesserer oss for hvordan det var for de menneskene som faktisk gjennomlevde okkupasjonen. Og det kan godt hende at mange av dem som gjorde det, ikke selv innså eller var bevisste på hva de gjennomlevde. At vi i dag kan trekke lærdommer ut fra det som skjedde, lærdommer som datiden kanskje ikke var oppmerksomme på, er jo positivt.

En annen forklaring er at krigen berørte hele landets befolkning – på en eller annen måte. Alle som gjennomlevde krigen, hadde sterke minner om den etterpå. Med tiden har disse individuelle minnene blitt nedfelt i en lang rekke ulike kulturprodukter som til sammen har bidratt til å forme oss som er for unge til å huske krigen.

Filmer, bøker og andre kulturprodukter formidler til sammen det som kalles for kulturelle minner. Noe forenklet kan vi si at kulturelle minner er fortellinger om fortidige hendelser som har blitt en integrert del av vår kultur. Fortellinger om fortiden får ikke automatisk plass i vår kultur bare fordi historie er artig, men fordi disse fortellingene tjener et formål for oss her i nåtiden. De formidler nemlig hvem vi er, hvordan vi har blitt som vi er, og

hvilke verdier som vi mener er viktige, og ikke minst hvorfor de er viktige. Kulturelle minner er en sentral byggestein for selvbildet og identiteten til vårt samfunn, men fortellingene er først og fremst formet og skapt av oss, av vi-et, her og nå i nåtiden.

Individuell og kollektiv identitet henger sammen, sier de som mener å ha peiling på sånt. Våre kulturelle minner betyr noe for vår forståelse av hvem vi er, både som medlemmer i nasjonen, som nordlendinger, som tromsøværing, finnmarking eller narvikværing (som meg selv). Alle disse nivåene har egne kulturelle minner som er med på å skape tilhørighet i de respektive sosiale fellesskapene. Når ulike sosiale fellesskap skaper seg narrativ som skal tjene nåtidige behov, og når disse narrativene brukes som legitimerende ressurser i dagens samtidskontekst, da snakker vi om kulturelle minner.

Så hvorfor har krigen blitt så viktig for de norske kulturelle minnene? Noe av grunnen ligger nok i at vi fra krigsårene kan vi finne de mest heroiske bragder, de mest grusomme lidelser og de største ofrene. Vi kan formidle helt ekte opplevelser fra de største tragediene til de mest utrolige heltefortellinger. Historier fra krigen kan brukes til å legitimere plass på den politiske dagsorden – eller som vi så under covid – til å argumentere for søringkarantene.

Historikere, forskere, journalister, forfattere og filmskapere har dermed en nærmest uuttømmelig ressurs i andre verdenskrig. Men det forklarer jo egentlig kun årsaken til at produseres så mye stoff om andre verdenskrig, ikke hvorfor hendelsen vekker så mye engasjement, eller at det så ofte oppstår ganske intense diskusjoner om hendelsen.

Jeg tror noe av grunnen ligger i det som Helge Salvesen snakka litt om i går, nemlig at det ikke finnes noe sånt som absolutt objektiv historisk sannhet. Det vi står igjen med er disse narrativene, som kan tolkes forskjellig, og som kan bety forskjellige ting for forskjellige tilhørere. Der historiefaget (heldigvis) har en del velutprøvde mekanismer som sørger for at vi i alle fall skal strebe etter å gi et mest mulig riktig bilde av fortiden, så finnes det ikke noe sånt når vi snakker om kulturelle minner.

I stedet kan vi si at det er umiddelbare og dagsaktuelle behov som er styrende for kulturelle minner. For eksempel «Vi føler oss ikke forstått av sørnorske helsemyndigheter, da må jeg finne et historisk eksempel på at de ikke skjønner andre ting i Nord-Norge» - alt som kan legitimere at vi har rett og de tar feil. Det hersker ofte uenighet om hvem som har rett og hvem som tar feil, og når fortid og nåtid blandes i lag vil det gjerne være flere involverte i debatten enn kun historikere som helst vil uttale seg på bakgrunn av kunnskap – vi vil også få en hel del *meninger* om fortiden.

Debatter om andre verdenskrig er langt ifra noe nytt fenomen. Krigen har vært gjenstand for debatt og diskusjon helt siden den var over i 1945, om ikke før. Men det var jurister som var involverte i å bedømme skyldspørsmålene under rettsoppgjøret, og i hovedsak historikere som har diskutert faglige eller empiriske spørsmål etterpå. Det nye i dag er nettopp dette enorme tilsiget av meninger. Og, ikke minst, det er ikke bare hva som skjedde under krigen som er gjenstand for diskusjoner, men like mye hvordan historien om krigen har vært formidlet.

Og det er her det blir faglig interessant, synes jeg i alle fall. Jeg vil ta en rask sveip over tidslinja før vi går videre. Da krigen var over i 1945 var det et ganske tydelig innslag av patriotisme inne i bildet. Krigen, og kanskje mest av alt okkupasjonen, representerte et slags kollektivt traume som man måtte legge bak seg. Løsningen da ble å fremheve de som aktivt hadde kjempet mot okkupasjonsmakten.

Det er ikke noe rart egentlig, for det å fremheve, anerkjenne og dekorere motstandsheltene gjorde det jo mulig å si at dette knippet med motstandshelter representerte hele det norske folk, det ga inntrykk av at de hadde hatt hele befolkningens støtte og sympati. I tillegg kan det være verdt å huske på at de aller færreste nordmenn var aktive motstandsfolk. Den vanlige norske mannen eller kvinnen hadde gått hjemme og forsøkt å leve så normalt som mulig. Det er ikke spesielt oppsiktsvekkende at historien om de få som kjempet aktivt derfor ble populære. Å gi sin støtte til dem *etter* krigen var kanskje en måte å forsones seg med at man sjøl ikke hadde gjort mer *under* krigen.

Men som Einar Niemi er inne på, så har det skjedd mye med både nasjonal og regional identitet siden 1945. Det å forsones seg med okkupasjonstiden og begynne på den lange freden var et nasjonalt prosjekt de første etterkrigsårene, nettopp fordi krigen hadde rammet hele nasjonen. Vi kan snakke om at det fantes et nasjonalt minnefellesskap de første årene etter krigen. Jeg mener vi helt tydelig kan se at dette nasjonale minnefellesskapet har forvitret og blitt erstattet av flere mindre, og ikke reint sjeldent regionale, minnefellesskap.

Vi ser det ganske tydelig ved at heltefortellinger ikke har den samme posisjonen i dag som de første årene etter krigen. De siste tiårene, egentlig allerede fra 1970-tallet av, er det fortellinger om ofre som har vekket mest engasjement og interesse. Motstandsheltene har mistet sin privilegerte posisjon, og må nå konkurrere med andre potensielle hovedrolleinnhavere i de kulturelle minnene. Det gjelder ikke bare i forskningen, men også i dokumentarlitteratur og andre populærkulturelle formidlingskanaler, som for eksempel film.

Om man gjør en undersøkelse av hvordan de kulturelle minnene har utviklet seg over tid, så driver man med det som kalles minnehistorie. Minnehistorie er riktignok ikke et innarbeidet og teoretisk fundert begrep ennå, verken i norsk eller internasjonal forskning, men det går fint, for da kan jeg tillate meg å kaste ut noen tanker om det. Etter mitt syn handler det i korte trekk om å vende blikket bort fra det som faktisk skjedde til heller å undersøke hvordan det som skjedde har blitt formidlet.

Og hvis vi tar et minnehistorisk blikk på de kulturelle minnene om andre verdenskrig i Norge, ser vi at det har skjedd flere store endringer i hvilke perspektiver som har dominert. Fra Nord-Norge har det for eksempel lenge vært hevdet at de regionale krigshendelsene som felttoget ved Narvik og tvangsevakueringen av Finnmark har vært underkommuniserte eller for dårlig vektlagt av sentrale myndigheter. Ser man nærmere på saken oppdager man først at norske myndigheter strengt tatt ikke driver med historieformidling, men man ser også at representanter for regjering, kongehus og departementer har vært involvert i en lang rekke minnemarkeringer om disse to hendelsene helt siden 1945.

De første tiårene etter krigen var både felttoget og tvangsevakueringen integrert i det vi godt kan kalle for en nasjonal grunnfortelling der kun de mest heroiske og patriotiske hendelsene fikk plass. Dermed var det frigjøringen av Finnmark og gjenerobringen av Narvik som ble vektlagt fra Nord-Norge. Tvangsevakuering, traumer, påkjenninger og lidelser passet dårlig inn. Fra slutten av 1960- og for alvor ti år senere (og i stadig økende grad deretter) kom andre perspektiver til. Omtrent samtidig tok det form et nytt regionalt fellesskap, en ny regional identitet tok form, og dette nye sosiale fellesskapet hadde behov for sine egne kollektive minner.

En ny landsdelspatriotisme gjorde seg gjeldende, og i prosessen begynte nordnorske aktører å bruke historien på ny måte. Nordnorske forfattere fikk fram perspektiver og elementer som ikke tidligere hadde fått oppmerksomhet, og de kunne dermed bruke historien til å dyrke en særegen og unik landsdelshistorie – det passet jo godt med selvbildet som i løpet av kort tid skulle dreie seg om å markere og dyrke nordlending som noe helt eget.

Underveis fikk denne fortellingen om den unike nordnorske krigshistorien stadig større oppslutning, fordi stadig flere så seg tjent med denne fortellingen: Den kunne brukes som til så mange ting, som å dyrke regional patriotisme og stolthet, men også til å markere opposisjon mot upopulære politiske initiativ fra sentralt hold.

Etter krigsskadepensjonssaken i 1988, og videre utover 1990-tallet kom kritikk til å kjennetegne de nordnorske kulturelle minnene om krigen. Og etter hvert dukket det opp

utisløste anklager om at sørnorske politikere eller tidligere hjemmefrontfolk skulle ha bestemt at det kun var motstandsfolk som skulle få oppmerksomhet, eller at tvangsevakueringen skulle forties og at soldatene ved Narvik var glemte helter som staten ga blaffen i.

Og det er her problemene blir alvorlige, men også her historikeren burde føle seg kallet til å rykke ut. For i iveren etter å sannsynliggjøre at nordnorsk krigshistorie har vært underkommunisert, så har det blitt anført en del myter. Som at «vi hørte ingenting om krigen utenfor Oslo på skolen», eller at «det er skrevet myyye mer om Max Manus, Gunnar Sønsteby og Jens Chr. Hauge, enn det som skjedde i Nord-Norge». Eller den mer farlige konspiratoriske varianten om at «Gerhardsen, Arbeiderpartiet, og Magne Skodvin har bestemt at nordnorsk krigshistorie skulle dysses ned og forties».

At nordnorsk krigshistorie er utsatt for systematisk undertrykking, og at den fortjener større oppmerksomhet, er det bærende rammeverket i de nordnorske regionale kulturelle minnene om andre verdenskrig. I kulturelle minner er det ingen forpliktelse å søke etter sannhet eller fakta. I stedet legges det vekt på ting man trenger, og man gir strengt tatt langfingern til det de ikke har bruk for. Sånn er det med kulturelle minner – det finnes ingen krav om kildekritikk eller fagfelle vurderinger der i gården.

For ganske nøyaktig to år siden ville jeg tøffe meg litt i forbindelse med at jeg skulle forsvare doktorgraden min som handlet om hvordan tvangsevakueringa av Finnmark og Nord-Troms og felttoget ved Narvik har blitt formidlet etter krigens slutt. Jeg er jo fra Narvik, så enten kommer det helt naturlig å tøffe seg, eller så har det med malmstøvet å gjøre. Jeg gikk skyhøyt ut, og poengterte at sentrale myndigheter faktisk *har* bidratt til å sette søkelys på nordnorsk krigshistorie – med de virkemidler de har til rådighet. Også i litteraturen har de nordnorske krigshendelsene hatt en sentral plass, selv om perspektivene har utviklet og endret seg over tid. Det stemte rett og slett ikke at regionens krigshistorie har vært glemt.

En uke før disputasen var det et forholdsvis stort oppslag i Nordlys, der det stod at «UiT-historiker mener nordlendinger har inntatt en offerrolle». Det jeg hadde forsøkt å si, var at nordlendinger (over tid) har fremstilt landsdelens *krigshistorie* som offer – nettopp fordi det har tjent som argument for at sentrale myndigheter ikke bryr seg om regionen på andre områder heller, enten det var fylkessammenslåinger, sykehusstruktur, plassering av helikopterbaser eller bevilgninger til samferdsel.

Den slags saksopplysninger jeg kom med passet jo veldig dårlig overens med den overordnede ideen om at Sør-Norge har behandlet regionens krigshistorie stemoderlig og

dårlig. Responsen fikk jeg akutt og umiddelbart, og den var på den ene siden et bevis på at; jo, det finnes et ganske utbredt fellesskap i Nord-Norge som støtter narrativet om at regionens krigshistorie har vært underkommunisert og neglisjert. På den andre siden illustrerte jo diskusjonene at dette kulturelle minnet utgjør et sentralt element i den regionale identiteten.

Hvis man først legger til grunn at kulturelle minner utgjør en byggestein i kollektiv identitet, vil jo hele korthuset begynne å rase sammen om man ødelegger denne brikken. Og det er jo ganske naturlig at man vil forsøke å restaurere denne byggesteinen ved å fjerne soppen som spiser på fundamentet (altså meg).

Så grunnen til at det blir bråk, og til at temperaturen i diskusjonene fort blir så høy, er fordi det dreier seg om noe langt mer alvorlig enn faglig uenighet, empirisk grunnlag, valg og avgrensninger av kildemateriale, eller tverre fagfeller (som jo strengt tatt kan være ubehagelig nok det, altså): Det oppleves som en identitetskrise, eller et slags personangrep. Mange i Nord-Norge har blitt så vant til å mene og tro at nordnorsk krigshistorie har vært undertrykt av søringer, fordi nettopp dette narrativet har blitt brukt til å legitimere kritikk mot sentrale myndigheter. Ingen har tatt seg bryet med å undersøke om det stemmer, og debatten avslørte at bevisene for at nordnorsk krigshistorie er underkommunisert, hvilte på anekdotiske bevis og høyst selektiv (om ikke direkte misvisende) kilder.

I etterpåklokskapens lys ser jeg jo at jeg nok burde vært mer oppmerksom på at det kan være ubehagelig å få sin livsløgn avslørt. Men jeg mener like fullt at det er viktig at historikere har et særskilt viktig ansvar til å poengtere åpenbar forvrenging, både av historien, men også av kulturelle minner. Når det nå engang ikke finnes kildekritikk eller vitenskapelige krav i konstruksjonen av kulturelle minner, har historikeren en slags plikt til å skrike ut når vi ser tendenser til grove feilslutninger – som at Arbeiderpartiet eller Hjemmefronten har bestemt at nordnorsk krigshistorie systematisk skal undertrykkes.

Samtidig bør historikere være oppmerksomme på det personlige ubehaget man kan utløse ved å poengtere feil og mangler i de kulturelle minnene, og man bør velge sine ord med omhu – for debatten kan fort spore av. Og da går man fort glipp av de problemene som fortjener oppmerksomhet og videre forskningsinnsats.

Kanskje jeg kan tjene som et slags skrekkeksempel på hvordan man ikke bør gå frem i debatten? Og bare for å ha det sagt, jeg mener helhjertet at vi fremdeles er i vår fulle rett til å mislike dårlige politiske initiativ sørfra, men vi burde ikke behøve å fordreie realiteten av hvordan krigshistorien har vært formidlet til å legitimere våre synspunkter.

Krigen og krigen om krigen. En kommentar

Marianne Neerland Soleim

I min kommentar rekker jeg bare å skrape litt i overflaten av krigen og krigen om krigen.

Blir vi aldri ferdig med krigen? Det aner meg at ikke bare middelalderhistorikerne ved AHR, men muligens alle ansatte ved UiT og store deler av Norges befolkning har stilt seg dette spørsmålet flere ganger det siste tiåret. Spørsmålet har vært en gjenganger i norsk offentlighet i en årrekke. Vi blir aldri ferdig med krigen konstaterer faghistorikerne og heller ikke med krigen om krigen med det første. Hverken ved UiT eller i norsk offentlighet. Det handler om økende avstand og generasjonsmotsetninger, om kommersielle interesser og mediemakt, og om nasjonal, lokal og personlig selvforståelse.

Vi skal ikke lengre tilbake i tid enn en knapp uke for å finne argumenter til hvorfor vi aldri må bli ferdig med krigen. En duknakket Tromsøordfører beklaget da på vegne av Tromsø kommune til etterkommere av jødiske familier og andre som ble deportert til konsentrasjonsleirene høsten 1942. Dette er grunn nok til ikke å legge krigen bak oss.

Bak grafer, tall og helseundersøkelser finner vi historiene om alle menneskene som gjerne forsvinner i all kildekritikken. For befolkningen i nord handler det vel så mye om de psykiske senskadene av krigen forårsaket av angrep på sivile, fangenskap, deportasjon av jøder i nord, henrettelser og deportasjon av partisanene, bombing, mineulykker, nedbrenning av hjem, tvangsevakuering, sykdommer og sult under krigen, og ikke minst en lokalbefolkning hvor barn og voksne ble vitner til mishandling og drap av utenlandske krigsfanger rett utenfor stuedøren.

I 1986 bestemte Sosial- og Helsedepartementet seg for å gjennomgå regelverket for tildeling av krigsskadepensjon. Krigen om krigen finner mye av sitt grunnlag i denne undersøkelsen fra det såkalte Eitingerutvalget. Det var særlig vurderingen av om veteranenes samlede krigspåkjenninger kunne sies å komme opp i en grad som svarte til krigspensjoneringslovenes begrep "usedvanlig hard påkjenning" som var interessant. Endringen i krigspensjoneringslovgivningen i 1968 og som førte til vedtakelsen av tilleggsloven, var nemlig at det var påvist økt dødelighet og legemlig sykkelighet hos visse grupper av krigsdeltakere. Det gjaldt de overlevende fra konsentrasjonsleirene og krigsseilere som hadde vært utsatt for spesielt alvorlige og langvarige krigspåkjenninger. Men kampene ved Narvik kvalifiserte ikke automatisk som usedvanlig harde påkjenninger, og dermed heller ikke

til krigsskadepensjon. Dette ble oppfattet som et bevis på at sentralmakten ikke anerkjente de nordnorske krigshendelsene.

I nord er vi ikke ferdig med krigen om krigen og spørsmålet er kanskje om vi noensinne blir det. Narvik-felttoget er i sentrum for krigen om krigen. Er historien om Narvik glemt, og hvis det er tilfelle, hva er fortiet, glemt eller underkommunisert? Forfatter Jan Pettersen mener det er «den nordnorske krigshistorie som er blitt fortiet» og med nordnorsk krigshistorie mener han Narvik-felttoget.

Historiker Joakim Aalmen Markussen konkluderer i sin doktorgradsavhandling at i de første tiårene etter andre verdenskrig hadde de nordnorske soldatene en «stilltiende posisjon i fortellingen om Narvik. De ble ikke heroisert, men på ingen måte fremstilt som glemt.» Det at de nordnorske soldatenes innsats ved Narvik ble iscenesatt som glemt, gjorde dem glemt. Det faktum at flere hevdet at myndighetene ikke hadde anerkjent innsatsen til de nordnorske soldatene, gjorde kampene fortiet, skyggelagt og underkommunisert.

Samtidig ble sentralmakten opphøyd som den eneste autoritative tildeler av anerkjennelse. Eitingersaken ble fremstilt som et bevis på at de nordnorske soldatenes innsats ikke var anerkjent av norske myndigheter. Derfor var det knyttet stor spenning til dekorasjonsprosjektet som ble satt i gang av Forsvarsdepartementet i 2011. Det var en mulighet for norske myndigheter å erkjenne at de hadde et ansvar for å tildele medaljer til glemte begivenheter og personer. Skuffelsen var stor da disse glemte ikke kvalifiserte for heder fra departementet.

Kurt Henrik Dalmo påpekte doktorgradsavhandling (2021) ved AHR at det er påtakelig at de militærhistoriske studiene om Narvik 1940 utelukkende er gjort av menn, handler hovedsakelig om menn, og trolig for det meste lest av menn. Minnehistorisk handler dette i stor grad om et maskulint minne av en av de mer maskuline historiene i krig. Studier med et kjønnsperspektiv hadde absolutt vært på sin plass. Og det trengs, kvinner er knapt nevnt i krigen om krigen og det er en fin anledning til å reklamere for det nylig publiserte trebindsverket “Andre verdenskrig i nord”.

Berge Furre fremhevet i 2009 at den egentlige krigen skjedde i nord. Han jobbet som prest på Sørøya i Finnmark i noen uker i 1996. Kildekritisk er vel dette for kort tid til at han kunne ha noen inngående kunnskap om hva som skjedde i nord under krigen. Men han fremhevet også et viktig poeng. Ifølge Furre var det mange i Norge ikke klar over hva som

skjedde i Finnmark under krigen. Hendelsene her burde fått større plass i historien, og bør for all del ikke glemmes av de kommende generasjoner. Dette må fremdeles understrekes.

Innsatsen ved felttoget ved Narvik i 1940 viste at vanlige arbeidsfolk fra Nord-Norge og Trøndelag kunne slå fra seg. Lokalbefolkningen samlet seg bak soldatene som kjempet i fjellene, og som faktisk var i stand til å føre tyskerne over på defensiven. Ved slutten av krigen, holdt folk i Finnmark ut og mange risikerte eget og familens liv ved å stå opp mot tyske okkupanter. Krigen om krigen blir neppe ferdig med det første.

Fredsforskning ved UiT

Christine Smith-Simonsen

I 2002 ble Senter for fredsstudier/*Centre for Peace Studies* (CPS) opprettet ved UiT. Senteret baserer sin virksomhet på tre søyler, forskning, samfunnskontakt og et masterprogram, hvorav det siste utgjør mye av kjernen i hverdagsvirksomheten. MPCT, *Master's Program in Peace and Conflict Transformation*, er et toårig, engelskspråklig, tverrfaglig studium som trekker til seg studenter fra hele verden, og har hittil produsert mer enn 300 kandidater fra mer enn 50 ulike nasjoner. Så, hva har det med historiefaget å gjøre?

Som et tverrfaglig studium inkluderer det – selvsagt – også historie, og en av de sentrale personene i både opprettelsen og virksomheten rundt CPS de første ti årene var Randi Rønning Balsvik, afrikahistorikeren. Etter hvert kom flere fra historiekollegiet inn som lærere og veiledere, og som medlemmer i programstyret. Hallvard Tjelmeland, Kari Myklebost, Stian Bones og Petia Mankova har alle bidratt med sine ressurser og kunnskaper om krigen, Russland og sikkerhetspolitikk. Selv overtok jeg stafettpinnen fra Randi i 2008, og fra 2013 – 2019 var jeg leder for senteret. Min nåværende stilling er delt mellom AHR og CPS, noe som formaliserer min delte aktivitet med hensyn til både forskning og undervisning/veiledning, der mine bidrag i hovedsak går på afrikansk historie, generell 1900-talls historie, bistand og Nord-Sør relasjoner, og norske fredsinitiativ.

Fred er sjelden i fokus for historieskriving – eller akademisk skriving generelt. Krig er mye mer spennende, og særlig Krigen. Den samlede produksjonen om fred er for en liten pamflett å regne sammenlignet med de telefonkatalogene som er skrevet om krig og Krigen. Som Halvard Leira (2005) skrev i forbindelse med prosjektet Den norske fredstradisjonen (UiO), så gjelder fokuset på krig for så vidt også fredsforskning. Det synes å herske en grunnleggende oppfatning om at fred er – eller burde være – den alminnelige tilstand, og at krig derfor er det som er interessant å forske på, fordi det er ‘mot normalt’.

Norge er oppfattet som spesielt fredelig. Her har det ikke vært noen krig siden 1809 – om man da ser bort fra at vi ble okkupert i 1940, men det var sannelig ikke vår feil! Vi klarte til og med å åme oss ut av unionen med Sverige i 1905 uten å fyre av et eneste gevær. Norge og nordmenn er fredelige, og bruker sine ressurser på bistand og fredsmegling, slik er det med den saken. I 2000 utropte sågar vår daværende statsminister Norge som en humanitær

Smith-Simonsen, C. (2023). Fredsforskning ved UiT. I E.-A. Drivenes (Red.), *I spennings mellom lokalhistorie og globalhistorie: Historiefaget ved UiT gjennom 50 år* (s. 141-142). *Septentrio Conference Series*, 2023(2).

<https://doi.org/10.7557/5.7322>

© Forfatteren. [CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

supermakt. Flere har løftet sin penn mot den voldsomme imagebyggingen, også i vårt miljø, og minnet om våre mindre fredelige sider.

Norge har for eksempel deltatt i ni kriger, bare siden 1990, de har bare ikke foregått på vår jord. Likeledes er norsk våpenproduksjon og salg i toppskiktet internasjonalt. Vi har også bidratt til utviklingen av atomvåpen gjennom vår produksjon og salg av tungtvann og spredning av reaktorteknologi. Mest oppsiktsvekkende i denne sammenhengen var det hemmelige salget av 20 tonn tungtvann til Israel i 1959. Sverre Lodgaard avslørte dette i 1979, men det skulle gå ennå mer enn ti år før Israel returnerte varene, og da bare halvparten. Resten var 'forsvunnet'. Norske myndigheters avvisning av Mordechai Vanunu, som varslet om Israels atomvåpenprogram i 1986, har heller ikke gått upåaktet hen av vårt kollegium, og som følge av det engasjementet ble han kreert som æresdoktor ved UiT in absentia i 2001.

I 2008 var det norske historielauget underlagt en nasjonal fagevaluering. Historiemiljøet i Tromsø kom fra det hele med glans og heder, men én merknad traff også oss – påpekningen om at norsk historieskriving lider av metodologisk nasjonalisme. Det betyr i korthet at vi tar nasjonale rammer for gitt for vår forståelse av verden og historien, noe som begrenser vår evne til å se andre sammenhenger. Ikke for å diskreditere kolleger fra andre miljøer, men Terje Tvedts bok om Nilen er et av de beste eksemplene på dette, noe som er litt paradoksalt siden Tvedt er kjent for nettopp å bryte opp i slike kategorier. Hans verk om vannets betydning for samfunnsutvikling er et eksempel på det, men da han skrev om Nilen valgte han imidlertid en tradisjonell tilnæringsmåte der kapitlene er delt inn i henhold til nåværende landegrenser. Han føyer seg dermed inn i rekken av øvrige beskrivelser av elven skrevet av hvite mannlige forfattere – han starter ved utløpet og jobber seg oppover, og narrativet er rammet inn av grenser satt av koloniseringen for knappe 140 år siden. Hva om han hadde startet i andre enden og organisert verket med mer lokalt funderte avgrensninger, hvilke andre historiske sammenhenger ville han kunne avdekket?

På mitt kontor har jeg hengende en T-skjorte på veggen. Jeg kjøpte den da jeg besøkte Lakotareservatet Pine Ridge. Skjorten har et bilde av fire urfolkskrigere, med påskriften *Homeland Security. Fighting terrorism since 1492*. Den henger der som en stadig påminnelse om viktigheten av å se en sak fra flest mulig perspektiver. Den enes fred kan være den andres krig, for vi glemmer fort hvem sin 'security' vi snakker om, både i fortid og samtid. Målet bør være å bestrebe seg på både å se og forsøke å overskride egne rammeverk og forståelseshorisonter.

Fredsforskning ved UiT. En kommentar

Randi Rønning Balsvik

Det finnes alternativer til vold og militarisme.

Vi har sett et bilde av statuen av Gandhi utenfor bygningen for MA studiet Peace and Conflict Transformation, som signaliserer hans betydning for fredsstudiet, men da, og ikke minst ut fra krigens uhyrlighet i dagens Europa, er det viktig å fokusere på den nordmannen som virkelig har tatt utgangspunkt i Gandhis filosofi og gjerninger, nemlig Johan Galtung, som har betydd mye for filosofi og metodikk knyttet til studiet. Jeg har hørt han forelese en rekke ganger ved vårt universitet.

Noen av oss tilknyttede til UiT har i år foreslått Johan Galtung til Nobels fredspris. Vi mente tiden var overmoden for å anerkjenne Galtungs livslange arbeid i fredens tjeneste. Han var foreslått mange ganger tidligere og han hadde fått Sveriges alternative fredspris kalt Right Livelihood Award allerede i 1987. Han har en unik lang liste over æresprofessorater og priser gitt han fra svært ulike steder over hele verden, men altså, norske universitet og heller ikke Nobelkomiteen har anerkjent hans innsats.

Hva var utgangspunktet for Galtungs livsgjerning, hans misjon for fred på alle kontinent, hans gjesteprofessorater ved flere enn 50 universitet fra Kina, Japan og India til Sør-Amerika, USA og Europa, også hans rådgiverstatus til blant andre omtrent hver eneste organisasjon under FN. Hva hadde han å fare med? Hva var budskapet?

Han visste at han ikke ville drepe- og ble militærnekter, satt en tid i fengsel for det. Krig stred først og fremst mot min fornuft, sier han ofte. Han fikk det for seg at han ville studere begrepet «fred», drive med «fredsforskning», et ord som ikke eksisterte og som ifølge han selv ikke visste hva var. Bemerkelsesverdig: Han prøvde ut sine tanker om fredsforskning som foreleser ved det prestisjetunge Columbia Universitet i New York de siste årene av 1950-tallet og ble den første i verden som på et universitet, det i Oslo, fikk i gang et Institutt for fredsstudier, rundt 1960. Der ble han selv etter hvert professor, før han ti år senere ble en nomade i verden med sine foredrag og resonnementer.

Galtung har publisert over hundre bøker. Blant de første er, i samarbeid med vår store filosof Arne Næss, ei bok om den indiske Mahatma Gandhi (1889-1948). Her er vi ved roten

av Galtungs tidlige engasjement: Gandhi ble til dags dato hans store helt. La oss da repetere hva Gandhi sto for, som ble kjernen i Galtungs arbeid for fred: Ikke vold. Fredslegging av konflikter måtte skje uten voldelige midler. Gandhi tok opp kampen mot det forferdelige av internasjonale systemer: kolonialisme. I Indias tilfelle var det den britiske underkuelsen av India for å tjene makten og utviklingen av den industrielle revolusjon i det europeiske hjemlandet. Gandhi organiserte store demonstrasjoner og protestaksjoner mot det britiske styret. Han skapte nye begrep som «civil disobedience» sivil ulydighet. Det vil si fredelig kamp for Indias uavhengighet, som så i øynene at man måtte ta konsekvensene av sine aksjoner, la seg straffe, fengsle ut fra den gjeldende kolonimaktens lovgivning. Gandhi fremmet også «non-cooperation», ikke samarbeid som et våpen mot undertrykkeren. Han ble leder for det indiske uavhengighetspartiet, var en dypt religiøs hindu, men framsnakkert kastenes likeverd og også kvinnenes likeverd med menn. I verdenshistorisk sammenheng begynte kolonialismens drepende vev å rakne i det ene territoriet etter det andre, nettopp ved Indias uavhengighet, oppnådd uten militær kamp i 1947.

Som Gandhi var også Galtung opptatt av menneskers likeverd som en grunnforutsetning for et fredelig samfunn. Galtung var som Gandhi en stor framsnakker av kvinner. Gandhi fikk aldri Nobels fredspris, en feil som ble erkjent igjen og igjen av instituttets tidligere sekretær, historikeren Geir Lundestad. Vil unnlattelsen i forhold til Johan Galtung hefte ved Nobelinstituttet i framtida?

Hva slags verdensorden mente Galtung ville fremme fredens sak? Hans enorme virksomhet som foredragsholder inneholder mengder av analyser av verdenssituasjonen og søkte å utfordre tilhørerne som ofte var studenter. Han var sønn av en lege og bruker legens tilnærming i sine analyser: diagnose, prognose – terapi. Dette innebærer at han etter å ha stilt diagnosen, også forutser hva virkningene kan bli og så utvikler det vanskelige: hvilken terapi skal man komme fram til, hvilken behandling. Inspirert av legevitenskapen er tanken om FOREBYGGING sentral. Fredsforskning går ut på å finne betingelsene for et skapende samarbeid mellom grupper og nasjoner.

Galtung ser blokkpolitikk og supermakter som manglende fredsbygging. Han var intens bidragsyter til kampen mot Norges inntreden i EU i 1972 og 1994. Han var mot sammenslåing av stater i NATO, EU, og Sovjetunionen. Store blokker fremmer militarisering, kapprusting og våpenarsenaler som vil bli brukt for å legitimere deres eksistens. Fiendebilder er nødvendig for

denne type verdensorden. Så snart fiendebilder smuldrer bort, må man finne andre. Våpenindustrien klarer seg ikke uten fiendebilder.

Galtung framsnakker FN, til tross for at organisasjonen skjemmes av USAs kombinasjon av dominans og mangel på støtte. Han håper på en utvidelse av sikkerhetsrådet og avskaffelse av vetoretten. Avgjørelser må komme på bakgrunn av 2/3 flertall. Galtung har gjennomgående vært opptatt gjennom alle år av hva tilfredsstillelse av grunnbehov for verdens befolkning ville bety for en fredeligere verden. En velferdsverden. Han har også skapt det fruktbare begrepet «strukturell vold», å se at sosiale og politiske institusjoner kan hindre at mennesker får sine basale behov dekket.

Han mener at både Sovjetunionen og USA var fullstendig diskreditert på 1970 tallet, som en følge av Solzjenitsyns bøker om Gulag og USAs myrderier i Vietnamkrigen. Likevel, samlet sett er det USA som er mest utsatt for Galtungs kvasse pisk, om igjen og om igjen. Verdenspolitikken elendighet har i stor grad sin årsak i USAs streben etter verdenshegemoni. Globaliseringen som har gjort verden til et konkurrerende kapitalistisk marked er et «amerikaniseringsvanvidd». I denne forbindelsen er Galtungs vedvarende kritikk av norsk utenrikspolitikk også knusende. Norge har latt seg binde på hender og føtter av USA - underdanighet. Stadig brukes bilder av en logrende puddel som illustrasjon. Det er ikke umulig at den manglende anerkjennelsen av Johan Galtung i Norge har sin rot i hans alltid gjentagende angrep på USAs og Norges utenrikspolitikk.

Det er interessant at Galtung får en slags beundring for en amerikaner, nemlig Robert McNamara, som har stått for, etter hans mening, det aller verste. Han var forsvarsminister under USAs krigføring i Vietnam og senere, sjef for Verdensbanken som øvet strukturell vold mot verdens fattige land. I sin selvbiografi, Johan uten land, refererer Galtung til McNamaras mot ved å gi ut sine memoarer *In Retrospect The Tragedy and Lessons of Vietnam (1996)*, der han uttrykker massiv anger. Han sier om sitt land, at USA ønsket å dominere hele verden, men manglet både moralsk og intellektuell kvalitet for en slik oppgave. Vi trodde ikke bare at vi var allmechtige, men også allvitende---USA krever støtte for alt de gjør. Det eneste som kan stoppe USAs galskap er at de allierte nekter dem det, ifølge McNamara.

Størst betydning har Galtungs arbeid i teori og praksis med ferdigheter knyttet til mekling i konflikter. Her er kort- og langversjoner i form av bøker oversatt til flere titalls språk og aktivt brukt av FN i kursvirksomhet verden over. Omtrent alt som i vår tid gjøres av arbeid med konfliktløsning – av diplomater og forhandlere av alle slag er påvirket av Galtungs

tilnærming og metoder. De siste 20-30 årene har han arbeidet med sitt nettverk TRANSCEND, viet til praktisk metodikk og har selv meklet i langt over femti konflikter internasjonalt.

Grunnsynet er at militære løsninger ikke finnes, i krig er alle tapere. Grunnleggende i mekling er innhenting av kunnskap, i videste forstand, om partene i en konflikt. I dette inngår også en forståelse av hva Galtung kaller «dypkulturer», den type kollektiv underbevissthet et område har. Dette er tidkrevende, men fullstendig avgjørende for innlevelse i partenes forståelse av virkeligheten og for å oppnå empati med partene. Kunnskapsinnhenting er viktig for at en ikke går glipp av viktige årsaksfaktorer. Avgjørende for mekling er partenes opplevelse av at de blir møtt med respekt. Mekling er forsøk på brobygging, og på kreativt å komme fram til en type omforming av konflikter, som er en vinn situasjon for begge parter. Man må være forberedt på ikke å komme fram til sannheten, men sannheter- i møte med partene. Det er lite snakk om enten-eller, men mye om både-og. Fredsbevegelsen har ofte det handicap, i følge Galtung, at den blir for dogmatisk, - for selvrettferdig. Å kunne snakke meningsfylt med hverandre, se hverandre, komme i dialog for å oppnå tillit – er viktige forutsetninger for kreative løsninger.

Fredsforkjempere og fredsbevegelser er svake elementer i verdens offentlighet, det er noe mistenkelig ved dem, de løper fiendens ærend, den er ikke like beredt til å demonisere fienden, ikke overhodet tilfreds med å se på den enorme militariseringen som fredsfremmende. Nasjoner blir presset til å yte 2 prosent av sitt nasjonalprodukt for å øke militariserte løsninger på eventuelle konflikter. Personer og bevegelser som ber om ressurser til tillit og fredsskapende arbeid får de minste smuler fra bordet til ansvarlige myndigheter. Vi kan se i vår største avis i Nord-Norge at det synes mistenkelig at aktivister i fredsbevegelsen tidvis har vært knyttet til senteret for fred og konfliktransformasjon. Det blir ikke sett på som problematisk at bruk av de mest hardtslående og drepende våpen, tusener av døde unge menn kan etterlate et mareritt av ydmykelses, hat og fiendskap som bærer i seg nye kimer til krig.

De fødte, de gifte og de døde - demografi i Tromsø

Gunnar Thorvaldsen

Denne historiografiske artikkelen oppsummerer databehandlingen av historiske mikrodata med opprinnelse i historiske kilder av protokolltypen ved Universitetet i Tromsø. Det viktigste kildemateriale er folketellinger og kirkebøker. Hovedtemaer er transkripsjon, koding, postkobling og brukergrensesnitt, samt forskningsresultatene. Med omsyn til konferansetemaet «Lokalhistorie og globalhistorie» er det fristende å eksemplifisere forskningen med henholdsvis artikkelen «Befolkningsutvikling i Tromsø 1866 til 1900» og boka *Censuses and Census Takers – a Global History* (Thorvaldsen, 1984, 2018).

De historiske instituttene i Oslo og Bergen startet databehandlingen av historiske kilder i Norge, men etter opprettelsen av Registreringsentral for historiske data (RHD) ved UiT – Norges arktiske universitet i Tromsø fra 1978 ble dette hovedsentret for forskningsorientert transkribering. Siden 1985 har RHD vært en permanent avdeling innenfor Fakultet for samfunnsvitenskap og humaniora. Opprettelsen kom etter lobbying fra lokale og regionale politikere og administratorer, blant annet overfor Stortinget, og i møte med denne entusiasmen ble også administrasjonen ved UiT gode støttespillere. RHD betjener forskere, lærere, studenter og slektsforskere over hele landet, og hovedmålet er et nasjonalt befolkningsregister for 1800- og 1900-tallet. RHD publiserte trykte versjoner av originalene fra folketellingene 1865, 1875, 1900 og 1910 samt kirkebøker sammen med alfabetiske indekser, supplert med digitale versjoner ifølge en nasjonal standard for dataregistrering og datadistribusjon (Nygaard, 1995). De kodede versjonene av folketellingene ble opprinnelig distribuert på disketter sammen med en valgfri statistisk programpakke. I samarbeid med Riksarkivets Digitalarkiv ble folketellingsavskriftene utvidet fra enkeltkommuner til nasjonale utgave. Transkripsjon av kirkebokslister var en mer arbeidskrevende virksomhet enn folketellingene, siden håndskriften i disse kildene ofte er gotisk, noe som gjorde den geografiske dekingen mer begrenset. Papirkopier av kildematerialet ble gjort tilgjengelig fra Riksarkivet eller Statsarkivene, men nå hovedsakelig som skannede bilder via Internett i Digitalarkivet.

De transkriberte folketellingene er tilgjengelige i en ordrett fulltekstversjon så vel som en kodet versjon. Sistnevnte er standardisert for å produsere statistiske aggregater og inneholder tallkoder for yrke, familiestatus og sogn eller fødekommune. I tillegg til statistikk er kodene

også nyttige i prosessen med lenking på individnivå, fordi informasjonen om familiestatus og fødested kan brukes på en mer enhetlig måte. Et halvautomatisk kodingsprogram gjør det mulig å supplere tekstvariablene med numeriske koder, og lage datafiler for aggregering vha statistiske programvarepakker. Igjen er konsistens på tvers av tid og rom vektlagt slik at resultater fra tverrsnittsanalyser av flere folketellinger kan være sammenlignbare (Thorvaldsen, 1994).

I tillegg standardiseres personnavn og stedsnavn for å hjelpe forskere som ønsker å identifisere personer i flere kilder. Jordbruksdata om husdyr og utsed finnes i folketellingene 1865 og 1875 og kan knyttes til individdataene. Matrikkelskattelistingene fra 1838 og 1886 ble transkribert med optisk (OCR – optical character recognition) eller ved manuell transkripsjon til en database som også er tilgjengelig på Internett. Også annet trykt kildemateriale har blitt «skrevet av» ved å anvende datateknikker for optisk lesing. Det er satt i gang arbeid med indekser til skifteregistrene, som lar forskere finne fram til originalene eller mikrofilmkopiene.

Transkribering

Grunnprinsippet ved transkribering av folketellinger, kirkebøker og andre kilder har vært å kopiere innholdet så ordrett som mulig. For å oppnå dette må man korrekturlese avskriftene. Vi fant at det er bedre enn dobbel transkripsjon av ergonomiske grunner. Vi sorterer materialet for å oppdage sjeldne og muligens feilaktige varianter, og vi programmerer datamaskinen til å lete etter ulogiske kombinasjoner av egenskaper, for eksempel tenåringsenker. Ved lenking på individnivå oppdager vi motstridende informasjon ved å kombinere data fra flere kilder.

Det finnes unntak fra regelen om ordrett transkripsjon. Ett er innføringen av et skille mellom fornavn og etternavn, som ble skrevet inn i samme felt i originalkilda. Folketellerne brukte dessuten et spesialtegn for å indikere gjentakelse av informasjon fra forrige person, og dette erstattes av den relevante informasjonen. Hvis informasjonen om en person er motstridende, for eksempel når en "datter" er merket som mann i kjønnsfeltet, skal avskriveren rette det som åpenbart er en feil i kilda basert på navn og annen informasjon, og flagge hva som er rettet i kommentarfeltet. Slike kontroller er også innebygd i transkripsjonsappene. For å oppsummere: transkripsjonsregler er et kompromiss mellom å lage en ordrett kopi og å forbedre brukervennligheten til den resulterende databasen (Thorvaldsen et al., 2015).

Forskningseksempel 1: Sergei Sergel's field research among the Sami

Mens vi var ved Universitetet i Aberdeen og fokuserte på polarområdene, dukket det opp en interessant publikasjon av den russiske student-etnografen Sergei Sergel, som tilbrakte flere måneder sammen med norske samer i 1907-1908. Han sluttet seg til den nomadiske Sara-familien, og beskrev hvert familiemedlem, deres næringer, relasjoner, livsstil osv. på russisk. Hva som skjedde med denne familien før og etter at Sergei Sergel' møtte dem, fant vi i de transkriberte norske folketellingene og kirkebøkene (Glavatskaya & Thorvaldsen, 2013). Denne forskningen viste igjen viktigheten av nominative folketellinger og kirkebøker og deres potensiale for å studere etniske og andre minoriteter, en forskning som ofte blir mer kvalitativ enn kvantitativ.

Standardisering og koding av kildematerialet

Hovedformålet med kodingen er å lage statistikk på grunnlag av opplysningene i folketellingene. Det er flere grunner til å ikke bruke de publiserte aggregatene fra hver folketelling. Grensene mellom kommunene og systemet for kategorisering av yrker etc. ble ofte endret, noe som gjør historiske sammenligninger over tid vanskelig. En annen grunn er at variablene i publisert statistikk er kombinert på gruppenivå, ikke på individnivå, noe som øker risikoen for å introdusere økologiske feilslutninger (Langholm, 1976). Et tredje motiv er at de standardiserte kodene gjør det lettere å følge personer fra kilde til kilde ved lenking, for eksempel er kode 0724 for fødested mer konsistent enn endrede kommunenavn som Sandar og Sandehherred. Mens enkle felt som kjønn, sivilstand og alder krever lite standardisering og få regler, er koding av yrker, familiestatus, fødesteder og etnisitet komplekse oppgaver (Thorvaldsen, 1994). Relasjoner mellom personer i samme husholdning eller familie kan analyseres fordi den kodede versjonen av folketellingene er utstyrt med spesialkonstruerte variabler. For eksempel gir en relasjonsvariabel informasjon om hvem som var ektefellen fordi den gjensidig inneholder ID-numrene til ektefellene til gifte personer i hver husholdning. Ved å bruke disse ID-numrene blir det eksplisitt hvilke ektemenn og koner som hørte sammen, selv om det var mer enn ett par i en husholdning. Tilsvarende variabler «peker» fra barna til hver av foreldrene. En advarsel: I store, kompliserte husholdninger kan dataprogrammet som lager disse variablene introdusere feilaktige relasjoner, for eksempel knytte barn til feil foreldre.

Forskningseksempel 2: Nedgangen i tjenertallene

Et eksempel på bruk av husholdnings- og yrkesvariablene i forskning er revurderingen av antall hushjelper i tiårene omkring år 1900. Det ble hevdet i Aschehougs norgeshistorie, bind 9 i samsvar med arbeid fra andre historikere, at antall hushjelper gikk betydelig ned mot slutten av 1800-tallet. Dette er ikke forenlig med analyse av det primære kildematerialet, i form av transkriberte og kodede folketellingsskjemaer på individnivå fra 1865, 1875 og 1900. Funnet av en nedgang i antall tjenere bygget på en sammenligning av de numeriske folketellingene fra 1845 og 1855 samt aggregater fra de senere nominative folketellingene. Dette er imidlertid sekundært kildemateriale og yrkeskategoriene som ble brukt i disse folketellingene endret seg mye. Sammensetningen av tjenerne i arbeidsstyrken utviklet seg i samsvar med mer generelle strukturelle endringer. De migrerte fra landlige til urbane steder og jobbet mindre i landbruket og mer for arbeidsgivere i sekundær og tertiær økonomisk sektor. Relasjonene mellom husstandsmedlemmer i de nominative folketellingslistene lot oss skille mellom det synkende antallet tjenere som var gårdsarbeidere, og hushjelpene hvis antall ikke gikk ned før andre verdenskrig (Thorvaldsen, 2008).

Standardisering av navn

Standardisering av navn er nyttig både for kvantitative analyser av navnefrekvenser og for lenking av individdata. Både for- og etternavn er standardisert i samarbeid med professor i nordiske språk Gulbrand Alhaug (Alhaug, 2005), i et prosjekt finansiert av Forskningsrådet. Prosjektet utarbeidet dermed en liste over personnavn der varianter av stavemåter og nærliggende språklige varianter ble standardisert til samme standardiserte markørnavn. For eksempel ble Kristian med K og Ch kodet til markørnavnet Kristian, og Fredrek er standardisert til Fredrik, mens forskjellen mellom Anne og Anna ble bevart siden variantene uttales ulikt. Siden standardiseringen er ganske konservativ, er det nødvendig å bruke et tilleggsprogram som beregner den grafemiske avstanden mellom navneformer, ved hjelp av en spesiell algoritme (Winkler, 1990). Dermed vil personregistre med lignende navneformer lenkes selv om den opprinnelige standardiseringen var konservativ. En sammenligning av navnestandardisering i amerikanske og norske folketellinger viste at antall lenker i de norske kildene økte med 17 % på grunn av standardiseringen og at det var arbeidet med etternavn som bidro mest (Vick & Huynh, 2011). En annen faktor er at navneskikker endrer seg over tid (Fure, 1990). Dette påvirker både hyppigheten av ulike navn i ulike sogn og hvilke navneformer som oppfattes som synonyme. De kodede dataene fra folketellingene i 1801, 1865, 1875, 1900 og 1910 og

forhåpentligvis snart 1920 er tilgjengelig via internett fra vår partner ved University of Minnesota. (Se tabell 1 [Thorvaldsen 2024](#) og [nappdata.org](#).)

Historisk befolkningsregister (HBR)

Historisk befolkningsregister blir et nasjonalt register som skal dekke de 9,5 millioner menneskene, som bodde i Norge i perioden 1801–1964 med anslagsvis 85 millioner registreringer i de viktigste kildene med tverrsnittsdata, vitale hendelser og migrasjonskilder (Holden, Boudko, & Thorvaldsen, 2020). HBR har en åpen del frem til 1920-tallet som kun har offentlige opplysninger om avdøde personer. Deretter er det en lukket del, som er basert på kilder som kun er tilgjengelige for forskere som kan publisere aggregater. Den lukkede delen inneholder personer som fortsatt lever og som er lenkes til Det sentrale folkeregistret, startet i 1964. Automatisk lenking gjøres både ved UiT – Norges arktiske universitet og ved Norsk Regnesentral (NR) som utvikler nettstedet [histreg.no](#), hvor manuelle lenker legges til av frivillige.

Motivasjonen for å bygge HBR er å skape en sentral nasjonal infrastruktur for forskning innen historie, samfunnsvitenskap, medisin og en rekke andre disipliner. HBR har også en viktig kulturell komponent ved å følge slekter og bosetninger i over 200 år, og ved å sammenligne inkonsekvente poster oppfyller den et avgjørende kildekritisk mål. Dataprogrammer skaper lenker mellom forekomster av samme person i ulike kilder og lager pekere til relasjoner mellom familiemedlemmer. I tillegg til de nevnte institusjonene er Folkehelseinstituttet, Statistisk sentralbyrå, Nasjonalbiblioteket og Norges Handelshøyskole prosjektpartnere. Historisk folkeregister mottok nylig sin andre betydelige finansiering fra Infrastrukturprogrammet til Norges forskningsråd.

Sammenkobling av forekomster av personer i ulike kilder har tradisjonelt vært utført i sjangeren gårds- og slektshistorie for distriktskommuner med detaljerte studier av de lokale kirkebøkene og folketellingene supplert med andre skriftlige og muntlige kilder (Fure, 2004). Studiene har kartlagt bosetningen på gårder i større grad enn personer uten eiendom og folk som flyttet. I de fleste tilfeller utføres slikt arbeid av personer med detaljert innsikt i de lokale forhold. Tradisjonelt har arbeidet blitt utført manuelt, men datamaskiner har i økende grad blitt brukt for å effektivisere og systematisere arbeidet med kildematerialet og analysene. De digitale kildeutgavene forenkler formidlingen av den lenkede databasen via Internett (Kjelland, 2018). Det har lenge vært et mål blant faghistorikere i Norge å aktivere lokalhistoriebøkene detaljerte

gårds- og slektsoversikter i historiske analyser (Hovland, 1977), og vi mener at Historisk folkeregister vil fremme dette målet.

Tidslinjer for å følge enkeltpersoner og familier

«Tidslinjene» laget av Trygve Andersen ved RHD, UiT – Norges arktiske universitet, er et system som kan vise longitudinell informasjon fra Historisk befolkningsregister (Thorvaldsen, Sommerseth, & Holden, 2020). Folketellingene 1865, 1875, 1900, 1910 og snart 1920 er tilgjengelige for søk på UiTs nettsider via et enkelt og et avansert brukergrensesnitt, se <http://rhd.uit.no>. Etter å ha funnet en person ved å søke via navn osv, vil et klikk på hussymbolet vise informasjon om husstanden. Lenkede personer er utstyrt med en markør, jmf. venstre marg i figur 1, noe som betyr at ytterligere informasjon er tilgjengelig fra andre kilder via unike kildereferanser generert av Riksarkivet.

Name	Family status	Marital status	Occupation	Birth year	Place of birth
 Mikkel Nilsen	hf	g	Gaardbr. og Selveier	1812	Stokke Pr.
 Elen L. Hansdatter	Hans Kone	g		1823	Stokke Pr.
Hans Mikkelsen	Deres Søn	ug	Matros	1844	Stokke Pr.
Mathias Mikkelsen	Deres Søn	ug	Hjelper Fdr. med Grbr.	1847	Stokke Pr.
 Thorvald Mikkelsen	Deres Søn	ug		1849	Stokke Pr.
 Rikard Mikkelsen	Deres Søn			1852	Stokke Pr.

Figur 1: Familie på gården Sjuvestok i Stokke prestegjeld i 1865 med lenkesymboler i venstre marg.

Ved å klikke på lenkemarkøren vil en oversikt over de tilknyttede datapostene vises fra andre folketellinger og kirkebokregistre. Det advares om at lenkene genereres automatisk, og det kan ikke utelukkes at programvaren har introdusert feil og mangler. Thorvald Mikkelsen ble lett identifisert i folketellingene i både 1865, 1900 og 1910, men ble ikke automatisk knyttet til hans innførsel i folketellingen 1875 fordi han på den tiden ble adoptert som fosterbarn av den barnløse bonden som hadde kjøpt gården av foreldrene hans. Ved å klikke på +-tegnet i kolonnen til venstre i figur 2 vises informasjon om hele den husstanden personen tilhørte i det aktuelle tellingsåret.

+	1865	FT1865	0720-001-0027-00-005
+	1875	FT1875	0720-001-0103-00-003
+	1900	FT1900	0718-002-0075-00-001
+	1910	FT1910	0706-005-0038-05-001

Figur 2: : Tidslinje med referanser til fire folketellinger for Thorvald Mikkelsen. Den kan utvides for hver folketelling på <https://rhd.uit.no/folketellinger/tidslinje.aspx?idi=3177832>

Tidslinjefunksjonen gjør det mindre tidkrevende å følge grupper av mennesker over tid. Kohorter av personer som deler de samme egenskapene kan defineres i det avanserte brukergrensesnittet, slik at søkeresultatene blir mer tilpasset statistiske formål. Det er imidlertid ingen innebygde statistiske prosedyrer, og brukeren må selv lage kategoriene og ivareta representativiteten. Et eksempel på en mer kompleks tidslinje, som også inneholder opplysninger fra kirkebøkene om fisker Haldor Hansen (1850-1922) finnes på <https://rhd.uit.no/folketellinger/tidslinje.aspx?idi=8231280>.

Internasjonal kontekst

De transkriberte kildene i databasene ved UiT er del av en betydelig internasjonal samling med individdata med over to milliarder historiske personinnførsler i mange av landene i den industrialiserte del av verden. Både metodeutviklingen og den empiriske forskningen skjer i nettverk omkring konferanser og tidsskrifter som *Historical Methods*, *Social Science History*, *Historical Life Course Studies* etc. Et konkret resultat er integreringen av norske data fra folketellingene 1865 til 1910 i databasen *North Atlantic Population Project* ved Minnesota Population Center, se ipums.org. *European Historical Population Samples Network* har betydd mye for vår metodeutvikling og publisering, se figur 3 og ehps.net.eu.

Forskningseksempel 3: Emigrasjon

Ved hjelp av RHDs kodete folketellinger fra Norge og ditto materiale fra USA lenket på individnivå, publiserte en gruppe økonomer forskning om motivene bak emigrasjonen fra Europa til USA og hvorvidt emigrasjonen lønte seg. I masseemigrasjonens tid opprettholdt USA en nesten åpen grense, noe som gjør det mulig å studere en migrasjonsprosess uhindret av adgangsbegrensninger. Ved hjelp av lenkede data om 50 000 norske menn studerte de effekten

av rikdom for intern eller internasjonal migrasjon i perioden 1850–1913. Her utnyttet de variasjoner i foreldrenes formue og i forventet arv etter fødselsrekkefølge, kjønns-sammensetning på søsken og bostedsregion. De konkluderte med at relativ velstand gjorde beslutningen om å emigrere mindre sannsynlig i denne epoken. Forskerne antyder at de fattige kunne være mer tilbøyelige å flytte hvis migrasjonsrestriksjoner ble opphevet i dag, og diskuterer implikasjonene av slike historiske funn for utviklingsland. Forskerne estimerte også i hvilken grad emigrasjonen lønte seg ved å sammenligne utvandrere fra Norge til USA med brødre som bodde i Norge mot slutten av 1800-tallet. Sammenligningen av bofaste og emigrerte søsken tyder på at lønnsomheten ved emigrasjon var relativt lav, og de ser dette i sammenheng med at relativt flere fattige fra urbane strøk enn fra rurale områder emigrerte (Abramitzky, Boustan, & Eriksson, 2012, 2013). Resultater fra Ullensaker-prosjektet indikerer at denne forskjellen ikke gjelder norske distrikter, selv om dette muligens kan forklares med spesielle by-land- og periodeeffekter (Koren, 1979). Vi trenger derfor ytterligere forskning med longitudinelle data for å teste økonomenes konklusjoner om at relativ velstand motvirket emigrasjon og at emigrasjon bare i mindre grad ga positive økonomiske resultater.

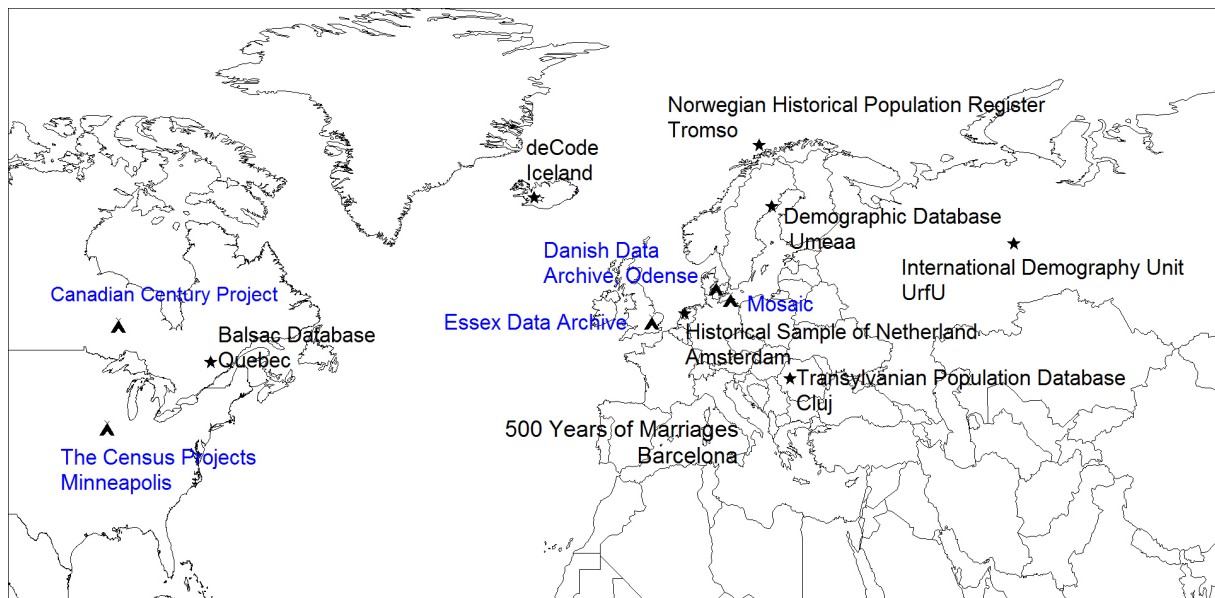
Forskningseksempel 4: Intergenerasjonell spedbarndødelighet

I en komparativ studie av likhet og ulikhet mellom generasjonene mht spedbarndødelighet, deltok forskerteam fra Nederland, Belgia, Sverige og Norge med sine respektive datasett. I første del av prosjektet ble det gjennomført regionale analyser, men med felles teoretisk og metodisk design. Resultatene fra bruk av lenkede kirkebøker- og folketellinger i Historisk folkeregister for Troms fylke i Norge viser at det var påvirkning mellom generasjonene med hensyn til risiko for å oppleve spedbarndød. En kvinnes barn hadde større risiko for å dø før ettårsdagen hvis bestemora deres hadde flere spedbarndødsfall. Risikoen for spedbarns død blant barn av døtre fra slike høyrisikofamilier var minst 30 prosent høyere enn blant spedbarn født av døtre til mødre som hadde opplevd null døde spedbarn. I motsatt ende finner vi flertallet, der 60-70 prosent av familiene på tvers av generasjoner, aldri opplevde å miste noe spedbarn (Sommerseth, 2018). Lignende funn ble også gjort i analysene til de andre landene, og samlet sett peker disse funnene i retning av en differensiell forståelse av hvordan dødeligheten påvirket de yngste. Spedbarnsdødelighet i historiske populasjoner påvirket ikke alle hus og familier. Neste steg i prosjektet har vært å sette sammen alle landenes datasett til en felles database og gjennomføre en felles statistisk analyse. Resultatene bekreftet funn fra første runde og representerer et pionerarbeid for videre internasjonalisering (Quaranta & Sommerseth, 2018).

Det internasjonale Intermediate Data Structure (IDS)-formatet ble brukt for å gjøre datasettene fra ulike land sammenlignbare.

Punktvis kan vi oppsummere slik:

- Myte 1: At historieforskning med folketellinger og kirkebøker bare er kvantitativ.
- Myte 2: At arbeidet stort sett er lokalthistorisk – historiske protokolldata som folketellinger og kirkebøker bearbeides i et stort internasjonalt nettverk.
- Perioden fra 1800 er dekket med transkriberte, søkbare kirkebøker og folketellinger, men deler må kvalitetssikres.
- Historisk befolkningsregister har fått sin annen bevilgning fra Norges forskningsråd, og lenker sammen data om Norges befolkning på individ- og gruppenivå fra år 1800.
- Forskning vha kildene gjøres innen sosialhistorie, medisinhistorie, mortalitet, fertilitet, migrasjon, befolkningsutvikling, etnografisk feltarbeid, tjeneres antall og status osv.
- Datasett som kombineres på individnivå gir sikrere forskningsresultater enn sammenstilling av aggregater.

Figur 3: Forskningssentere som bearbeider historiske individdata og samarbeider i European Historical Population Samples Network.

Referanser

- Abramitzky, R., Boustan, L. P., & Eriksson, K. (2012). Europe's Tired, Poor, Huddled Masses: Self-Selection and Economic Outcomes in the Age of Mass Migration. *American Economic Review*, 102(5), 1832–1856. DOI: <https://doi.org/10.1257/aer.102.5.1832>
- Abramitzky, R., Boustan, L. P., & Eriksson, K. (2013). Have the poor always been less likely to migrate? Evidence from inheritance practices during the age of mass migration. *Journal of Development Economics*, 102, 2-14. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2012.08.004>
- Alhaug, G. (2005). Støtte frå Noregs forskingsråd til standardisering av namn i folketeljingane [Standardizing census names with Research Council support]. *Nytt om namn, Nr 41* (2005), 47-49.
- Fure, E. (1990). Personnavn og tidsånd [Personal names and the spirit of the times]. *Namn og Nemne*, 8, 35-55.
- Fure, E. (2004). – en besynderlig Regelmæssighed: dødeligheten i Asker og Bærum på 1800-tallet med særlig vekt på spedbarnsdødeligheten (Doktoravhandling). [- a curious Regularity: mortality in Asker and Bærum in the 19th century with particular emphasis on infant mortality (Doctoral dissertation).]. Oslo: University of Oslo.
- Glavatskaya, E., & Thorvaldsen, G. (2013). Sergej Sergel's Field Research in Northern Norway and Finland: Contextualizing Early 20th-Century Sami. *Arctic Anthropology*, 50(1), 105-119. DOI: <https://doi.org/10.3368/aa.50.1.105>
- Holden, L., Boudko, S., & Thorvaldsen, G. (2020). Lenking og kobling i Historisk befolkningsregister [Record linkage and family pointers in the Historical Population Register]. *Heimen*, 57(3), 216-229. DOI: <https://doi.org/10.18261/issn1894-3195-2020-03-04>
- Hovland, E. (1977). *Folket, bygda og historia [The population, the community and the history]*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Kjelland, A. (2018). Mapping and Analysing Remigration Based upon Norwegian Farm- and Genealogical History Projects. . *Journal of Migration History*, 4(2), 314–329. DOI: <https://doi.org/10.1163/23519924-00402005>
- Koren, E. (1979). *Utvandringen fra Ullensaker 1867-99 : en sosialhistorisk undersøkelse*. (Cand.philol Hovedoppgave), University of Oslo, Oslo.
- Langholm, S. (1976). On the scope of micro-history. *Scandinavian journal of history*, 1-24. DOI: <https://doi.org/10.1080/03468757608578894>

- Nygaard, L. e. a. (1995). *Histform - Norsk standard for registrering og utveksling av nominative folketellingsdata for årene 1865-1910 [Histform - Norwegian standard for registration and exchange of nominative census data for the years 1865-1910]*. Tromsø: Registreringssentral for historiske data, Universitetet i Tromsø.
- Quaranta, L., & Sommerseth, H. (2018). Introduction: Intergenerational Transmissions of Infant Mortality using the Intermediate Data Structure (IDS). *Historical Life Course Studies*, 7(2). DOI: <https://doi.org/10.51964/hlcs9288>
- Sommerseth, H. (2018). The Intergenerational Transfer of Infant Mortality in Northern Norway during the 19th and Early 20th Centuries. *Historical Life Course Studies*, 7(2). DOI: <https://doi.org/10.51964/hlcs9284>
- Thorvaldsen, G. (1984). Befolkningsutvikling i Tromsø 1866 til 1900. *Heimen*, 95-106.
- Thorvaldsen, G. (1994). The Encoding of Highly Structured Historical Sources. *Computers and the Humanities*, 28(4/5), 301-305. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01830278>
- Thorvaldsen, G. (2008). Hushjelper og jordbrukstjenere – når kom nedgangen i tjenertallene? [When did the number of domestic servants decline in Norway?]. *Historisk tidsskrift*, 87(3), 451-464. DOI: <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2944-2008-03-04>
- Thorvaldsen, G. (2018). *Censuses and Census Takers: A Global History*. London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315148502>
- Thorvaldsen, G., Pujadas-Mora, J., Andersen, T., Eikvil, L., Lladós, J., Fornés, A., & Cabré, A. (2015). A Tale of Two Transcriptions. Machine-Assisted Transcription of Historical Sources. *Historical Life Course Studies*, 2, 1-19. DOI: <https://doi.org/10.51964/hlcs9355>
- Thorvaldsen, G., Sommerseth, H. L., & Holden, L. (2020). Anvendelser av Norges historiske befolkningsregister [Interfaces to Norway's Historical Population Register]. *Heimen*, 57(3), 230-243. DOI: <https://doi.org/10.18261/issn.1894-3195-2020-03-05>
- Thorvaldsen, G., Kilder og metoder for å identifisere byfolk på tidlig 1900-tall. *Heimen* 60(1-2) 80-97. DOI: <https://doi.org/10.18261/heimen.60.1-2.6>
- Vick, R., & Huynh, L. (2011). The Effects of Standardizing Names for Record Linkage: Evidence from the United States and Norway. *Historical Methods*, 44(1), 15-24. DOI: <https://doi.org/10.1080/01615440.2010.514849>
- Winkler, W. E. (1990). *String Comparator Metrics and Enhanced Decision Rules in the Fellegi-Sunter Model of Record Linkage* 354–359. Paper presented at the Proceedings of the Section on Survey Research Methods. American Statistical Association.

De frelste - Læstadianismen i et historisk perspektiv

Rolf Inge Larsen

Jeg har blitt gitt tittelen *De frelste - Læstadianismen i et historisk perspektiv*. Som mine veiledere på mastergrads- og phd-studiet Einar-Arne Drivenes og Einar Niemi brukte å presisere: Du må holde styr på begrepene og meningsinnholdet i dem. Så altså: skal jeg snakke om læstadianismen eller kun om de «såkalt» frelste i denne idestrømmen som så sterkt har preget Nord Norge de siste 170 årene. For det er en kjent sak at selv læstadianere ikke regner alle deltakere på sine møte som frelste, noe læstadianismekjenneren Kåre Svebak har anskueliggjort i delingen av læstadianerforsamlingen i et religiøst fellesskap og et sosioreligiøst fellesskap. Det er dette siste jeg vil si litt om i mitt fremlegg, hvem som er de frelste er ikke opp til meg å avgjøre. Det får høyere makter ta seg av.

Grunnen til at jeg har fått dette temaet er nok fordi jeg har ledet et forskningsprosjekt om læstadianismens tilstedeværelse i Norge, med religionsviteren Bengt-Ove Andreassen og teologen Roald E. Kristiansen. Prosjektet har vært støttet av Tromsø Forskningsstiftelse.

Jeg velger å besvare tittelen med å gjøre en gjennomgang av læstadianismeforskningen som forhåpentligvis vil vekke interesse. Men først noen fakta om læstadianismen. Den læstadianske vekkelsen vokste frem på 1840-tallet rundt den svenske presten Lars Levi Læstadius (1800–1861), og hadde et sterkt fokus på omvendelse og forandring av levemønster, og medførte store endringer i mange lokalsamfunn på Nordkalotten. Budskapet var rettet mot den enkelte tilhøreren, som etter egen omvendelse også «fikk i oppdrag» å spre vekkelsens budskap. Noe mange gjorde bl.a. gjennom den tradisjonelle reinflyttingen, og også gjennom flyttingen fra Nordkalottens innland til kyststrøkene i Norge. Enkelte ble også sendt ut av Læstadius selv for å «predike» budskapet. Læstadianismen i Norge består i dag av tre toneangivende retninger: Ofoten-retningen – også kalt De førstefødte, Alta-retningen også kalt de småførstefødte og den særnorske Lyngen-retningen. Læstadianismen er oppfattet som en kvensk og samisk kristendomsform i Norge, i den senere tid også som et nordnorsk kristendomsfenomen.

Den læstadianske vekkelsen er blitt drøftet i flere vitenskapelige arbeider. I lang tid foregikk forskningen om læstadianismen og Lars Levi Læstadius innen disiplinene teologi og kirkehistorie, men i de siste femti årene har det kommet bidrag fra andre fag som historie,

filosofi, sosialantropologi, sosiologi, statsvitenskap og religionsvitenskap. I tillegg til vitenskapelig forskning finnes det en stor mengde avis- og tidsskriftsartikler produsert som opplysning om, angrep på og forsvar for læstadiansk praksis. Det er også en betydelig mengde skjønnlitteratur hvor læstadianismen og læstadianere har fremtredende plass. Til sammen har dette materialet vært med på å forme bildet av læstadianismen i Norge.

Læstadianismeforskningen i Norge er gruppert i tre teoretiske hovedposisjoner:

- en *kulturkonserverende og -forsvarende teori*
- en *religionsforankret forsonende teori*
- en *psykologiserende teori*

En kan også operere med en fjerde posisjon der læstadianismen blir drøftet som et 'problem' innenfor eksempel skolepolitikk, i lokalsamfunn og på individnivå. Dette kan vi kalle en *praksiskritisk teori*.

Den *kulturkonserverende og -forsvarende teorien* kan også sees som *kulturutvidende* fordi vi her har tre språkgrupper som samles og lærer hverandres språk, samt bygger et interetnisk fellesskap i en tid der nasjons- og identitetsbygging ofte førte til større skiller mellom etniske grupper, et skille mellom vi og dem.

Resepsjon

De spikende kildene gir rom for ulike tolkninger og perspektiver. Kautokeino-oppstanden har for eksempel i ettertid blitt omtalt både som *Kautokeino-opprøret* og *Kautokeino-tragedien* alt etter hvilket ståsted man har. Lesingen av kildene til den læstadianske vekkelsens kan grovt sett deles i fire posisjoner. Og ja - dette er en kategorisering som kan bli styrende, så den presenteres med en advarsel, men også et håp om at den kan være til hjelp for å synliggjøre poenget mitt. Den er i aller høyeste grad en forenkling av virkeligheten. Vi opererer med fire kategorier som har ulik forståelse av vekkelsen: vekkelsen selv, den offentlige «mening» om bevegelsen, historisk litteratur skrevet av legfolk, vitenskapelig litteratur.

	Vekkelsen	Offentlig	Leghistorisk	Vitenskapelig
Perspektiv	Innenfra	Utenfra	Innenfra/utenfra	Utenfra/innenfra
Forståelse av læstadianismen	Guds handling	Religiøst & etnisk fenomen	Interessante og skjellsettende hendelser (privat)	Undersøkellesobjekt
Ståsted	Tro og dogmer	Dogmer & lovverk	Identitet	Forskerspørsmål
Formål	Begrunne og overbevise	Forstå og kontrollere	Forstå, forklare og bygge identitet	Forklare og avdekke ulike syn på vekkelsen
Resepsjon	Kildematerialet understreker at vekkelsen er Guds vilje	Kildematerialet beskriver den offentlige reaksjon på en religiøs og politisk «trussel»	Kildematerialet brukes til å fortelle lokale, etniske og familiefortellinger	Kildematerialet og andres resepsjon er grunnlag for å besvare samfunnsfaglige hypoteser knyttet til vekkelsen

Figur 1: Resepsjon av kildematerialet

Figuren viser ellers hvordan ulike utgangspunkt kan avstedkomme ulike forklaringer til det samme fenomenet. Noe som er en utfordring i læstadianismeforskningen, slik at vi ikke forfordeler noen kildekategorier.

Periodisering

En enkel periodisering synliggjør noen klare tendenser i synet på læstadianismen. Frem til tidlig 1900-tall ble læstadianismen sett som et avvik fra vanlig religiøs praksis og forklaringsfokuset var hovedsakelig knyttet til opphavsmannen selv, Lars Levi Læstadius. Fra tidlig 1900-tall til 1950-tallet flyttes fokuset fra Læstadius' person til læstadianerne og deres trospraksis. Fremstillingen av læstadianismen er preget av ønsket om å opplyse og forklare. I denne perioden publiseres også de enkelte gruppenes egne perspektiver omkring det å være læstadianer. Perioden kulminerer i tre avhandlinger som belyser læstadianismen i finsk, svensk og norsk kontekst.

Perioden etter 1950-tallet kan betegnes som en samfunnsvitenskapelig periode der studier innenfor flere vitenskapsfag drøfter læstadianismen i lys av spørsmål om samfunn, kultur og etnisitet. Og her vil jeg gjøre det historiefaglige «uhørte» grepet at jeg startet midt på tidslinjen. Fordi det her vi finner læstadianismeforskningens Rubicon; tiden før og etter.

Monumentale avhandlinger

I løpet av 1940- og 1950-tallet kom det tre monumentale forskningsarbeider om læstadianismen i Norden. Disse tre er knyttet til hver sin nasjonale læstadianske kultur. I 1942 disputerte teolog og kirkehistoriker Matti E. Miettinen på en avhandling om den læstadianske vekkelsens første tid. I 1953 gav Per Boreman ut en *Prestmötesavhandling* om læstadianismens forhold til kirken i Sverige. I 1955 disputerte Dagmar Sivertsen på en avhandling i kirkehistorie om læstadianismen i Norge. Det kan se ut til at disse forskningsbidragene har blitt regnet som altomfattende fortellinger om læstadianismens historie, og har såles hatt en dempende effekt på læstadianismeforskningen de kommende årene. Fremstillingene utgjør merkesteiner i læstadianismeforskningen. Så å si alle som har skrevet om læstadianismen etter dette, har referanser til minst ett av disse verkene som *fortellingen* om læstadianismens historie i de ulike nasjonale kontekstene.

Jeg velger her å konsentrere meg om norsk læstadianisme. Dagmar Sivertsens posisjon i norsk læstadianismeforskning ble raskt referansepunktet for neste generasjons forskere. Dette har ikke vært ensbetydende bra. Det ble i følge opponenten Kristian Nissen reist vektige innvendinger mot doktorgradsarbeidet «[m]en det er virkelig så mye verdifullt og riktig i avhandlingen, at hun fikk doktorgraden».

Opponentenes kritikk i Sivertsens disputas var i vesentlig grad rettet mot Sivertsens kildearbeid. Professor Einar Molland viste i sin opposisjon til at det meste som var skrevet tidligere om læstadianismen i Norge var å finne i «memoarer, reiseskildringer, folkelivsskildringer og endog novellistisk litteratur». Problemet ifølge Molland blir svært synlig i avhandlingens bibliografi der læstadianske taler og presters dagbøker blir rubrisert som litteratur, mens Carl Schøyens bok *Tre stammers møte* rubriseres som kilde. Molland påpekte at bruken av sistnevnte som kilde var svært problematisk siden boken er en «fri dikterisk behandling av muntlig tradisjon».

Avhandlingen har medført enkelte følgefeil i læstadianismeforskningen ettertid slik som for eksempel i gjengivelsen av Lyngen-læstadianismens opprinnelsesfortelling. Sivertsens

fremstilling på dette punktet er blitt gjengitt av en mengde forskere uten at det har vært gjort kildekritiske etterprøvinger. Fremstillingen bygger på tradisjonsmateriale, intervjuer med læstadianere født lenge etter at læstadianismen kom til Lyngen og en antakelse basert på en avisartikkel fra 1848 der hun leser det geografiske området Lyngen inn i artikkelen uten at det er nevnt der. Hun skriver ikke i drøftingen at dette er hennes egen tolkning av kildematerialet. Om historien hadde blitt vesens forskjellig vet vi jo ikke, men avisartikkelen hun referer til er trykket før det Skibotnmarkedet Sivertsen mener hendelsene har funnet sted på.

Når dette er sagt er likevel Dagmar Sivertsens bidrag til læstadianismeforskningen i Norge monumentalt og slett ikke bortkastet. Hun har som eneste forsker til nå gitt oss et oversiktsbilde av den norske siden av læstadianismen. Kanskje bør det rettes litt kritikk til oss forskere som har gjengitt hennes fremstilling uten å ha gått den kildekritisk etter i sømmene. Ikke nødvendigvis hele tiden og alltid, men noen ganger.

Faglige tilnærminger

Kirkehistorisk har læstadianismen i hovedsak blitt forstått i lys av moderniseringen ved å representere et frihetskrav nedenfra (fra allmuen), samtidig som bevegelsen har førmoderne og direkte anti-moderne trekk.

Innen religionsvitenskap har læstadianismens religiøse særpreg vært drøftet mot sosial praksis. Særlig er det læstadianismens innflytelse i store deler av Nord-Norge, gjennom historien og i samtiden som synes å være grunntonen i den religionsvitenskapelige læstadianismeforskning.

Den samfunnsvitenskapelige forskningen har fra 1960-tallet hatt fokus på læstadianismens sosiale dimensjon i samtiden. Det er særlig innenfor sosialantropologi og samiske studier det har vært gjort forskning i Norge. Her har forskere gjort gode undersøkelser, men når det gjelder den historiske fremstillingen blir det noen ganger synlig at historiefaglig metode ikke er det man har arbeidet mest med.

Innenfor historiefaget har det vært fokus på læstadianismens sosiale funksjon over lengre tidsspenn og i bestemte kontekster. Og her er det særlig historikermiljøet i Tromsø og med Einar Niemi, Einar-Arne Drivenes og ikke minst Henry Minde, som har bidratt med ny kunnskap. Men de langt fleste av oss har skrevet om læstadianisme og læstadianere som undertema i arbeid vi har gjort. De historiefaglige analysene viser viktigheten av sosiale, kulturelle og språklige fellesskap.

Med utgivelsen av *Vekkelse og vitenskap* i 2000 ble Universitetet i Tromsø fremhevet som det ledende forskningsmiljøet på læstadianisme av den finske kirkehistorikeren Hannu Mustakallio. Denne honnøren til Tromsømiljøet ble gjentatt av læstadianismeforskeren Jouko Talonen under sommerens historikermøte i Gøteborg.

Læstadianismebilder

Det som har preget forskningen i Norge både før og etter Sivertsens avhandling er geografisk avgrensede studier, som oftest av Lyngen-retningen. Dette gjelder innenfor alle nevnte forskningsfelt. Med et par unntak har det ikke vært gjort komparative fremstillinger mellom retningene i Norge eller over landegrensene.

I Norge har man særlig vært opptatt av den etniske dimensjonen av læstadianismen, og da både som kvensk og samisk kulturuttrykk. Innenfor alle forskningsfeltene ser det ut til at faglig ståsted og faglige verktøy som teori og metode har vært styrende for fremstillingen. Dette har gjort at forskningsarbeidene i liten grad har sett på læstadianismen og dens ulike uttrykk i en større kontekst. Altfor ofte har man i Norge konkludert med et resultat som gjelder alle læstadianske grupper, når undersøkelsen bare har vært gjort i én gruppe. Dette har medført at aksiomatiske fortellinger om at «læstadianere ikke bruker slips» eller at «udøpte barn går fortapt» har blitt gyldige for alle læstadianere i Norge. Men det stemmer ikke; førstnevnte eksempel gjelder Ofoten-retningen og sistnevnte Lyngen-retningen, seg imellom er de svært uenige om dette.

Et viktig trekk ved læstadianismeforskningen er det problematiske kildetilfanget. Interne trosfortellinger, partsinnlegg i teologiske konflikter og litterære bilder har for ofte blitt tatt inn i forskningen som sannheter som sementerer bildet av læstadianismen i Norge. Vi ser en tendens til at disse beretningene har fått liten kildekritisk oppmerksomhet forskningsmiljøene, meg selv inkludert.

Så for å oppsummere: *Læstadianisme i historisk perspektiv* er komplisert fordi det finnes så mange ulikt vektete fortellinger om den. En siste fortelling er jo den vedvarende spådommen som fra 1860-tallet er gjentatt til det kjedsommelige av utenforstående: læstadianismen kommer til å dø ut. Men det har ikke slått til ennå. Kanskje fordi læstadianismen er som læstadiusvalmuen; den trives best under karrige forhold og i et tøft polart klima?

«De frelste» – En kommentar

Siv Rasmussen

Kirkeliv og kristendom i Karesuando før Læstadius

Læstadianismen er en kristen bevegelse som har skapt engasjement, debatt og rivalisering helt fra starten i Karesuando i 1840-åra og frem til våre dager, både av de som er innenfor og de som står utenfor dette fellesskapet. Rolf Inge Larsen overlater i sitt innlegg til høyere makter å bestemme hvem som er «de frelste». Det er fornuftig, flere burde gjøre det. Strid om hva som er riktig kristendom er selvsagt ikke bare noe som finnes innenfor læstadianismen, det har det vært fra apostlenes tid. Rolf Inge viste oss også at det har skortet en del på kildekritikken innen deler av læstadianismeforskningen, der romaner tolkes som historiske kilder og myter blir til sannheter, som så igjen har blitt reproduisert av andre og blitt til *fortellingen* om læstadianismen og læstadianerne. Selv om nyere forskning har nyansert bildet og kommet med ulike forklaringsmodeller, så står vi likevel igjen med en slags grunnfortelling om bevegelsens begynnelse.

En viktig del av fortellingen er at dette skjedde i Lappmarken, der alkoholen flommet og umoralen florerte, og der menneskene trengte en omvendelse for å få et bedre jordisk livet. Slik sett kom vekkelsesbevegelsen veldig beleilig. Om det også var nødvendig å bli frelst, for å få evig liv og ikke ende i fortapelsen, har det selvsagt ikke vært like stor enighet om. Likevel ligger det under i mye av litteraturen om læstadianismen, eksplisitt eller implisitt, at samene ikke var skikkelig kristne før Læstadius. Noen ganger sies det rett ut, at det var Læstadius som knekket koden til å nå inn til samene med det kristne budskapet. Vel, Læstadius var en vekkelsespredikant på lik linje med Hans Nielsen Hauge og en rekke andre som virket i Norden på 1800-tallet. Og fortellingene om dem følger de samme strukturene, knyttet til et åndelig omvendelsesøyeblikk, oppvekking av «massene» og motstand fra kirke og annen øvrighet, og de har sterke likhetstrekk med fortellinger om andre religiøse bevegelsers begynnelse. Et fellestrekk er at narrative er skapt i ettertid, men også at de har endret seg over tid. Trygve Riiser Gundersen har nettopp vist i sin bok om haugianismen hvordan bevegelsen ble «kuppet» av den norske kirken i andre halvdel av 1800-tallet, der Hans Nielsen Hauge ble gjort til tilnærmet en martyr i norsk kristendomshistorie; han var nødvendig for å redde den sanne kristendommen i Norge.

I Nord-Sverige ble Læstadius inspirert av lignende bevegelser med røtter i pietismen. I samtiden var man opptatt av å peke på likhetene mellom vekkelsesbevegelsene, samtidig som noen ble sjaltet ut som altfor ytterliggående, slik Adolph Tidemand har anskueliggjort gjennom maleriet *Fanatikerne* fra 1865. Her er samer plassert side om side med norsk bondebefolkning. Årsaken er Kautokeino-oppgjøret i 1852. Samer var igjen blitt *villfarne*, slik som i misjonstiden, men nå ble de inkludert sammen med norske fanatikere; de som gikk for langt i sin gudsdyrkelse, de som gjorde seg selv til Gud eller like med Gud. Det var ikke bare de villfarne i Kautokeino som hadde slike tanker, det var mange slike antinomistiske⁵¹ bevegelser på 1800-tallet. I 1859 måtte Gisle Johnson reise til Grytten i Romsdal for å roe ned de vakte der. Det hadde begynt som en haugiansk vekkelse, men endte i ulike retninger, der de mest radikale mente de som var frelst av nåde ikke kunne synde, de stod utenfor loven. Dette var ikke lenge etter Kautokeino-opprøret, men stort sett glemt av ettertiden.

I læstadianismeforskningen på norsk side har den etniske dimensjonen fått stor plass, noe som kan sees på som en selvfølge med den veldige oppslutningen læstadianismen fikk blant samer og kvener. Men kan det være slik at søkelyset på det kvenske og særlig det samiske overskygger andre forhold? At man har blitt så opptatt av at denne vekkelsesbevegelsen oppstod og spredte seg i hjertet av Sápmi, at forbindelsen til lignende vekkelsesbevegelser utelates eller nedtones på bekostning av det man regner som det unike ved læstadianismen?

En utbredt påstand om læstadianismen er at bevegelsen videreførte trekk fra den eldre samiske religionen. Det vanligste eksemplet er at rørelsen kan betraktes som en arv fra noaidenes transe. Denne teorien ble fremsatt av Gutorm Gjessing i 1953, og selv om teorien ble kritisert allerede på 1960-tallet, har den blitt noe av en standardforklaring i mye som er skrevet om læstadianismen og som også har funnet veien til skolebøker. I en artikkel fra 2017 tar Bengt Ove Andreassen opp hvordan en rekke forskere har koblet rørelsen til enten den eldre samiske religionen eller til spesielle trekk ved samers psyke, begge deler på et veldig svakt empirisk grunnlag, uten hensyn til at slike følelsesbetonte utbrudd er et velkjent fenomen i andre vekkelsesbevegelser. Trygve Riiser Gundersen peker på det samme fenomenet, men da særlig knyttet til antinomistiske vekkelse. I Grytten skrek, ropte, lo og gråt man om hverandre i gleden over å være syndfri, uten et snev av kontakt med samisk sjamanisme. Er det grunn til å tro at det var annerledes for læstadianerne?

---

⁵¹ Antinomistisk [teologi](#) er idéen om at medlemmer av en spesiell religiøs gruppe er uten forpliktelse til å adlyde [etiske](#) eller [moralske lover](#).

Det finnes ingen førstehåndskilder til hvordan transen opplevdes av en noaidi selv. Men slik den er beskrevet av misjonærer og prester på 1600-1700-tallet, var dette en åndelig reise noaidi gjorde alene. Riktignok var han en del av et kollektiv, som deltok i seremonien, men det var kun noaidi som falt i transe. Dette skiller seg markert fra rørelsen som var en tilstand hver og en møtedeltaker kunne komme i, og som var sterk knyttet til syndstilgivelsen. Den var ikke forbeholdt noen religiøs spesialist, heller tvert om. Nå var alle blitt religiøse spesialister med direkte forbindelse med Gud. I de senere årene er selve konseptet transe eller ekstase blitt kritisert fra flere hold, blant annet av Håkan Rydving, mens Rune Blix Hagen har påpekt at det ikke finnes spor av transe i trolldomsprosessene mot samer på Nordkalotten.

I *Fragmenter i Lappska Mythologien, Gudalären* (2003) skriver Læstadius at samenes tidligere gudelære var gått tapt etter kristendommens innføring. Den svenske lutherske kirken hadde da vært til stede i Torne lappmark i 300 år. Muligens kan kristendommens historie i området strekke seg enda et par århundrer bakover, til katolsk tid. Likevel hersket det mye vantro og overtro blant samene ifølge Læstadius, men legger han til, slikt finnes det like mye av blant svensker i øde skogstrakter selv om de har hatt kristendommen i nesten tusen år. Den eldre religionen forsvant ikke helt selv om kirken og kristendommen inntok området, men dette gikk over til å bli mer individuelle praksiser, ofte foretatt i skjul. Noe man ikke skulle vise frem eller prate høyt om utenfor den innerste sfære. Mye av det gamle ble innbakt i det nye, og motsatt, i en prosess som varte i flere hundre år. Til slutt har det blitt vanskelig å vite hvor de ulike praksisene og trosforestillingene egentlig kommer fra. Selv om de store offerseremoniene tok slutt, fortsatte folk å legge igjen småmynt eller vise sieidi ære på andre måter. Eller at man fortsatt i dag, bare stopper der for en stille rast.

Læstadius kom som sogneprest til Sverige nordligste kirkesogn, Karesuando, 25 år gammel og nyutdannet teolog. Det skulle gå nesten like mange år før vekkelsen startet. I alle årene før prekte han trofast i den lille kirka på elvebredden. De fleste i menigheten var reindriftssamer, mens et mindretall var nybyggere med finsk eller samisk opphav, eller begge deler. I fortellingen om Læstadius og læstadianismens oppkomst, trekkes det gjerne frem at han selv hadde samiske røtter, og at han forkynte på finsk og samisk. Dette kan høres ut som noe enestående, men det var det på langt nær. Begge språkene fungerte tidlig som kirkespråk i det etterreformatoriske Sverige-Finland. Det var Luthers prinsipp om forkynnelse på morsmålet, som slo igjennom her. I Finland brukte man finsk i kirkene, bortsett fra i de svenskspråklige bygdene. Det samme gjorde man også i den finskspråklige Tornedalen, som var underlagt erkebiskopen i Uppsala, og fra 1647 Härnösands stift. De første protestantiske prestene der ble rekruttert fra finsk side, men snart ble området «selvforsynt» med prester siden mange

prestesønner gikk i fedrenes fotspor. På 1600-tallet satset svenske myndigheter på å gi presteutdanning til samiske unggutter. På morssiden var Læstadius etterkommer etter en av disse tidlige samiske prestene. I tillegg ble det etablert skoler for samer og publisert samiskspråklige bøker. Men disse tiltakene fikk størst betydning sør for Torne lappmark.

La oss se litt nærmere på området Læstadius var prest i, Karesuando, eller Enontekis socken som det lenge het på svensk. Kommunen på finsk side heter i dag Eanodat på samisk og Enontekiö på finsk. Lars Levi kom til Karesuando sogn i 1826. Det var et amputert sogn han kom til. Amputasjonen hadde skjedd få år før, da det ved Freden i Fredrikshamn i 1809 ble trukket en grense mellom det svenske rikets vestre og østre deler, der den østre halvdel, Finland, ble et russisk storfyrstedømme. Grensa ble trukket langs *väylä*, det vil si storelva og ferdselsveien i det gamle Enontekis sogn, og alle de andre sognene i vassdraget helt ned til utløpet nede ved Torneå. I Enontekis ble kirke, kirkegård og prestegård liggende på finsk side. Man måtte derfor bygge en ny kirke for den svenske delen av den tidligere menigheten, den var 10 år da Læstadius kom dit. 11 km oppover elva – i Markkina stod allerede dette kirkestedets tredje kirke. Den første ble reist i 1606/07, den andre 1661, og den tredje i 1728.

Men kirka i Markkina var ikke det først gudshuset i dette området. Noen mil nord-vestover lå Rounala kapell, på det som i dag er svensk side av grensa. Ifølge et sagn ble kapellet bygd av tre kristne samiske brødre, som hentet tømmeret fra Norge. Tidligere antok man at kapellet var reist på 1500-tallet i forbindelse med Gustav Vasas misjonsfremstøt. Men C14-datering som de siste årene er gjort av kranier fra kirkegården der, har vist at de eldste gravene er helt fra 1300 av. Thomas Wallerstrøm, som har deltatt i disse undersøkelsene, mener dette mest sannsynlig er kristne, samiske graver, noe som gir det en helt annen tidshorisont enn det man vanligvis har knyttet til kristningen av samer. Kan kapellet ha blitt reist allerede i middelalderen? Kan det ha sammenheng med misjonen knyttet til Håkon Håkonssons Maria-kapell på Tromsøya fra midten av 1200-tallet? Eller kanskje til Lenvik kirke som var enda eldre. Det er gamle forbindelseslinjer mellom Torneregionen og kysten av Nord-Troms. Fiske, reinbeite og handel trakk årvisst folk til fjordene i Troms.

Så vidt vi vet var det aldri noen fastboende prest i Rounala, men allerede midt på 1500-tallet fikk presten Mikael H. i Torneå ansvaret for Torne lappmark. Som et ledd i sin ekspansjonspolitikkk på begynnelsen av 1600-tallet, bestemte Karl IX at det skulle bygges kirker og prestegårder i lappmarkene. I Torne lappmark ble det bygd en i Jukkasjärvi og en i Markkina i Enontekis. Den første presten eller *lapppredikanten* som han kaltes var Jöran Henriksson. Han hadde ansvaret for et enormt område, både Torne lappmark som strakk seg fra Kiruna-trakten til Tanaelva, og Kemi lappmark som omfattet hele området fra Enare til Kuusamo i Finland.

Han kunne både samisk og finsk. Sønnen hans Henrik Jöransson var i en årrekke fast tolk på tinget i lappmarken, og hjalp til med oversettelsen av den nordsamiske kirkehåndboken utgitt på 1640-tallet. Området hadde en sterk tilknytning til Tornedalen, og derfra kom både prester og nybyggere. De fleste prester var derfor finsktalende, og finsk ble også kirke- og opplæringspråket i Enontekis. Dette i kontrast til områder sør for Torne lappmark, der man brukte samisk i kirke og skole. Men bøkene som ble gitt ut der ble ikke forstått i de nordsamiske områdene, til det er avstanden mellom de samiske språkene for stor. Klokkere og kateketer ga leseopplæring til barna, men denne var på finsk og det ble klaget på at de samiske barna lærte lite siden de ikke kunne finsk.

Olof Sirma var et unntak. Han var same fra Kemi lappmark, og ble prest i Enontekis i 1676. Han oversatte en finsk katekisme til kemisamisk og foreslo at det ble opprettet en barneskole i Enontekis, men han fikk verken støtte til publisering eller til opprettelsen av skolen. Fortsatt på Læstadius' tid levde minnet om presten Sirma blant folk i sognet. Sirma var student i Uppsala da Johannes Schefferus skrev sitt berømte verk *Lapponia*, der Sirma bidro med to joiketekster. Disse tekstene skulle etter hvert bli oversatt og gjendiktet av en lang rekke europeiske og amerikanske poeter, som hadde vanskelig for å tro at denne poesien skrev seg fra ville samer. Som prest i Karesuando fikk Sirma et frynset rykte, og navnet hans figurerer i en rekke rettssaker. Spenningen mellom Sirma og menigheten viste seg på flere måter. Det går så langt at allmuen vil ha ham avsatt. Noen mente han gikk tilbake til den gamle samiske religionen, og ryktene om *ulvepresten* nådde helt til den norske læreren Isaac Olsen i Nesseby i Øst-Finnmark. Men hva er myter og hva er realiteter? Olsen hadde hørt dette av noen folk fra Enontekis som han traff i Kvalsund. Men hva var deres intensjon med å fortelle dette? Sensasjon, fremstille seg selv i et bedre lys, som gode kristne? På den andre siden anklaget Sirma selv andre samer for trolldom. En av dem var Elin Jacobsdotter, som han beskyldte for å ha drept hans ufødte barn i mors liv ved hjelp av trolldom. Men Sirma hadde ingen bevis, og ble av retten dømt for falsk anklage.

En vinterdag i 1687 fikk Olof Sirma besøk av en svensk offentlig nedsatt granskningskommisjon, som reiste gjennom lappmarkene for å undersøke om samene fortsatt holdt på med denne avgudsdyrkelsen. I Jokkmokk og i Jukkasjärvi hadde flere samer fortalt kommisjonen at de fortsatt brukte trommene sine når de hadde behov for å kommunisere med ånde verdenen. I Enontekis derimot bedyrer Sirma at han ikke kjente til noen avgudsdyrkelse. Ja, det eneste måtte være at noen samer bruker å ofre et reinkalvskinn på alteret i kirka når noen som er syke. Det eneste syndige han kan se i dette er at både hover og horn sitter på skinnet. Når Sirma understreker at han alltid har skåret dette av, henger det mest sannsynlig sammen

med et bibelsk forbud. Samene som var til stede på tinget måtte med opprekte fingre love å holde opp med denne overtroen.

I hele Torne lappmark er det få saker som tar opp hendelser knyttet til den eldre samiske religionen. Og de få gangene det er slike saker, så renner det ut i sand; ingen har sett noe og ingen vil vitne mot den tiltalte. Men folk kommer til kirken, det er bestemt hvor ofte de skal komme, og hvis man ikke kommer, kan man bli straffet. Man døper sine barn, går til nattverd, blir gift og begravet på kristent vis. Hvor mye var frivillig og hvor mye var tvang? Det er ikke godt å si. Samer er og var individer som andre mennesker, som tar og tok forskjellige valg også på det religiøse området. Det blir for snevert å betrakte kristningen av samene kun som et overgrep og tvang. Noen av de praksisene som vi finner i kilder fra 1600-1800-tallet, kan tyde på at samene tilpasset seg kirke og kristendom ved å inkorporere deler av den gamle religionen i den nye.

I år 1800 var Erik Grape prest i Enontekis. Da stod kirkebygningen fortsatt på den gamle kirkeklassen i Markkina, og ingen visste om riksgrensa som kun ni år senere skulle bli trukket langs elveleiet få meter fra kirka. Grape forteller om en tradisjon befolkningen på norsk side hadde; de kom med vokslys til kirka. De betraktet kirkene på svensk side som mye mektigere enn deres egne kirker på Tromsø, Skjervøy og i Kautokeino. I havsnød lovet de en gave til kirkas skytspatron dersom de fikk hjelp og overlevde. Kirkeregnskapene viser at dette stemmer, en rekke navngitte personer fra de ulike fjordene i Nord-Troms har gitt enten vokslys eller penger i gave til kirka. På 1700-tallet hadde mange fra Enontekis og fra områdene lenger sør i Muonio- og Tornedalen utvandret til Nord-Troms. Blant giverne finnes mange kvener, men her er også mange sjøsamere og en og annen nordmann eller dansk etterkommer.

Også samer og finner tilhørende Enontekis sogn kom med gaver. Dette var for det meste produkter av rein, slik som reinoster og hansker av reinskinn. Alt ble solgt til inntekt for kirka eller kanskje presten. Denne typen offergaver er kjent fra andre kirker i Torne og Kemi lappmarker: Jukkasjärvi, Kautokeino, Utsjoki og Enare. I regnskapsboka for Utsjoki for årene 1751-52 står det sirlig oppført hvorfor hver enkelt navngitt person ga en gave til kirka, for eksempel for god helse, for lykke med reinen, og for lykke i laksefiske. Også samiske Anders Poulsen, som i 1692 ble stilt for retten i Vadsø for bruk av *goavddis* (en samisk rituell tromme), forteller om ofringer av vokslys og penger til kirkene. Poulsen var fra Torne lappmark, men bodde i voksen alder i *Nordlandene* og Finnmark. Presten Frederik Rode, som arbeidet i Alta og Talvik 1826-34, forteller at folk hadde en lignende oppfatning knyttet til Kautokeino kirke. Og for å avslutte med den personen jeg begynte med, Lars Levi Læstadius skriver dette om ofringer til kirkene:

- *Offerväsendet vill ännu hänga fast i Lapparnes sinne. Man offerar nu icke åt Siete [Sieidi] eller Passe [Bassi]; utan i stället lofvar man nu offer åt kyrkor, stundom åt flere på en gång, liksom för at försöka, hvilken kyrka har den bästa kraften att hjälpa.*

De finske forskerne Bill Widén og Ritva Kylli har i likhet med Læstadius, tolket slike gaver som en samisk tilpasning til kristendommen. Det vil si at offerritualene som hadde vært utført ved det som var hellige steder innenfor rammene av den eldre samiske religionen, nå var blitt flyttet inn i det hellige rommet i kristen betydning, kirkerommet, og lagt ved alteret, det aller helligste stedet i kirka. Det problematiske med denne tolkningen er at det ikke var kun samer som ga gaver til kirkene, som gjennomgangen viste, var det folk fra alle etniske grupper som kom med gaver. Jeg ser en parallell til teorien om rørelsen i læstadianismen her, der man utelukkende søker en forklaring i eldre samisk religion, uten at det tas høyde for at dette ikke bare gjaldt samer og at lignende fenomener også er knyttet til kristendommen blant andre nordiske folk. Den svenske forskeren Monica Weikert sidestiller Jukkajärvi og Enontekis kirker med andre såkalte offerkirker i Sverige, som ble sett på som kirker som hadde en spesiell kraft. Anne Eriksen har studert det samme fenomenet i Norge, og understreker at dette var en levende tradisjon i etterreformatorisk tid, som til dels hadde røtter i folkelige tradisjoner bakover til katolsk tid. Mest kjent i norsk sammenheng er Røldal kirke med sitt gråtende, helbredende krusifiks. Opplysningene om skytspatron og vokslys peker mot katolsk kristendom, der alle kirker var helliget til en helgen og vokslys var en vanlig gave til kirkene. Kanskje kan praksisen og forestillingene knyttet til kirka i Markkina spores tilbake middelalderen og Mariakirken på Tromsøya, som sommerstid kan hatt besøk av samer fra Rounala. På den andre siden er det neppe slik at det ene nødvendigvis utelukker det andre. Det er meget mulig at opphavet bør søkes både i kristen praksis fra katolsk tid og en overføring av offerskikker knyttet til samisk religion, som har smeltet sammen til en ny tradisjon, og som igjen har gitt forestillingen om lappmarkens kirker som mye mektigere enn de norske.

«647 heksestudenter» – hekseforfølgelsene i undervisning og forskning ved AHR

Rune Blix Hagen

Emnet omkring den europeiske hekseforfølgelsen i tidlig nytid har fra om lag 1970 blitt fast inventar ved historiestudiene ved universitet rundt omkring i Europa, Australia og Nord-Amerika. Ved universitetet i Tromsø ble det for første gang etablert et slikt frittstående bacheloremne ved historiefaget høsten 2007. Første undervisning til *De europeiske trolldomsprosessene*, med kodingen his-1002, fant sted 22. August, og førte til stor tilstrømming av nysgjerrige studenter. Vi måtte skifte lokale flere ganger før å få plass til alle. Til sammen fullførte 57 studenter det første kurset.

Den store tilstrømmingen av studenter, ikke bare i 2007, men også de neste årene var absolutt et resultat av en slags Harry Potter effekt. J.K. Rowling hadde avsluttet sin suksessrike bokserie, og filmatiseringen var meget populær på denne tiden. Emnet ble da også godt mottatt av studentene, selv om noen forlot forelesningene fordi vi ikke hadde lagt inn praktiske øvelser, slik enkelte uttrykte det. Noen etterlyste trommekurs i forbindelse med forelesninger omkring samisk ritualmagi.

Det første utgaven av emnet i 2007 besto av 15 forelesninger. Foruten tema slik som rettsutvikling utover 1500- og 1600-tallet, trolldomsprosessene i Nord-Norge, kvinnefokus og andre forelesninger knyttet til nytidens hekseforfølgelse, inneholdt forelesningsrekken en forelesning om *Moskvaprosessene og stalinismen* holdt av Jens Petter Nielsen, mens Hallvard Tjelmeland kalte sitt bidrag for *Mccarthyisme – ei moderne heksejakt?* Botanikeren, Torbjørn Alm fra Norges arktiske universitetsmuseum (TMU), fortalte om den såkalte ergotismehypotesen⁵² i hekseforskningen. I årene som fulgte var disse tre forelesningene faste innsalg ved fagtilbudet. Seinere tok vi dessuten inn Aina Westrheim Ravna fra medisinsk biologi. Hun hold forelesning om samisk folkemedisin for studentene. For meg som fagansvarlig var det viktig å få inn, skal vi si, et tverrvitenskapelig perspektiv på dette

---

⁵² Ergotisme, sykdom forårsaket av inntak av soppen meldrøye. Sykdommen kan ta flere former, enten som krampeanfallet eller hudutslett som går over i koldbrann. Stort inntak kan føre til at personen faller i koma.

hekseemnet der nærmest alle vitenskaper har hatt større eller mindre innflytelse. Hekseforskningens historiografi var i tillegg et sentralt aspekt ved flere av forelesningene.

Motivasjonen for å etablere et slikt emne ved historiefaget var sterkt knyttet til det faktum at rettslig forfølgelse av trollfolk utover 1600-tallet var særlig utbredt innenfor det vi kunne kalle det primære geografiske nedslagsfeltet til Universitetet i Tromsø. Undervisning, og ikke minst forskning, omkring de omfattende historiske hekseprosessene i Finnmark var en nærliggende oppgave for historiefaget ved universitetet. Tilgangen på rikholdige rettskilder ved Statsarkivet i Tromsø betydde mye for utviklingen av fagtilbudet, og selvsagt for forskningsmiljøet. Etter hvert fikk pensumlitteraturen til kurset et stadig sterkere preg av bøker og artikler som var skrevet av ansatte knyttet til fortrinnsvis historie og religionsvitenskap i Tromsø.

Utover at hekseemnet kom på plass som et tilbud fra historiefaget ved UiT, er det særlig to viktige momenter som dette emnet har bidratt med når det gjelder fagets utvikling de seinere årene. I 2012 etablerte hekseemnet seg som *det første nettkurset* ved historie, med kodingen HIS-1021, fra 2015 med kodingen HIS-1051. Nettversjonen ble utviklet i konstruktivt samarbeid med *Result – Ressurssenter for undervisning, læring og teknologi*. Som det første av historiefagets nettilbud ble hekseemnet mønstergyldig for den videre utviklingen av nettemner ved historie.

Nettversjonen av hekseemnet ble kjørt i vårsemesteret, mens HIS-1020 fortsatt som et semesteremnet utover høsten. Til sammen trakk de to kursene 96 studenter i 2012.

Hekseemnet var i tillegg det emnet som først ble tilbudt som et tverrvitenskapelig samarbeid mellom historie og våre instituttvenner ved religionsvitenskap. Tittelen ble endret til *Trolldomsprosessene i et historisk og religionsvitenskapelig perspektiv*, og kjørt som et nettemne fra og med 2015, under kodingen his-1051. I 2015 var det til sammen 102 studenter som besto eksamen i nett- og campusversjonen. Gjennom samarbeid med våre kolleger ved religionsvitenskap fikk emnet tilført nye og interessante perspektiver. Roald E. Kristiansen foreleste om nordnorske svartebokprester, Siv Ellen Krafts tema var knyttet til både nysjamanisme og til “Kulturens refortrylling – magi i senmoderniteten”, mens James Lewis valgte tittelen “New Age Medicine Men vs New Age Noaidi” som tittelen på sitt forelesningsbidrag.

I løpet av årene med hekstilbud ved AHR har vi dessuten hatt gode innspill fra flere gjesteforelesere slik som tyske Rita Voltmer, islandske Már Jónsson og danske Louise Nyholm

Kallestrup. På campuskurset i 2015 holdt Ellen Alm fra Trondheim to forelesninger omkring samiske trollfolk. Med hovedfagsoppgaven *Statens rolle i trolldomsprosessene i Danmark og Norge på 1500- og 1600-tallet* fra høsten 2000 ble for øvrig Ellen Alm den første som skrev hovedoppgave/master om emnet ved historiefaget i Tromsø, under veiledning av Alf Ragnar Nielsen. Etter den tid har ni studenter skrevet sin masteroppgave i historie med trolldomsrelaterte tema. Flere av disse masteravhandlingene har frambragt ny kunnskap om trolldomsprosessene i Norge-Norge slik som Cecilie Andersens historiemaster fra 2017 *Hr. Petter, Signe-Folk og Satans Træl. En undersøkelse av Petter Dass sin oppfatning av trolldom og hvit magi i andre halvdel av 1600-tallet* og undersøkelsen til Haakon Hegsvold Sørлие fra våren 2020 *Between Heaven and Hell: The role of the clergy in the witchcraft prosecutions in Finnmark, 1620-1692*. Det samme kan i høyeste grad sies om June Natalie Sørlies avhandling med tittelen «*Kalder du min gamle kone for en hex?*» *Trolldomskonflikter i Finnmark 1692-1729*. De aller fleste masteravhandlingene om emnet er tilgjengelig i fulltekst fra UiT Munin - åpent vitenarkiv. Det skal dessuten legges til at utallige studenter har skrevet bacheloroppgaver med tilknytning til den historiske hekseforfølgelsen. Her kunne det være på sin plass å nevne Ida-Annie Hakvågs glimrende bacheloroppgave fra våren 2021 om Norges siste alvorlige trolldomsprosess mot Johanne/Jehanne Nielsdatter fra Borkenes i 1695. Hakvåg holdt i tillegg foredrag om denne saken for et lydhørt publikum under de nordnorske festspillene i Harstad i juni 2021.

I årene 1994 og 1995 hadde jeg et amanuensisvikariat ved historieseksjonen. Ett av de obligatoriske grunnfagsemnene på den tiden var kvinnehistorie. Emnet var en integrert del av det tradisjonelle grunnfagstilbudet og omfattet fem dobbeltforelesninger. Randi Rønning Balsvik var ansvarlig for organisering av forelesningsrekken vårsemesteret 1994 og ba meg holde to forelesninger. Jeg kunne velge tema sjøl, men selvsagt under den forutsetning at mitt tema hadde et kvinnehistorisk perspektiv. Slik gikk det til at jeg i mars 1994 holdt min aller første forelesning om hekseprosessene under tittelen *Hekseprosessene – hvorfor ble kvinnene så sterkt rammet*. Forelesningen var dessuten den første om emnet ved historiefaget i Tromsø. Det kan for øvrig legges til at en forelesning om nyere europeisk hekseforskning var blant de aller første emnene da Harald Dag Jølle startet det etter hvert så populære rødvinseminaret ved instituttet på midten av 1990-åra.

Etter hvert som hekseemnet ble innarbeidet som et tilbud ved instituttet utover 2000-tallet, har dessuten formidlingen, eller skal vi si historiebruk, av trolldomsrelaterte emner økt ganske voldsomt. Pågangen fra media har vært stor, det samme gjelder foredrag i lokale

historielag og for elever i videregående skole. Dessuten har det vært svært spennende å delta som historisk konsulent ved ulike kunstarter; både innen musikk (rock, pop og opera), film, billedkunst, teater, litteratur og ulike forestillinger. Arbeidet med Steilneset Minneste (før jeg seinhøsten 2007 anbefalte prosjektledelsen til å ta kontakt med Liv Helene Willumsen) og med forestillingen *The Witches of Finnmark* har vært særlig inspirerende. *The Witches of Finnmark* er foreløpig oppført ved Bølgen Kulturhus i Larvik, Kulturhuset i Arendal og Victoria den nasjonale jazzscene i Oslo.

Etter fire års opphold var hekseemnet tilbake som et frittstående enkeltemne ved AHR våren 2023 gjennom et prisverdig initiativ av Siv Rasmussen. Denne gangen har his-1020 fått tittelen *Trolldomsprosessen i Norden og Sápmi* og setter dermed fokus på et av de mest spesielle trekkene ved trolldomsforfølgelsen, nemlig at også urbefolkningen på Nordkalotten ble rammet av denne rettsforfølgelsen mot slutten av 1500-tallet og utover 1600-tallet. Tilstømningen til det nye trolldomsemnet har vært upåklagelig – en av forelesningstimene ble sågar fulgt av UiTs rektor Dag Rune Olsen.

Takk til seniorrådgiver ved Seksjon for forskning og utdanningskvalitet, Sigurd Langseth, for de offisielle studenttallene.

Trolldomsprosessene i Finnmark og Steilneset minnested, Vardø

Liv Helene Willumsen

Innledning

Ved et jubileum er det naturlig å se seg tilbake, og slik er det også for meg. Jeg ser tilbake til den måneden jeg var fersk grunnfagsstudent på Institutt for historie ved UiT, som var januar 1975. Instituttet hadde mange flinke lærere, og en av disse var professor Narve Bjørgo. Han underviste på et kurs med fokus på originaldokumenter fra 1400-tallet, blant annet Aslak Bolts jordebok.⁵³ Bjørgo var en dyktig og inspirerende pedagog. Han la kopi av en original side fra Aslak Bolts jordebok framfor intetanende studenter på et undervisningsrom i Odd Bergs lokaler og sa: «Les!» Så vi gjorde, og jeg vil i dag takke Narve Bjørgo for denne kontante innføring i kildenes verden; den ble for meg en døråpner til et besnærende kunnskapsrom og til en sterk og overbevist holdning til senere historieforskning. Narve Bjørgos beskjed var: «Historiestudenter, Ad Fontes!»

Det første arbeidet jeg gjennomførte basert på originalkilder, var min hovedoppgave *Trollkvinne i nord i historiske kilder og skjønnlitteratur*, fullført i 1984.⁵⁴ Oppgaven var tverrfaglig, inspirert av den gryende kvinnebevegelsen, en regional studie der kvantitativ og kvalitativ metode utfylte hverandre. Lite visste jeg da om at dette temaet skulle bli mitt forskningsfelt de neste 40 år, føre meg til Edinburgh og en komparativ doktoravhandling der, føre til tekstkritiske kildeutgaver på norsk og på engelsk av rettsreferatene fra trolldomsprosesser i Finnmark, der Solbjørg Ellingsen Fossheim ved Statsarkivet i Tromsø var en viktig samarbeidspartner,⁵⁵ føre til publisering av historiske fagbøker og artikler på norsk og på engelsk,⁵⁶ føre meg til foredrag i mange land og ikke minst til å bidra til storslagent

---

⁵³ Aslak Bolt var erkebiskop i Nidaros fra 1428 til 1450.

⁵⁴ Liv Helene Willumsen: *Trollkvinne i nord i historiske kilder og skjønnlitteratur*, Hovedoppgave, Universitetet i Tromsø, 1984. Utgitt som bok i skriftserien til Høgskolen i Tromsø, 1994.

⁵⁵ Liv Helene Willumsen: *Trolldomsprosessene i Finnmark. Et kildeskript* (Bergen, 2010); Liv Helene Willumsen: *The Witchcraft Trials in Finnmark, Northern Norway* (Bergen, 2010); *Kilder til trolldomsprosessene i Finnmark. Modernisert språklig utgave* (Leikanger, 2017).

⁵⁶ Liv Helene Willumsen: *Witches of the North* (Leiden, 2013); Liv Helene Willumsen: *Dømt til ild og bål* (Stamsund, 2013).

minneste over ofrene for trolldomsprosessene i Finnmark. Men ett visste jeg: Dette var mangslungne kilder med et vell av fortolkningsvinklinger og ditto språklige lag.

Min artikkel er har et todelt siktemål: For det første vil jeg gå tilbake til min hovedoppgave fra 1984 for å sammenligne hva Liv Helene 1984 og Liv Helene 2022 mener om to utvalgte aspekter knyttet til trolldomsprosessene i Finnmark. Begge disse aspektene er aktuelle relatert til forskningsfronten på emnet trolldomsprosesser: Det ene aspektet er: Trolldomsforestillinger. Det andre aspektet er: Kjønn og identitet. Jeg har valgt å utforske disse aspektene fordi de gir interessant kunnskap om trolldomsprosessene i Finnmark både fordi de gir opplysninger innen en regional ramme og fordi de kan knyttes til trolldomsforskning i andre land og vise hvordan trolldomsprosessene i Finnmark er det av et mye større bilde enn det regionale. For det andre vil jeg presentere Steilneset minneste i Vardø, minneste over ofrene for trolldomsprosessene i Finnmark. Dette minneste, åpnet av HM Dronning Sonja i 2011, er basert på tre komponenter: Kunst, Arkitektur, Historie.⁵⁷ Hvert menneske som mistet livet under trolldomsprosessene i Finnmark, har fått sin minnetavle, en plakett, og jeg har skrevet tekstene til disse plakkettene. Jeg ønsker avslutningsvis i artikkelen å reflektere over Steilneset minneste betydning i relasjon til påtrengende problemstillinger globalt i vår verden i dag, samt hvordan en slik smertefull historisk hendelse som trolldomsprosessene kan formidles.

Trolldomsforestillinger

Jeg vil i det følgende gå inn på trolldomsforestillinger som kommer til syne under trolldomsprosaene i Finnmark, og sammenholde hvordan jeg så på dette da jeg skrev min hovedoppgave i 1984 med hvordan jeg ser på dette i dag.

Først vil jeg kort gå inn på noen grunnbegreper. Hva var trolldom? Det kan defineres som evne til manipulering av usynlige makter i den hensikt å skade og ødelegge. Det kunne være skade som ble påført mennesker, dyr, eller samfunn. På 1600-tallet trodde lek og lærd at trolldom var mulig å utføre, og at noen mennesker hadde makt til å utføre trolldom.

---

⁵⁷ Reidun Laura Andreassen og Liv Helene Willumsen: *Steilneset minneste. Kunst, Arkitektur, Historie* (Stamsund, 2017).

Trolldomsprosessene i Europa var en forfølgelse av antatte trolldomsutøvere. Det var snakk om rettssaker, kriminalsaker, der forbrytelsen var utøvelse av trolldom. Denne forfølgelsen gikk for seg i perioden 1450-1750.⁵⁸

På begynnelsen av 1600-tallet var det 3000 innbyggere i Finnmark, et sparsomt befolket område. Av disse ble 135 personer anklaget for trolldom i perioden 1600–1692; 82 % kvinner og 18 % menn. Dødsdomsraten var høy, 67 %. Totalt ble 91 personer dømt til ild og bål og henrettet under trolldomsprosessene i Finnmark. Det var en meget streng forfølgelse i Finnmark når man ser på antall henrettede i forhold til folketall.

Kildematerialet for en forsker som arbeider med trolldomsprosesser, er hovedsakelig rettsprotokoller, referater av rettssakene som ble skrevet av en sorenskriver. For Finnmark finnes en meget god og relativt sammenhengende serie fra 1620 og framover av tingbøker på Statsarkivet i Finnmark: Sorenskriveren i Finnmarks arkiv. I tillegg til rettsreferater er lensregnskaper nyttige kilder, de viser statens inntekter og utgifter, og berører også trolldomssakene. Dessuten tok Hans H. Lilienskiold, amtmann i Finnmark på slutten av 1600-tallet, kopier av dommene i en del trolldomssaker, et dokument som kan supplere rettsreferatene i enkelte perioder.⁵⁹

Da jeg skrev min hovedoppgave i 1984, lanserte jeg allerede i problemstillingen tanken om at det var to typer trolldomsforestillinger som kom fram under trolldomsprosessene i Finnmark: «Vekselspillet mellom folkelige trolldoms-forestillinger og lærde demonologiske forestillinger står sentralt under prosessene.» Den samme todeling tas opp i min konklusjon: «Gjennom drøftinga av materialet har jeg påvist følgende forhold: Det folkelige trolldomsbegrepet kommer klarest til syne i enkeltprosesser. Det demonologiske trolldomsbegrep kommer klarest fram i de store kjedene, hvor trolldomsutøvelsen er kollektiv.»

Etter mange års arbeid med kildematerialet, står jeg fast ved at to trolldomsbegreper kommer fram under rettssakene: Det ene er tradisjonell trolldom – *maleficium*, som kjennetegnes av en persons iboende trolldomskraft og individuell utøvelse. Det andre er demonologi, en doktrine basert på nye og lærde europeiske idéer om trolldom. Hovedpunktene er djevlepakt, inngåelse av en pakt med djevelen, der djevelen overfører trolldomsakt til den

---

⁵⁸ Julian Goodare: *The European Witch-Hunt* (Abingdon, 2017), 27.

⁵⁹ Originaldokumentet er i Kongelige Bibliotek, København. En redigert utgave er: Rune Blix Hagen og Per Einar Sparboe: *Hans H. Lilienskiold. Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark* (Tromsø, 1998).

personen som inngår pakten, samlinger av trollfolk med djevelen i sin midte, og kollektiv utøvelse av trolldom.

Tradisjonell trolldom er blitt utøvd i de fleste land både før, under, og etter trolldomsprosessene. Til denne typen trolldom, der man ønsker å kaste ondt over mennesker eller dyr, utføre skadelige handlinger, forestilte man seg noen ganger at remedier ble tatt i bruk. Et velkjent eksempel over hele Europa er å stjele melk fra andre folks kyr; en trollkvinne kunne ved hjelp av en øks melke den ene bøtten etter den andre av naboens ku, til slutt kom det blod ut og kua falt død om.

Spesielt knyttet til Finnmark var tradisjonelle forestillinger om samenes trolldomskyndighet, kjent i Europa særlig gjennom Olaus Magnus' bok *Historia om de nordiske folken*, publisert i Roma 1555. Denne boken skildrer samene som kyndige i å selge vind til seilbåter og å kaste gand. Dessuten nevnes samene i forbindelse med sjamanisme, deres førkristne naturreligion, der samisk tromme, runeбомme, ble anvendt.

Demonologi er det intellektuelle studiet av demoner og deres makt.⁶⁰ Tankegodset, en konstruksjon formet som en fortelling, kom opp på det katolske Basel-konsilet på 1430-tallet, og utviklet seg til en fortelling om inngåelse av djevlepakt, trolldomssamlinger eller sabbater for å tilbe djevelen, omskaping til fugler og dyr, samt kollektiv utøvelse av trolldom. Den demonologiske doktrine spredte seg hurtig i Europa gjennom bøker, mest kjent er *Malleus Maleficarum* eller *Heksehammeren* fra 1486.

Den demonologiske doktrine er formet som en fortelling, et narrativ. Djevelen kommer flere ganger for å friste en kvinne til paktinngåelse, gir løfter om penger eller annet ønskelig. Til slutt gir kvinnen etter og inngår en pakt med djevelen. Det er i særdeles grad snakk om en Kvinne-Djebel-relasjon. Det demonologiske tankegodset viser sterk kvinneforakt: kvinner er svake, faller lett for djevelens fristelser, er tilbøyelige til det onde.

Ideen om trolldomssamling ble skjebnesvanger i alle land der trolldomsprosesser forekom. Etter at en anklaget person avla tilståelse om deltakelse på en trolldomssamling, kom alltid dette spørsmålet fra forhøreren: Hvem andre var til stede på samlingen? Nye navn kom

---

⁶⁰ Julian Goodare, Rita Voltmer og Liv Helene Willumsen (red.): *Demonology and Witch-Hunting* (Abingdon, 2020).

opp, og nye mistenkte ble dratt inn i rettssaker som var forbundet med hverandre, kjedeprosesser.

En del endringer er å spore fra 1984 til 2022 når det gjelder min metodologiske tilnærming til troldomsforskning. Jeg mener fremdeles at primærkilder er viktig, ja, de utgjør historikerens grunnpilar. Imidlertid vil jeg i 2022 tillegge komparasjon større vekt enn før. En systematisk analyse av like faktorer: epler & epler, for å finne mønstre og strukturer, kan gi verdifull informasjon om troldomsprosessenes innhold og utvikling. Fordi jeg ønsket å sammenligne Finnmark med et annet område, har jeg tatt en doktorgrad i historie ved University of Edinburgh på en komparativ studie av troldomsprosessene i Finnmark og Skottland.⁶¹ Jeg valgte Skottland delvis fordi landet på samme måte som Finnmark, har to etniske grupper med ulikt språk og ulik kultur som bor side om side: Highlanders og Lowlanders. Jeg ønsket å se om det var likheter eller forskjeller knyttet til troldomsprosessene mellom områdene knyttet til etnisitet. Dessuten har University of Edinburgh en stor database knyttet til trolddom, The Survey of Scottish Witchcraft. Denne databasen muliggjorde bruk av kvantitativ metode, og jeg anser statistisk analyse å være meget illustrerende og tydeliggjørende for en del relevante problemstillinger. I tillegg gir databasen referanser til originalkilder, og muliggjør dermed kvalitativ metode: nærlesning av primærkilder.

En graf som viser antall skotske trolddomssaker per år kjennetegnes ved høye søyler enkelte år, altså mange saker, og rolige perioder innimellom. Dette er karakteristisk for troldomsforfølgelse som inkluderer kjedeprosesser. I Skottland var det svært streng troldomsforfølgelse, med 3212 navngitte anklagede personer, 84 % kvinner. Men hensyn til etnisitet, var det absolutte flertall kvinner fra Lowlands og menn fra Lowlands. Personer fra Highlands var ikke målgruppe under troldomsprosessene i Skottland.

Troldomsforfølgelsen i Europa foregikk i både katolske og protestantiske land. Omkring 50.000 mennesker ble henrettet under disse prosessene, de fleste brent på bål. Middeltall med henblikk på kjønn er 80 % kvinner og 20 % menn.

Demonologiske ideer ble overført fra sørvestlige del av Europa til Nord-Europa sent på 1500-tallet, med 1600-tallet som det viktigste hundreår for forfølgelse av antatte troldomsutøvere. Det oppstod i nordlige del av Europa et press med hensyn til forfølgelse av

---

⁶¹ Liv Helene Willumsen: *Seventeenth-Century Witchcraft Trials in Scotland and Northern Norway* (Ph.D. thesis, University of Edinburgh, 2008).

trollfolk, og staten kom til å spille en viktig rolle gjennom rettssystem og kirke. Demonologiske ideer kom inn i lovens bokstav og dermed inn i rettslokaler.

Det skjedde en mangfoldig overføring demonologiske ideer om trolldom, skriftlig og muntlig: gjennom demonologiske verker, statlig korrespondanse, reisende personer, rettssaker og kirkens prediken. Skriftlig foregikk overføringen gjennom bøker og dokumenter, muntlig gjennom fortelling fra munn til munn, der overføringen gikk lett på grunn av den demonologiske doktrines narrative språklige strukturer.

Trolldomsprosessene i Finnmark har et preludium som viser at den personlige faktor har stor betydning for utviklingen av trolldomssaker i flere europeiske land.⁶² Dersom man undersøker første gang demonologiske ideer forekom i trolldomssaker, ser man at det var en forbindelse mellom trolldomssaker med demonologisk innhold i Trier fra 1585 av, i Skottland, North Berwick-sakene fra 1590-1591, og Vardø 1620-1621.⁶³ Min forskning har vist at enkeltpersoner som hadde mulighet til å initiere og kontinuere trolldomssaker har vært avgjørende for en sammenheng mellom demonologiske trolldomssaker i København, Edinburgh og Vardø, og at København har vært et viktig knutepunkt i denne forbindelsen.⁶⁴

Kjønn og etnisitet

Det neste aspektet jeg ønsker å fokusere på gjennom en sammenligning mellom min hovedoppgave fra 1984 og min forståelse i dag, er Kjønn og etnisitet. I hovedoppgavens problemstilling skriver jeg følgende: «Perifer beliggenhet og spesielle etniske forhold gjør imidlertid at Finnmark har visse særtrekk i forhold til Kontinentet. Samene var kjent over hele Europa for sin trolldomskyndighet på 1500-1600-tallet. Et moment (...) om kjønnsforskjeller kan påpekes i et evt. samisk innslag i materialet.»

---

⁶² Liv Helene Willumsen: «Trolldom mot kongens skip 1589 og transnasjonal overføring av idéer», *Historisk Tidsskrift* (Danmark), 2 (2019), 309-344.

⁶³ Liv Helene Willumsen: "A Witchcraft Triangle: Transmitting Witchcraft Ideas Across Early Modern Europe", i Marina Montesano (ed.): *Folklore, Magic, and Witchcraft: Cultural Exchanges from the Twelfth to Eighteenth Century* (Abingdon, 2021), 247-264.

⁶⁴ Diane Baptie og Liv Helene Willumsen: "From Fife to Finnmark: John Cunningham's Way to the North", *Genealogist*, 28, no. 2 (Fall 2014), 180-121; Liv Helene Willumsen: "Exporting the Devil across the North Sea: John Cunningham and the Finnmark Witch-Hunt", i Julian Goodare: *Scottish Witches and Witch-Hunters* (Basingstoke, 2013), 49-66; Arne Kruse og Liv Helene Willumsen: "Magic Language: The Transmission of an Idea Over Geographic Distance and Linguistic Barriers", *Magic, Ritual and Witchcraft*, 15, no. 1 (Spring 2020), 407-423...

Og jeg konkluderer følgende i samme hovedoppgave om etnisitet: «De samiske mennene utgjør en mye større del av mennene i materialet enn de samiske kvinnene utgjør av kvinnene i materialet (...) Trua på den samiske befolknings magi lever som en understrøm gjennom hele perioden.» Med henblikk på kvinner, har jeg i 1984 denne konklusjonen: «En utprega kvinnedominans er et generelt trekk ved trolldomsprosessene, i Finnmark så vel som i resten av Europa. Alle kvinner er potensielle trollkvinner.»

I løpet av perioden fra 1984 og 2022 har jeg foretatt nøye studier av kjønn og etnisitet under trolldomsprosessene i Finnmark. En slik studie omfatter 4 elementer: Norske kvinner; Samiske kvinner; Norske menn; Samiske menn. Alle elementene er viktige i en vurdering. Ved frekvensanalyse viser det seg at antall trolldomssaker per år i Finnmark får en graf som følger samme mønster som Skottland: Vi står overfor en forfølgelse av trollfolk som inkluderer kjedeprosesser. Det er enkelte år med mange saker og roligere perioder mellom. Mønsteret kjennetegner kjedeprosesser.

Det viser seg at kjønn utslagsgivende variabel med hensyn til intensitet under trolldomsprosessene i Finnmark. Majoriteten av de anklagede og henrettede er norske kvinner. De forfølges hovedsakelig i kjedeprosesser, der demonologiske ideer er hovedsaken i tilståelsene, der den først anklagede utlegger navn på andre kvinner som har vært med på trolldomssamling, noe som fører til eskalering av saker, og der eksekusjonsraten er meget høy. En liten del av norske kvinner anklages for tradisjonell trolldom. Norske kvinner er hovedelementet i trolldomsprosessene i Finnmark med hensyn til kjønn og etnisitet. Samiske kvinner anklages også i kjedeprosesser og avlegger samme type tilståelse som norske kvinner, så kjønn er utslagsgivende også for dem. Samiske kvinner forhøres for å presse fram en demonologisk tilståelse, de utlegger navn på andre kvinner, bekjenner djevlepakt og deltakelse på trolldomssamlinger. Samiske kvinner forfølges for trolldom fordi de er kvinner, akkurat som norske kvinner. Kvinner i materialet fra trolldomsprosessene i Finnmark utgjør 82 % av de anklagede og 84 % av de henrettede.⁶⁵

Gruppen av menn anklaget for trolldom i Finnmark omfatter samiske menn og norske menn. Av de anklagede i Finnmark er to tredjedeler av gruppen menn samiske menn og en tredjedel norske menn. Menn anklages ikke for demonologisk trolldom, de tilstår ikke

---

⁶⁵ Liv Helene Willumsen: *Steilneset. Minnested over ofrene for trolldomsprosessene i Finnmark* (Oslo, 2022).

djevlepakt eller deltakelse på trolldomssamlinger. Menn anklaget for trolldom i Finnmark kan kobles til tradisjonell trolldomsutøvelse. De samiske menn anklages for salg av vind til seilbåter, kasting av gand og bruk av samisk tromme, runeбомme. De norske menn anklages for samarbeid med samiske menn for å utøve trolldom i små grupper på to eller tre, samarbeid med norske kvinner om tradisjonell trolldom, samt fjerning av gand, som man forestilte seg kunne være et lite objekt som lå under huden på den som hadde fått gand kastet over seg, eller en flue. Med henblikk på dødsdommer, ble de samiske menn i gruppen menn adskillig strengere behandlet enn de norske menn, det var kun én norsk mann som fikk dødsdom under trolldomsprosessene i Finnmark, mens 13 samiske menn fikk dødsdom. Menn i materialet fra trolldomsprosessene i Finnmark utgjør 18 % av de anklagede og 16 % av de henrettede.

Oppsummering trolldomsprosessene i Finnmark

Kvalitativ analyse, nærlesning av kilder, viser at to trolldomsbegreper kommer for en dag under trolldomsprosessene i Finnmark: tradisjonell trolldom og demonologi. Kvantitativ analyse, statistikk, viser en tydelig sammenheng kvinner, djevlepakt, tortur, utlegelser av navn, kjedeprosesser, høy dødsdomsrate. Likeså for menn en sammenheng mellom individuell utøvelse av trolldom eller utøvelse av trolldom i små grupper og tradisjonell trolldom. Den personlige faktor har hatt mye å si for utviklingen av trolldomsprosessene, der menn med makt til å initiere og kontinuere trolldomssaker har hatt stor betydning.

Min konklusjon i 2022 er at trolldomsprosessene i Finnmark innholdsmessig var preget av en blanding av europeiske demonologiske ideer og tradisjonell trolldom. Europeiske demonologiske ideer ledet til en forfølgelse kjennetegnet av kjedeprosesser, der kjønn var utslagsgivende. Norske kvinner var hovedelementet, men også samiske kvinner var med. Forfølgelse knyttet til demonologisk trolldom var dominerende fra 1620 til 1663, altså hele midtperioden av trolldomsprosessene i Finnmark. En understrøm av tradisjonell trolldom relatert til menn ser man særlig i første og siste del av perioden med forfølgelse, særlig koblet til individuell utøvelse av trolldom eller koblet til små grupper på fra en til tre personer. Både norske og samiske menn var i denne gruppen, med samiske menn i overvekt. Samiske menn i Finnmark ble anklaget for salg av vind, gand og bruk av samisk tromme, runeбомme. Det er to sjamaner anklaget, Quiwe Baarsen i 1627 og Anders Poulsen i 1692. Dette utgjør 1, 5 % av materialet. Quiwe Baarsen fikk dødsdom, men vi vet ikke hva dommen ville blitt i saken mot Anders Poulsen. Hans sak ble ikke avgjort i Finnmark, men sendt til øverste rettsmyndigheter

i København for avgjørelse der. Imidlertid ble Anders Poulsen drept av en sinnsforvirret person dagen etter rettssaken, derfor er utfallet uvist.⁶⁶

Til Liv Helene 1984 vil jeg si i dag: Du har mange gode ansatser og har sett vesentlige punkter. Men løft blikket, se ut, søk kontekst, strømninger, sammenligninger med andre land for å finne svar på hva som skjedde i Finnmark, da vil konklusjonene stå stødigere. Svaret må søkes i menneskers fanatiske tanker, i deres hoder, i deres personlige bagasje, og ikke minst i den makt autoritetspersoner innehadde og deres mulighet til å sette makt ut i livet. I spenningen mellom lokalhistorie og globalhistorie er det viktig å bevare en balanse, hvordan det partikulære og regionale er integrert i en omfattende hendelse. I dette spenningsfeltet er trolldomsprosessene et fabelaktig interessant forskningsfelt.

Steilneset minnested, Vardø

Steilneset minnested er en del av Nasjonale turistvegers satsing. Det er bygget til minne om de som mistet livet under trolldomsprosessene i Finnmark. Minnestedet har to bygninger: en lang og smal bygning og en glasspaviljong. De tre komponentene Kunst, Arkitektur, Historie er ivaretatt av kunstneren Louise Bourgeois, arkitekten Peter Zumthor og meg som historiker.

Begynnelsen til dette minnestedet er redegjort for av Reidun Laura Andreassen i artikkelen «Hvordan Steilneset minnested ble til», *Varanger årbok 2021*. Reidun Laura Andreassen var en viktig initiativtaker til opprettelsen av Steilneset minnested. Jeg ble kontaktet høsten 2007 av Finnmark fylkeskommune og spurt om å skrive tekster til minneplaketter som skulle formidle den historiske komponenten av minnestedet. Jeg svarte ja, og en arbeidsgruppe bestående av Ole Lindhartsen, Reidun Laura Andreassen og meg ble nedsatt. Vårt første møte var i Vardø februar 2008. Samme år var jeg ansatt seks måneder ved Varanger Museum for å skrive tekstene. Jeg hadde tidlig under arbeidet kontakt med Louise Bourgeois. Hun sendte spørsmål som jeg svarte på, om kvinner i Finnmark, hvordan deres livsvilkår var. Likeså hadde jeg samarbeid med Peter Zumthor, som jeg møtte på hans atelier i Haldenstein i mars 2008 sammen med Reidun Laura Andreassen. Zumthor spurte: Hva slags samfunn var det som brente sine kvinner?

---

⁶⁶ Liv Helene Willumsen: "The Witchcraft Trial against Anders Poulsen, Vadsø 1692: Critical Perspectives", I Håkan Rydving og Konsta Kaikkonen (eds.): *Religions Around The Arctic: Source Criticism and Comparisons* (Stockholm, 2022), 139-161; Rune Blix Hagen: *The Sorcery Trial of Anders Poulsen in 1692* (Karasjok, 2012).

Samtalene med Peter Zumthor ledet til enighet om utformingen av tekstene til plakettene. De skulle være historisk korrekte, ha fokus på enkeltmennesker, den lange bygningen skulle være bare for de 91 ofrene. Det skulle være et direkte møte med tekstene med en gang man kom inn i den lange bygningen, ingen buffer. Jeg ville vise hva som faktisk skjedde ut fra kildene. Jeg ville vise ofrene som enkeltskjebner, vanlige mennesker som hadde levd i Finnmark. Et grunnleggende spørsmål som kom opp for meg under arbeidet med tekstene, var: Hvordan formidle smerte? Jeg ville vise respekt for dem som mistet livet. Det var viktig for meg at hvert offer skulle ha et navn og en stemme, likeså at det skulle være en nøktern språklig framstilling. Jeg arbeidet mye med fortetning: skrelle av ord, men bevare kjerne. Jeg ønsket ingen spekulasjon, ingen sensasjon, ingen sentimentalitet. Peter Zumthor kaller de 91 tekstene til minneplakettene for «Concrete poetry».

Steilneset er blitt et minneste preget av stillhet, ro, ly, ettertanke. Stedet formidler en fortelling om de enkelte ofres liv og endelig. Trolldomsprosessene er en smertefull historie som ikke skal skjules. Det er en historisk hendelse med tydelige mekanismer. Prosessene viser farlig tankegods satt i system hos menn med makt. Mekanismene peker mot vår egen samtid, og minneste blir et varsko om farlig tankegods, et symbol på hva som ikke skal tåles. Det maner til motstand mot overgrep og forfølgelse.

Steilneset minneste spiller en rolle nasjonalt og internasjonalt i spørsmålet vold mot kvinner og hvordan øke oppmerksomheten omkring denne problematikken. Omfattende bøker har inkludert artikkel om Steilneset minneste, for eksempel Christelle Taraud: *Femicide. A World History* (2022). En stor konferanse, Steilneset Symposium, ble holdt i Vardø 8. mars 2022. Dessuten har en tverrfaglig arbeidsgruppe, ledet av Vardø museum, laget undervisningsopplegg om Steilneset for 8. klasse. Undervisningsopplegget er en skoledag på Steilneset minneste, med ulike innslag. For den enkelte elev kan en slik skoledag virke til innsikt for hele livet.

Sami Ædnan og Ruijan Suomalaisia – urfolk og nasjonale minoriteter

Ketil Zachariassen

Samisk og kvensk historie har hatt ein sentral plass i historiefaget ved UiT. Forskinga på historia til urfolk og nasjonale minoriteter vaks fram på same tid som minoritetenes rettigheter fekk auka merksemd nasjonalt og internasjonalt. Etnopolitiske organisasjonar og kulturinstitusjonar blei organisert, nasjonalt og internasjonalt, og urfolk og minoriteter fekk rettigheter. Kva for tendensar har synt seg i forskinga på urfolks- og minoritetshistorie og kva har vore dei viktigaste bidraget til historiefaget?

Først vil eg starte med å seie noko om tittelen eg har fått utdelt: Sami Ædnan og Ruijan Suomalaisia, urfolk og nasjonale minoriteter. Første del av tittelen referer til to ulike verk som kvar på sitt vis har blitt viktige symbol – til dels også inspirasjonskjelder.

«Sámiid ædnan» (nordsamisk for Samisk jord) vil mange huske som Norges bidrag til Melodi Grand Prix i 1980. Sverre Kjelsberg og Mattis Hætta tok med songen og joiken den politiske kampen for samisk sjølvstyre inn i norsk og europeisk populærkultur. Joiken hadde, som tekstforfattar Ragnar Olsen formulerte det, «større kraft enn krut». Olsen let det ikkje vere tvil om kva dette handla om. «Framfør tinget der dem satt, hørtes joiken dag og natt» slik blei kampen for samiske rettar direkte kopla til den pågåande Alta-saka og sveltestreiken framom Stortinget nokre månadar tidlegare. Minnehistoria om Alta-saka – og endringa i minnet over tid – er no tema for eit phd-prosjekt som stipendiat i historie Sigurd Sæltun for tida arbeidar med.

“Ruijan suomalaisia” er originaltittelen på Samuli Paulaharjus store bok på om kvenene frå 1928. Boka, som tar for seg dei fleste sidene ved kvenenes materielle kultur, arbeids- og kvardagsliv, var resultat av feltarbeidet Samuli og kona Jenny gjennomførte i Troms og Finnmark i åra 1926 og 1927. For to år sidan kom boka endeleg ut på norsk under tittelen «Kvenene – et folk ved ishavet» (Orkana 2020), da med forord av Anitta Viinikka-Kallinen og vår eigen Einar Niemi.

Sami Ædnan og Ruijan Suomalaisia er på mange vis ei fin innramming for å snakke om samisk og kvensk historie. Det fortel om den politiske kampen som har utspelt seg parallelt med framveksten av det urfolks- og minnoritetshistoriske feltet, ein kamp som framleis pågår

og som på ulikt vis har gripe og grip inn i forkinga. Det fortel også om det langvarige arbeidet med å løfte fram historia til ein minoritet som på mange måtar var gløymt og oversett. Men la det være sagt først som sist, urfolks- og minoritetshistorie ved UiT handlar om langt meir enn politisk kamp og folkeminnegransking. Spennet i forkinga er stort, både med omsyn til historiske periode, til tematikk, metodisk og teoretisk innretning. Med tida eg har til disposisjon er det ikkje moglege å ta med alt. Til det har det heldigvis vore skrive for mykje samisk og kvensk historie.

Utgangspunkt for mitt føredrag er det studentar, stipendiatar, tilsette og andre med tilknytning til instituttet har produsert av oppgåver, avhandlingar, artiklar, monografiar og verk. Eg har også sett litt på studieplanar og eg har grove litt i eige minne. Særleg nytte har eg hatt av ein del historiografiske arbeid som direkte og indirekte har tematisert den samiske og kvenske historieproduksjonen ved instituttet.

Her vil eg særleg nemne følgjande arbeid:

- Henry Minde: «Samenes historie som etterkrigshistorisk forskingsfelt», Etterkrigshistorisk register nr 18. LOS senteret, 1994.
- Einar Niemi: «Histories of Minorities: The Sami and the Kvens». I Making a Historical Culture. Histography in Norway. Eds.: W. Hubbard et. al.1995.
- Randi Rønning Balsvik: «Konstruksjonen av fortiden – mellom det lokale og internasjonale» i UiT – Glimt frå de første 30 år. Red.: Tove Bull og Tore O Vorren. Ravnetrykk 1998.
- Teemu Ryymin og Jukka Nyysönen: «Fortellinger i nordnorsk minoritetshistorie» i Historisk Tidsskrift 2013.

Skal vi forstå tendensane i forkinga på samisk og kvensk historie – og ikkje minst verknadshistoria er det naudsynt og kjenne til kva som var situasjonen for denne delen av historiefaget for 50 år sidan.

I 1972 var samisk og kvensk historie langt på veg det vi kan karakterisere som eit «ikkjeteama» blant norske historikarar. Kontrasten til samfunns- og språkvitskapen, og til dels også arkeologi, var påfallande. I historikarane sitt fråvær hadde forskarar frå desse fagområda på 1950- og 1960-talet interessert seg for samisk historie. Kvenane og kvensk historie var det få som tok notis av. Styresmaktenes «non-policy» ovanfor kvenane gjorde seg også gjeldande i forkinga.

Ved UiT var det i første omgang historiestudentane som synte veg. I sine hovudfagsoppgåver løfta dei fram lokal- og regionalhistoriske tema, også det som omhandla samisk og kvensk historie. Mange såg det som ein viktig oppgåve å skrive ein «historielaus periferi» inn i den nasjonale historia, i dette høyrte også det samiske og kvenske heime. Det skal seiast at det ikkje berre var ved UiT desse tema blei løfta fram, det blei i noko grad også gjort ved dei andre norske universiteta. At unge historikarar på 1970-talet løfta fram nordnorsk, samiske og kvensk historie var dels eit resultat av politisk radikalisme, dels ledd i den etnopolitisk mobiliseringa og dels legg i vitskapsinterne forhold. Truleg var det vitskapsinterne viktigast. På den eine sida inspirasjonen frå samfunns- og rettsvitskapen, samværet med samfunnsvitarane på eige universitet og kontakta med det da nyetablerte Samisk institutt i Kautokeino. På den andre sida den faglege fellesskapet i historiefaget på eigen seksjon ved ISV, men også framveksten av sosialhistoriske perspektiv innan historiefaget.⁶⁷

Samisk og kvensk historie har ikkje hatt ein dominerande posisjon på historie ved UiT. Men urfolks- og minoritetshistorie har sidan 1970-talet heile tida vore ein integrert del av verksmeda til historikarane i Tromsø, og over tid har det blitt skrive mykje både om eldre og nyare tid. Kva som har blitt skrive er det her ikkje tid til å gå inn på i detalj, så eg skal hovudsakleg halde meg på eit overordna nivå.

Eg vil ta utgangspunkt Ryymín og Nyysönen sin kategorisering av ulike forteljingsmønster i samisk og kvensk historieskriving. Her er det verd å merke seg at begge to har tilknytning til vårt institutt. Dei har begge vore stipendiatar og skrive doktorgradsavhandlingar med samisk og kvensk tematikk ved UiT. Ryymín er i dag professor i historie ved Universitet i Bergen mens Nyysönen er historikar og forskar ved NIKU (Norsk institutt for kulturforskning) i Tromsø.

Ryymín og Nyysönen hevdar å kunne identifisere tre typar fortellingsmønster i framstillinga av urfolks- og minoritetshistoria: Synleggjering, assimilering og agens.

Forteljingar om synleggjering har fokus på å dokumentere og få fram den historiske kontinuiteten i minoritetanes tilstedeværelse og bruk av eit større eller mindre område. I dette ligg det også å syne at samane og kvenane var folk med ein historie, på lik line med nordmenn.

---

⁶⁷ Balsvik 1998, Nyysönen og Ryymín 2013: 210.

Forteljingar om assimilering har fokus på korleis samar og kvener har vore behandla som følgje av fornorskingspolitikken og/eller moderniseringa av Nord-Norge. Det asymmetriske makttilhøvet mellom den norske majoriteten og den samiske og kvenske minoriteten har her vore viktig, følgeleg også den fåfengte motstanden mot fornorsking og modernisering. I fortellingar om assimilering blir samar og kvener slik eit offer – og med det blir samisk og kvensk ei historie om forfall.

Forteljingar om agens har fokus på korleis samar og kvenar handla i fortida – på dei strategiane dei hadde og dei vala dei tok. Agensforteljingar kan slik peike i ulike retningar. Dei kan enten ha fokus på korleis samar og kvenar aktivt har søkt å undra seg fornorsking, språkskifte og modernisering eller dei kan syne korleis minoritetane aktivt har søkt å tilpasse seg, til å la seg integrere eller assimilere. Det grunnleggjande er her at dei ser fortidas menneske som handlande subjekt, og ikkje som passive objekt eller offer. For dei av dokker som var til stade i går og huskar Åsa Elstad sitt innlegg om fiskarbonden, peika ho på noko av det same i sin kritikk av Ottar Brox. I møte med moderniseringa gjer Brox fiskarbonden til eit offer, til eit passivt objekt som ikkje er i stand til å handle i tråd med det som er til beste for sine egne interesser.

I følgje Ryymin og Nyysönen har desse typane historieforteljingane etablert seg lag på lag. Dei har altså ikkje avløyst kvarandre suksessivt, tvert om har desse fortellingane levd side om side – ikkje skjeldant gjer ulike typar forteljingsmønster seg gjeldande i eit enkelte arbeid. Slik har samisk og kvensk historie blitt stadig meir mangfaldig. Det er likevel mogleg å identifisere ei utviklingsline der ulike forteljingsmønster har dominert kvar sine periodar.

På 1970-talet og starten av 1980-talet dominerte synleggjeringsforteljingar. Ei viktig oppgåve var å synleggjere minoritetar som nærmast ikkje hadde historie eller i beste fall hadde ei historie som ikkje blei fortalt. Døme er dei mange hovudfagsoppgåvene som blei skrive som direkte eller indirekte løfta fram samisk og kvensk historie. Eit anna døme er bygdebøkene, her vil eg trekke fram den tidigare UiT-studenten Anders Ole Hauglid si bok om Balsfjord og Malangen fram til 1830 (1981) som eit tidleg døme.

Frå 1980-talet og inn på starten av 2000-talet dominerte forteljingar om assimilasjon. Det fremste døme på ei slik forteljing er Knut-Einar Eriksen og Einar Niemi si bok «Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritespolitikk i nord 1860-1940» (1981). Boka, som fekk stor merksemd i samtida og som seinare har blitt ståande som ein påle i forkinga på fornorskingspolitikken, løfta samisk og kvensk historie inn den nasjonale fortellinga. Det er

mykje å si om boka, både med omsyn med innhald og posisjonen den har hatt. Eg skal nøye meg å med å peike på at boka, som tok mål av seg til å analysere bakgrunnen for og utforminga av den statelege trygging- og minoritetspolitikken i nord, lenge var sjølv standardverket om verknadene av fornorskingspolitikken i perioden 1860 til 1940. Boka synte på ein svært overtydande måte at fornorskingspolitikken intensitet og omfang var så kraftig og så inngrípande at minoritetane, og da særskilt kvenane, ikkje hadde noko anna alternativ enn å la seg fornorske. Dei var offer for fornorskingspolitikken.

Eg kan her ikkje unngå å nemne at Einar Niemi dei seinaste 20 åra har brukt mykje tid og krefter på å syne at fornorskingspolitikken ikkje var så omfattande og totalt som han og Knut-Einar hevda i 1981 – at det var rom for motstand, for å ta til motmæle og for ikkje å la seg assimilere. Det må også nemnast at Einar, og da særleg utanfor historielauget, har hatt langt større vanskar med å selje inn den nye forteljinga enn dei hadde med deira opphavelig forteljing om assimilering. Nok om det.

Historikarane har sjølv sagt ikkje vore aleine på marknaden. Ei anna assimilasjonsforteljing med sterk gjennomslagskraft var antropologen Ivar Bjørklund si bygdebok «Fjordfolket i Kvæningen. Fra samisk samfunn til norsk utkant 1550-1980 (1985). Bjørklund syner i si bok korleis folk i Kvæningen lenge gjorde motstand, men at dei etter andre verdskrig - under press av velferdspolitik, økonomisk modernisering, offentleg byråkrati og fornorskingspolitikk – kom i ein posisjon der motstand var nyttelaust og der resultatet var assimilasjon og forfall av det fleiretniske samfunnet.

Dei seinaste 20 åra har utviklinga gått meir i retning av agensforteljingar. Eit svært tidleg døme er Regnor Jernsletten sin hovudfagsoppgåve Samebevegelsen i Norge: idé og strategi 1900-1940 frå 1986. Eit anna døme eg vil trekke fram er Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen si bok «Samenes historie før 1751» (2004). Dei såg samane som aktive historiske aktørar som tok del i ulike nettverk fekk fram samspelet mellom indre prosessar i det samiske samfunnet og ulike eksterne krefter over ein lang tidsperiode. Ei liknande tilnærming er det i band to i serien, Samens historie frå 1751 til 2010 (red. Astri Andresen, Bjørg Evjen og Teemu Ryymin). Boka hadde ei rekkje forfattarar og ein stor del av desse, hadde som redaktørane, bakgrunn frå vårt miljø.

Dei seinaste 20 åra har doktorgradane som er avlagt ved vårt institutt innan urfolks- og minoritetshistorie hatt eit meir eller mindre uttalt agensperspektiv. Spennet er likevel stort både med omsyn til avhandlingane sine tema, teoretiske og metodiske innretning og tidsperiode.

- Teemu Sakari Ryymin: "De nordligste finner" Fremstillingen av kvenene i den finske litterære offentligheten 1800-1939 (2003)
- Jukka Nyysönen: Everybody recognized that we were not white, Sami Identity Politics in Finland 1945-1990. (2007).
- Lena Aarekol: Kvensk minnesteder 1970-2001. Materialitet og minne. (2009).
- Ketil Zachariassen: Samiske nasjonale strategar. Den samepolitiske opposisjonen i Finnmark, ca. 1900-1940. (2012).
- Rolf Inge Larsen: Religion og fiendebilder: læstadianismen, statskirken og kvenene 1870-1940. (2013).
- Helge Christian Pedersen: Idrettsliv i etniske grenseområder. Modernisering, identitet og idrett i Finnmark, 1908 – 2010. (2013).
- Siv Rasmussen: Samisk integrering i norsk og svensk kirke i tidlig nytid - En komparasjon mellom Finnmark og Torne lappmark. (2016).
- Mikkel Berg-Nordlie: Fighting to be Heard – in Russia and in Sápmi. Russian Sámi representation in Russian and pan-Sámi politics, 1992 -2014 (2017).
- Anna Afanasyeva: Boarding School Education of the Sami People in the Soviet Union (1935-1989): Experiences of Three Generations. (2019)
- Håkon Hermanstrand: "Eie eller leie, valg eller tvang? Samiske bygsler i Vaapste og Raane 1690 – 1800: Samisk handlingsrom i kongemaktens grenseland" (2021).

Eg skal avslutte med nokre refleksjonar om kva samisk og kvensk historie ved UiT har bidrege med til historiefaget i landsdelen og i Norge dei seinaste 50 åra.

- Samisk og kvensk historie har blitt eit forskingsfelt for historikarar.
- Samisk og kvensk historie har blitt ein naturleg og integrert del av historiefaget i Tromsø og kanskje også i Bodø (i alle fall hos dei av Bodø-historikarane som har bakgrunn frå vårt miljø).
- Urfolks- og minoritetshistorie har blitt del av historikarane i Tromsø sitt historikar-dna.
- Samiske og kvenske historie/problemstillingar blir tematisert breitt i studiar av landsdelens historie også i arbeid som ikkje særskilt tematiserer urfolks- og minoritetshistoria. Det er ikkje eit spesialfelt for dei få.
- Samisk og kvensk historie er ikkje ein bindestrekshistorie på sida av det eigentlege faget.

- Urfolks- og minoritetshistorie er framleis ein marginal del av historiefaget i Norge og blir i liten grad integrert i dei nasjonale historiefortellingane. I den grad dei er til stade er det ofte på sida av den offisielle historia.
- Om kunnskapen om samisk og kvensk historie ikkje er til stade hos alle utanom landsdelen, er det kjent kor denne kompetansen er. Samisk og kvensk historie er eit særmerke for historikarane i nord.
- I vår landsdel kan ingen skrive by-, bygd- eller regionhistorie utan å ta omsyn til den etniske dimensjonen.
- Urfolks- og minoritetshistorie har bidrege til å motvirke metodologisk nasjonalisme i historiefaget i Tromsø.
- Urfolks- og minoritetshistorie har delt teori og metode med resten av historiefaget. Det har aldri blitt ein særdisiplin med ein eigen metodologi. At det ikkje har binde seg til ei særskilt teoretisk eller metodologisk retning har over tid gjort fagområdet sterkare, meir robust og meir mangfaldig.
- Samisk og kvensk historie har lenge vært del av undervisninga på lavere og høgere grad men utan at det har vært løfta fram i studieplanane for BA og MA i historie. Men ting skjer. Frå neste haust er vår BA i historie ein BA i «norsk, samisk og internasjonal historie».

En kommentar – Minoritetshistorie og kjønns historie

Petia Mankova

I en gjennomgang av utviklingen av historiefaget i Norge for ti år siden slo Teemu Ryymin, Astri Andresen, Jan Heiret og Leidulf Mjelde fast at “For minoritetshistoriens del kan vi altså si at den viktigste endringen er etableringen av Universitetet i Tromsø.” Relasjonene mellom samer, nordmenn og kvener har kommet opp som en naturlig del av historieforskningen i landsdelen. Jeg vil påstå at forskningen ved AHR har synliggjort hvordan det samiske har vært til stede i historien. Historikere ved AHR har også avdekket historisk urett begått mot samene, men også vist samene som en aktiv del i den historiske utviklingen. Det som til nå har vært mindre av, er å fokusere på individer, og jeg vil argumentere at det kan være en vei å gå.

I seminarprogrammet er kvinne- og kjønns historie nesten fraværende, selv om det ikke har manglet forskning på kjønn: tvert imot har både kvinnelige og mannlige historikere bidratt med gode tekster. Om polar og nordnorsk maskulinitet, Einar Niemi og Einar Arne Drivenes, Lena Aarekol; Håvard Dahl Bratreins bok “Drivandes kvinnfolk” kan også nevnes. Det samme gjelder Liv Helene Willumsens om kjønnsdimensjonen i hekseprosessene, Hilde Sommerseth om forskjellene mellom samiske og norske husholdninger, Randi Rønning Balsvik om komplementariteten mellom menn og kvinner i den nordnorske husholdninga, og ikke minst Bjørg Evjen som har skrevet omfattende om kvinner i nordnorske industrisamfunn, om kvinner som forskere i Arktis, og ikke minst om metodologiske utfordringer med å skrive kvinnehistorie.

Jeg som underviser i samisk historie sliter å finne gode historiske tekster om samiske og kvenske historiske personer, og spesielt om kvinner - det er ikke mange blant oss som kan nevne kjente samiske og kvenske kvinner som ikke er fra vår egen tid. Jeg har latt meg inspirere av de “usynlige samfunnsyterne” (the quiet achievers). Mennesker som gjennom sitt liv og virke, engasjement, egen «drive» har påvirket politiske beslutninger som angår samiske forhold. De bør være en del av den samiske historien.

Jeg har valgt en person som kanskje ikke er samisk, men som jeg synes bør få plass i samisk historie. Roger Brubaker begynte allerede på slutten av 1990-tallet å snakke om “ethnicity without groups”, om holdninger, nettverk, kulturelle uttrykk. Jeg har bestemt meg å snakke om Anny Haugen. Anny Bertine Haugen var født 23.januar 1901 i Kviby, Altafjorden. Et område med både samisk, kvensk og norsk befolkning. Hun startet sin yrkeskarriere som en

“vandrelererinne” i veving i 1927. Hun reiste rundt, arrangerte kurs og lært opp folk å veve og etter hvert sy klær: hun bidro til en videreføring av den velkjente “nordnorske selvforsynheten”. Kursene i regi av husmorforeninger skaffet henne et nettverk av kvinner i hele landsdelen. Og gjennom reisevirksomheten sin ble hun fascinert av den fargerike samiske vevetradisjonen.

I 1942 da hun ikke lenger kunne holde kurs på grunn av okkupasjonen, oppsøkte hun flere samiske bygder i Østfinnmark for å lære den samiske båndveven av de som fortsatt vevde. Det var mangel på forsyninger av materiell og det var tre veverse: gamle mor Grete Hansen i Lakselv, mor Malena i Austertana som ikke snakket norsk. Tilfeldig fikk Anny vite om Ravna Persdatter Mienna Gaino, Lappeluobbal, flyttsamekvinne som alltid hadde vevstolen med seg når hun reiste rundt med reinflokken. For Anny Haugen var dette av ren interesse, hun ville lære. Og hun lærte det.

Hun har fortalt at på Hurtigruten var det to samiske jenter som hadde strikket sine belter, ikke vevd - og de sa at de ikke kunne veve, og det var ingen som kunne veve. Frøken Anny Haugen bestemte seg å holde kurs for å bevare denne kunnskapen blant den samiske befolkningen. En sein høstkveld i oktober 1945 satt tre kvinner sammen på en hybelleilighet i Grønnegata i Oslo, og planla Finnmark Husflidskole: leder av husfliden Gjertrud Berge, regnskapsfører Astri Tonberg, og medlem i husflidslaget Anny Haugen. Senere fikk Anny Haugen med seg presse mannen og politikeren Peder Holt og fylkesmann Hans Gabrielsen, begge fra Finnmark. Anny Haugen koblet sitt nettverk av samiske vevkoner til regionale politikere og til husflidslag over hele landet.

Med 11 000 kroner i støtte fra staten ble Finnmarks Husflidskole åpnet i 1946 i Alta, i to brakker fra krigens tid. Ideen om norsk husflid kom samtidig med nasjonalromantikken. Allerede på midten av 1800-tallet skrev Eilert Sundt om viktigheten av husfliden for “folkeoppdragelsen”. Men for Anny Haugen handlet dette ikke om norsk husflid. Sammen med Peder Holt reiste hun sommeren 1948 til Oslo. Målet for reisen var å møte Statens husflidsinspeksjon, landsrådet for hjemmeyerke og landbruksdepartementet hvor hun argumenterte for samisk husflid. Konsulent Norby i Landbruksdepartementet ble meget interessert, og lovet all støtte. Det ble også besluttet at også i Norge skulle man ansette en konsulent for samisk husflid. Dette ble Lauri Keskitalo, en mann med en interessant biografi. Han var født i Muonio i Finland, bosatt i Kautokeino, tidligere lensmann, og som før han hadde fylt 20 år hadde sydd titalls kofter (også til salgs). Han ble seinere ordfører i Kautokeino og representerte partiet Høyre.

På tilbaketuren som gikk nordover gjennom Sverige, traff Anny Haugen også rektor for Samernas folkehøgskole i Jokkmokk og de ble enige å samarbeide om horn- og beinsløyd. Nettverket ble også utvidet til Sverige, og senere til vitenskapelige miljø. I 1949 kom Anny Haugens bok “Samisk båndvevning fra Finnmark” ut i Stavanger. Etnografen Guttorm Gjessing skrev forordet. Anny Haugen gjorde mye for å popularisere ideen om “samisk husflid” i en tid der det samiske var fraværende i offentligheten. Anny Haugen skrev også om samisk kulturarv i de nordnorske avisene. Hun sørget for at det ble stilt ut samisk husflid på husflidsutstillingen i 1950 i Oslo, og senere vist i ulike bygder i Finnmarks i regi av husflidslag og husmorforeninger som Haugen kjente fra sine tidligere vevkurs. Sommeren 1951 åpnet Den samiske Utstillingen i Karasjok, og Anny Haugen brukte ferien sin og jobbet ubetalt hele sommeren med omvisninger for tusenvis av turister. Hun laget den samiske utstillingen under riksmessa i Tromsø i 1952 og snakket med Kong Håkon som hadde bedt spesielt å besøke den samiske delen av utstillingen.

Anny Haugen var også blant stifterne av Oslo Sami Særvi, talte på nordiske samiske konferanser. Hun ansvarlig om en samisk husflidutstilling i 1957 i forbindelse med filmen Sami Jakki, og ga råd om hvordan filmen skulle profileres ved filmfestivalen i Cannes og mye mer.

Utstillingene var en suksess. De engasjerte interesserte ildsjeler, politikere, forskere som ville bevare og dokumentere det som ikke hadde forsvunnet etter assimileringebølgen og nedbrenningen av Finnmark. Dette var politikere som så fremover og som mente at husfliden kunne innebære en ekstraintekt for lokalebefolkningen, eller en måte å vekke interessen blant den samiske befolkningen på, altså “hjelp til selvhjelp” i de samiske distriktene.

Dette eksemplet viser samspillet mellom engasjement, ulike kontaktflater, lobbyvirksomhet og flyt av ideer, og at politiske beslutninger ble påvirket av lokale ildsjeler som hadde sine agendaer. Etnisk tilhørighet var heller ikke avgjørende for hva en gjorde eller for argumentasjonen som ble brukte. Anny Haugen og hennes engasjement la en del av grunnlaget for renessansen av samisk husflid, for det som vi idag kjenner som duodji.

Anny Haugen er idag lite kjent for allmenheten. I 1982, etter Alta-aksjonen konstaterte Beate Fossbakk at Eilert Sundt betraktet husfliden i Finnmark som «et middel til å markere norsk kontroll over et område som tidligere var dominert av samisk bosetning». På mange måter kunne man si at norsk husflid var et “koloniserende” element i Finnmark. I 2021 ble husflidskolen i Finnmark omtalt som samisk duodjiskole i boka av den amerikanske folkloristen

og museumsviteren Carrie Hertz; "Dressing with Purpose: belonging and resistance in Scandinavia" utgitt ved Indiana University Press.

Samisk duodji - skole eller koloniseringsinstrument ? Slike kategoriske omtaler møter man ofte når man snakker om samisk historie og minoritetshistorie idag. De er politiske, generaliserende og unyanserte. En og samme person kan havne på to diametralt forskjellige sider av historien. Anny Haugen viser oss at menneskets liv også er spontant, kreativt, flyktig og tilfeldig.

Mikrohistorier, individer, deres dynamiske nettverk og utvikling, og motivasjon viser at historien er komplisert, innviklet, variert, og full av individer, ulike grupper, ideer og meninger. Det gjelder den samiske og kvenske så vel som den norske historien. Det er viktig for faget, men også for samfunnsforståelsen og samfunnsdebatten.

Gjensyn med den finske fare – nordlig overvåking og sikkerhetspolitikk i etterkrigstid

Knut Einar Eriksen

I boka *Den finske fare* konkluderte Einar Niemi og jeg at minoritetsfrykt var et avsluttet kapittel i 1945 som følge av den nordlige befolkningens krigsinnsats og overveiende nasjonale holdninger.⁶⁸ Vi tenkte også på nederlaget for den ekstreme tyske rasismen. Da Trond Bergh og jeg skrev de to bindene om norsk overvåkingshistorie 1914-1997 fikk vi et overraskende gjensyn ikke bare med «den finske fare», men også en annen historisk langtidsoppfatning hos norsk myndigheter – at befolkningen i Finnmark og i noen grad også i Troms, ikke var tilstrekkelig nasjonalsinnet og dermed representerte et betydelig sikkerhetspolitisk problem.⁶⁹ Denne trusselvurderingen kan vi under den kalde krigen gjenfinne tydeligst fram til midt på 1970-tallet.

Som i dag var det de militære og de hemmelige tjenestene som definerte truslene. Hva var så grunnlaget for at de ansvarlige her var bekymret for mangelfull patriotisme og forsvarsvilje i grensefylkene?

Myndighetenes trusseloppfatninger

Utgangspunktet alt fra slutten av andre verdenskrig var at stormakten i øst, med sin etter hvert kraftige styrkeoppbygging på Kolahalvøya, var den primære trussel. Det gjaldt både i en krigssituasjon og ved ideologisk påvirkning og omfattende etterretningsvirksomhet på norsk jord.

Finland ble nå sett på som et sekundært sikkerhetspolitisk problem. Det hadde sammenheng med den sovjet-finske Vennskaps-, Samarbeids- og Bistandspakt 1948-1992, at Sovjetunionen både i en lokal krig og i en storkrig kunne føre sine tropper gjennom Nord-Finland, kanskje uten å møte motstand. Og Politiets overvåkingstjeneste (POT) antok at sovjettrussere, eventuelt ved hjelp av samarbeidende finner, enklere kunne verve agenter og

---

⁶⁸ *Den finske fare*. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940. Oslo 1981, s. 359-360.

⁶⁹ *Den hemmelige krigen*. Overvåking i Norge. Bind 1 og 2. Oslo 1998.

drive etterretning over den norsk-finske enn den strengt bevoktede norsk-sovjetiske grensen. Det politiske forholdet mellom Norge og Finland var dertil fram til 1970-årene preget av ambivalens. Kontakten var i flere situasjoner like mye preget av mistenksomhet som av samklang, og samhandelen var beskjeden. Annerledes var det utstrakte partisamarbeidet mellom nordiske sosialdemokrater. For skandinaviske sosialdemokrater ble det en viktig oppgave å styrke det relativt svake finske søsterpartiet, og ved blant annet finansiell hjelp gjøre det til en mer effektiv konkurrent til det finske kommunistpartiet.⁷⁰

Når finnmarksbefolkningen ikke ble sett som nasjonalt patent, ble det som i hundreåret før bygd på forestillingen om at minoritetsgruppene i nord ikke var nok kulturelt integrert og med svakere nasjonalt sinnelag. Som før gjaldt det mer kvener enn samer. Minoritetene kunne derfor, ble det hevdet av militære ledere, tjenestemenn i de hemmelige tjenestene og også av ansvarlige statsråder, lettere bli påvirket av kommunistisk ideologi. Og en del kunne derfor også tjene sovjetiske og ikke norske formål i både freds- og krigstid.

Men det var ikke bare den røde kven, likesinnede samer og den såkalte «blandingsbefolkningen» som bekymret sentrale og lokale myndigheter. Også deler av den norskættede befolkningen var for svakt nasjonalt forankret. Det ble vist til at kommunistpartiet fram til 1960 hadde stor oppslutning i flere kommuner i Finnmark, og mer enn ellers i landet.⁷¹ Mest problematisk var NKPs oppslutning i grensekommunen Sør-Varanger. Ved stortingsvalgene i 1945, 1953 og 1957 fikk partiet rundt 40, 20 og 15 prosent av stemmene her. I tillegg kom problemet med partisanene og andre som hadde vært i sovjetisk tjeneste under krigen. Var de nasjonalt å stole på eller var flere fortsatt underlagt sovjetiske myndigheter? POT-tjenestemenn hevdet det siste til den kalde krigens slutt.

Myndighetene merket seg også med bekymring at den tradisjonelt større velviljen overfor Sovjetunionen hadde tiltatt i den nordlige landsdelen som følge av den sovjetiske krigsinnsatsen og den disiplinerte frigjøringen av østlige deler av Finnmark høsten 1944.⁷² Denne oppfatningen kunne få kuriøse utslag selv på topplanet. Moskva-ambassadør og tidligere mangeårig justisminister O.C. Gundersen og ekspedisjonssjef Andreas Andersen, Einar

---

⁷⁰ Under den kalde krigen hadde det finske kommunistpartiet vanligvis en valgoppslutning på 15-20 prosent.

⁷¹ Også i Hedmark stod NKP tradisjonelt sterkt.

⁷² Sovjetiske styrker stanset ved Tana bru i oktober 1944 og trakk seg ut av norsk område i november 1945.

Gerhardsens og senere Per Bortens nære sikkerhetspolitiske rådgiver ved Statsministerens kontor, forestilte seg begge dypt pessimistisk i 1960 at den antatt store sovjetiske økonomiske framgangen på Kolahalvøya ville skape nye og alvorlige lojalitetsproblemer i Nord-Norge, når norske tilreisende fikk oppleve den:

«Jeg (A.A.) nevnte som særnorsk framtidsproblem den sterke økonomiske ekspansjon i den nord-vestlige del av Sovjet. Det kan være grunn til å frykte at f.eks. Finnmark om 10-15 år vil fortone seg som et tilbakeliggende område sammenlignet med de tilgrensende deler av Sovjet. Gundersen var ikke uenig i dette.»⁷³

Kjente og nye sikkerhetstiltak

Hvordan mente ledere for ansvarlige etater at de befolkningsmessige sikkerhetsproblemene i Finnmark skulle begrenses og kontrolleres?

Når det gjelder mottiltak, er det både nye trekk, men også atskillig kontinuitet med hundreåret før. Vi lar toppene komme til orde. Både sjefen for Hæren, generaløyntant Wilhelm Hansteen og øverstkommanderende i Nord-Norge generalmajor Arne Dagfin Dahl, mente i 1948 at det var viktigst å få pålitelige soldater sørfra til å fylle rekkene i Finnmark og Troms. I Nordland var det ikke påkrevet med slik rekruttering. Her var befolkningen nasjonalsinnet. Forslaget kunne ikke fullt ut realiseres. Også en rekke ungdom nordfra gjorde tjeneste i grensefylkene, men strikte sikkerhetssjekker tok spesielt i Øst-Finnmark sikte på å holde uegnede og politisk uønskete utenfor rekkene.

Generalløyntant Ole Berg, daværende sjef for Generalstabens, var i 1950 mest opptatt av det strategiske stedet Skibotn og av lokalbefolkningens tette og til dels uønskede forbindelser med Finland. Hans forslag var å konsentrere seg om den han oppfattet som den sentrale personen i kvenmiljøet der, kjøpmann Johan Beck. Handelsmannen måtte, mente Berg, nøytraliseres ved å redusere hans økonomiske makt og øke den norske bosettingen i Skibotndalen betraktelig. Problemet var altså Becks og hans kvenske sambygdingers profinske og ikke russiske sympatier. Sist i mellomkrigsårene ble for øvrig også Beck pekt ut og

---

⁷³ Statsministerens kontor. Ringperm 6, 1960, notat Andersen, 16.6.60. Gundersen var justisminister 1945-52 og handelsminister 1962-63. Andersen ledet i mange år på 1950- og 60-tallet koordineringsutvalget for de hemmelige tjenester samt var sekretær for regjeringens sikkerhetsutvalg.

overvåket, men da etter initiativ av sjefen for generalstaben Otto Ruge og av biskop Eivind Berggrav.⁷⁴

Enda mer bekymring utløste den etnisk blandete befolkningen i Sør-Varanger. Asbjørn Bryhn og Vilhelm Evang, sjefene for henholdsvis overvåkingspolitiet og den militære etterretningstjenesten, var vanligvis som hund og katt. Men i 1951 var de skjønt enige om at russerne gjennom infiltrasjon «faktisk har full kontroll og i stor utstrekning makt over (Pasvik)dalens befolkning». Deres forslag til motiltak var tradisjonelt. I grenseområdet trengtes et nytt storstilt bureisingsprosjekt. Den dystre rapporten havnet på regjeringens bord.⁷⁵

Mest drastisk var forslaget til sjefen for Finnmark Landforsvar i 1951. På grunn av upåliteligheten til deler av befolkningen ønsket han å nedlegge Heimevernet i fylket. Dette tiltaket ble ikke fulgt opp. Problemet ble i stedet praktisk løst ved å utelukke kommunister fra tjeneste her, og først og fremst fra offiserstillinger.

Intens kommunistovervåking i Finnmark

Under hele den kalde krigen ble likevel overvåking det viktigste tiltaket for å motvirke fiendtlig etterretning og unasjonalt virksomhet. Og overvåkingen i Finnmark ble mer omfattende enn i noe annet fylke. Her startet den første kommunistregistreringen, og her ble den også rundt 1990 sist motstrebende avsluttet.

Bare et par uker etter at det fåtallige Bergkompaniet hadde kommet til Kirkenes høsten 1944 beordret sjefen oberst Arne Dagfin Dahl at kommunister i det lille befridde området skulle kartlegges. I alt 63 ble listeført. Som øverstkommanderende i Nord-Norge nesten sammenhengende til 1955 fortsatte han å jakte kommunister, til overvåkingspolitiet tilkjempet seg hovedrollen. Kartlegging av kommunister skjedde også i regi av flere personer tilknyttet arbeiderbevegelsen, likeledes i enkelte nøkkelbedrifter som AS Sydvaranger.

Ytterligere opptrapping skjedde etter at sju finnmarkinger i 1953 ble dømt for spionasje. Opplysninger fra en velinformert sovjetisk avhopper og en rekke avhør viste at 40-50 nordmenn hadde blitt søkt vervet da sovjetiske styrker befant seg på norsk jord.⁷⁶ I 1967 kom en ny

---

⁷⁴ Se boka *Den finske fare*, s. 290-298 for overvåking av kvener i Skibotn sist på 1930-tallet.

⁷⁵ Det er ikke undersøkt om forslagene om økt bureising i Skibotndalen og Pasvikdalen i noen utstrekning ble fulgt opp av de politiske myndighetene, eller om andre sikringstiltak ble iverksatt.

⁷⁶ Den sovjetiske etterretningsoffiseren Grigorij Pavlov fra den par hundre store KGB-avdelingen i Murmansk brakte i 1953 med seg navn på 30 nordmenn og 22 finner som var oppført som agenter.

spionopprulling i Bakfjord. Selmer Nilsen og fire andre fikk fengselsstraff. Med utgangspunkt i opplysninger Selmer Nilsen gav om mulige andre agenter i Finnmark og Troms ble en ny storstilt agentjakt kalt «Grønn Vinter» innledet. Den pågikk i mange år, men uten at nye spioner ble pågrepet. Under «Grønn Vinter» kom ikke bare kommunister og andre venstreradikale i søkelyset. Også elitepersoner kunne kortvarig bli gjenstand for mistanker, som enkelte grensekommissærer, høyere offiserer og næringslivledere.

Særlig omfattende var overvåkingen i det østlige grenseområdet. Et par tall kan belyse det. Både i 1960 og 1967 ble langt flere telefonavlyttet i Sør-Varanger enn i noen annen kommune i landet, henholdsvis tretten og sju. Oslo var på annen plass med tolv og tre. Sør-Varanger hadde 10 000 innbyggere og Oslo 350 000. Det er heller ingen tvil om at Finnmark under hele den kalde krigen var fylket med relativt klart flest overvåkingsobjekter og personer som skulle interneres inntil 30 dager uten lov og dom i en krise- eller krigssituasjon.⁷⁷ Går vi til 1978, var antallet overvåkings saker på norske statsborgere nå blitt drastisk redusert. Oslo ledet fortsatt an med 144 saker, men med grensefylket med sine to politidistrikter på klar annenplass med 52. I landets øvrige politidistrikter var det normale 1-2 overvåkings saker.

Overvåking og passtvang for finner

Men det var ikke bare kommunister, kommunist sympatisører og noen få maoister som ble kartlagt. I Troms og Finnmark fantes fra 1955 til sist på 1970-tallet også en helt særegen og strengt hemmelig suspektoppteignelse kalt finnelisten. På denne «farlighetslisten» var oppført hele 2000 personer.⁷⁸ De fleste var finner som hadde lengre opphold eller jobbet i de to nordlige fylkene, først og fremst i fiskeindustrien og på kraftanlegg. På listen fantes også en del norske

---

Avhørene som fulgte, viste at flere titalls nordmenn hadde blitt søkt vervet, de fleste i 1944-45. Noen av disse hadde også fulgt litt opp, men uten å bli trukket for retten. Enkelte hadde også fungert som dobbelt agenter for POT.

⁷⁷ På det meste i 1956 skulle 997 norske statsborgere interneres. I 1981 var antallet redusert til 201 norske (og 98 utlendinger). Alle på overvåkingslisten skulle nå interneres. De fleste var registrert som kommunister, men om lag en femdel (40 personer) var maoister. I Finnmark var det få av dem. I tillegg til overvåkings- og interneringslister fantes det et «observasjonsregister» hvor mange tusen var oppført. Det kom først og fremst til anvendelse i forbindelse med sikkerhetsklareringer av personer til sensitive stillinger.

⁷⁸ Finsk overvåkingstjeneste kalt Skyddspolisen var rensket for kommunister og sovjetvennlige. Den samarbeidet på Nordkalotten tett med norsk overvåkingspoliti blant annet under den norsk-sovjetiske kraftutbyggingen i Pasvikelven. Det ble også utvekslet opplysninger med POT-tjenestemenn om sovjetisk etterretningsvirksomhet på Nordkalotten og om mulige suspekter finske turister og sesongarbeidere.

statsborgere av finsk avstamning. Det vil si en del suspekke kvener, men som ikke hørte hjemme på kommunistlisten.

De militæres og overvåkingspolitiet bekymring for Finland og finner førte til et annet oppsiktsvekkende tiltak – at de nordiske lands traktater på 1950-tallet om passunion og fri bevegelighet for nordiske borgere ikke ble gjort gjeldende i Troms og Finnmark. Lengre opphold her krevde pass og jevnlig framvisning av pass og oppholdstillatelser hos politiet. Det var følgelig finner og ikke andre utlendinger som ble rammet av disse diskriminerende bestemmelsene.

Avskjermings- og kontrollpolitikken overfor finske naboer var tross alt mindre omfattende enn i mellomkrigsårene, men den kom også til uttrykk på andre måter enn nevnt ovenfor. Finske ønsker om transitt- eller frihavner i Kirkenes, Alta, Lakselv eller Skibotn ble resolutt avvist av norske myndigheter, likeså spede regionale framstøt for en jernbane mellom Rovaniemi og Kirkenes. Fram til 1955 var POT og de militære også betenkt over etableringen av enkelte nye mellomriksveier. De måtte imidlertid innse at nasjonale og lokale ønsker om mer og enklere norsk-finsk handel og personsamkvem var avgjørende. Men når det gjaldt den strategisk viktige Pasvikdalen fikk deres advarsler mot mellomriksforbindelse gjennomslag hos politiske myndigheter.

Det endelige oppgjøret med «den finske fare» skjedde midt på 1970-tallet. Sverre Nilssen, den mangeårige og frittalende redaktøren i Arbeiderparti-avisa Finnmarken, tok nå bladet fra munnen. I flere lederartikler trakk han linjer til mellomkrigsårenes minoritetsfrykt og hudflettet myndighetene. POT behandlet, skrev han, Finnmark og Troms som «en krigssone», fremmedkontrollen var «en nasjonal skam» og «spionpasset» til finske arbeidere belastet alvorlig forholdet til Finland. Finnmarkingene fant seg ikke lenger i «summarisk gruppeovervåking med bakgrunn i meninger eller etnisk herkomst. Vi forlanger å bli regnet med i Norden».⁷⁹

Nilssen følte nok nå at han hadde atskillig lokal støtte og fulgte opp med et brev til den overvåkingskritiske justisminister Inger Louise Valle.

Til tross for skarpe protester fra overvåkingspolitiet, den militære sikkerhetstjenesten og forsvarssjefen valgte regjeringen å følge Nilssens og Valles ønske om en revidert politikk. I den

---

⁷⁹ For sitater, se Finnmarken, 14.2., 8.3. og 13.6. 1975.

utvidede utenriks- og konstitusjonskomiteen var det bare Høyres representanter med Kåre Willoch i spissen som ville holde fast ved den gamle ordningen, i all fall en tid framover. Paul Thyness (H) foreslo til og med å stramme inn og «kreve pass av ikke-nordmenn som reiser inn i de to nordligste fylker».⁸⁰

Den diskriminerende fremmedlovgivingen i Troms og Finnmark ble altså først avvirket sommeren 1975. POT makulerte kort etter helt irregulært den sensitive finnelisten. Statsminister Odvar Nordli på sin fant det nå antakelig nødvendig å bedre forholdet til Finland ved å innlede et tillitsskapende «badstudiplomati» med den finske presidenten Urho Kekkonen.

Det er flere forhold som kan forklare denne endrete politikken. Det politiske samarbeidet med Finland var i ferd med å bedres. Foreningen Norge-Finland var godt etablert, og ikke minst regionalt var det blitt flere politiske, handelsmessige og kulturelle kontaktflater mellom de to land. Et symbolsk uttrykk for den norsk-finske tilnærmingen var at president Kekkonen 18. juni 1977 avduket Innvandrermønumentet, gjerne kalt Kvenmønumentet i Vadsø, de mange finske innvandrernes «hovedstad» nordpå. Til stede på folkefesten var også kong Olav og kong Carl Gustav og mer enn 5000 tilreisende.

Men mye av grunnen til at «den finske fare» og gamle spøkelser om en upatriotisk befolkning ble begravd må utvilsomt tilskrives Sverre Nilssens resolute oppgjør og den raske politiske oppfølgingen fra Valle. Det skjedde ikke uten omkostninger. Redaktøren, som tidligere hadde samarbeidet godt med hemmelige tjenester, ble nå og i noen år framover overvåket. Man kan ikke helt utelukke - som et slags takk for sist.

De siste kjente uttrykk for overvåking av minoriteter nordpå fant sted et par år før og etter Alta-konflikten i 1981. 20-30 såkalte sameekstremister ble fulgt tett av overvåkingspolitiet. Denne kartleggingen kan i begrenset grad knyttes til den kalde krigen. POT var først og fremst bekymret for enkelte aktivisters agitasjon for en samisk stat på Nordkalotten, voldelige protester mot kraftutbygging og mulige forsøk på å ødelegge infrastruktur.

---

⁸⁰ Stortingets arkiv, 11.6. 1975.

Om «den finske fare» – en kommentar

Stian Bones

Da Knut Einar Eriksen og Trond Bergh på 1990-tallet oppsummerte overvåkingas historie i Norge, så var et viktig funn at et gammelt trusselbilde hadde overvintret og levde videre inn i etterkrigstida. De fant rett og slett at minoritetsgruppene i Nord-Norge ble oppfatta som en *sekundær indre trussel*, etter kommunistene, i de to–tre første tiåra etter 1945. Som i mellomkrigstida, koblet man også nå sammen de to faktorene etnisitet og kommunisme, et slags etno-kommunistisk trusselbilde. Og, som i mellomkrigstida, var «bærebjelken» i trusselbildet sammenhengen mellom ytre trusler og kampen for den indre nasjonale konsolideringa: Ved indre konsolidering og fornorsking skulle en redusere de ytre truslene. Det betyr at Finland også i etterkrigstida ble betraktet – om ikke som en ytre trussel, så i alle fall med mistenksomhet.

Denne *kontinuiteten* reiser jo mange interessante spørsmål. Et fundamentalt spørsmål er: Hva består egentlig kontinuiteten i? Er for eksempel Finland anno 1930 den samme ytre størrelsen som Finland i 1960? Og hvis det *ikke* er tilfelle, at Finland i 1960 representerte noe annet, hva betyr det for hvordan vi skal tolke trusselbildet knyttet til kvenene, «den finske fare», og måten kvenen har blitt behandlet på av norske myndigheter?

Min kommentar går ut på å synliggjøre noen nyanser i dette. Jeg tror for så vidt heller ikke at mine kommentarer representerer noen vesentlig uenighet mellom Knut Einar og meg. Jeg skal forsøke å få fram mine poeng i samband med planer om veibyging.

Men før vi kommer til veiene er det viktig å ha med seg dette, som særlig Tom Kristiansen har påpekt: At fra 1936 av var trusler i nord først og fremst knyttet til *stormaktsmotsetninger*. Det var en reell risiko for at en konflikt mellom stormaktene – først og fremst mellom Tyskland og Sovjetunionen – kunne få konsekvenser. Dette opplevde Norge, men det opplevde i høyeste grad også Finland.

Og hva ser vi? Jo, i 1937 satt norske, svenske og finske militære myndigheter sammen og diskuterte vegbygging og forsvarsproblemer i nord. Etter flere møter mellom utenriksministrene ble det i 1938 oppnådd enighet om bygging av en veg mellom Karesuando i svensk Lappland og Lyngenfjorden på norsk side. Veggen skulle gå på *finsk* side av grenseelva i nord, før den kom over til norsk område.

Planen ble aldri gjennomført før krigen brøt ut, men den er egentlig ganske så bemerkelsesverdig allikevel. Veien skulle jo ende akkurat i det området der sjefen for generalstaben, Otto Ruge, hadde gått inn for omfattende grensesikringstiltak bare to-tre år før. Ruge hadde foreslått mer bruk av norsk i skolen, bedre veiforbindelse fra kvenske til norske bygder, og mange andre tiltak. Spesielt hadde han gått inn for avskjære veiforbindelsen opp til finskegrensa, og å bygge mellomriksveg lenger sør, over til Sverige. Men bare to-tre år etter dette ser vi altså at han drøftet han veiforbindelse over til Finland med finske kolleger. Det sier ganske mye om en endringer i trusselbildet. Og min oppfatning er at denne endringen ble *varig*.

Jeg mener altså at krigserfaringene, om vi også lar dem omslutte de nærmeste førkrigsåra og Vinterkrigen, brakte *varige* endringer. Finland i 1938–39 var ikke engang det samme som Finland i 1935. Men hva med etterkrigsåra da – snudde det ikke tilbake igjen?

La meg da gå videre til et par andre vei-eksempler, som antyder en konklusjon.

I 1947, før den kalde krigen virkelig hadde fått *satt* seg i vårt område, var forsvaret opptatt av å påse at gjenreisninga av landet tilfredstilte eget behov. Sjefen for Distriktskommando Nord-Norge, Arne Dagfin Dahl, studerte veispørsmålet. Han kom fram til at Norge burde bygge ut veiforbindelsen til *Finland*, fordi det ville bli den korteste distansen mellom forsvarsstillingene i Indre Troms og Sør-Norge. Med andre ord: Før den kalde krigen slo inn for fullt, var *ikke* Finland betraktet som en selvstendig sikkerhetsrisiko, i hvert fall ikke av Dahl. Vi får tro at han da også mente at kvener i Nord-Troms gjerne kunne reise til Finland, uten fare for å pådra seg smitte som ville undergrave sikkerheten.

Så kan vi igjen bevege oss tre år i tid, fram til 1950. Da skriver forsvarsstaben:

«Skibotnvegen er en meget farlig framrykkingslinje som fører dirkete inn i Troms Innland. For forsvaret ville det være av særlig stor betydning å kunne korke denne operasjonslinje. Forsvarsstaben slutter seg til forslaget om at vedlikeholdet av vegen stanser.»

Med disse vei-eksemplene i mente, kan vi vende tilbake til «den finske fare» som etterkrigsfenomen. Som vi har hørt, er det helt klart at det også ble gjort koblinger også da mellom staten Finland og folkegruppa kvener i en sikkerhetspolitisk sammenheng. Det er uomtvistelig min konklusjon at dette trusselbildet først og fremst handlet om mulige konsekvenser av stormaktspolitiske motsetninger – motsetninger som på nytt ville splitte de

nordiske småstatene, akkurat som under krigen. Dernest handlet trusselbildet om den faren som Sovjetunionen og kommunismen utgjorde. Dette minner om førkrigsårene.

Den kalde krigen brakte også inn noen nye elementer. Finland hadde jo en plass i det her scenarioet; det er klart. Men først og fremst handlet dette om den kald krig-logikken som tilsa at Sovjetunionen kunne styre kommunistiske celler i Finland, nærmest som en dekkorganisasjon, for på den måten å ramme Norge. Og igjen: Dette rammet norske kommunister, mange av dem kvener, særlig hardt.

Utadretta virksomhet

Einar-Arne Drivenes

Utadretta virksomhet og formidling av forskning til allmenheten har vært viktig fra første dag av historiefagets historie ved UiT. «Landsdelsrelevans» var et av honnørordene i de mange målsetningsdebattene i etableringsfasen av det første nordnorske universitet. En viktig del av å være landsdelsrelevant, foruten forskning i nordnorsk historie og å skaffe skoleverket i landsdelen historielærere, var å formidle fag og forskning også til andre enn studentene. En måtte også få landsdelens øvrige befolkning i tale. Det skjedde ved ekskursionsjoner og studieturer, men ikke minst gjennom årlige lokalhistorieseminarer, senere «De nordnorske historieseminarene». Historisk klubb var først ute med sitt høstseminar i Nordreisa i oktober 1974 med temaet «Etniske grupper, læstadianisme, sentrum/periferi». I 1975 arrangerte klubben seminaret i Alta og fortsatte i flere år med sine høstseminarer. Einar Niemi hevder at Historisk klubb var en viktig pådriver for at historiefaget i Tromsø fikk en klar landsdelsprofil, «Min påstand er at Historisk Klubb, mest indirekte, ble den viktigste pådriver for profileringen av nordnorsk historie som Historieseksjonen etter hvert fikk, ---»⁸¹

Historieseksjonen, senere Institutt for historie, arrangerte det første av «De nordnorske historieseminarene» i Gratangen i 1976 med temaet «Lokalhistorie og lokalsamfunn».⁸² I 35 år, fram til 2011, ble det holdt slike årlige seminarer lagt til ulike steder i landsdelen og beregna på allmenheten med ut utall av tema: «Den late nordlending, myte eller realitet», «Samisk historie i bygdebøkene», «Byutvikling i Nord-Norge», «Lokalhistorie og EDB i Norden», «Kjønnsdimensjonen og kjønnsidentitet i historie», «Nord-Norge i verden. Geopolitikk og trusseloppfatninger». Fra 2000 til 2011 ble foredragene trykt i instituttets skriftserie «Speculum Boreale».

Og så har ansatte og lærere også vært på mange studieturer, eller ekskursionsjoner som det heter i akademiske kretser, for å møte kultur og mennesker in situ. Ved de aller fleste seminarene i landsdelen, det gjelder både Historisk Klubb og instituttet, ble det lagt inn en

---

⁸¹ Einar Niemi: Det nordnorske historieseminaret: Service og dannelse. Jubileumsforedrag. Trykt i *Speculum Boreale*. Skriftserie fra Institutt for historie, Universitetet i Tromsø. Nr 1

⁸² Einar Niemi. Sm.st.

ekskursjon der seminaret ble holdt, til lokalmuseer eller kulturminner. Turene har for det meste gått til nordnorske byer og lokalsamfunn, men også til det store utland. Den første ekskursjonen for lærere og studenter gikk til Vesterålen og Lofoten i mai/juni 1975. I 1980 reiste ca. 40 studenter og lærere til Roma, i 1982 var hovedfagsstudenter og lærere på Svalbard. I 1984 arrangerte Historie- og Russiskseksjonen tur til Murmansk/St. Petersburg (Leningrad) og Novgorod med retur med jernbanen via Petrosavodsk og Kolahalvøya. Et eventyr av en tur. I 1989 og i 1996 var hovedfagsstudentene og lærere på studietur henholdsvis i Nord-Frankrike og i England.

Fra omkring 2000 ble så en ny variant, *reiseseminarene* introdusert. Som på 1970-tallet var det foreninga for historikere, da «Historisk Klubb» nå «Den norske historiske forening (HIFO), avd. Tromsø» som tok initiativet og som har vært arrangør for alle reiseseminar.

Ut på tur – reiseseminarene

Christel Misund Domaas

Som vi har hørt av tidligere innlegg begynte studiereisene allerede på 1970-tallet. Kjell Kolbeinsen fortalte at de måtte reise ut i verden for å få på plass «Pedagogisk seminar» ved UiT i 1973. Og Rune Blix Hagen viste oss mange fine bilder fra studieturer, både til Roma og Sovjet på 1980-tallet.

Historisk forening (HiFo) har vært tett knyttet til instituttet og fagmiljøet her i Tromsø. HiFo avd. Tromsø er kjent for sine rødvinseminar og reiseseminar. Jeg skal ta for meg reiseseminarene som har betydd mye for meg.

I 20 år har HIFO Tromsø gjennom sine reiseseminarer bragt historikere ut på tur ut i landsdelen. Dette har gitt dypere kjennskap både til folk og kultur, gjennom fagforedrag underveis, og stopp for å studere kulturminner og ikke minst for de mange møter med folk i ulike lokalsamfunn, i hele landsdelen. Seminarene har hatt et variert program: foredrag, ekskursionsjoner, guiding, sang og musikk.

Og en gjenganger, som vi også har hørt i dag, er at krigen alltid får for mye plass, også på reiseseminarene. Jeg har derfor valgt å gå systematisk til verk og gjort en kvantitativ analyse av programmene for reisene, for å se på hvilke tema som har blitt belyst og hvor mye tid de ulike temaene har fått.

Programmene har blitt kategorisert i følgende tema for å vise bredden og mengden. Noen er litt snevrere enn andre, men jeg er tross alt polarhistoriker og syns derfor det fortjener en egen kategori.

- Kulturhistorie
- Krigen
- Hundekjøring
- Urfolk og minoriteter
- Dagligliv
- Religiøst liv
- Polarhistorie
- Reiseliv

- Litteratur
- Mat, fesk og politikk

2002

I 2002 arrangerte HIFO Tromsø det første reiseseminar med Finnmark som mål.

Opplegget er enkelt og målsetningen klar: Hurtigruta dannet den rette rammen for sosialt samvær, og deltakerne var kommet for å få faglig påfyll i disse spektakulære omgivelsene. Med på turen var spesialister på denne flerkulturelle landsdelens historie, og ambisjonen var at deltakerne skal få en tøff opplevelse.

Tromsø – Kirkenes – Tromsø

Startet med Koht-fest om bord på M/S Nordkapp – med munnsfillsolo av Lars Ivar Hansen.

Hallvard Tjelmeland kåserte over temaet «Halvdan Koht og det fleirkulturelle Noreg» – et av mange eksempler Sigrun nevnte i går.

Turen er proppet med foredrag, ekskursjoner, byvandring og guiding.

Reindrif i Finmark, ved Bård A. Berg

Samisk handel 1500–1750, ved Lars Ivar Hansen

Saunaseminar!, egentlig arrangert som et badstuseminar, men der ble det ikke plass til alle interesserte.

På turen var det også 244 km i buss rundt Varangerfjorden – som også innebar 420 (!) minutters kontinuerlig guiding på inn- og utpust med Einar Niemi.

Nattseminar!

Store spørsmål blir drøftet:

Hvorfor det ikke fins naust i Øst-Finnmark?

Hvem eier Snøhvit? Ikke prinsessa, men gassfeltet.

Hvorfor har folk slått seg ned i Finnmark?

2003

Også i 2003 ble det tur med Hurtigruta, denne gangen ble kursen satt mot Lofoten. Suksessen fra året før skulle gjentas.

Enkel oppskrift: Leia styrer tematikken, samt at “et må settes av fornuftig med tid til lunsjer, boblebad, nattseminar og utsyn over nordnorske fjell”.

Lars Ivar Hansen slo an tonen i anledning 8. mars med kampsang på munnspill.

På den lokale puben i Svolveær, hvor mange fiskere og tretti historikere utpå natta ble enig om at fiskeriministeren ikke var rett mann på rett sted.

Nattseminar!

Det ble ikke noe storslagent *Ivar Aasen seminar* fordi foredragsholdet hadde mista stemma!

Og suksessen med årlige reiseseminarer fortsatte.

2004

I 2004 var det planlagt Viddaseminar – en bussreise på over 1000 kilometer!

Utkastet til seminaret var klart. Her skulle man få høre Jiesjavrejoiken, reise med snøscooter fra Jotka til Karasjok og fabelaktige bussforedrag: En svingete vei i flatt landskap – Finnmark et sikkerhetspolitisk minefelt, ved Fredrik Fagertun og få høre om «Da staten sponset fraflytting, ved Ketil Zachariassen. Dette seminaret ble det ikke noe av, men en ser det var mye en gikk glipp av.

Det ble i stedet arrangert et reiseseminar til Tornedalen – med tema «Populærhistorie frå Vittula» i 2004.

Lydbok på turen: Populærmusikk frå Vittula, hvor man fikk høre et kapittel nå og da gjennom hele reisa.

Stian Bones Larsen: *Varm veg i kald krig*

Helge Salvesen: *Den første Tornedøl og hans lagnad.*

Per Pippin Aspås: *Da Venus passerte.*

Et strategisk stopp på ”Alko” som for anledningen hadde senket sine avgifter med 40 %, samt bivåningen av naturfenomenet bifurkasjon var noe av reiseseminarets høydepunkter, mens andre husker letingen etter den andre Seppola-statuen i Pajala som en høydare.

Videre i referatet fra seminaret kan vi lese:

«Neste tur blir det nye styrets oppgave å realisere. Men uten ekskursjon på programmet blir det vanskelig å unngå mistillit ---»

Reiseseminarer i 2005 ble det ingenting av, så hvordan det gikk med tilliten til HiFo-styret dette året vet jeg ikke. Planen var å feire at det var gått 100 år siden unionsbruddet med Sverige, markeringen skulle skje ved en reise Bergen – Kirkenes.

I Hifo-nytt nr 3 2006 refereres det til HIFO Tromsøs «årlige» reiseseminar, men som historikere vet vi at en ikke kan stole blindt på kildene, men her har man heldigvis tidsvitner å lene seg på. De sier at reisetrangen tok seg opp igjen.

2006

I 2006 gikk turen til Spildra – et åttetall (refererer til reiseruta) gjennom Nord-Troms.

Seminarer kunne lokke med Norges vakreste sjøreise: Spildra-Skjervøy, vandring innom samiske urgraver, offersteder og bjørnegraver og hjemreise med Hurtigruta fra Skjervøy. Kanskje var det den kjente og kjære Hurtigruta som lokket historikerne ut på tur igjen?

Einar-Arne Drivenes, *Lyngenlæstadianismen*

Roald Kristiansen, *Ny-sjamanismen i Nord-Troms*

Knut Kjeldstadli, *Spildra i verden*

Altså ikke bare regional historie, men verdenshistorie!

Pil og bueskyting på nattseminar!

I HIFO-nytt kan vi også lese at reisa starta på fredag med fortelling fra Einar Niemi om Kongo-Hansen, og vi kan lese videre at det var først på søndagen at det står at «Einar Niemi begynner å bli ferdig med historien om Kongo-Hansen».

2008

I 2008 ble Norske historiedager arrangert i Tromsø, og da fikk deltakere fra hele Norge mulighet til å delta på en minivariant av de vidgjetne reiseseminarene. Reiseseminarer startet torsdagen, tok deltakerne med på en reise med buss til Nord-Troms og Skjervøy og retur med Hurtigruta på kvelden.

For dette seminarer har jeg ikke fått tak i programmet, men litt har jeg funnet frem til fra referat i Hifo-nytt nr 3 2008.

Med foredrag om læstadianismen i Lyngen, kystsamisk revitalisering, besøk på handelsstedet Maursund gård, og flere foredrag på hurtigruteturen tilbake til Tromsø. Men siden jeg ikke har konkrete tall å jobbe med, er dette ikke kommet med i tatt med i statistikken, men vi kan uansett konkludere med at selv om lavt skydekke la et lokk over Lyngsalpene, la det ikke en demper på stemninga! Og at dette seminarer var fylt med gøy gøy gøy!

2010

Vel... det er kanskje greit med et hvileår innimellom, så neste reiseseminar ble avholdt i 2010, denne gangen var destinasjonen Indre Troms. Og om dette seminaret kan vi lese følgende «*vi forlater sjarken & støa for en stund og lar oss isteden fascinere av det Indre Troms har å by på av kultur og historie.*»

Reisen til Bardu og Målselv bød på innlosjering på Setermoen leir, besøk på Forsvarsmuseet, selvfølgelig med en åpen Militær- og krigshistorisk sesjon! Men det var også mange andre innslag på reiseseminaret, godt beskrevet med «spennende kultur-møter mellom sprenglærde universitetsprofessorer og en lokalbefolkning som er seg sin egen historie bevisst».

Steinar Aas: *Bruken av krigen etter krigen*

Brynhild Mørkved: *Den grønne kulturarven*

Vidkunn Haugli: *Om dølakulturen – og litt om skolpen*

HIFO-Tromsø hadde også under planlegging et reiseseminar til Telemark i samband med Historie-dagene i Bø i juni i 2010. Det ble for langt og dyrt, og kokte bort i kålen.

2012

I 2012 gikk turen til Senja - med Kråkeslottet som base for reiseseminaret. Med rundtur i buss rundt Senja og alt som hører med.

Dikka Storm: Det samiske på innersida

Sigrun Høgetveit Berg: *Kirkekunsten fra Senja*

Ottar Brox: *Fattigdom og framgang på Senja*

Håvard Dahl Bratrein: *Ottar fra Lenvik?*

Noen høydepunkter var dans på kvelden, Ottar Brox og Tove Karoline Knutsen – som satte standarden for både diskusjon og kulturinnslag. Og ryktet skal ha det til at dette bidro til inspirasjonen til å skrive en visstnok ganske fantastisk sang til Håvard Dahl Bratrein på bussen tilbake.

2015

I 2015 gikk turen til Sørøya. Vel 30 mil i buss! Hver en flik av øya blir belyst, fra de første menneskene, trolldomssaken, krigen, været, fesken og turistene. Og Hurtigruta er den faste følgesvenn som bringer deltakerne hjem.

Jens Petter Nielsen: *Kva er Alta?*

Ingrid Sommerseth: *Dei første menneska på Sørøya*

Narve Fulsås: *Då vêrvarslinga kom til Finnmark*

Marie Nystuen Berger: *Jack Sparrow langs finnmarkskysten*

2017

I 2017 slo HiFo Tromsø seg sammen med HiF Bodø og det blir arrangert felles reiseseminar til Steigen.

Omvisning i Bodø by.

Steigen i Snorre ved Miriam Tveit.

Sesjoner om Krigen i Steigen ved blant andre: Steinar Aas, Eva Ditte Donat, Stian Bones, Hallvard Tjelmeland og Vidar Eng, Arild Vaag Prestø.

Lov og rett i (Enge)LA. Governance, gravskikk og gud på Engeløya formidla av Miriam Tveit, Alan Hutchinson og Sissel Bakke

Førmoderne reiseseminar til Steigen. Med erkebiskop Aslak Bolt, superintendent Hans Mogenssøn og Sigrun Høgetveit Berg

Møsbrømløse, kaffistopp hos mor og far til Lena Aarekol

2019

I 2019 er Vesterålen - eller Besterålen - rosinen i pølsa eller fiskebollen - målet for seminaret.

Blå himmel, stille hav, og lunsj i Arresten på Andenes! Vi slapp ut igjen altså!

Harald Dag Jølle: *På gummisko i Troms fylke. Zapffe –klatrepionér på yttersida*

Sortland viste frem sin blå side og Rune Blix Hagen fortalte om *trollfolk i Vesterålen*.

Åsa Elstad og Reidar Bertelsen ble plukka opp underveis og guidet gjennom kulturlandskapet på reisa.

Henning H. Wærp: «*Hvor har den sunne nøysomhet blitt av? Spør vinden og stjernene.*» Om *Knut Hamsuns sivilisasjonskritikk*.

Mannen fra havet og kake hos Liv Helene Willumsen

Sang fra Ann-Iren Hansen

2022

I 2022 gikk var reiseseminar Finnmark rundt – med buss, og for en tur. Nesten 450 km i buss - allerede på første dag, og stappet med faglig innhold, fra første til siste økt.

Obligatorisk stopp på Alko på Kilpis.

Hallvard Tjelmeland: *Nordisk balanse i kald krig – lange liner – mye vei å vise de lange linjene på...*

Stopp i Karesuando. Rolf Inge Larsen: *Læstadius forteller og forklarer. Lappflickan Maria og Kristina Helena Larsdotter*

Siv Rasmussen: *Kirken i indre Finnmark på 1600- og 1700-tallet*

Einar Niemi: *Masi – under eller over vann? En forhistorie*

Besøk hos Sven Engholms Hundsysse gav motivasjon til å rase videre over vidda.

Omvisning på Sametinget, Trommeutstilling i de samiske samlinger i Karasjok. Både foredrag om den ene og andre krigen - Katri Somby: *ČSV 50 år (1972–2022) – Samebevegelsens kompliserte symbol!*

Kvensk institutt, lunsj i låven hos Arvid Petterson.

Bergkunst og jaktgropa vi nesten så i full fart med bussen.

Gjensyn med (den ene) Seppala-statuen!

Sammendrag

Tilsammen 11 reiseseminar med over 160 foredrag på programmet. Mange av dem har vært åpne foredrag for lokalhistorisk interesserte der vi har stoppet underveis.

Totalt er det forelest i mer enn 5650 minutter – nesten 100 timer! Dette er et minimum fordi alle har neppe holdt seg til normaltiden som har vært 20 min. I tillegg kommer alle de spontane foredragene! De fleste foredrag har vært viet *Den andre verdenskrigen*, men i tidsbruk ligger temaet *kulturhistorie* langt foran med dobbelt så mange timer som krigshistoria. *Religiøst liv* i Nord-Norge havner bak krigen, men kun med 180 min. Krigen er viet halvparten så mye tid som kulturhistorie.

Konklusjon: Oppskriften for et suksessfullt reiseseminar er jo at leia styrer tematikken. Og suksess har det vært! Bred tematikk, ulike landskap, mange bidragsytere og spennende foredrag! Så kor ska vi reis i 2024?

Ut på tur – møter med landskap, kultur og folk. En kommentar

Einar Niemi

Mange takk til Christel for et flott og inspirerende foredrag, som vekket mange gode minner og som ga ny kunnskap om reiseseminarene, også for en som har vært med på nokså mange av dem.

Jeg tror jeg vil starte dette korte innlegget med litt allmenn refleksjon om det å reise sammen for å høste historisk kunnskap. Å reise kan jo være så mangt. Den formen som HIFOs reiseseminarer har, tilhører typen «dyp reising», også omtalt som «Odyssevs-erfaringen». Odyssevs var, som alle vet, en sjøfarer som sammen med sitt mannskap reiste viden om, gjort verdensberømt gjennom Homers store verk *Odysseen*. Under reisen smelter sted, tid og hendelser sammen i felles opplevelser, man møter virkeligheten usensurert og uten iscenesettelse, ofte med uventede innslag som gir ny innsikt i nye tema og problemstillinger. Opplevelsene blir sterke og kan arte seg som erkjennelsesreiser – der den reisende aldri blir helt den samme igjen etter reisen. Ja, man kan snakke om en «reiseterapi». Til reisen hører også fristelser som kan virke avsporende og forstyrrende, som da også Odyssevs og hans menn møtte på da de seilte forbi sirenenes øy og hørte sirenenes forlokkende sang, som de var blitt advart om, slik at de var forberedt: For å unnsnippe fristelsene, stappet de bivoks i ørene og bandt seg til masta.

Nå pleier det ikke å være like dramatisk på reiseseminarene. Men noe ligner, nemlig den interne disiplinen, der det faglige aldri mistes av syne, selv ikke på kvelds- og nattsesjoner. Tidlig i reiseseminarrets historie ble en sterk dugnadsånd etablert, basert på en sentralistisk styringsmodell med delegert kommando til seminarledelsen som *dikterte* program og fordeling av oppdrag – når ordren var gitt, var det ingen vei tilbake: Den som ble pålagt en oppgave, det være seg som foreleser eller guide, hadde ingen andre valg enn å ta den tildelte jobben. Og til nå har knapt noen mukket. (Einar-Arne har benyttet seg av samme modell for dette jubileumsseminaret).

Det er noe eget ved å oppleve historie i landskap og i møte med folk der de bor. Vi kan jo minnes den store norske historikeren Andreas Holmsens kjente utsagn om at «historie uten geografi er nonsens». Reiseseminarer er utvilsomt faglig kveik for deltakerne, både gjennom de

interne foredragene og guidingen, men også gjennom møtet med folk og lokale institusjoner, som museer og historielag. Og kanskje er det også et lite element av faglig misjon i opplegget, formidling fra akademiet til «folk flest»? I alle fall slutter vi oss til den tyske folkelige dikteren Mathias Claudius' kjente utsagn tidlig på 1800-tallet om fruktene av det å reise: «Wenn jemand eine Reise tut, so kann er was erzählen. Drum nehme ich den Stock und Hut und tät das Reisen wählen».

Resten av innlegget mitt vil dreie seg om et lite utvalg av minner og opplevelser under reiseseminarene som har satt seg særlig fast hos meg og som jeg tror flere her i auditoriet kan dele med meg. Jeg vil måtte nøye meg med minner fra tre av seminarene jeg har vært med på.

Det første er reiseseminarer i Varanger på vårparten i 2002, blant annet med bussreise og guiding rundt Varangerfjorden. Dette var en reise i det nordnorske grenselandet *par excellence*, som myndighetene i flere generasjoner omtalte som «de utsatte grensedistrikter», med forestillinger både om «den russiske fare» og «den finske fare», og der den etnisk blandede befolkningen – sjøsamere, reindriftsamere, skoltesamere, kvener, russere og nordmenn – skapte bekymring for nasjons- og statsbyggingen i denne ytterste utpost av riket. Særlig to hendelser fra denne reisen har festet seg.

Den ene var det synet som møtte oss under bussreisen fra Kirkenes da vi hadde passert Isak Sabas hjemgård i Reppen og nærmet oss Karlebotn i bunnen av Varangerfjorden, med sitt storslagne kulturlandskap som spenner over ti tusen års bosetting. Synet som særlig har festet seg, var den store reinflokken som akkurat nå befant seg her på vandringsferden fra vinterbeitene i skogområdene sør for fjorden og innover mot finskegrensen til sommerbeitene på Varangerhalvøya. Nå var flokken, på flere tusen dyr, i ferd med å krysse eidet mellom fjorden og Tanaelva, som alltid har utgjort grensen mellom vinter- og sommerlandet for reindriften i området. Reinen trakk langsomt mot nord, rolig beitende like ned til flomålet, med slikking av salt og napping av grastuster, tydeligvis var det en nytelse etter en lang vinter. På snøfleckene hadde reingjeterne stanset sine snøskutere og lå henslengt på setene eller på barfleckene. Og rundt omkring vaklet nyfødte kalver. Her var harmoni og symbiose mellom natur, menneske og dyr. Jeg husker særlig merknader fra to av deltakerne, avdøde professor i rettsvitenskap ved Universitetet i Oslo, Gudmund Sandvick, og vår egen kollega i Tromsø, Narve Bjørge: Her er vi vitne til tusen år historie, «i eit einaste blikk».

Den andre hendelsen var da reiseseminarer kom fram til Vardø og rett inn i den årlige vinterfestivalen *Yukigassen*, en sport med snøball-«krig» mellom lag. Sporten hadde kommet til

Vardø med japanske oppkjøpere av lodde. (Navnet er fra japansk «yuki» som betyr snø og «kassen» som betyr krig/kamp). Under Yukigassen deltar opp til 24 lag der 8 kommer til sluttspillet. Reiseseminarer var tilskuer til flere kamper og til den intrikate kampløpseren, med et regelverk som nok gikk over hodet på seminardeltakerne. Men det faglig mest interessante var det ingen tvil om: Vardø er et lokalsamfunn med sin egen interessante historie, ikke minst som «grensepost», samtidig som stedets historie alltid har hatt impulser fra den større verden, ikke minst gjennom sjøfart og handel. Og Yukigassen viste at slik var det fortsatt – Vardø alltid med et vindu mot verden. Vinterfestivalen med snøballkrigen arrangeres fortsatt; i år (2022) feiret den sitt 25-årsjubileum.

Det andre reiseseminarer jeg vil trekke fram, er det som dekket Indre Troms i 2010, med vekt på dølehistorie, forsvarshistorie og møtet mellom folkegruppene. Debatten ble tidvis ganske temperamentsfull, særlig husker jeg at historiefaglige og samfunnsfaglige tolkninger noen ganger kom på kollisjonskurs. Igjen var det grunn til å stille det grunnleggende spørsmålet som Einar-Arne Drivenes hadde stilt mange år tidligere, i en skarp melding av bygdeboka for Kvænangen, skrevet av Ivar Bjørklund (fritt etter hukommelsen): «Skriver historikeren og samfunnsviteren den samme historien?»

Men det er et annet minne fra dette reiseseminarer som også har avleiret seg hos meg, et minne om et tema som ikke var historiefaglig og som for meg kastet plutselig og uventet nytt lys over naturhistorien. Seminarer var på vei til Kirkesdalen invitert til gården til Ragnhild Nilstun og Øyvind Aspaas, foreldrene til en av reisedeltakerne, Per Pippin Aspaas, den gang student i historie, i dag faggruppeleder ved Universitetsbiblioteket ved UiT og med doktorgrad i klassisk forskningshistorie. Per guidet oss fra bussen innover dalen, ikke om historie, men om faunaen i området, basert på bygging og pleie av hundrevis av fuglekasser gjennom barn- og ungdommen i feriene her inne. Særlig minnes jeg Pers inngående beskrivelse av småfuglenes familie- og kjønnsliv i dalen, for de fleste på reiseseminarer en forbløffende historie. Intet tema er fremmed for historikere på reise!

Det tredje og siste reiseseminarer jeg vil trekke fram, er den til Senja i 2012, med sterke minner fra Senjas dramatiske og mangslungne natur og historie. Med på reisen var også Ottar Brox, i sitt ess – både i barndommens landskap og i fortrolighet med samfunnsforhold og historie han hadde jobbet med gjennom et langt forskerliv. Og Ottar delte raust og nærmest kontinuerlig både av kunnskaper, visdom og humor.

Ett av oppholdene var på Kråkeslottet på Skaland, ikke langt fra det gamle gruveanlegget (som selvsagt ble besøkt). Kråkeslottet var opprinnelig ei svær brygge, nå ferie-, kurs- og festivalsenter, i stor grad bevart i opprinnelig form. Det var et godt sted for oss reiseseminarister, men ikke uten opplevelse av det noen av oss oppfattet som en smule dramatisk. Det var urolig sjø under oppholdet, som ble merket på (minst) to måter. Veien, som egentlig mer var en sti på en smal molo ut til anlegget, gikk i sjøsprøyt. Og det knaket i stopler og bindingsverk i det enorme anlegget, slik at vi nærmest ble vugget oss i søvn av hele kjempeanlegget.

På hjemveien arrangerte vi et seminar for Hans Kristian Eriksen i omsorgsboligen på Stonglandseidet der han holdt til. Det ble et sterkt møte med Hans Kristian, den gamle kjempen i nordnorsk kultur og historie, med så mange jern i ilden, alltid i fronten i nordnorsk debatt og i utforskingen av særlig de marginale sidene ved nordnorsk historie, som om samene i Kaperdalen på Senja, skoltesamene i Neiden, kvenene og partisanene. Og som redaktør av Nordnorsk magasin ble han nærmest legendarisk. Han hadde også vært med på mange av historieseminarene våre og vært mentor for studenter og ansatte i byggingen av historiefaget ved UiT, alltid generøs og samtidig nysgjerrig. For mange av oss den dagen der på omsorgssenteret var det som om en ring hadde blitt sluttet. – Hans Kristian døde to år seinere, i 2014, 81 år gammel.

Foran kateteret – hvem er historiestudenten?

Magnus Andersson

Dette foredraget fikk først tildelt tittelen «under kateteret – om historiestudenten», men etter litt om og men var det mest naturlig å endre dette til «Foran kateteret – hvem er historiestudenten?». Målet med min presentasjon er å belyse hva historiestudentene har vært opptatte av da de skrev sine hovedfags- og masteroppgaver. Jeg skal derfor ta en kronologisk gjennomgang av studentlivet og studentoppgavene med et sideblikk til hendelser og tendenser som studentene var preget av. Jeg vil forsøke å besvare følgende tre spørsmål: For det første, hvordan har studentenes oppgaver spredt seg over de historiske periodene middelalder, tidlig nytid og moderne tid? For det andre, hvordan har studentene forholdt seg til den lokale og den regionale historien? Og til slutt: Har mer generelle studentkulturelle trender slått inn i historieskrivingen ved instituttet? Med så omfattende spørsmål er det klart at denne presentasjonen bare kan overblikk over tendensene ved historieutdanningen, men de kan likevel bidra til å belyse instituttets forskning gjennom studentenes oppgaver og virke. Jeg vil gjøre dette kronologisk, og starter med 1970-tallet.

1972-1979: «De korte 1970-åra»

Det første tiåret har den sentrale karakteristikken av at det ikke var et helt tiår. Til tross for dette, var det en travel periode med pionerånd, nybråttsarbeid og prinsipielle diskusjoner om historiefaget, universitetets rolle i samfunnet og universitetet i seg selv. UiT ble kjent som det «røde universitetet» med særs opposisjonelle studenter. Geir Lundestad uttalte etter sin tid i Tromsø at han likte å undervise i moderne historie, spesielt marxisme og leninisme. »Det var bare morsomt» uttalte han i et intervju, og fortsatte: «Jeg oppfattet det heller ikke som vanskelig å diskutere med dem, fordi de kunne så alt for lite. --- [nå] kunne det hatt sine fordeler med opposisjonelle studenter. I dag kan du lire av deg hva som helst og de skriver så blekket spruter». Studentene var synlig i bybildet, og markerte seg da de bidro til at universitetets først rektor, Peter F. Hjort, måtte gå av. Ivan Kristoffersen (avisa Nordlys) skrev ved en senere anledning at byen hadde blitt «voldtatt», som må sies å være en grov overdrivelse. Tromsø var vant til lærerstudenter som holdt på med revy og teater, ikke den akademiske studenten som markerte seg på andre måter – spesielt på et nyopprettet universitet som ble tolket som et hvitt

lerret. Narve Fulsås skrev til UiTs 25-årsjubileum at det egentlig aldri hadde vært spesielle revolusjonære tilstander her. Det er klart at med ansatte som Berge Furre og Ottar Brox kunne det støtte en hypotese om UiT som et venstresideuniversitet, men andre universiteter hadde vel så harde – eller hardere – kamper. Ivan Kristoffersens uttalelser viser jo at tromsøfolk ikke kjente til noe annet. Dessuten: oppgavene som ble skrevet var ikke radikale: De var regionale.

Landsdelsrelevansen gjorde seg gjeldende fra dag én. Mellom 1972-1979 ble det levert 24 oppgaver totalt. 17 av disse hadde et klart regionalt eller lokalt perspektiv, mens resten omhandlet mer generell politikk. De mer generelle oppgavene kan likevel omhandle lokale tendenser, så tallet på avhandlinger om Nord-Norge er nok høyere. De første avhandlingene ble levert i 1975, og av de var det bare to – Ingrid Andersgaard og Kjellaug Jettne – som ikke skrev om noe utpreget lokalt, hhv om typografer i Kristiania og om Nasjonal samling. Høsten 1975 kom det fire avhandlinger der alle hadde et nordnorsk perspektiv, og to om Alta av Henry Minde og Einar Arne Drivenes. Kjønnbalansen var det så som så med. De første åtte årene var det fem kvinner, noe som tilsier en kvinneandel på 21%. Når det gjaldt fordelingen på tidsperioder, var det 66% som skrev om moderne historie etter 1850, hele 16 oppgaver. For middelalderen og tidlig nytid var antallet leverte hovedfagsoppgaver henholdsvis fem og tre.

1980-1989: Den studentkulturelle vendingen

1980-tallet kjennetegnes av en kulturbølge i Tromsø. De skarpe skillelinjene i, og det brede engasjementet for, studentpolitikken forsvant. På starten av tiåret blomstret studentuka, studenthuset, studentradioen, studentrevyen og en bråte med studentforeninger fram i Tromsø. Kvinnene ble i flertall blant studentene fra 1987, noe som også bidro til at studentpolitikken fikk en sosial og lokal profil. Det var behov for andre typer helsetjenester og for barnehageplass. Studentmassen ble mindre homogen, og det ble også større fokus på psykisk helse og minoriteters plass på campus. Dette var også fulgt av en vekst av studenter på utveksling hit, og ikke minst utveksling herfra. I motsetning til det foregående tiårets utallige resolusjoner til frihetskamper i Latin-Amerika, reiste faktisk studentene dit på 1980-tallet. I Utopia ble det skrevet om historiestudenten Jorunn som reiste til Nicaragua, men også Palestina og Zimbabwe ble besøkt av studentene på UiT. Studentene avla også Sovjetunionen besøk. Det økte engasjementet for verden rundt seg og for kultur i vid forstand gjenspeilet seg bare til en viss grad i avhandlingene.

I løpet av 1980-tallet ble det levert 42 hovedfagsoppgaver. En av disse omhandlet Afrika; Tore Sivertsens oppgave om bevisstgjøring overfor europeere av politiske ledere i Kenya, Zambia og Zimbabwe). I tillegg leverte Pål Christensen den første hovedfagsoppgaven om Svalbard. Også Russland vokste fram som temaområde med Astri Andresens oppgave om russiske østsamenes rettigheter og Alf Olsens magistergrad om kollektivisering av jordbruket i Sovjetunionen. Omtrent 30 hovedfagsoppgaver har et klart lokalt tilsnitt, og om vi løfter fokuset til Nordkalotten, dekker vi nesten alle oppgavene. I perioden har tiden etter 1850 total dominans med 33 av 42 oppgaver. Middelalder, tidlig nytid og historiografi/metode har tre hver. Det var en dobling av kvinner som leverte hovedfagsoppgaver, men andelen forble den samme – ca. 21%. Fra 1987 var det flest kvinner som studerte ved UiT. Til en viss grad fant «kulturen» veien inn i hovedfagsoppgavene, blant annet illustrert ved Rune Blix Hagens oppgave om fransk mentalitetshistorie.

1990-1999: Ironigenerasjon i gamle spor

På 1990-tallet kom en ny generasjon studenter med rariteter som «toga-party» og «tøffelfester». Studentaktiviteten var god, selv om studentpolitikken visnet videre hen og det første studenthuset ble solgt. Det nye administrasjonsbygget på campus ble åsted for flere konserter og arrangementer, men studentene arbeidet for å etablere et nytt studenthus i sentrum i samarbeid med studentene på Høgskolen i Tromsø. Det var også satt i gang en prosess med å bygge en studentidrettshall i Breivika. En økning i studenttallet bidro til trangere kår rent fysisk og press på ressursene. Dette gjaldt velferdstilbud så vel som muligheter for oppfølging og veiledning. Instituttet flyttet ned i Breviklia for å avhjelpe plassproblemene – et omdiskutert grep i sin samtid som siden har gitt instituttet den nødvendige armlengdes avstand til prosesser på fakultetet. Siden har studentene, i tillegg til lesesalsplasser, fått både kjøkken, sitteområde, biljardbord og prosjektør i kjelleren. Et tettere samarbeid med landene i Barentsregionen bidro til å redefinere UiT og spisset instituttets portefølje i kjølvannet av Sovjetunionens oppløsning. Historiestudentenes første (og eneste) undervisningspris ble tildelt Einar-Arne Drivenes for hans forelesninger på hovedfag. Studentene var fornøyde, men studenteksplosjonen hadde først og fremst gitt seg utslag på grunn- og mellomfag.

På 1990-tallet var det levert 50 hovedfagsoppgaver ved UiT, en økning på åtte sammenlignet med 1980-årene. I tillegg til mange regionale og lokale oppgaver, ble det nå levert oppgaver om USA og Grønland, og hele tre oppgaver om Etiopia av Marianne Olsen,

Unni Krogh og Vibeke Bruun, samt en om Eritrea av Christine Smith-Simonsen. Det ble mer fragmentering av tema og bredde, og flere oppgaver om nasjonale problemstillinger i et nordnorsk lys, som bolig- eller utdanningspolitikk. Den sosiale profilen til 1980-tallet slo ut i full blomst nå. Det ble flere oppgaver om Russland, både Østisen og Sibir, og en ny oppgave om Svalbard. Det nordlige vokste fram. Moderne tid fortsetter sin totale dominans – 76% av hovedfagsoppgavene handlet om tiden etter 1850. Kun én av oppgavene handlet om middelalderen: Harald Lindbacks oppgave om de norske middelaldergildene. Ti oppgaver var lagt til tidlig nytid. Kjønnbalansen bedret seg markant og økte til 44%. Det kan med andre ord se ut som det var en viss forsinkelse, og at effekten av økt kvinneandel på 1980-tallet ikke gav effekt på hovedfagsnivå før senere.

2000-2022: Det lange millenniet

På grunn av tiden, har jeg slått sammen de to siste tiårene. Vi er da også kommet så nær vår tid, at det er noe utfordrende å se hva som har vært de førende tendensene. Studentmiljøet i Tromsø ble mer sammenvevd i begynnelsen. Det ble etablert både studenthus og studentidrettshall, men kvalitetsreformen fra 2004 gjorde at studentorganisasjonene meldte at interessen for å delta i aktiviteter utenom studiene var fallende. Det ble stilt høyere krav til gjennomstrømming og studieløpene ble strammere regissert. Dessuten bidro de mange fusjonene fra 2009 til å fragmentere studentmiljøet. Det var også duket for en ny type student: «Lektorstudenten», som skulle bli ferdig utdannet lektor med master og pedagogikk i samme utdanning – begrenset til fem år. Dette bidro nok også til et sterkere fokus på å bli ferdig med studiene raskt og gav en tydelig retning for historiestudentene som ville ut i skolen. Andre verdenskrig seilet også opp som tema. 92% av alle masteroppgavene om andre verdenskrig ble skrevet etter år 2000. 60% av oppgavene ble skrevet etter 2010.

Mellom 2000-2010 uteksaminerte UiT 92 studenter med mastergrad/hovedfag. Fra 2010 er tallet 121. Det har altså vært en voldsom økning, som i stor grad skyldes lektorstudentene. Det blir en økning i såkalte didaktikk-oppgaver med direkte tilknytning til arbeidslivet som lærer. Det har vært flere oppgaver om lærebøker og undervisningsopplegg, blant annet. Moderne tid er fortsatt perioden for de fleste av oppgavene som ble skrevet – omlag 75% mellom 2000-2010. I den siste perioden tar didaktikkoppgavene terreng fra moderne historie, og spiser opp ca. 25%, mens tidlig nytid og middelalderen holder seg stabil. Lektormasteren

har derfor gått mest utover tilsiget til moderne historie – om det gjør noe. Det er også flest oppgaver om Nord-Norge.

Oppsummering og avslutning

Så til noen konkluderende bemerkninger til de innledende spørsmål. Totalt siden oppstarten er det blitt avlagt 329 hovedfag- og mastergradsoppgaver. Av disse har 27 vært om middelalder, 37 i metode/didaktikk, 48 om tidlig nytid og 217 om moderne tid. Det har altså vært en ujevn tilstrømning til de historiske periodene. Kanskje ikke uventende er det moderne tid som har brorparten, men det er kanskje en konsekvens av at studentene skriver om noe lokalt som de bryr seg om, og at det i stor grad er noe gjenkjennbart i lokalmiljøet. Hvis vi gjør en ytterligere avgrensning og deler moderne tid inn i moderne tid fram til 1945 og samtidshistorie etter 1945, blir bildet mer sammensatt. Tiden mellom 1850-1945 blir da størst, men samtidshistorie vil stå for om lag 20% av oppgavene. Studentene har vært veldig interessert i det lokale. Det gjenspeiler den geografiske fordelingen der det lokale nok har en andel på 75% eller mer. Det er flere oppgaver om Europa og Afrika, og et mindretall om USA, men de virkelig store hullene er Latin-Amerika, Sørøst-Asia og Oseania. Dette til tross for at de to førstnevnte har vært i studentenes bevissthet gjennom utvekslinger og politisk interesse. Det er tilsynelatende ingen sterk sammenheng mellom trender i studentlivet og oppgavene som blir levert. Tema har vært stabile hele veien: Regional og moderne historie.

En annen ting som stadig diskuteres er skriveingen om krigen. Det er levert 26 oppgaver som kun handler om andre verdenskrig. Sannsynligvis færre enn man skulle tro. Til sammenligning er det levert 23 oppgaver i samisk historie – og ingen ville finne på å si at det «er skrevet nok om det samiske», som man jo kan finne på å si om krigen. Et generelt trekk ved hovedfags- og masteroppgavene er at studentene skriver om noe de selv synes er interessant. De siste årene, spesielt med hensyn til didaktikkoppgavene, har det skjedd en viss dreining mot oppgaver som er konkret rettet mot læreryrket studentene skal ut i. Tatt den store veksten av didaktikkoppgaver, kan vi risikere at det etter hvert er flere som skriver slike oppgaver enn oppgaver med tema fra middelalder og tidlig nytid til sammen.

Kvinneandelen blant de uteksaminerte studentene i perioden 1975-2022 er 39%. De store «kvinnekullene» har kommet etter 1990, men aldri overgått femti prosent. Historie er altså et «mannefag», selv om det ikke er noe med fortidens levninger som hindrer kvinner fra å studere dem. Til tross for dette økte andelen kvinner fra 21% på 1980-tallet til 44% på 1990-

tallet, 42% på 2000-tallet og 40% på 2010-tallet – så vi kan absolutt si at historie har blitt preget av utviklingen. Den senere tid har også flere kvinner skrevet master som del av sitt lektorløp. For å oppsummere i korte trekk: Historiestudenten ved UiT er en mann som skriver om noe lokalt i moderne tid, og ikke nødvendigvis om Andre verdenskrig.

Å studere historie ved Universitetet i Tromsø på 2020-tallet

June Natalie Sørli

Det var aldri en del av planen min å flytte til andre siden av landet for å studere, men høsten 2019 startet jeg på bacheloren min i historie. Jeg hadde tidligere studert i Oslo og innlemmet det ene året inn i bachelorgraden. Ifølge planen ville det da ta meg to år å bli ferdig og flytte sørover igjen. At jeg skulle flytte tilbake til Østlandet etter levert bachelor var en selvfølge for meg selv, og for min familie og venner. Hvorfor skulle jeg være i Tromsø hvor det er kaldt og mørkt halve året, og så langt unna alle mine kjente? I skrivende stund er det 2,5 uker til jeg leverer masteravhandlingen min ved Universitetet i Tromsø, to år etter at jeg skulle flyttet sørover.

Høsten 2019 startet med Debut Uka (fadderuka) i Tromsø. Jeg tror jeg ble plassert i feil gruppe, fordi jeg var på gruppe med kun årsheter – ikke andre bachelorstudenter. Jeg er glad for at de gjorde den «feilen». De fleste av oss i den gruppa fikk ett godt sosialt miljø, og var på mange fester og utflukter sammen den høsten. Februar 2020 tok derimot studentmiljøet en helomvending. Samtidig som hele Norge, og verden, gikk i lockdown ble også universitetet stengt, og sosiale samlinger var nærmest umulig. Flere av oss ble sittende hjemme på trange hybler med digitale forelesninger. Kollokviegruppene ble avlyst og flere mistet det lille sosiale livet de hadde. For de som ikke studerer eller har studert, vil jeg føye til at det sosiale ved studiene er veldig viktig for de fleste studenter. Vi utfyller kunnskapshull i hverandre og hjelper hverandre med å forberede oss til eksamener. Det sosiale miljøet vårt er også ekstremt viktig for vår mentale helse. Jeg tør påstå at lockdownen var spesielt tung for de fleste studenter, ikke bare for at de mistet sine sosiale miljøer, men også fordi mange bor langt unna familiene sine. Året 2020 var det tungt å være student. Da regjeringen åpnet for at man kunne være sammen med ett gitt antall nærkontakter, tror jeg mange var veldig lettet – det var i alle fall jeg. Vi opprettet en liten gruppe som møttes ett par ganger for spillekveld og dette var veldig oppløftende.

I tillegg meldte jeg meg inn i Studentforeninga for Arkeologi, Historie, Teologi og Religionsvitenskap i september 2019. Jeg hadde tidligere erfaring med slikt arbeid fra Oslo og ønsket å bidra til ett godt studiemiljø for alle studentene – noe jeg vil påstå at vi absolutt klarte. Studentforeningen arrangerer quizer, halloweenfester og julebord. Vi har også arrangert historiske utflukter til minnesmerker og kirkegårder med guider fra AHR og andre frivillige.

De siste årene hadde studentorganisasjonen for det meste bestått av kun fagmastere på historie; da jeg meldte meg inn var jeg den eneste historiebacheloren, og den andre bachelorstudenten tilhørte teologi. Da masterstudentene leverte avhandlingene sine i mai 2020 ble ansvaret for foreningen overført til meg og teologistudenten, Christer Sollie. Da vi skulle velge ett nytt styre høsten 2020, ble det valgt studentene fra ulike studieretninger og -grader, og mangfoldet har økt siden. Vi har vært bestående av arkeologer, lektorer med historie og religionsvitenskap, fagmastere og lektormastere i historie, og teologen som har fulgt oss hele veien fra 2019 til i dag. Den 20. april ble det valgt ett nytt styre og fire av oss trakk oss som følge av at vi er ferdig med studiene. Styret som ble valgt er like mangfoldig (minus en teolog) og består av syv ivrige personer som kommer til å fortsette med å aktivisere studentene. Studentforeningen er ett viktig bidrag til studentmiljøet ved AHR og jeg har stor tro på at de vil fortsette det gode arbeidet for å inkludere alle studentene ved AHR.

Etter at reglene for Covid-19 opphørte, prøvde administrasjonen ved Universitetet å få på plass ulike ordninger for å få gjenopprettet det sosiale miljøet som hadde vært så livlig før lockdown. Ida Jentoft og jeg ble ansatt for å arrangere sosiale arrangementer for studentene. Vi arrangerte blant annet Escape Room, Amazing Race, fester og «lavterskel» arrangementer slik som torsdagspils. Det som slo best an var pizza med quiz, hvor Magnus Andersson og professor Sigrun Høgetveit Berg var quizmastere. Under dette arrangementet var både fagmiljøet, administrasjonen og studentene til stede, og det var en stor suksess. Målet vårt var å «starte opp» igjen det sosiale miljøet og sørge for at de som ikke hadde så mange å være med skulle få nye venner. Vi har fått vite i ettertid at flere av de som deltok på arrangementene har tilbragt tid sammen også utenfor våre arrangementer.

Studentforeninga har oppgjennom årene hovedsakelig bestått av de som satt på lesesalene nederst i Breiviklia. Dette var hovedsakelig masterstudenter og er per definisjon fortsatt en lesesal for masterstudenter med historie, arkeologi, teologi eller religionsvitenskap som fag. De siste årene har det derimot ikke vært så mange masterstudenter på disse retningene, slik at vi gradvis åpnet for at andre studenter ved AHR kunne få tildelt en plass. Lesesalene er et godt sosialt miljø hvor vi i lunsjen har hyggelig samtaler om alt og ingenting, og samtidig kan diskutere våre oppgaver med andre fagpersoner som kan bidra med nye teorier og ideer. Lesesalen er på denne måten svært givende både sosialt og faglig. Det er også etter at lesesalen ble åpnet for flere personer at Studentforeningen ved AHR fikk ett så stort mangfold av medlemmer. Lesesalene knytter oss på tvers av fag og retninger, og flere av de personene jeg har blitt kjent med nede i Breiviklia har jeg fortsatt god kontakt med i dag – flere år etter at de

fullførte gradene sine. Lesesalene ble stengt som følge av Covid-19 og for mange var dette veldig demotiverende. For de fleste var, og er, lesesalen en arbeidsplass som bidrar til at vi kan slappe av hjemme, men dette var ikke lenger mulig. Fra høsten 2020 ble lesesalene åpnet på nytt med forbehold om at vi forholdt oss til Covid-reglene, og selv om det ikke var helt det samme, så satt vi stor pris på at vi kunne samles igjen. I ett års tid var det kun ett par personer på lesesalen, men fra høsten 2021 kom flere lektormastere ned til lesesalen, og det sosiale miljøet som vi savnet fra pre-Covid var endelig tilbake.

Jeg har tidligere studert andre steder, men aldri har jeg studert ett sted hvor faggruppen og administrasjonen bryr seg så mye om studentene sine. Som del av studentforeninga har jeg ofte måttet ta kontakt med administrasjonen i Breiviklia, og de har alltid vært like hjelpsomme og gjort det de kan for å bidra til at studentene har det best mulig. Administrasjonen har i tillegg alltid vært åpne for tilbakemeldinger til hvordan man kan forbedre studiene for de kommende generasjonene, og jeg er veldig spent på hvordan de nye oppbygningene vil fungere. Det har vært enkelt å komme i kontakt med studentveiledere og emneansvarlige – de er kun en mail eller en trapp unna. Faggruppen er engasjert og inkluderende, og alltid klare for spørsmål og diskusjoner. Jeg tror ikke jeg er den eneste som «alltid» har vært interessert i moderne historie – spesielt andre verdenskrig. Da jeg startet på mine studier var jeg kun engasjert i antikken og moderne historie, alt imellom dette var «kjedelig». Med deres engasjement endret middelalder- og tidlig nytid-historikere denne holdningen hos meg. Etter ett kurs i gotisk håndskrift våren 2021 endret jeg retning fra moderne historie til tidlig nytid. Jeg fikk en veldig stor interesse for å jobbe med primærkilder og kunne gjerne jobbet med dette fast. Påvirkningen fra våre historikere har også endret mitt karrieremål; fra å ville bli lærer, til å jobbe med arkiver eller forskning. Innflytelsen fra historikerne, og hjelpen fra administrasjonen har vært avgjørende for flere studenter sine karrierevalg, og deres sosiale engasjement.

Kombinasjonen av studentforeningen, lesesalen og fagmiljøet- og administrasjonsengasjement var avgjørende for at jeg fortsatte å studere historie ved Universitetet i Tromsø. Studentmiljøet er inkluderende og oppløftende. At det er mørkt og kaldt halve året har ingenting å si når det sosiale miljøet er så varmt og imøtekommende.

Forfattere

- Magnus Andersson, forskningsleder NORCE, f. 1988.
- Randi Rønning Balsvik, professor emerita i historie, UiT, f. 1939.
- Stian Bones, professor i historie, UiT, f. 1972.
- Sigrun Høgetveit Berg, professor i historie, UiT, f. 1972.
- Christel Misund Domaas, daglig leder ved Kultur- og samfunnsfagbiblioteket UiT, f. 1985.
- Einar-Arne Drivenes, professor emeritus i historie, UiT, f. 1946.
- Knut Einar Eriksen, pensjonist, tidligere leder av Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek og professor emeritus ved Universitetet i Oslo, f. 1944.
- Åsa Elstad, pensjonist, tidligere førstekonservator i Museum Nord, f. 1956.
- Narve Fulsås, professor i historie, UiT, f. 1953.
- Fredrik Fagertun, dosent emeritus i historie, UiT, f. 1952.
- Ian Peter Grohse, førsteamanuensis i historie, UiT, f. 1983.
- Rune Blix Hagen, førsteamanuensis emeritus i historie, UiT, f. 1951.
- Åsne Ø. Høgetveit, instituttleder ved Institutt for Arkeologi, historie og religionsvitenskap, UiT, f. 1985.
- Harald Dag Jølle, historiker ved Norsk Polarinstitutt og førsteamanuensis II i historie, UiT, f. 1971.
- Kjell Kolbeinsen, pensjonist, tidligere kommunikasjonsdirektør Sparebanken Nord-Norge, f. 1944.
- Rolf Inge Larsen, førsteamanuensis i historie, UiT, f. 1966.
- Petia Mankova, førsteamanuensis i historie, UiT, f. 1973.
- Joakim Aalmen Markussen, postdoktor i historie, UiT, f. 1990.
- Kari Aga Myklebost, professor, Barents Chair in Russian Studies, UiT, f. 1973.
- Alf Ragnar Nielssen, pensjonist, tidligere professor ved Nord Universitet, f. 1951.
- Einar Niemi, professor emeritus i historie, UiT, f. 1943.
- Siv Rasmussen, førsteamanuensis i historie, UiT, f. 1963.
- Helge Salvesen, professor emeritus i historie, UiT, f. 1947.
- Christine Smith-Simonsen, førsteamanuensis i historie, UiT, f. 1971.
- Marianne Neerland Soleim, professor i historie, UiT, f. 1969.

- June Natalie Sørli, tidligere masterstudent i historie, UiT, f. 1997.
- Hallvard Tjelmeland, professor emeritus i historie, UiT, f. 1952.
- Gunnar Thorvaldsen, professor emeritus i historie, UiT, f. 1948.
- Liv Helene Willumsen, professor emerita i historie, UiT, f. 1948.
- Ketil Zachariassen, førsteamanuensis i historie, UiT, f. 1969.
- Lena Aarekol, direktør Norges arktiske universitetsmuseum og akademi for kunstfag, UiT, f. 1970.
- Steinar Aas, professor i historie, Nord universitet, f. 1965.

Vedlegg 1: Avlagte doktorgrader 1972–2022

- Lundestad, Geir (hist.): The American Non-Policy towards Eastern Europe 1943-1947 (1975)
- Harbitz, Georg Prahl (hist.): Kampen om våpenstillstand: en analyse av fransk politikk sommeren 1940 (1978)
- Balsvik, Randi Rønning (hist.): Haile Selassie`s Students: Rise of Social and Political Consciousness (1979)
- Salvesen, Helge (hist.): Jord i Jämtland (1979)
- Hansen, Lars Ivar (hist.): Handel i Nord: Samiske samfunnsendringer ca.1550 - ca.1700 (1990)
- Andresen, Astri (hist.): Omstillingstid: nomadisk reindrift i Torne lappmark og Troms 1840-1920. (1991)
- Fulsås, Narve (hist.): Universitetet i Tromsø 25 år (1993)
- Thorvaldsen, Gunnar (hist.): Migrasjon i Troms i annen halvdel av 1800-tallet: en kvantitativ analyse av folketellingene 1865, 1875 og 1900 (1994)
- Evjen, Bjørg (hist.): Longyearbyen 1916-1975: fra arktisk arbeidsplass til etablert industrisamfunn? (1995)
- Hage, Ingebjørg (hist.): Som fugl fønix av asken?: gjenreisningshus i Nord-Troms og Finnmark (1996)
- Bård A. Berg (hist.): Mot en korporativ reindrift. Samisk reindrift i Norge i det 20. århundre - eksemplifisert gjennom studier av reindriften på Helgeland (1999)
- Åsa Elstad (hist.): Arbeidsliv i fiskarbondeshushald. Kulturelle perspektiv på sosialisering og kjønnsidentitet. Bø og Hadsel i Vesterålen 1870-1970 (2002)
- Nils Olav Østrem (hist.): Utvandrerarkultur. Ei migrasjonshistorisk undersøkning av Skjold prestegjeld 1837-1914 (2002)
- Teemu Sakari Ryymin (hist.): "De nordligste finner" Fremstillingen av kvenene i den finske litterære offentligheten 1800-1939 (2003)
- Marianne Neerland Soleim (hist.): Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945 - antall, organisering og repatriering (2005)
- Bjørn Petter Finstad (hist.): Finotro Statseid fiskeindustri i Finnmark og Nord-Troms - fra plan til avvikling. (2005)
- Hamadou (hist.): Palaces and Residences of the Northern Cameroonian Rulers in the Sixteenth to Twentieth Centuries (2005)
- Steinar Pedersen (hist.): Lappekodisillen i nord 1751-1859. Fra grenseavtale og sikring av samenes rettigheter til gressesperring og samisk ulykke. (2006)
- Oddvar Svendsen (hist.): En byhistorie om Narvik 1950-2002. (2006)
- Christine Smith-Simonsen (hist.): "Eritrea i våre hjerter? -en studie av norske relasjoner til Eritrea" (2007)

- Steinar Aas (hist.): Byen, banen og bolaget. Narviks historie bd.1 1902-1950 og manuskriptet "Ei byhistorie om Narvik 1902-1950 - eit refleksjonstillegg".(2007)
- Erik Opsahl (hist.): "...som ieg tusindfold infødder war. Norsk innvandringshistorie ca. 900-1537" (2007)
- Jukka Nyssönen (hist.): Everybody recognized that we were not white, Sami Identity Politics in Finland 1845-1990. (2007)
- Stian Bones (hist.): I oppdemningspolitikken grenseland. Nord-Norge i den kalde krigen 1947-1970. (2007)
- Wilhelm Karlsen (hist.): Da planleggingen ble politisert. Langsiktig planlegging i nordnorske byer 1965-1990.(2008)
- Birgit Larsen (hist.): Giftermål og etnisitet. Samer, nordmenn og ekteskap i Karlsøy 1770-1990.(2008)
- Lena Aarekol (hist.): Kvensk minnesteder 1970-2001. Materialitet og minne. (2009)
- Anders Aschim (hist.): Ein betre vår ein gong. Elias Blix og Uavslutta vitskapleg etterskrift. (2010)
- Kari Aga Myklebost (hist.): Borealisme og kulturnasjonalisme : bilder av nord i norsk og russisk folkeminnegransking 1830-1920. (2010)
- Anne Minken (hist.): Tatere i Norden før 1850. Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller. (2011)
- Hilde Leikny Jåstad (hist.): Northern Co-residence across Generations In Northern Norway during the Last Part of the Nineteenth Century. (2011)
- Ketil Zachariassen (hist.): Samiske nasjonale strategar: den samepolitiske opposisjonen i Finnmark, ca. 1900-1940. (2012)
- Kari Guttormsen Hempel (hist.): "Is not a sin in one place a sin in another place? Studiet av endring og kontinuitet i pietistisk livsførsel i norsk-amerikanske emigrantmiljø. (2012)
- Per Pippin Aspaas (hist.): Maximilian Hell and Joannes Sajnovics, from Vienna to Vardøhus 1768-1770. Two Jesuit Scientists Exploring the Far North. (2012)
- Rolf Inge Larsen (hist.): Religion og fiendebilder: læstadianismen, statskirken og kvenene 1870-1940. (2013)
- Helge Christian Pedersen (hist.): Idrettsliv i etniske grenseområder. Modernisering, identitet og idrett i Finnmark, 1908 – 2010. (2013)
- Harald Dag Jølle (hist.): Nansen Oppdageren og Innledning til en historiefaglig biografi. (2014)
- Sigrun Høgetveit Berg (hist.): Trondenes kannikgjeld – makt og rikdom gjennom seinmellomalder og reformasjon. (2014)
- Siv Rasmussen (hist.): Samisk integrering i norsk og svensk kirke i tidlig nytid - En komparasjon mellom Finnmark og Torne lappmark. (2016)
- Miriam Tveit (hist.): In Search of Legal Transmission - Inheritance and Compensation for Homicide in Medieval Secular Law. (2017)

- Mary Katherine Jones (hist.): Perceptions, Persuation & Power. The textual shaping of Spitsbergen (Svalbard), 1895-1920: an international view. (2017)
- Mikkel Berg-Nordlie (hist.): Fighting to be Heard – in Russia and in Sápmi. Russian Sámi representation in Russian and pan-Sámi politics, 1992 -2014 (2017)
- Poul Henning Hansen (hist.): MODERN READING. Swedish Book Consumption During the Late Nineteenth Century. (2018)
- Konstantin Zaikov (hist.): The Russian-Norwegian convention of 1826 and the problem of the northern frontier in the history of the Russian-Norwegian relationship 1708-1920. (2018)
- Anna Afanasyeva (hist.): Boarding School Education of the Sami People in the Soviet Union (1935-1989): Experiences of Three Generations. (2019)
- Ola Goverud Andersson (hist.): Utviklingen av den lokal- og regionalhistoriske forskningen i Nord-Norge og Nord-Russland i perioden 1972-2015. En komparativ historiografi. (2019)
- Ørnulf Wikstrand Andresen (hist.): “Lyktes Nasjonal Samlings kommuneprosjekt? Nasjonal Samling, tysk okkupasjonsmakt og norske nazifiserte institusjoners nyordning av kommunal forvaltning i Hamar, Fredrikstad og Tromsø 1940 – 1945”. (2020)
- Olav Tysdal (hist.): “Migrasjon, sild, olje og urbanisering”. (2020)
- Joakim Markussen (hist.): “Krigshistoriens livsløp: Samspillet, konkurransene og kampene om iscenesettelsen av Nord-Norges krigshistorie”. (2020)
- Kurt-Henrik Dalmo (hist.): “Krig og historie – Narvik 1940. Militærhistorisk rekonstruksjon og historiografisk analyse av felttoget ved Narvik, 9. april til 10. Juni 1940”. (2021)
- Håkon Hermanstrand (hist.): “Eie eller leie, valg eller tvang? Samiske bygsler i Vaapste og Raane 1690 – 1800: Samisk handlingsrom i kongemaktens grenseland” (2021)
- Magnus Brynildsrud Andersson (hist.): “En kyststat trer fram – Norsk havpolitikk 1973-1995”. (2021)
- Gaute Lund Rønnebu (hist.): “Mellom Solferino og Berlin. Norges Røde Kors under andre verdenskrig.” (2022)

Vedlegg 2: Hovedfagsoppgaver/masteroppgaver 1972–2022

Våren 1975:

Andersgaard, Ingrid:	Striden mellom settersker og typografer i trykkeriene i Kristiania 1870-årene – 1907.
Granlund, Dagfinn:	Migrasjon til Bardu fra Tynset prestegjeld 1791-1845.
Haugli, Anders Ole:	Gjenreisninga av Finnmark og Nord-Troms 1945-1948-1952.
Jetne, Kjellaug:	Nasjonal samling og bindepolitikken 1933-1936.
Kolbeinsen, Kjell Arne:	Lenvik 1870-1904. Kommunale organer og kommunal aktivitet.
Pettersen, Nils P.:	Fra klippfisklov til råfisklov. En undersøkelse omkring spørsmålet om lovregulering og organisasjon i torskefiskeriene i 1930-åra.
Aassæther, Ragnhild:	Bosettinga i Salten fjerding. Salten len, fra høgmiddelalderen til ca. 1600.

Høsten 1975:

Drivenes, Einar-Arne:	Åkerbruk og fedrift i Altafjorden på 1800-tallet. Produksjon og konsum.
Lien, Børre:	Findus og norsk fiskeripolitikk 1943-1956.
Linchausen, Roger M.:	Befolkningsforhold og levevilkår i Kyst-Finnmark i seinmiddelalderen.
Henry Minde:	Folketilveksten i Alta 1690-1825. Belegg – utvikling – bakgrunn.

Våren 1976:

Hansen, Trond:	Politisk strid og økonomisk krise. Ei vurdering av fagbevegelsens nederlag i Kirkeneskonflikten 1928/29.
----------------	--

Høsten 1976:

Jakobsen, Tove:	Krise og markedsutvidende tiltak. En undersøkelse av krisens virkninger på produsenters bruk av markedsutvidende tiltak i mellomkrigstiden.
Ringbakken, Knut:	Høyre og næringspolitikken. En analyse av Høyres syn på næringsprioritering i perioden 1945-1949.

Våren 1977:

Nielssen, Alf Ragnar:	Ødetida på Vestvågøy. Bosettingshistorien 1300-1600.
Fredriksen, Pål:	Det norske Arbeiderpartis syn på næringspolitikken. En undersøkelse av hvilket prioriteringsforhold Arbeiderpartiet ville ha mellom jordbruket, fisket og industrien i perioden 1945-50.

Høsten 1977:

Furu, Harald:	Troms kringkasting A/S.
Tangen, Kari Nerdrum:	Tromsø Led af L.K.S.F. Medlemmenes arbeid for å oppnå stemmerett for kvinner i årene 1900-1913.

Våren 1978:

Røst, Åsmund:	Selskapet til fremme af Finnmarkens Jordebrug, bureising eller fornorskning?
Øxing, Svein:	Skolestellet i Fauske kommune 1905-1964.

Våren 1979:

Ellingsen, Harry:	Bosetningen i Meløy fjerding fra høgmiddelalderen til ca. 1660.
Stensland, Rolf Harald:	Bosetninga i Steigen 1300-1660.

Høsten 1979:

Fiva, Erik:	Nasjonalismen før 2. verdenskrig.
Presthus, Svein Otto:	Vegbygging i Troms 1949-1959. Planar, oppfølging og grunngeving.

Våren 1980:

Olsen, Alf J. (mag.grad.avh.)	Bakgrunnen for vedtaket om fullstendig kollektivisering av jordbruket i Sovjetunionen. Ei drøfting av syns-punkta til nokre historikarar.
Slettjord, Lars:	Finnmarkens Landhusholdningsselskab 1859-1885. Organisasjonvirksomhet.

Våren 1981:

Johnsen, Jan Eirik:	Lenvik kommune 1905-1928. Økonomi og kommunal aktivitet.
---------------------	--

Høsten 1980:

Fossheim, Solbjørg E.:	Bosetningen i Hadsel fra høgmiddelalderen til ca. 1620.
------------------------	---

Høsten 1981:

Hernes, Marit:	Bedriftsutvalg og lokalsamfunn. Arbeidet i bedriftsutvalget ved Glomfjord fabrikk i perioden 1951-1978.
Kvalnes, Arvid M.:	Enhetskolens utvikling i Norge fra 1840 til 1950, med hovedvekt på etterkrigstiden og Det norske Arbeiderparti.
Mathisen, Magnus:	Omlegginga til motor i fiskeflåten i Rødøy 1900-1920.

Våren 1982:

Bjarnar, Ove:	Forhandlingene om ny reinbeitekonvensjon mellom Norge og Sverige 1959-72.
Karlsen, Vidar:	Forbrukerkooperasjonen i Indre Salten før 1920.
Tjelmeland, Hallvard:	Avradikaliseringa av Det norske Arbeiderparti i mellomkrigstida. Ei historiografisk drøfting.

Høsten 1982:

Storvik, Irene:	Hushjelpene i det norske bysamfunn i mellomkrigstida – med særlig vekt på Troms. Hushjelphold, levekår og organisering.
-----------------	---

Våren 1983:

Andresen, Astri:	Russiske østsamers rettigheter i Norge 1826-1925. Myndighetspolitikk og rettighetspolitikk
Christensen, Pål:	”En eksklusiv prateklubb?” Bedriftsutvalget ved Store Norske Spitsbergen Kulkompani A/S, 1967-79.
Johansen, Arne:	De utenrikspolitiske sendemenn i Norge på 1200-tallet.
Remen, Geir:	Ødetida i Bø og Øksnes. Bosetningshistoria fra høgmiddelalderen til ca. 1610.

Høsten 1983:

Fagertun, Fredrik:	Den indre militære beredskapen i mellomkrigstida.
Fulsås, Narve:	Voksteren og fallet til ein nordlandsk handelsstad. Kjærringøy i K. Zahl si tid 1850-1900.
Gjertsen, Oddbjørn:	Husmansd og ... Husmannsvesenet på Vestvågøy i perioden 1875-1900.
Guttormsen, Helge:	Ressurser og bosetning i Andenes len og Sortland fjerding fra ca. 1000-1600 e.Krf.

Våren 1984:

Andersen, Kirsti:	Verk og bygd. En studie av forholdet mellom Senjens Nikkelverk og Berg prestegjeld 1870-1895, med hovedvekt på konsekvensene for Berg sogn.
-------------------	---

Høsten 1984:

Sleipnes, Jorunn:	Kriminalitet i Tromsø 1891-1897. En kriminalhistorisk undersøkelse.
-------------------	---

Våren 1985:

Rønnebu, Finn:	Arbeiderbevegelsen i Mo og Sørfold før 1920. En sammenligning med hovedvekt på politisk innhold og utvikling.
----------------	---

Høsten 1985:

Pedersen, Steinar:	Laksen, allmuen og staten. Fiskerett og forvaltning i Tanavassdraget før 1888.
--------------------	--

Våren 1986:

Jernsletten, Regnor:	Samebevegelsen i Norge. Ide og strategi 1900-1940.
----------------------	--

Våren 1987:

Hagen, Rune:	Tre studier av fransk mentalitetshistorie.
Hansen, Kim Ove:	Utviklingen innen den motoriserte fiskeflåten i Hadsel og Bø 1920-1940.

Høsten 1987:

Schøning, Bjørg:	Arbeiderkvinner i Sulis. Arbeid og livsvilkår i det tidlige og det etablerte industrisamfunnet ca. 1900 og ca. 1930.
Borgos, Johan:	Jordens ufructbarhed og hafsens Fischerie. Befolkning, bosetning og økonomi i Barkestad og Langenes fjerding 1700-1820.
Jørgensen, Tor-Hallvard:	Handelshuset A. Brodtkorb, Vardø, ca. 1895- ca. 1930.

Høsten 1988:

Andreassen, Bjørn Eirik:	"För malm skall börja köras nittenhundretvå". En studie av rekruttering, levekår og fritidsutnyttelse blant anleggsarbeiderne ved Ofotbanen.
Sivertsen, Tore A.:	Holdninger, holdningsendringer og politikk. Bevisstgjøring overfor europeerne hos afrikanske ledere i Kenya, Zambia og Zimbabwe.

Våren 1989:

Olsen, Greta Birgit:	Arbeiderne ved Salangsverket. En studie av rekruttering, faglig og politisk organisering 1907-13.
Barlien, Tore:	"Enighet gjør sterk". Ibestad Arbeiderforening 1894-1940.
Petterson, Arvid:	Gjenreisninga av Porsanger 1945-1952. Lokal eller sentral styring?
Rushfeldt, Reidun:	Kvenene i Vadsø 1900-1949. En levekårsundersøkelse.
Svendsen, Herman:	Hjelparbeidet i Bodø under krigen og okkupasjonen 1940-45.
Sørensen, Svein H.:	Frilynt ungdomsarbeid i Finnmark 1896-1940. Ideologi og praksis.

Høsten 1989:

Fagerbakk, Terje:	Om å gå bakover. Andreas Holmsen i norsk lokalhistorisk forskning.
Saariniemi, Pirjo:	Pomorhandelen i russisk og sovjetins historieskriving
Larsson, Bjørg:	Finnfondet. Et fornorskingsinstrument.
Trondsen, Atle:	"Det va' dårlige ti'e, mæn vi klarte oss..." Økonomisk utvikling i Kvæfjord kommune 1920-1939.
Solbakk, Aage:	Lokalbefolkningens Oaggun (stangfiske) i Deatnu (Tana). Praksis, bruk og forvaltning ca. 1870-1938.

Våren 1990:

Berg, Bård A.:	"Myndighetenes behandling av konflikten mellom reindriftssamer og bønder i Nordland, Trønderlag og det søndenfjeldske på 1880- og 1890-tallet." En undersøkelse med utgangspunkt i forarbeider og innstillinger fra Lappekommissjonene av 1889-1892.
----------------	--

Høsten 1990:

Bjørnå, Hilde Elvine:	Om forholdet mellom forandringer i bosetting, økonomi og mentalitet i Mefjord, Hammerfest og Kvalsund 1550-1750.
-----------------------	--

Våren 1991:

Johansen, Tove:	Forholdet mellom politikk og religion i et sjøsamisk område fra 1920-1970.
Amundsen, Trond:	Fiskerikommunisme i nord. Vilkårene for kommunistenes oppslutning på kysten av Øst-Finnmark i perioden 1930-1940.
Elstad, Åsa:	Nye tider – nye tekstilar? Tekstilar og samfunnsendringar i Øksnes og Astafjord 1750-1900.

Høsten 1991:

Solheim, Per G.O.:	Rekrutteringen til handelsflåten 1945-1986.
--------------------	---

Våren 1992:

Hutchinson, Alan:	Skifteprotokoller som kilde til studier av materielle kår. En kildekritikk med utgangspunkt i en undersøkelse av skrifter fra Salten Fogderi på 1700-tallet.
-------------------	--

Høsten 1992:

Svendsen, Åse:	Richard M. Nixons offisielle syn på Sovjet. Perioden 1969-1974.
----------------	---

Våren 1993:

Hegstad, Sveinulf:	Tromsø bysamfunn. – Sosial lagdeling boliger og boforhold 1900-1920.
Finstad, Bjørn-Petters:	Fiskerinæringen i Finnmark under okkupasjonen.

Høsten 1993:

Svendsen, Oddvar:	Kommunistene og fagbevegelsen. Norges kommunistiske parti og dets arbeid i fagbevegelsen i Tromsø i tiden 1945-1965.
Antonsen, Jan Arnold:	“Tre stammers møte i Kvænangen 1865-1990”. En analyse av etnisitetsangivelser i folketellinger.
Hansen, Sanne Steenberg:	Tre forsøg på at planlægge Nord-Norge 1945-1951-1972.

Våren 1994:

Gynnild, Olav:	Mellom lys og mørke. Arbeiderne ved Røros kopperverk og det moderne 1644 – ca. 1685. En undersøkelse av forholdet mellom samfunnsendring og sosial protest.
Lockertsen, Arne-Bjørn:	Det nye hamskiftet. Jordbruket i Tromsøregionen ca. 1950 – 1980.

Mauno, Hanne Marit H.:	“En farlig nabo”? Norge, Finland og Ishavsspørsmålet i norske aviser 1917-1924.
------------------------	---

Våren 1995:

Flå, Vibeke:	Utvandring og intern flytting. Emigrasjon fra Vardø 1864-1920.
Guren, Tom Olav:	Historie og identitet. –Striden om ”Deutsches Historisches Museum”.
Johansen, Tore Einar:	På sporet av ”samiskhet” og ”norskhet”. Markabygdbosetning i Stourranárga i et livsløpsperspektiv, 1850-1900.
Lillebø, Geir Olav:	Den norske selfangsten i østisen 1917 – 1936. Territorial- og interessekonflikter mellom Norge og Sovjetunionen.
Kamsvåg, Guri:	Frå tradisjonell handelsstad til moderne industristad. Øksfjord 1918 – 1950.

Høsten 1995:

Kongssund, Anita:	Ulike yrker – ulike yrkeskulturer. Om arbeid, kultur og æresfølelser blant taubanearbeidere og skeideverks/ renseverksarbeidere ved Store Norske Spitsbergen Kullkompani A/S 1945-1987.
Olsen, Marianne:	“Etiopia skal i hast utrekke sine hender til Gud”. En analyse av mottakermuligheten for norske misjonærs kristne budskap og utviklingsarbeid blant sidamo- og boranafolket, 1948-1974.
Krogh, Unni:	“Bilder fra Etiopia.” Norske misjonærer i Sør-Etiopia 1948-1974.
Bruun, Vibeke:	Norsk Luthersk Misjonssamband i Etiopia 1948-1971. Etablering og strategi.

Våren 1997:

Aarekol, Lena:	Private organisasjoner som kanal for norsk bistand. Norsk Luthersk Misjonssamband i Etiopia 1963-1990.
Kvalsvik, Kjetil:	Fra embetsmannsstat til kunnskapssamfunn. Studentidentiteter 1813-1995.
Robertsen, Lise:	“Den allra naknaste klippestrand...”. En casestudie av Bugøynes 1860-1900.
Mordal, Christen A.:	Den nordlige sjørute til Sibir, ca. 1870-1917. Et russisk perspektiv.
Lindbach, Harald A.:	De norske middelaldergildene. Økonomiske, religiøse og sosiale funksjoner ved gildene i Norge, ca. 1250-1550.

Høsten 1997:

Jacobsen, Bernt:	Bosettings- og befolkningsutviklingen i Ingøy prestegjeld ca. 1520-1630.
Pedersen, Helge Chr.:	Fra overcrowding til hooligganisme – tribuneuro og britiske myndigheter, 1924 til 1990.
Smith-Simonsen, Christine:	“...all’ Ombra della Nostra Bandiera.” A Study of Italian Educational Activities in Colonial Eritrea: 1890-1941.

Svendsen, Thorleif Sverre:	Amerikafeber i ishavshbyen. Emigrasjonen fra Tromsø til Amerika 1860-1925.
----------------------------	--

Våren 1998:

Aas, Steinar:	Den allsidige industriarbeidaren. Nordnorsk økonomisk modernisering sett i lys av rekrutteringa til a/s Bjørkaasen gruber 1920-50.
Helland, Trude:	Sikkerhetspolitiske relasjoner mellom Norge og USA i perioden 1948 til 1955. En historiografisk tilnærming.
Soleim, Marianne Neerland:	Emigrasjon og etnisitet. Utvandringen fra Vadsø til Amerika 1860-1914.

Høsten 1998:

Nilsen, Unni:	Myndighetenes handelspolitikk overfor Finnmark i perioden 1702-1778.
Østvik, Ørjan:	Norge og Kambodsja – en studie av bakgrunnen for Røde Khmerregimet, og norske holdninger til Kambodsja i perioden 1975-1991.
Zachariassen, Ketil:	Da staten kom til Nord-Troms. Økonomisk modernisering i fire Nord-Tromskommunar i eit innanfrå- og utanfrå-perspektiv, 1945-1970.

Våren 1999:

Talseth, Eva Marie:	Etnisitet, kultur og nature i reiseskildringer fra Finnmark på 1800-tallet.
Alexandersen, Ulf Tore:	Spørsmålet om verneplikt i Nord-Norge 1815-1897. De sikkerhetspolitiske motivene for vernepliktsloven av 28. juni 1897.
Lye, Jorunn:	Samemisjonens utvikling 1888 – 1925.
Gjerde, Willy:	Samer og nordmenn i Tanafjorden 1769-1875. Folketall bosetning – samhandling.

Høsten 1999:

Larsen, Birgit:	Giftermål og hushold i Berg og Torsken 1800-1900. Hvilke faktorer påvirket giftermålsalderen, og var det et nordvesteuropeisk husholdsformasjonssystem i området?
Karlsen, Trond Inge:	Visjoner om den gode by. Boligpolitikk og byplanlegging i Tromsø 1910-1960.
Larsen, Stian:	Med draging mot nord. Gerhard Schøning som historiker.
Baraa, Helge Inge:	Geografiske ulikheter i høyere utdanning. En komparativ undersøkelse med vekt på utviklingen i Nord-Norge i perioden 1970-1994.

Høsten 1999:

Larsen, Birgit:	Giftermål og hushold i Berg og Torsken 1800-1900. Hvilke faktorer påvirket giftermålsalderen, og var det et nordvesteuropeisk husholdsformasjonssystem i området?
-----------------	---

Karlsen, Trond Inge:	Visjoner om den gode by. Boligpolitikk og byplanlegging i Tromsø 1910-1960.
Larsen, Stian:	Med draging mot nord. Gerhard Schønning som historiker.
Baraa, Helge Inge:	Geografiske ulikheter i høyere utdanning. En komparativ undersøkelse med vekt på utviklingen i Nord-Norge i perioden 1970-1994.

Våren 2000:

Frantzen, Jan Fredrik:	'For God's Sake, Leav Us Our Heroes!' The Irish Revolution (1916-1923) in Transition from Nationalist to 'Revisjonist' Historiography.
Nilsen, Frode:	Etableringen av Norsk Polarinstitutt i 1948. Gammel vin i nye skinnsekker.
Lohne, Ivar:	Grønlandssaken 1919-1945. Fra Borgerlig nasjonalt samlingsmerke til nasjonalsosialistisk symbolsak.
Jølle, Harald Dag:	"Hvorfor holder jeg eskimoen for stående over europæerne?" Kulturforskeren Fridtjof Nansen og "de arktiske andre".
Fossum, Heidi:	Utror og in-sted. Reiseliv og reiselivsorganisering i Lofoten 1960-1995.
Kvalnes, Martin:	Utvandringen fra Skjervøy prestegjeld til Amerika 1865-1914.

Høsten 2000:

Johannesen, Sven:	De nordnorske ishavsskipperne og polarforskningen. En studie av deres innsats i oppdagelsen og utforskningen av det europeiske arktis mellom Grønland og Asias nordspiss perioden 1850-1920.
Hansen, Kjell Håkon:	Utviklingen av den norske Småhvalfangsten ca. 1930-1945. En studie med utgangspunkt i Nordland fylke.
Alm, Ellen Janette:	Statens rolle i trolldomsprosessene i Danmark og Norge på 1500- og 1600-tallet. En komparativ undersøkelse.
Torsteinsen, Audun:	Fra konfrontasjon til en "Kirche im Sozialismus" – en analyse av den øst-tyske protestantiske kirkeledelsens forhold til staten 1856-1971.
Østlyngen, Nina:	Barndom i Alta i mellomkrigstida. Oppvekstvilkår og sosialisering.
Soknes, Torun Segtnan:	Erobringen av en mannsbastion. Norskamerikanske kvinnelige leger i Chicago 1870-1920.
Johanson, Lisbeth Bergum:	Enslige kvinnelige forsørgere i Finnmark mellom 1865-1900.
Furu, Einar:	Med "Teisten i Trælen og Salen i Ørja". Om økonomiske og sosiale forhold blant husmenn i det gamle Sand/Bjarkøy 1865-1900.
Ydstebø, Palle:	Geostrategi, trusselvurdering og operativ planlegging. Forsvaret av Nord-Norge 1880-1920.
Ulvang, Oddvar Magnus:	Telekommunikasjon på Spitsberben 1911-1935.
Digre, Kari Marie:	Fem dramatiske år i Nordreisa 1940-1945.
Jakobsen, Bjørn:	"Skull Torsken os feile, hva havde vi Sa,..." Herø sogn og prestegjeld. Befolkning og levebrød i et kystsamfunn på Helgeland 1801-1900.

Våren 2001:

Løkstad, Knut-Arne Strand:	Når historie blir politikk. Bruken av historie i den norske europadebatten 1962-1994.
Kristensen, Allan:	"Samisk sedvane sett i lys av samfunnsmessige endringsprosesser". Med fokus på "Vehranger finner" i perioden 1620-1775.
Higraff, Svein:	EU-saka 1962 – 1994 i Nordlys og Bergens Arbeiderblad. Ei sammenligning.
Markussen, Doris:	Giftermål og faddervalg. Endringer i etnisk tilhørighet i Kvæfjord 1751 – 1865.
Førre, Kari Guttormsen:	I verden, men ikke av verden. En undersøkelse av sosialiseringsprosessen innenfor Indremisjonsbevegelsen med utgangspunkt i Larvik Indremisjonsforening i perioden 1870-1970.
Sigvang, Marit Olaug:	Verksledelsens kontroll over gruvesamfunnet Sulitjelma 1909-13 og 1929-33.

Høsten 2001:

Nilssen, Svein-Olaf:	Russland et mulighetenes land? En studie av norsk næringsliv og det russiske markedet 1890-1920.
Lyngen, Idar:	Kritikken av den norske innvandringsteorien.

Våren 2002:

Myklebost, Kari:	Muntlige fortellinger som kilder. - Refleksjoner rundt teoretiske og metodiske aspekter ved bruk av muntlige kilder som inntak til identitet.
Lange, Hilde:	Enker i Jevnaker prestegjeld. Muligheter og begrensninger for omgifte i to perioder på 1700- og 1800-tallet.

Høsten 2002:

Græsdal, Kathrine:	...legge i felaget alt det de da eier og kommer til å eie... Om kvinner, eiendom og ekteskap i norsk middelalder.
Rasmussen, Siv:	Befolkningsutvikling i Rounala, Ávjovárri og Guovdageaidnu 1559-1799. En kildekritisk vurdering av skattelistingene som grunnlag for folketallsberegningen.
Glanfield, Lisbeth Østerud:	"Vi grudde for Finnmarka". Arbeidervern og arbeidsmiljø ved A/S Sydvaranger 1906-1940.

Våren 2003:

Martinsen, Marit:	Fembøringen på prærien. Nordlandslaget af Amerika 1908-1945.
Raade, Johanne:	Givernes dilemma. Om forholdet mellom kvinneretting og mottakerorientering i norsk bistand.
Alsos, Ketil Jensen:	Kampen om havet. Historien om Aksjon Kyst-Norge 1972-1975.

Høsten 2003:

Jåstad, Hilde L.:	Spedbarnsdødeligheten i Tana i perioden 1840-1914.
Mathisen, Mariann:	Med nordlandsbåten mellom praksis og symbol. Nordnorske fiskeres strategier mot fare og grense-forståelse 1830-1900.
Sandanger, Line N.:	Moderne utdanning og sosial mobilitet. En case-studie av dñi folket i Adamaoua provinsen, Nord-kamerun – fra 2. verdenskrig til slutten av 1990-tallet.
Larsen, Frode:	15. Wisconsin. Fra borgerkrigsregiment til myte og symbol, 1861-1926.
Bjørnsen, Vidar:	Naturvitenskap og politikk. Den norske Nordhavs-ekspedisjonen 1876-78.

Våren 2004:

Berg, Sigrun Høgetveit:	Kristenrettspraksis i norsk seinmellomalder.
Rogne, Per:	Rorbusystemet i Lofoten på 1800-tallet: Konflikt eller samspill?
Åse ,Georg:	Modernisering, etnisitet og emigrasjon. Utvandringa frå Hammerfest prestegjeld til Nord-Amerika 1865-1925.

Høsten 2004:

Birkeland, Martha:	Museum og bibliotek i Nord-Norge 1888-1940; regionalisme, modernisering og nasjonsbygging.
Martinussen, Marita:	Samhold, sunnhet, skiidrett. En studie av arbeideridretten i Salten 1928-1940.

Våren 2005:

Hovedfag:

Brustind, Lene Sofie:	Nordnorske holdninger til Russland. – En studie av Nordlys' og Finnmarkens dekning av Russland i perioden 1900- 1918
Andersen, Arve:	”Det nye venstre” i Stavanger 1958-1971.
Finne, Øyvind:	Krigstraumer i et livstidsperspektiv. Eksemplet Finnmark 1940-1946.

Mastergrad:

Olsen, Janicken:	Ofoten 1701-1801. Folketall og etnisk sammensetning.
Breivik, Anna S. T.:	KOLANORDMENN – FORBILDE ELLER TRUSSELBILDE De norske kolonistenes mottakelse i russisk offentlighet, 1860- 1914 sett i lys av særtrekk ved russisk nasjonalisme og minoritetspolitikk
Andersen, Thomas Ole:	Markasamiske kombinasjonsnæringer. En undersøkelse på mikronivå 1860-1920

Høsten 2005:

Rose, Astrid:	Norsk- tyske krigsbarn i DDR. Noen aspekter ved deres tilværelse og selvforståelse med basis i deres egne opplevelser.
Larsen, Rolf Inge:	En salig røre. En undersøkelse av hvorfor vekkelsen i Tromsø på midten av 1800-tallet ble splittet i tre grupper.

Bakervik, Jørn:	- til sin sjels frelse - En analyse av sjelegaver i Gjerpen- og Oslo prosti med basis i Biskop Eysteins jordebog.
Figenschow, Stefan:	Historien om norsken, svensken og dansken. En komparativ undersøkelse av de skandinaviske helgenkongenes lidelseshistorier og konteksten disse ble utformet i.
Skjønsvfjell, Jan:	Frontkjemperne fra Troms – Bakgrunn og motivasjon.

Våren 2006

Hovedfag:

Johnson, Mona:	Finnark husmorskolen historie (1911 – 1980). Fra bondekjøkken til høghskole.
Tokle, Roald Egil:	Økonomiske forhold rundt arveoppgjøret etter godsforvalter Jens Albertsen i Åkvika på Dønna i 1685.

Mastergrad:

Emanuelsen, Torstein:	Samerettsutvalget 1980 – 1984. Kampen om 1. delinnstilling.
Eng, Vidar:	Holdninger i Troms til regjeringens krigspolitikk 9. april til 9. juni 1940.
Jørgensen, Helle:	Norske kvinner og tyske soldater. En undersøkelse av kvinner fra Alta, Tromsø og Lenvik som var sammen med tyske soldater under andre verdenskrig.
Kristiansen, Gunnar:	Sigurd Simensen. Kommunist og presseemann. En framstilling av redaktøren av partiavisene Folkeviljen (DNA) og Dagens Nyheter (NKP) i Harstad fra 1922 til 1931.
Rønquist, Andreas:	Forbi mytene – en studie av Tempelridderordenens undergang og litteraturens behandling av temaet.
Stordalmo, Ketil Edgar:	Grønlandssakens utvikling under den andre verdenskrig.

Høsten 2006

Hovedfag:

Rauø, Kåre:	Fra Torneå lappmark til Wästersiön. Samiske flyttinger 1590-1800.
-------------	---

Mastergrad:

Widerøe, Turi:	IS, FLY og SKIP. Oppdagelse og kartlegging med fly I Øst-Antarktis 1929-1939.
----------------	---

Våren 2007:

Hovedfag:

Johansen, Ole Nikolai:	”...i Skibottn, en Bugt i Løngensfiord, om Vinteren 2de Markeder holdes...” Om markedshandel i Nord-Troms med fokus på Skibotn marked.
Hongset, Ole Sigmund:	Endringene i sorenskriver Thomæsøns inntektsgrunnlag.
Ramberg, Svein Erik Larsen:	Fra militært tomrom til NATOs vaktpost i nord. Vakt holdet på den norsk-sovjetisk grensen i perioden 1945-59.
Elverhøi, Pia:	Hvordan klarte man å gjøre byene beboelige i middelalderen? En studie av London via London Assize of Nuisance 1301-1431 a Calendar.

Pappila, Hannele:	De kvinnelige Finnmarksfotografene Emilie Henriksen og Ellisif Wessels fotografiske virke sett i lys av tidsmessige strømninger og fotografiske tradisjoner rundt århundreskiftet 1900.
Sundelin, Rune:	Skallelv. Et kvensk landsbysamfunn i Varanger 1855-1940.
Strand, Gry Beate:	Andøya flystasjon og sivilsamfunnet, samarbeid og konflikt gjennom to tidsperioder, 1953-1971 og 1985-1995.
Akselvoll, Elisabeth Katrin:	Historie og politikk i embetsmannsstaten. Danning og nasjon hos historikeren Peter Andreas Munch.
Flaatten, Torbjørn:	Flytting i mellomkrigstiden. Befolkningsutvikling og flytting i Lofoten og Sunnmøre 1920-1946.

Mastergrad:

Elsvatn, Leif Eddmund:	Etnisitet og agrarnæring i Hattfjelldal 1850-1940.
Mikalsen, Kristin:	Historieformidling og oppdragelse. Nazisme og andre verdenskrig i norske og tyske lærebøker i historie fra 1950-tallet til i dag.
Ruud, Magnus:	Historieformidling og oppdragelse. Nazisme og andre verdenskrig i norske og tyske lærebøker i historie fra 1950-tallet til i dag.
Tveit, Miriam Jensen:	NON ENIM COITUS MATRIMONIUM FACIT, SED MARITALIS AFFECTIO. Ekteskapslovgivningen i sen romersk og tidlig germansk rett.
Vollan, Maritha Birgitte:	"Kvinderne" Arbeiderpartikvinnenes innlegg og debatt i bladet Kvinden 1909 – 1915.
Moltu, Kristine:	Statlig havneutbygging i Lofoten og Vesterålen 1874 – 1940.

Høsten 2007:

Andresen, Ørnulf Wikstrand:	Hvordan styrte Nasjonal Samling den kommunale forvaltningen i Hamar fra 1940 til 1945.
Landsem, Lena E., Ingilæ.	Barentsregionens tilblivelse – En studie av regionale initiativ til opprettelsen av Barentsregionen.

Våren 2008:

Solum, Marte:	Kjervikmordet – i historiske kilder, litterære fremstillinger og folkelig tradisjon.
Somby, Katri Sarak:	"Harvet mi sattep njivkadet min blædest ædnegiela bælostusa harrari." Nuorttanaste 1898-1981: Kristent misjonsblad eller samisk samfunnsaktør.
Stavseth, Hege:	Hamningberg – fra fiskevær til minnested.
Berg-Hansen, Einar:	Et fiskarbondesamfunn under avvikling. Befolkningsutvikling og næringsaktivitet sett i et moderniseringsperspektiv. Valberg, Vestvågøy 1930-1970.

Høst 2008:

Iselin Kjellstrup:	Dølgsmålssaker i Nord-Norge 1710-1797: Evig skam eller bøddelens øks? I lys av rettssystemets utvikling og humanisering.
Petter Ulleland:	Den undersjøiske fjellhulle. Konsolideringen av den norske kontinentalsokkel 1982-2007.

Våren 2009:

Marius Nordbrønd Mikkelsen:	Kampen om vannet. Joranvassdraget og konfliktene mellom Israel og de arabiske nabostatene.
-----------------------------	--

Høst 2009:

Rune Simonsen:	Urban lov og bylovgivning i Norge og Tyskland i middelalderen fram til år 1400.
Michaela Porkorná:	Faddervalg i fornorskningstid. Faddervalg og etnisk tilhørighet i Storfjord 1859-1900.

Vår 2010:

Sigrd Skjegstad Lockert:	DE CHARYBDI SEPTENTRIONALI. Kontinuitet og endring i forestillinger om Moskstraumen fra 1539 til omkring 1900.
Ivar Andreas Kristensen:	Å skape historie - et essay om historisk bevissthet.
Kristian Husvik Skancke:	Redningsoperasjonen på Sørøya. Bakgrunn og strategisk kontekst.
Ståle Hagen:	Eiendomsforhold og kirkebygging i Salten fogderi i middelalderen. En retrospektiv analyse.

Høst 2010:

Lena Karlstrøm:	AN DINEM WILLIGEN ARMUTE. Det apostoliske liv hos Hadewijch fra Brabant og Mechthild fra Magdeburg.
Jan-Tore Berghei:	RUSSLAND I NORSK PRESSE. En undersøkelse av hovedstadsavisene i perioden 1880-1905.

Vår 2011:**MASTER I HISTORIE (HIS-3900)**

Ingebjørg Aamlid Dalen	Ei tjenestejente, to prester og ett spøkelse. En undersøkelse av trosforestillinger, rettspraksis og resepsjonshistorie i Nille-saken fra Steigen 1687-88
Tor Gisle Lorentzen	Styrkedemonstrasjonen i 1968. En studie av norske reaksjoner på sovjetisk trusseldiplomati

MASTER I LEKTORUTDANNING I SPRÅK OG SAMFUNNSFAG STUDIERETNING HISTORIE (HIS-3905)

Bjørn Terje Greger Sletbakk	Europa i Afrika. Et utviklende begrep: Framstillingen av kolonitiden i Afrika fra 1870 til 1960 i historiebøker for gymnas og videregående skole
Marius Bjerke-Hagen	Bruk av kontrafaktiske problemstillinger i undervisning -nyttig undervisningsmetode eller rent tidsfordriv?
Trond Sæten	"Det er altså en form for nedvurdering". Hvordan fremstilles andre verdenskrig i Nord-Norge i skolebøker for gymnas og videregående skole?
Martin Abrahamsen	Sovjetunionen 1924-1953 i norske skolebøker. Fremstillingen av Stalin og Sovjetunionen under Stalin i norske skolebøker fra 60-tallet til i dag

Høst 2011:

MASTER I HISTORIE (HIS-3900)

Else Lilly Johansen	Trolldomsforskning i Norden ca. 1970-2010 - en forskningsoversikt
---------------------	---

Vår 2012:

MASTER I RUSSLANDSSTUDIER (SVF-3906)

Maria Myklestad	Naboskap, oppfatningar og delelinjeforhandlingar 1985-1992. Ei framstilling av delelinjeforhandlingane i Barentshavet slik dei blei sett i norske og sovjetiske/russiske avviser
-----------------	--

MASTER I HISTORIE (HIS-3900)

Karl Martin Richardsen	Den store rovviltkrigen. En undersøkelse av Lov om Udrydding af Rovdyr og om Freding af Andet Vildt (1845)
Erlend Albrigtsen Bakke	«Die Selbstzerstörung der EU durch den Beitritt der Türkei» -Moderne politiske forestillinger om Tyrkia, med et historiografisk tilbakeblikk
Kirsten Katharina Kotte Holiman	Adrian Jacobsen, fra polarkulden og inn i varmen? En biografisk beretning om etnografen, eventyreren og polarpioneren Norge glemte
Camilla Bakken Larsen	Oppgjøret som forsvant? Norsk samepolitikk 1945-1963

Vår 2012:

MASTER I LEKTORUTDANNING I SPRÅK OG SAMFUNNSFAG STUDIERETNING HISTORIE (HIS-3905)

Steinar Rønning	Er historiefaget i den norske skolen preget av moderne forskning, eller er historiefaget en dyrkning av nasjonale myter? En studie av historieforskning på norsk middelalder og måten tradisjonell historieskriving har påvirket vårt kollektive syn på tidlig middelalder i norsk historie
Tommy Sørensen	Synet på Sovjetunionen i norske historiebøker
Patrick Schønningsen	Holocaust - Med internett som kilde
Camilla Reinholdtsen	"...det er ikke kjønn det kommer an på..." En undersøkelse av ulike holdninger til historie og historieundervisning blant gutter og jenter

Høst 2012:

MASTER I HISTORIE (HIS-3900)

Sigurd Langseth	Historien om den venetianske myte. Fra kult og krøniker til politiske-teoretisk ideologi
Torstein Stave	Da Lucifer kom til Vardøhus. En undersøkelse av demonologiske ideers utbredelse i Finnmark i forhold til resten av landet

MASTER I LEKTORUTDANNING I SPRÅK OG SAMFUNNSFAG STUDIERETNING HISTORIE (HIS-3905)

Audun Mathisen	Debatten om kunnskapsløftet og endringer i historiefaget
----------------	--

Vår 2013:

MASTER I RUSSLANDSSTUDIER (SVF-3906)

Malin Ims	Russisk oppfatninger om delelinjeavtalen i Barentshavet
Cathrine Johansen	Norsk-sovjetisk fiskerisamarbeid 1955-1965
Kristian Dischler	Jakta på russisk stordom. Ungdomsrørsla Nasjis idéhistoriske rammeverk i to politiske manifest
Anette Nordheim –	Den kalde freden. Sovjetiske presseoppslag om Norge 1943-1948
Ola Goverud Andersson	Sovjetrussiske holdninger til Norge og nordmenn fra 1917-1930: Fra Store forventninger til moderat interesse

MASTER I HISTORIE (HIS-3900)

Kurt Henrik Dalmo	En norsk Maginotlinje? Forsvarets utbygging av permanente stillinger i Lyngen-området med vekt på Frøy-stillingene
-------------------	--

Vår 2013:

MASTER I LEKTORUTDANNING I SPRÅK OG SAMFUNNSFAG STUDIERETNING HISTORIE (HIS-3905)

Tae Jo Kim	Historieundervisningsteorier i lærebøker for videregående skole
Nina Merete Aakre	Norske lærebøkers framstilling av samer og samisk historie i forhold til norske læreplaner 1974 til 2006

Høst 2013:

Master i historie (HIS-3900)

Kristian Hansen Schmidt	«Five pictures of Constantine V: How has Constantine V's iconoclasm influenced successive generations of historians' view of the man and his reign as a whole?»
-------------------------	---

Vår 2014:

Master i historie (HIS-3900)

Astrid Marie Mellem Johnsen	“Bjarkøy-ættas etterkommere: ca. 1250-1605. Arv eiendomsoverføring og ekteskap”
Anikken Steinbakk	“Fra Mare Nostrum til Mare Liberum. En studie av konflikten mellom Danmark- Norge og England I perioden 1553-1625.”
Håvard Haraldssønn Salen	“Sandbøyser I nordnorsk modernisering”-Frakkebøndenes kultur og strategier.
Andreas Løhre Nybrott	Nord-Norgesadministrasjonen: En fellesadministrasjon for Nord-Norge 9. April-9.juni 1940.

Master i lektorutdanningen i språk og samfunnsfag studieretning historie 3980

Christoffer Vassbotn	Historiske kilder i klasserommet – å skrape overflata. En undersøkelse om lærernes mål ved bruk av kilder og kildekritikk i historieundervisningen.
Lars-Petter Nordby Sortland	Møte mellom digitale ferdigheter og kildekritikk.

Mette Johansen	Handelsfamilien Dons og deres sosiale nettverk: En kartlegging av familiens ekteskap og fadderskap, samt et blikk på bruk av lokalhistorie som undervisningsmetode.
Charlotte Renland Kolstad	Folkemordet i Rwanda-Voldens brutalitet å sivile aktørers deltakelse.

Vår 2015:

Master i historie (HIS-3900)

Olav Elias Gundersen	The economy of Norwegian Towns c. 1250-1350: A comparative study of the economic functions of towns in Norway, Denmark and England.
Magnus Brynildsrud Andersson	Et utenrikspolitisk felt vokser fram: Norge og det arktiske miljøsamarbeid 1985-1998.
Mari Løkken	I skyggen av første verdenskrig: De nordiske ministermøtene 1914-1918.
Ida Marina Pedersen	Petsamos store spionsak: En spionbevegelse i Petsamo avslørt i årene 1938-1939.

Master i lektorutdanningen i språk og samfunnsfag studieretning (historie 3980)

Gunhild Mork	Jødeaksjonene i Tromsø. Planlegging og gjennomføring.
Magnus Dahl	«Industrikonge» og «landssviker». Historiebruk og historieglemsel på Melbu.
Magnar Svendsen	Helst mot urolig vær: Historieforståelse og historiebruk i Kjell Fjærtøfts «Lille-Moskva» og «Vi fikk ikke vår frihet».

Master i Russlandsstudier (SVF-3906)

Arve Hansen	Majdan 2013-2014: Plassen, protestene, drivkreftene.
Merete Ryen	Fra «Gosodin Da» til «Gospodin Njet». Andrej Kozyrevs utenrikspolitiske orientering med vekt på forholdet til Norge.

Høst 2015:

Mastergrad i historie

Tor-Ivar Krogsæter	Cinaedus: Seksualmoral i seinrepublikken og tidlig keisertid.
Trond Karlstrøm	PYGMEI HIC HABITANT: Myten om Norden på kart frem til 1600-tallet.

Master i Russlandsstudier (SVF-3906)

Oda Knutsen Berntzen	Alexandr Geljevitsj Dugin i russisk politikk og åndeliv fra 1980-2005.
----------------------	--

Vår 2016:

Mastergrad i historie (HIS-3900)

Jørn Weines	Local ecological knowledge as source material for historical research: Reflections on interdisciplinary collaboration, politics and history through the Fávllis network and the Porsanger Fjord
Ragnar Augestad	Organisering og gjennomføring av tvangsevakueringa hausten 1944: Arbeidet til evakueringskomiteen i Tromsø

Marie Nystuen Berger	Flåtemakt mot sjørøveri: Utending av orlogseskadrar mot sjørøvarar, kaperar og fribyttarar under Christian IV (1588–1648)
Vegar Hafnor	Norsk ishavsretorikk Stortingets behandling av Svalbard- og Grønlandssaken 1919 – 1925
Ingrid Elstad	Russlandbilder- En analyse av Fridtjof Nansens og Olaf Brochs idéer om Russland 1902-1929
Jens Hammerås	Et annerledes bistandsprogram? Norges handlingsprogram for Øst-Europa 1992 – 96

Mastergrad i historie lektorutdanningen trinn 8-13 (HIS-3980)

Kristian Dahl	Melbo IL som samfunnsskaper og identitetsskaper 1915-2000
Sondre Sollied	20LEGEND- En undersøkelse av utenlandsprofenes påvirkning av norsk supporteridentitet til engelske fotballag
Thorbjørn Mæhre	«Operasjon Asfalt» Politisk historiebruk og didaktiske muligheter i skolen
Linda Magnesholen	Elevers begrepsforståelse i skolens historiefag. En historiedidaktisk studie
Alexander Poulton	2. bergjegerdivisjons felttog gjennom Helgeland i 1940
Aasmund Blokkum	Religionskulturelle utfordringer i Håkon den godes regjeringstid: Sagalitteraturens behandling av alliansen mellom den kristne kongen Håkon den gode Adalsteinsfostre og den hedenske høvdingen Sigurd Jarl

Høst 2016:

Mastergrad i historie lektorutdanningen trinn 8-13 (HIS-3980)

Thomas Brodahl	Ungdom mot bøteterror. Ungdommens perspektiv på kampen for opprettelsen av Ungdommens Hus i Tromsø, 1982-1984
----------------	---

Vår 2017:

Mastergrad i historie (HIS-3900)

Tonje Ditlefsen	Spedbarnet, mor og familien - Spedbarnsdødeligheten i Karlsøy prestegjeld 1820-1914
Therese Holt Hansen	Olav Tryggvason - konstruksjonen av en heltekonng
Christine Marie Antonsen Sagemoen	Svein II Estridsson - Et kildestudium i Svein Estridssons vei til makten i Danmark og hans ambisjoner om England

Mastergrad i historie lektorutdanningen trinn 8-13 (HIS-3980)

Cecilie Andersen	Hr. Petter, Signe-Folk og Satans Træl
Ari Stensletten	Digital historiesimulering i undervisning - Muligheter og begrensninger
Martine Ahlet Andreassen	Trolldomskriminalitet og barn
Carina Larsen	Lebesbymannen: En studie av konstruksjon og utvikling av minnekultur
Jonas Karlsen	Russlandsbildet i norske medier. En komparativ studie av norske mediers fremstilling av Russland under internasjonale konflikter i russiske grenseområder mellom 1979 og 2014
Tobias Stein Eilertsen	Kolonitiden - En komparativ analyse av norske og danske lærebøker om kolonialisering og kolonitiden

Master historie 2018

Busch, Berit Helene Veierud: "They shipped all in at North Berwick in a boat like a chimney". Forestillinger om samlinger knyttet til de hekseanklagede i North Berwick-prosessene

Dorothee Helena Ijtsma: Åse tunanlegg i tid og rom. Tunanlegget i lys av tingsted-hypotesen

2019:

Bergmann, Lovisa: Okkupant om okkupert. Fremstillingen av nordmenn i Deutsche Polarzeitung og Polar-Kurier (1941–1945)

Misund Domaas, Christel: The Norwegian-British-Swedish Antarctic Expedition. Science and politics

Figenschau, Børge: «At straffis paa deris hals». Kriminalitetsutviklingen i Vardøhus len mellom 1610 og 1660

Koumiotis, Alexander: Unge stater, eldre historier. Politisk historiebruk i gresk nasjonsbygging: 1832-1923

Lynum, Nataliia: Humanitarian aid to Russian citizens during and after the First World War. The role of the Norwegian society and public figures

Steinvik, Marit: Norsk-russisk atomsamarbeid 1985-98. Motiver bak det norske engasjementet

Holst, Anette: Harstad under okkupasjon. Den sivile og militære motstandsbevegelsen i Harstad 1940-1945

2020:

Eriksen, Mathias: Statspolitiets Tromsøavdeling 1941-1945. En undersøkelse av Statspolitiet i Tromsø med underavdelingene Narvik og Kirkenes

Kolnes, Fredrik Wold: Tidsskriftet Kringsjaa og det moderne folkebiblioteket. Bibliotekstoffet i Hans Tambs Lyches redaktørperiode 1893–1898

Kovacevic, Marko: Tuberculosis and Society in Tromsø 1878-1920 - An Epidemiological Study of Tuberculosis Mortality Within Societal Differences

Stenvold, Marius: Fra periferi til strategisk brennpunkt. En komparativ drøfting av militærstrategiske vurderinger og interesser i nordområdene og Arktis fra 1800-tallet til begynnelsen av den kalde krigen.

Hegsvold Sørli, Haakon: Between Heaven and Hell: The role of the clergy in the witchcraft prosecutions in Finnmark, 1620-1692

2021:

Dramstad, Anders: Beroligelses- og avskjermingsaspektet i støpeskjeen? Utviklingen av de selvpålagte restriksjonene innen norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk 1970–1999

Hennig, Erlend Widerøe: Landfast for ein kvar pris?

Ailo Aleksander Mikkelsen: ??

Ann Guro Ostad Mikkelsen: ??

Master i historie lektorutdanningen 2017:

Andersen, Cecilie: Hr. Petter, Signe-Folk og Satans Træl. En undersøkelse av Petter Dass sin oppfatning av trolldom og hvit magi i andre halvdel av 1600-tallet

Andreassen, Martine Ahlet: Trolldomskriminalitet og barn. En komparativ undersøkelse av den rettslige behandlingen av barn involvert i trolldomsprosessene i Øst-Finnmark (1662-63) og Älvdalen-Mora (1668-69)

Eilertsen, Tobias Stein: Kolonitiden. En komparativ analyse av norske og danske lærebøker om kolonialisering og kolonitiden

Karlsen, Jonas: Russlandsbildet i norske medier. En komparativ studie av norske mediers fremstilling av Russland under internasjonale konflikter i russiske grenseområder mellom 1979 og 2014

Larsen, Carina: Lebesbymannen. En studie av konstruksjon og utvikling av minnekultur

Stensletten, Ari: Digital historiesimulering i undervisning. Muligheter og begrensninger

Sandring, Vetle Lars Wisløff: Hverdagsliv i Søer Wehr Sogn og Koutken anno 1690

2018:

Arneberg, Kjersti Outzen: Lederkvalifikasjoner i næringslivet fra 1945 - Endring i profesjonell ledelse

Dyrstad, Emilie Flølo: Minnet om unionstida i Danmark og Noreg. Ein analyse av framstillingar av den dansk-norske unionen i danske og norske lærebøker og historieundervisning

Heimstad, Joakim Borch: «... Halvparten skulle være om samene ...». En komparativ analyse av norske- og samiskproduserte lærebøker for historiefaget i den videregående skolen etter Kunnskapsløftet 06 (K-06)

Håkonsen, Mats: Historie i og utenfor skolen. En studie av hvordan et utvalg videregående elever opplever historiefagets nytteverdi for eget liv og virke.

Johansen, Mariell Iselin: Trolldom i Senjen fogderi. En kartlegging av enkeltskjebner og drøfting av trolldomsforestillinger i 1600-tallets Senjen fogderi

Mortensen Landrø, Erlend: Folkemord. En komparativ analyse av to folkemord fra det 20. århundre: Rwanda & Kambodsja.

Løland, Mette Gilje: Putins historierpolitikk og tvetydigheten i den. Hvordan ser Kreml-ledelsen i dag på Den russiske revolusjonen og sovjetperioden, og henger dette synet sammen rent logisk?

Mathiassen-Hafstad, Fredrik: Fangeleirene i Nordland under andre verdenskrig. En undersøkelse av dødstallene for de sovjetiske krigsfangene i leirene Tømmerneset, Elvkroken, Kalvik og Megården fra 1942 til 1945.

Solheim, Sigve: Norsk forsvarspolitik 1990-2018. Distriktpolitiske hensyn i norsk forsvarsdiskurs etter den kalde krigen

Rydheim, Sindre: Norske persepsjoner om Russland, 1991 - 2018. Hvordan debatten ovenfor Russland påvirker norske persepsjoner

Steinvik, Rainer Madsen: «Den lovbeskyttede prostitusjon». En diskursanalytisk fremstilling av prostitusjonen i Tromsø 1886 – 1910

Johansen, Marthe Gamlemoen: Fra Potet til Klima. Mortalitetfallet i Norge

2019:

Andersen, Espen Haug: Kollaborasjon og rettsoppgjør. Oppgjørene mot A/S Konstruksjon og Entreprenør, Lie, Darre Nilsen A/S.

Lid-Gamst, Runa: Reformasjonen i nordnorske by- og bygdebøker. En historiografisk analyse.

Høibakk, Jonas: Nordmenns rolle i dansk-norsk kolonitid. Analyse av historiografi og avisdebatter, 1980–2017

Jaklin, Sigurd Holthe: Lokalavisa i en digital revolusjon. Om Avisa Nordlys i møte med det digimoderne samfunn 1995-2015.

Remen, Sogni Gjerløw: Tidsskriftet Håloygminne (1920-2019). Nordnorsk kulturreising gjennom hundre år.

Ytrebø, Anna Obstfelder: Utformingen av de nye kjerneelementene for historiefaget i videregående opplæring. En historiedidaktisk studie

Eid, Einar: Sivil motstand under okkupasjonen av Nord-Norge. Hvilke sivile motstandssaker var Sipo og SD opptatt av?

Svensson, Erik Mjønnes: Demokratibegrepet i grunnskolens læreplaner. En historiefaglig analyse av bruk og fremstilling av demokratibegrepet i norske læreplaner for grunnskolen 1974-2020

2020:

Adriansen, Tor Martin: Samfunnsfaget i ungdomsskolen: fortsatt ett fag med tre disipliner? Fagfornyelsen og utformingen av den nye læreplanen for samfunnsfaget i ungdomsskolen

Eilertsen, Asgeir: Kampen om de kalde kyster. Spitsbergens spørsmålet og norsk pressgruppedpolitikk 1905-1920

Andreassen, Audun Midtbø: Historieundervisning og film. En kvalitativ studie av pedagogisk filmbruk ved to videregående skoler i Tromsø

Bergvik, Tom-André Plissken: Hva var Finnefondets lønnstillegg? Undersøkelse av lønnstilleggene for lærere i de språkblandede distriktene

Lysfjord, Christian: «Trotsky» i et minnepolitisk perspektiv. Framstillingen av Trotskij og Den russiske revolusjon på russisk TV

Schei Medrano, Samuel: Historiefaget mellom fag og folk. En studie av innspillsrundene til læreplanen for historie i videregående opplæring

Nygaard, Andreas Kvamme: Hurtigruta DS Irma i okkupasjonshistorien. En undersøkelse av DS Irma som problematisk okkupasjonshistorie

Solstad, Gløer Gjelsvik: "Til glede for alle beiarværingar". En studie av den lokalhistoriske litteraturen i Beiarn

Ulriksen, Christian Marelius: Kompetanse for fremtiden i historiefaget på videregående skole. En historiedidaktisk studie av utformingen av Fagfornyelsen

2021:

Eggen, Aase Marie Almås: Rwandas forsøk på forsoning gjennom gacaca

Hansen, Jonas Kristensen: Fra Hammerfest pleiehjem til Åsgård sykehus

Kendall, Jack Andrew Jensen: Revitaliseringen av Pomorhandelen 1964-1970 - Et kontrollert forsøk på desikkerhetisering i de norsk-sovjetiske relasjoner

Larsen, Eirik: Fremstilling av kulturelt mangfold i lærerplaner. Dokumentanalytisk tilnærming av lærerplanene fra M74 til LK20

Norland, Ådne: Ulike beskrivelser av landgangen i Bjerkvik og 2. bergkompanis opphold i Sør-Varanger under andre verdenskrig

Nygaard, Ingrid Hellem: Isolerte samfunn? Spanskesyken i Kautokeino og Karasjok (1918-20)

Nøis, Kenth Hugo: The rebirth of U.S. console gaming: A historical comparison of Nintendo versus Sega 1983–2001

Sælthun, Sigurd: Dei falnes dal: 80 år med minne og gløymse om den spanske borgarkrigen

Nedregotten, Remi: En protestantisk statsdannelse i Bøhmen 1618

2022 (Våren):

Tonning, Lise Wettergreen: Et historisk dypdykk inn i dødelighet av mat- og vannbårne sykdommer i Trondhjem i perioden 1863-1873

Vassdal, Kristin Raanes: "Men hva med været?" En studie av hvordan medisinerere i Norsk Magazin for Lægevidenskaben ga uttrykk for smitteforståelse under den fjerde kolerapandemi 1863-1873

Borgsø, Adrian Ivarjord: Representasjon av romersk kollektiv identitet i dataspillet Total War: Rome II – En historiebruksanalyse

Dahl, Andreas: Kollektivt minne og museum – Narvik 194 Røde Kors. Krigsminnemuseum og Narviksenterets rolle og funksjon som formidler av kollektive minner knyttet til krigshendelsene i og rundt Narvik 1940

Eftedal, Christian Asbjørn Weldingh: Samiske grunnfortellinger og museale framstillinger

Johanson, Mathias Bergum: Assassin`s Creed Valhalla: historisk signifikans og historisk empati

Lia, Karoline Marie: Jakobittbevegelsen, slaget ved Culloden Moor 1746 og og skotsk nasjonalisme: Hvordan jakobittbevegelsen utviklet seg fra å være en britisk bevegelse til å bli et symboluttrykk for de skotske høylenderne og den skotske nasjonalismen

Roset, Jens David Bjørnevoll: Fridtjofstatuen: germanistisk minnekultur i en vestlandsfjord

Wiik, Kristine: Likestillingsgjennomgang av utviklingsporteføljen til norske bistandsambassader: Hva ble gjort, og hvordan skulle de bidra til kvinnerettet bistand

Vedlegg 3: Ansatte historie fra 1972–2001

(Lista går bare fram til 2001 og er neppe helt komplett verken når det gjelder ansatte eller ansetteleseperiode. Vikarer er bare unntaksmessig kommet med)

Vitenskapelige ansatte (fast ansatte og stipendiater)

- Berge Fure: 1972 - 1973, 1983-1984, hadde permisjon i mellomliggende periode
- Edgeir Benum: 1973 - 1979
- Narve Bjørge: 1973
- Randi Rønning Balsvik: vikar høst 1973, fast ansatt 1/8 1981
- John Herstad: 1974 – 1982
- Knut Einar Eriksen 1975 - 1985
- Geir Lundestad: 1974 – 1979, 1988-1990
- Einar Niemi: 1975 - 1977, prof II 1984, fast 1989 -
- Ragnhild Høgseth: vit ass 1975, stip 1976, fast ansatt 1982 -
- Einar-Arne Drivenes: stip 1977, fast ansatt 1978 -
- Henry Minde: ansatt Samisk institutt med arbeidssted UiT 1976-79, stipendiat 1979, fast ansatt 1985 -
- Lars Ivar Hansen: vikar 1976, stip 1976-79, stip 1985, vikar 1988, fast ansatt 1993 - , ansatt ved Tromsø museum i mellomliggende perioder.
- Gunnar Thorvaldsen: leder RHD 1978-85, 1991 -
- Fredrik Fagertun: leder RHD 1986-89, stip 1989 -
- Rolf Fladby: prof II 1978-82
- Helge Salvesen: fast ansatt 1980 -
- Tore Iversen: hjelpelærer 1978-84
- Arne R Jensen: hjelpelærer 1978-83
- Hallvard Tjelmeland: vikar 1982, 1986/87, 1990, 1992/93, oppdrag 1983-93, prof. stip 1994, fast ansatt 1997 -
- Alf R. Nielssen: stip 1982-85, oppdrag 1985-88, fast 1993 -
- Solbjørg E Fossheim: stip 1982 -
- Astri Andresen: vikar 1983, stip 1983 -, prosjekt fram til 1994 -
- Narve Fulsås: stip 1985-87, oppdrag 1989-93, vikar 1993-96, fast 1996 -
- Pål Christensen: vikar 1986-87

- Jens Petter Nielsen: prof stip 1990-1994, fast 1994 -
- Turid Følling Eilertsen: vikar 1991
- Regnor Jernsletten: 1991, fast fra 1992 -
- Bjørg Evjen: stip 1990-95, oppdrag 1995 -
- Jan Eivind Myhre: prof II 1991-
- Michael Drake: 1991 -
- Erik Opsahl: stipendiat 1993 -
- Bjørn-Petter Finstad: vikar 1993, stip 1996 -
- Rune Hagen: vikar 1994
- Helge Guttormsen: stip 1997-
- Richard Holt: fast 1998 -
- Bård A Berg: stip 1999, vikar 1999
- Teemu Sakari Ryymin: stip 1999 -
- Christine Smith-Simonsen: stip 1999 -
- Oddvar Svendsen: oppdrag 1995-98, oppdrag 1999 -
- Steinar Aas: oppdrag 1998 -
- Birgit Larsen: stip 2000 -
- Hamadou: 2001-
- Harald Dag Jølle: prosjekt 2000-01, stip 2001-

Administrative ansatte (med spesielt ansvar for ansvarshistorie)

- Vibeke Flem: 1973
- Einar-Arne Drivenes: 1974 –1976
- Brita Solvang: 1974 -
- Eilert Jan Lohne: 1977 -
- Nina Oppedal: ansatt ISV 1979, historie 1982 -
- Åse Johansen: ansatt ISV 1978, historie 1993 -
- Steinar Aas: 1993 - , kontorsjef 2001-2009
- Harald Dag Jølle: vikar 1998
- Fredrik Fagertun: 1999 -, 2009-2018
- Bjørn Petter Finstad: vikar 2000

Vedlegg 4: Seksjons-/instituttledere 1972–2022

(Ledere som har vært engasjerte i vakanser er ikke tatt med i lista)

Valgte ledere:

Høst 1972/Vår 1973:	Berge Furre
Høst 1973:	Edgeir Benum
Vår 1974:	Narve Bjørge
Høst 1974:	Geir Lundestad
Vår 1975/Høst 1975:	John Herstad
Vår 1976/Høst 1976:	Einar Niemi
Vår 1977/Høst 1977:	Knut Einar Eriksen
Vår 1978:	Lars Ivar Hansen
Høst 1978/Vår 1979:	Narve Bjørge
Høst 1979/Vår 1980:	Einar-Arne Drivenes
Høst 1980/Vår 1981:	Helge Salvesen
Høst 1981:	Ragnhild Høgseth
Vår 1982/Høst 1982:	Randi Rønning Balsvik
Vår 1983/Høst 1983:	Knut Einar Eriksen
Vår 1984/Høst 1984:	Einar-Arne Drivenes
Vår 1985:	Helge Salvesen
Høst 1985/Vår 1986/Høst 1986:	Henry Minde
Vår 1987/Høst 1987:	Ragnhild Høgseth
Vår 1988:	Narve Fulsås
Høst 1988:	Helge Salvesen
Vår 1989/Høst 1989:	Randi Rønning Balsvik
Vår 1990/Høst 1990/Vår 1991/Høst 1991:	Einar Niemi
Vår 1992:	Henry Minde
Høst 1992:	Turid F. Eilertsen
Vår 1993/Høst 1993/Vår 1994/Høst 1994/Vår 1995:	Einar-Arne Drivenes
Høst 1995/Vår 1996:	Lars Ivar Hansen
Høst 1996:	Einar-Arne Drivenes
Vår 1997/Høst 1997/Vår 1998/Høst 1998:	Lars Ivar Hansen

Vår 1999/Høst 1999/Vår 2000/Høst 2000:

Alf Ragnar Nielszen

Vår 2001 t.o.m Vår 2004:

Hallvard Tjelmeland

Høst 2005/Vår 2005

Richard Holt

Ansatte ledere

Høst 2005 t.o.m 2009:

Hallvard Tjelmeland

2009-2018

Fredrik Fagertun

2018-2021

John Mc Nicol

2022-2023

Åsne Ø. Høgetveit

